

6

КИЇВ-1986

У

КРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Київська партійна організація в боротьбі за науково-технічний прогрес (1981—1985 рр.)
- XXVII з'їзд КПРС про дальше зміцнення і підвищення ефективності агропромислового комплексу
- Сучасний неонацизм на службі сил імперіалізму та агресії

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), **П. Л. Варгатюк**, **В. К. Василенко**, **О. Ю. Гаврилюк** (заст. головного редактора), **А. Ф. Кізченко**, **М. В. Коваль** (заст. головного редактора), **М. Ф. Котляр**, **В. В. Кузьменко**, **І. Ф. Курас**, **Ю. О. Курносів**, **М. Н. Лещенко**, **І. М. Мельникова**, **Л. П. Нагорна**, **А. В. Санцевич**, **Ф. П. Шевченко**, **А. М. Шлепаков**, **П. М. Шморгун**

Відповідальний секретар редакції **М. Б. Озерова**

Адреса редакції

252001 Київ, 1, вул. Кірова, 4

Телефони 29 14 66, 28 52 34

Здано до набору 14.04.86. Підп. до друку 27.05.86. ЇФ 32861. Формат 70×108/16. Вис. друк. 8м. друк. арк. 14,0. Ум. фарбо-відб. 14,5. Обл. вид. арк. 16,52. Тираж 2630 пр. Зам. 0-46.

Журнальне виробництво РВО «Поліграфкінга», 252030 Київ 30, вул. Леніна, 19

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСЬКИЙ ЖУРНАЛ. № 6 (303), июнь, 1986. Институт истории Академии наук Украинской ССР, Институт истории партии при ЦК Компартии Украины — филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Научный журнал. Основан в 1957 г. Выходит ежемесячно (на украинском языке). Киев, издательство «Наукова думка». Адрес редакции: 252001 Киев, 1, ул. Кирова, 4. Журнальное производство РПО «Поллиграфкинга», 252030 Киев 30, ул. Ленина, 19

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

№ 6 (303)

ЧЕРВЕНЬ

1986

КИЇВ

НАУКОВА ДУМКА

З М І С Т

СТАТТІ

XXVII з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

- Гусев В. І., Слюсаренко А. Г. Київська партійна організація в боротьбі за науково-технічний прогрес (1981—1985 рр.). 5
- Беренштейн Л. Ю. XXVII з'їзд КПРС про дальше зміцнення і підвищення ефективності агропромислового комплексу 16

* * *

- Токарев В. Ф. (Москва), Денисенко В. М. Сучасний неофашизм на службі сил імперіалізму та агресії 27

ПОВІДОМЛЕННЯ

Питання вдосконалення соціалізму в СРСР

- Шкварець В. П. (Тернопіль). Розвиток колгоспної демократії в сучасних умовах 39
- Киричук Ю. А. (Львів), Марискевич Т. Г. (Львів). Роль профспілок у розвитку винахідництва і раціоналізаторства в УРСР (1971—1980 рр.) 49
- Стояновська Л. К. (Львів), Коробчук В. М. (Ровно). Діяльність парторганізацій України по розвитку меліорації в республіці (1971—1980 рр.) 55

З історії Української РСР

у період Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу

- Кутузов О. П. Героїчні традиції Великої Вітчизняної війни — важливе джерело комуністичного виховання радянських людей 64
- Коваль М. В. До історії прикордонних боїв на Україні (червень — липень 1941 р.) 72
- Бахмут А. І. (Корсунь-Шевченківський). Оборона дунайських плацдармів у червні — липні 1941 р. 79

* * *

- Гречко І. В. (Горлівка). Діяльність парторганізацій України по вдосконаленню початкової партійної освіти і посилення активності комуністів (1927—1937 рр.) 85
- Кульчицький С. В. Подолання правоопортуністичних поглядів у профурсі (1928—1929 рр.) 91

Мовчан О. М. Державна допомога селянам півдня УСРР у подоланні наслідків неврожаїв 1921—1923 рр.	102
Козицький М. Ю., Павко А. І. Ідейно-теоретична боротьба В. І. Леніна проти меншовиків з питань досвіду застосування лівоблокістської тактики в роки першої російської революції	108

ЗАМІТКИ

Корольов Б. І., Мезеря О. А. (<i>Ворошиловград</i>), Осадча І. Л. (<i>Ворошиловград</i>). Нові дані про публікацію праць В. І. Леніна в більшовицьких газетах України (1918—1920 рр.)	120
Тельман Й. Г. (<i>Вінниця</i>), Белякова В. С. (<i>Вінниця</i>). Боротьба парторганізацій України за відбудову цукрової промисловості республіки та її сировинної бази (1944—1945 рр.)	122
Мартиненко Б. А. З історії становлення радянсько-канадських відносин у роки другої світової війни	128

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

Латун О. І. (<i>Запоріжжя</i>). Про допомогу трудящим Придніпров'я фронту (1943—1945 рр.)	134
Алещенко М. І. (<i>Охтирка</i>). До питання про участь комнезамів республіки у культосвітній роботі на селі (1921—1925 рр.)	138

НАШ КАЛЕНДАР

Резников А. В. (<i>Ворошиловград</i>). Нелегальна Макіївська конференція більшовиків (До 70-річчя)	141
Шевчук І. М. 90-річчя з дня народження Я. А. Яковлева	144

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Калакура Я. С., Хижняк В. П. Внутрішня і зовнішня політика КПРС в період між з'їздами	148
Петруня Н. А., Позняк В. Т. Дослідження з проблем проведення соціалістичних перетворень на західноукраїнських землях	149
Руденко Н. М., Сушко О. О. (<i>Боярка</i>). Братерська єдність народів СРСР — велике завоювання соціалізму	151
Ситник М. К. (<i>Кишинів</i>), Зеніна А. М., Шорников П. М. (<i>Кишинів</i>). Дружба, обпалена війною	153
Дрожжин В. П. Натхнення праця в ім'я перемоги	155
Гранчак І. М. (<i>Ужгород</i>), Приходько В. П. (<i>Ужгород</i>). Актуальні проблеми соціального розвитку братніх країн	156
Васюта І. К. (<i>Івано-Франківськ</i>). Підступна роль буржуазно-націоналістичної реакції в Західній Україні в антирадянських планах імперіалізму	157
Шаповал Ю. І. Історична правда проти вигадок	159

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

XXVII съезд КПСС. Актуальные проблемы коммунистического строительства

- Гусев В. И., Слюсаренко А. Г. Киевская партийная организация в борьбе за научно-технический прогресс (1981—1985 гг.) 5
- Беренштейн Л. Е. XXVII съезд КПСС о дальнейшем укреплении и повышении эффективности агропромышленного комплекса 16

* * *

- Токарев В. Ф. (Москва), Денисенко В. М. Современный неофашизм на службе сил империализма и агрессии 27

СООБЩЕНИЯ

Вопросы совершенствования социализма в СССР

- Шкварец В. П. (Тернополь). Развитие колхозной демократии в современных условиях 39
- Киричук Ю. А. (Львов), Марискевич Т. Г. (Львов). Роль профсоюзов в развитии изобретательства и рационализаторства в УССР (1971—1980 гг.) 49
- Стояновская Л. К. (Львов), Коробчук В. М. (Ровно). Деятельность парторганизаций Украины по развитию мелиорации в республике (1971—1980 гг.) 55

Из истории Украинской ССР в период Великой Отечественной войны Советского Союза

- Кутузов А. П. Героические традиции Великой Отечественной войны — важный источник коммунистического воспитания советских людей 64
- Коваль М. В. К истории приграничных боев на Украине (июнь — июль 1941 г.) 72
- Бахмут А. И. (Корсунь-Шевченковский). Оборона дунайских плацдармов в июне — июле 1941 г. 79

* * *

- Гречко И. В. (Горловка). Деятельность парторганизаций Украины по совершенствованию начального партийного образования и усилению активности коммунистов (1927—1937 гг.) 85
- Кульчицкий С. В. Преодоление правооппортунистических взглядов в профдвижении (1928—1929 гг.) 91
- Мовчан О. Н. Государственная помощь крестьянам юга УССР в преодолении последствий неурожаев 1921—1923 гг. 102
- Козицкий Н. Е., Павко А. И. Идеино-теоретическая борьба В. И. Ленина против меньшевиков по вопросам опыта использования левоблокистской тактики в годы первой российской революции 108

ЗАМЕТКИ

- Королев Б. И., Мезеря А. А. (Ворошиловград), Осадчая И. Л. (Ворошиловград). Новые данные о публикации работ В. И. Ленина в большевистских газетах Украины (1918—1920 гг.) 120
- Тельман И. Г. (Винница), Белякова В. С. (Винница). Борьба парторганизаций Украины за восстановление сахарной промышленности республики и ее сырьевой базы (1944—1945 гг.) 122
- Мартыненко Б. А. Из истории становления советско-канадских отношений в годы второй мировой войны 128

Трибуна молодого автора

- Латун А. И. (Запорожье). О помощи трудящихся Приднепровья фронту (1943—1945 гг.) 134
- Алещенко М. И. (Ахтырка). К вопросу об участии комнезамов республики в культпросветработе на селе (1921—1925 гг.) 138

НАШ КАЛЕНДАРЬ

- Резников А. В. (Ворошиловград). Нелегальная Макеевская конференция большевиков (К 70-летию) 141
- Шевчук И. Н. 90-летие со дня рождения Я. А. Яковлева 144

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Калакура Я. С., Хижняк В. П. Внутренняя и внешняя политика КПСС в период между съездами	148
Петруня Н. А., Позняк В. Т. Исследование по проблемам проведения социалистических преобразований на западноукраинских землях	149
Руденко Н. Н., Сушко А. А. (<i>Боярка</i>). Братское единство народов СССР — великое завоевание социализма	151
Ситник М. К. (<i>Кишинев</i>), Зенина А. Н., Шорников П. М. (<i>Кишинев</i>). Дружба, опаленная войной	153
Дрожжин В. П. Вдохновенный труд во имя победы	155
Гранчак И. М. (<i>Ужгород</i>), Приходько В. А. (<i>Ужгород</i>). Актуальные проблемы социального развития братских стран	156
Васюта И. К. (<i>Ивано-Франковск</i>). Коварная роль буржуазно-националистической реакции в Западной Украине в антисоветских планах империализма	157
Шаповал Ю. И. Историческая правда против измышлений	159

XXVII з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

КИЇВСЬКА ПАРТІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ В БОРОТБІ
ЗА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС (1981—1985 рр.)

В. І. ГУСЕВ (Київ), А. Г. СЛЮСАРЕНКО (Київ)

Вирішальним засобом здійснення накресленого XXVII з'їздом КПРС курсу на прискорення соціально-економічного розвитку країни є ефективне використання досягнень науково-технічного прогресу, широке впровадження техніки нових поколінь, принципово нових технологій, які забезпечують найвищу продуктивність і ефективність¹.

Певний досвід у підвищенні ефективності наукових досліджень, створенні нових технологій на основі досягнень фундаментальних наук нагромаджено останнім часом у такому великому промисловому і культурному центрі, як Київ. Трудящі міста протягом п'яти років виходили переможцями Всесоюзного соціалістичного змагання і достроково виконали план та соціалістичні зобов'язання одинадцятої п'ятирічки. Понад 20 київських підприємств і організацій за ударну творчу працю удостоєні високих державних нагород. Столиці Радянської України на вічне зберігання передано перехідний Червоний прапор ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ.

Досвід партійних організацій трудових колективів Києва по керівництву розвитком науки і техніки привертає дедалі більшу увагу дослідників, партійних працівників. Різні його аспекти розкриті в нарисах історії київських міської і обласної парторганізацій². Видано два збірники³, в яких аналізується зміст, форми і методи діяльності міського і районних комітетів партії по зміцненню зв'язків науки з виробництвом, розробці і здійсненню комплексних цільових програм.

У працях партійних керівників⁴ узагальнюється і висвітлюється роль Комуністичної партії в розвитку науки й техніки, розкривається

¹ Див.: Резолюція XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу на політичну доповідь Центрального Комітету КПРС // Рад. Україна.—1986.—6 берез.

² Нариси історії Київської обласної партійної організації.—К., 1967.—651 с.; Очерки истории Киевских городской и областной партийных организаций.—Киев, 1981.—666 с.;

³ Сила творческого содружества.—Киев, 1978.—175 с.; Институт—завод: поиск продолжается.—Киев, 1983.—159 с.

⁴ Щербинский В. В. Научно-технический прогресс—забота партийная.—Ки-ев, 1983.—394 с.; Щербинский В. В. Прискорювати науково-технічний прогрес, удосконалювати стиль роботи: Виступ на XXX конф. Київ. міськ. організації Ком-партії України // Рад. Україна.—1986.—18 січ.; Щербинский В. В. Про підсумки XXVII з'їзду КПРС і завдання партійних організацій республіки по виконанню його рішень: Доп. на Пленумі ЦК Компартії України 28 берез. 1986 р. // Там же.—30 берез.; Ельченко Ю. Н. О единстве идейно-воспитательной, организационно-партий-ной и хозяйственной работы: (Из опыта Киев. гор. парт. организации).—М., 1985.—64 с.; Ельченко Ю. Н. Ресурсосбережение—задача политическая // В кн.: Ресурсо-сбережение и научно-технический прогресс.—К., 1985.—С. 60—71; Ельченко Ю. Н. Прискорювати впровадження досягнень науки у виробництво // Під прапором лєні-нізму.—1984.—№ 21.—С. 18—23; Мартынюк С. М. Ускорение научно-технического прогресса—наша главная задача // Парт. жизнь.—1985.—№ 18, с. 31—35; Серге-ев Н. Н. Учет в программах задач повышения технического уровня производства // В кн.: Формирование системы научно-технических программ в УССР на двенадцатую пятилетку.—Киев, 1985.—С. 116—119; І. І. Лукинов, М. М. Сергєєв. Наука при-скорення // Рад. Україна.—1986.—6 лют.

механізм партійного керівництва прискоренням науково-технічного прогресу (НТП), насамперед у плані вдосконалення управління ним.

Всю роботу міськом, райкоми партії, первинні партійні організації здійснюють під керівництвом ЦК КПРС, ЦК Компартії України. Як свою кровну справу сприйняли комуністи міста, всі кияни вироблений квітневим (1985 р.) Пленумом ЦК КПРС і закріплений XXVII з'їздом партії курс на прискорення соціально-економічного розвитку країни. На XXX Київській міській партійній конференції особливий наголос було зроблено на важливості підвищення ефективності і якості роботи, прискореного впровадження результатів науки в практику, вдосконалення системи управління науково-технічним прогресом. У постанові конференції вказується на необхідність неухильно вдосконалювати управління науково-технічним прогресом, підвищувати віддачу від створеного в місті наукового і технічного потенціалу, вжити дійових заходів до широкого використання нових форм інтеграції науки і виробництва, що виправдали себе; ставиться завдання одержувати щороку економічний ефект від впровадження наукових розробок, винаходів і раціоналізаторських пропозицій не менш як 800 млн. крб⁵.

Завдяки піклуванню партії вчені Києва, як і всієї країни, мають необхідні умови для плідної творчої праці. В столиці УРСР зосереджено майже 400 промислових підприємств, близько 400 проектно-конструкторських і науково-дослідних інститутів, працює 83 тис. конструкторів і проектувальників⁶. Нині в місті не знайти такої галузі народного господарства, яка б не мала спеціалізованих проектно-конструкторських організацій. У Києві знаходиться 18 вузів, а також провідна наукова організація республіки — Академія наук УРСР. У 47 її установах, розташованих у місті, працює 9800 наукових співробітників, у тому числі 900 докторів і 5300 кандидатів наук⁷. Загалом у галузі науки і наукового обслуговування зайнято 142 тис. чол., серед них — 16,1 тис. чол. мають вчені ступені⁸. Таким чином, виробничий, науковий і культурний потенціал Києва могутній.

У місті склалися чітка система і ефективний механізм партійного керівництва наукою. Питання прискореного її розвитку, зміцнення зв'язків з практикою регулярно обговорюються на міських і районних партконференціях, пленумах та бюро партійних органів, нарадах і зборах партійно-господарського активу Києва та його районів, на семінарах секретарів партійних організацій, спільних засіданнях парткомів, учених рад інститутів і технічних рад підприємств, під час зустрічей відповідальних партійних працівників з членами Президії АН УРСР, провідними вченими. Так, в одинадцятій п'ятирічці відбулося троє зборів партійного активу, на яких обговорювалися проблеми НТП. Ввійшли у практику звіти з цих питань керівників підприємств і організацій, головних спеціалістів перед комуністами, вищестоящими партійними органами. В Ленінському, Московському, Залізничному, Жовтневому, Шевченківському, Дарницькому та інших райкомах Компартії України м. Києва на засіданнях бюро регулярно заслуховуються звіти партійних організацій наукових установ і вузів.

Першорядне значення приділяється підвищенню ролі та боездатності первинних парторганізацій як провідної сили і політичного ядра трудових колективів, головного потенціалу партії, їх організаційному та ідейно-політичному зміцненню. В результаті вони почали активніше впливати на формування тематики наукових досліджень, планів впровадження нової техніки, добір, розстановку та виховання кадрів.

⁵ Прапор комунізму. — 1986. — 18 січ.

⁶ Там же. — 1982. — 29 січ.; 1986. — 18 січ.

⁷ Вісн. АН УРСР. — 1985. — № 6. — С. 59.

⁸ Прапор комунізму. — 1983. — 20 листоп.

Ефективність роботи первинних партійних організацій наукових установ і вузів залежить насамперед від якості роботи комуністів, їх активності й відповідальності за розв'язання загальнопартійних, загальнонародних завдань комуністичного будівництва. В міру посилення ролі науки у прискоренні соціально-економічного розвитку країни в лавах партії збільшується кількість кращих представників наукової інтелігенції. У складі міської парторганізації чисельність наукових працівників, які мають вчений ступінь і звання, зросла з 1971 по 1985 р. більш як удвічі. В 1983 р. у наукових установах міста працювало 22,8 тис. комуністів, партійний прошарок серед наукових співробітників становив 16,7%, серед докторів наук — 76,8%, серед кандидатів — 52%. Кожний другий учений перебував у рядах партії⁹. За останні роки істотно зміцнився якісний склад партійних комітетів і бюро. Досить сказати, що всі секретарі партійних організацій академічних інститутів і вузів є докторами і кандидатами наук.

Могутнім важелем, за допомогою якого партійна організація міста впливає на розвиток науки, є кадрова політика. Вона спрямовується на те, щоб на всіх вирішальних ділянках народного господарства, науково-педагогічної діяльності були забезпечені вплив і авангардна роль комуністів. Це ще раз переконливо підтвердила ХХХ міська партійна конференція і робота з кадрами, що їй передувала¹⁰. В результаті вузи, наукові установи, кафедри, відділи, лабораторії очолюють нині достатньо кваліфіковані, досвідчені наукові працівники, вмілі організатори. Так, майже всі академіки і члени-кореспонденти, які працюють на штатних посадах в АН УРСР, керують відділами; переважну більшість відділів, секторів, кафедр і лабораторій очолюють доктори наук. Особлива увага приділяється розширенню партійного ядра серед керівного складу, закріпленню за ними провідних і перспективних ділянок виробництва.

Добираючи і розставляючи кадри, міськком, райкоми Компартії України водночас дбають про підвищення їх ідейно-політичного рівня, на передовому досвіді партійної практики вчать з найбільшою повнотою здійснювати відповідальні соціальні, громадянські і професійні функції, реалізовувати свої здібності і виявляти творчу ініціативу. Важливими формами навчання партійних кадрів є постійно діючі семінари і наради секретарів первинних парторганізацій, навчання на факультеті заступників секретарів парторганізацій наукових і науково-педагогічних установ вечірнього відділення університету марксизму-ленізму при міськкомі партії.

Велику увагу первинні партійні організації, парткоми приділяють ідейному загартуванню наукових та науково-педагогічних кадрів. Вчені і викладачі вузів навчаються в міському університеті марксизму-ленізму, школах наукового комунізму, теоретичних і методологічних семінарах, підвищують свій політичний і професійний рівень у народних університетах, інших формах масової пропаганди, а також шляхом самостійного, здійснюваного за індивідуальними планами вивчення марксистсько-ленінської теорії з наступним обговоренням підготовлених питань на семінарах, підсумкових теоретичних конференціях тощо.

В новій редакції Програми КПРС підкреслюється: «Прискорення науково-технічного прогресу ставить дедалі вищі вимоги до загальної та професійної освіти трудящих»¹¹. У зв'язку з цим зростає роль учених у підвищенні рівня наукової і технічної освіченості інженерів, техніків і робітників, залученні їх до розробки наукових проблем. До найважливіших форм участі вчених у цій справі належить їх спільна

⁹ Інститут — завод: поиск продолжается.— Киев, 1983.— С. 12; Коммунист.— 1983.— № 15.— с. 47.

¹⁰ Прапор комунізму.— 1986.— 18, 19 січ.

¹¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: Нова ред. Прийнята XXVII з'їздом КПРС.— К., 1986.— С. 27.

з ІТП і робітниками діяльність у складі комплексних бригад, науково-дослідних лабораторіях, комісіях сприяння технічному прогресу та по контролю за впровадженням досягнень науки і нової техніки у виробництво. Науковці є постійними учасниками відповідних конференцій, нарад, семінарів та інших форумів. Вони активно сприяють роботі конструкторських і економічних бюро, шкіл раціоналізаторської творчості, громадських інститутів підвищення кваліфікації, народних університетів, зокрема факультетів природничо-наукових знань та технічної творчості, університетів з проблем економіки, технічного прогресу, управління виробництвом, науково-консультативних пунктів. Традиційними стали виступи вчених з науковими повідомленнями, їх творчі звіти перед трудящими, участь у виставках, днях науки, читанні лекцій, підготовці навчально-методичних та науково-популярних праць, допомозі виробничим колективам у виконанні взятих зобов'язань, в оформленні винаходів і рацпропозицій, у роботі з науковою та спеціальною літературою тощо.

Важливою ланкою системи партійного впливу на прискорення науково-технічного прогресу стало створення в дев'ятій і десятій п'ятирічках розгалуженої мережі договорів про творчу співдружність між промисловими підприємствами та науково-дослідними і проектно-конструкторськими організаціями Києва. Така форма координації робіт між виробничниками і вченими практикувалась й раніше, але будувалася вона в основному на ініціативних засадах і ніким, крім безпосередніх виконавців, не контролювалась. Міськком, райкоми партії, партійні комітети взяли цю справу під свій контроль. Вони рекомендували профкомам враховувати виконання таких договорів при підведенні підсумків соцзмагання. У звітах комуністів-керівників цій стороні їх діяльності стало приділятися значно більше уваги.

Договори про творчу співдружність довели свою ефективність і набули значного поширення. Якщо в дев'ятій п'ятирічці їх між науковими установами і виробництвами було укладено 500, у десятій — більш як 1500, то в 1985 р. виконувалося вже понад 2,5 тис. таких договорів¹². Практично кожне підприємство Києва має угоди про творчу співдружність з науково-дослідними інститутами. Все це дає належну віддачу. Ось лише один з численних прикладів. Тривалий час на заводі ім. Паризької Комуні, що спеціалізується на ремонті й виготовленні засобів механізації будівництва, вузьким місцем була проблема захисту сталевих листів від корозії. Виробничники звернулися до своїх партнерів по договору про співробітництво вчених Інституту загальної і неорганічної хімії АН УРСР. Спільно визначили відповідальних виконавців, сформували творчі бригади, скоординували зусилля підрозділів інституту і заводу, їх партійних організацій. Парткоми взяли під контроль розробку і впровадження нової техніки і технології, систематично розглядали хід робіт на своїх засіданнях, регулярно інформували про нього колективи. В результаті на заводі було створено установку, що дала змогу підприємству в 5 разів збільшити строк служби металу, підвищити продуктивність праці, вивільнити багатьох робітників від важких ручних операцій. У 1983 р. ця робота була удостоєна золотої медалі ВДНГ СРСР¹³.

Закономірним підсумком декалі міцнішого співробітництва між наукою і виробництвом стало укладення в червні 1980 р. з ініціативи міськкому партії договору про науково-технічну співдружність між Академією наук УРСР та підприємствами й організаціями Києва¹⁴.

¹² Прапор комунізму.— 1980.— 24 січ.; 1985.— 14 лют. Мартинюк С. І. Указ. стаття.— С. 33.

¹³ Єльченко Ю. Н. Прискорювати впровадження досягнень науки у виробництво.— С. 19—20.

¹⁴ Вісн. АН УРСР.— 1985.— № 6.— С. 59; Прапор комунізму.— 1982.— 29 січ.

На нараді в ЦК КПРС з питань науково-технічного прогресу наголошувалося, що передова лінія боротьби за його прискорення пролягає через науку. Вона повинна рішуче повернутися до потреб суспільного виробництва, а виробництво у свою чергу — до науки.¹⁵ Таким чином, усе залежить від ефективності взаємозв'язку між ними. Однак, як зазначалося на XXVII з'їзді КПРС, «...чимало наукових відкриттів, великих винаходів роками, а іноді десятиріччями не знаходять практичного застосування»¹⁶. Критичні зауваження з'їзду безпосередньо стосуються й Києва, де лише третина розробок учених доводиться до стадії впровадження¹⁷.

Основними причинами такого становища є недостатня координація в діяльності наукових і виробничих колективів, відомчі бар'єри, незацікавленість виробників у впровадженні досягнень НТП, слабкість, відсутність чи нерациональне використання наявної дослідно-виробничої бази, недооцінка ролі вузівської та галузевої науки. Цією важливою ділянкою роботи ще не завжди конкретно, з глибоким знанням справи і відповідальністю займаються партійні організації, деякі міністерства і відомства. Тематика окремих наукових підрозділів визначається не потребами практики, а лише їх можливостями.

Міський комітет партії робить рішучі кроки до подолання цих та інших недоліків, веде плідну роботу по прискореному впровадженню результатів науково-технічного прогресу у виробництво. Переконливим свідченням цього є розгляд у міській Компартії України роботи ректорату і парткому Київського інженерно-будівельного інституту по забезпеченню зв'язку наукової діяльності вузу з виробництвом¹⁸. Роботу інституту в цьому напрямі визнано незадовільною, його керівникам суворо вказано і накреслено широке коло заходів, спрямованих на виправлення становища.

У Києві, як і в усій країні, проведена відповідна робота по розробці і реалізації цільових комплексних науково-технічних програм. У виконанні 27 з них загальносоюзного значення та 6 республіканських брали участь близько 400 науково-дослідних організацій і промислових підприємств міста¹⁹. В столиці Радянської України в одинадцятій п'ятирічці здійснювалося сім комплексних програм місцевого значення: «Ручна праця», «Київметал», «Будівництво», «Київплодоовоч», «Навколишнє середовище», «Енергія», «АСУ-Київ». Вони передбачали вирішення важливих народногосподарських і соціальних завдань. Навколо програм велася постійна організаційно-політична робота. Хід їх виконання систематично контролювався партійними комітетами, первинними парторганізаціями, двічі на рік розглядався радами сприяння науково-технічному прогресу при міській і райкомах партії. Загалом до виконання програм усіх рівнів було залучено понад 700 підприємств і організацій міста, в тому числі 19 інститутів АН УРСР, дев'ять вузів, 54 галузеві науково-дослідні і проектно-конструкторські інститути²⁰.

Досвід Києва переконливо свідчить, що програмно-цільовий підхід до організації досліджень дає можливість максимально концентрувати сили і кошти на найважливіших з них, забезпечувати глибинний зв'язок фундаментальних розробок з практикою, ефективну і швидку віддачу науки в інтересах народного господарства. Так, в результаті реалізації програми «Київметал» за роки одинадцятої п'ятирічки

¹⁵ Горбачов М. С. Корінне питання економічної політики партії.— К., 1985.— С. 18—19.

¹⁶ Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, 25 лют. 1986 р.— К., 1986.— С. 35.

¹⁷ Правда.— 1986.— 21 янв.

¹⁸ Прапор комунізму.— 1986.— 30 берез.

¹⁹ Рад. Україна.— 1983.— 20 квіт.; Прапор комунізму.— 1983.— 20 листоп.

²⁰ Сергеев Н. Н. Учет в программах задач повышения технического уровня производства.— С. 117.

одержано економію більш як 60 тис. т металу при завданні на п'ятирічку — 36,9 тис. т, а найголовніше — приріст випуску промислової продукції і обсягу будівельно-монтажних робіт досягнуто навіть при деякому зниженні споживання прокату²¹. Виконання завдань програми «Ручна праця» сприяло скороченню питомої ваги робітників, зайнятих ручною працею в промисловості міста, з 39,4 до 33,2%. Економічний ефект від здійснення заходів цієї програми становив 73,7 млн. крб. Реалізація завдань програми «Енергія» дала змогу знизити норми витрат палива на виробництво тепло- і електроенергії. За 1981—1984 рр. зекономлено близько 323 тис. т умовного палива, більш як 1172 тис. гікакалорій теплоенергії, 429 млн. кВт·год електроенергії²².

На дванадцяті п'ятирічку в місті сформовано п'ять регіональних науково-технічних програм — «Праця», «Енергокомплекс», «Матеріаломісткість», «Транспорт», «Агрокомплекс», пов'язаних з відповідними республіканськими програмами, а також три ініціативні — «Охорона навколишнього середовища», «Автоматизація управління», «Товари народного споживання»²³.

Вдалою формою партійного керівництва розвитком науки і впровадженням її досягнень у виробництво є ради сприяння науково-технічному прогресу. При Київському міськкомі Компартії України така рада працює з 1976 р. В роботі цього авторитетного органу беруть участь, включаючи членів відповідних комісій, 500 чол. Серед них — 20 академіків і членів-кореспондентів АН СРСР і АН УРСР, 49 докторів наук, 12 керівників провідних виробничих об'єднань і підприємств²⁴.

Найважливіші напрями діяльності ради полягають в аналізі стану та перспектив розвитку виробництва, чіткому визначенні шляхів підвищення ефективності використання наукового й виробничого потенціалу та досягнення високих кінцевих результатів. Значну увагу приділяє вона координації робіт, практичній допомозі партійним організаціям наукових установ і промислових підприємств. Члени ради спеціалізуються по найбільш актуальних і важливих напрямках наукової і господарської практики. За їх пропозиціями створюються галузеві та міжгалузеві комісії міськкому партії. Вже на 1979 р. було сформовано і затверджено 23 комісії міськкому партії, 15 з яких спеціалізувалися на технологічних проблемах міжгалузевого характеру (електрозварювання, автоматизація проектування, впровадження нових матеріалів та ін.).

Пропозиції комісій виносяться на розгляд міської ради сприяння науково-технічному прогресу. Тільки за роки одинадцятої п'ятирічки радою сприяння було розглянуто більше 20 питань, пов'язаних з розробкою і впровадженням у виробництво досягнень науки і техніки, економією трудових і матеріальних ресурсів, вдосконаленням управління. Ці питання перебувають у центрі уваги аналогічних рад при всіх 12 райкомах партії, спеціальних комісій і груп, створених на багатьох київських підприємствах²⁵.

Однак можливості для розширення сфери діяльності рад сприяння, їх вирішального впливу на кінцеві результати виробництва ще не реалізовано повністю. Часто цим органам не вистачає діловитості, оперативності, масштабності в роботі. Та в цілому, як зазначав член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький під час заслуховування радою сприяння науково-технічному прогресу при ЦК Компартії України звіту ради Київського

²¹ Попович А. С. Сфера впливання // Правда.— 1986.— 19 янв.

²² Мартинюк С. М. Указ. стаття.— С. 33—34.

²³ Прапор комунізму.— 1986.— 29 січ.

²⁴ Ельченко Ю. Н. Прискорювати впровадження досягнень науки у виробництво.— С. 19.

²⁵ Там же.

міськкому партії, напрям удосконалення партійного керівництва розвитком науки і техніки, безперечно, обрано правильно²⁶.

Традиційним у місті, як і в усій республіці, стало проведення громадських оглядів впровадження досягнень науки і техніки у виробництво. У 1985 р. такий огляд проходив під девізом «XXVII з'їзду КПРС — творчу активність мас, високі темпи науково-технічного прогресу, раціоналізацію всіх ланок виробництва»²⁷.

Центром теоретичних досліджень, координатором усієї наукової роботи в республіці є Академія наук УРСР. В одинадцятій п'ятирічці вчені більш як двадцять її київських інститутів виконали для підприємств і організацій столиці України близько 200 завдань, включених у Комплексний план науково-технічних і соціально-економічних робіт.

Завдяки виконанню установами АН УРСР в 1981—1983 рр. тридцяти науково-дослідних робіт, передбачених Комплексним планом для м. Києва, одержано економічний ефект на 17 підприємствах понад 18 млн. крб.²⁸

З метою швидшого впровадження результатів інтеграції науки з виробництвом у життя, в безпосередню практику на базі академічних інститутів, що мають розвинуту наукову і дослідно-виробничу базу, створені особливі проблемно орієнтовані підрозділи, які дістали назву інженерних центрів. У 1985 р. в АН УРСР їх діяло одинадцять, у тому числі шість — в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона²⁹. Основна мета цих підрозділів — пошуки нових дійових форм зв'язку науки і виробництва, прискорення інженерно-технічного втілення новаторських розробок.

У січні 1985 р. міськком партії спільно з Президією АН УРСР провів семінар «Інженерні центри — ефективна форма зв'язку науки з виробництвом». В його роботі взяли участь керівники, головні спеціалісти та секретарі партійних організацій більш як ста підприємств і будівельних організацій міста. Йшлося тут про проблеми, у розв'язанні яких колективам промислових підприємств можуть допомогти вчені. Це дало певні результати. Після семінару в інженерні центри надійшли замовлення від 60 підприємств міста. ЦК Компартії України схвалив діяльність АН УРСР по створенню інженерних центрів як нової високоефективної форми зв'язку науки і виробництва, що найбільше відповідає завданням прискорення науково-технічного прогресу, визначив заходи по контролю за поширенням і розвитком набутого в цій справі досвіду³⁰. Діяльність партійних організацій України по створенню інженерних центрів була відзначена на XXVII з'їзді КПРС³¹.

Багато робиться для розвитку науки і зміцнення її зв'язків з виробництвом в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР. Один з найбільших науково-технічних комплексів країни, цей інститут, крім наукових відділів, об'єднує дослідне конструкторсько-технологічне бюро, експериментальне й дослідне виробництва і три дослідні заводи. В ньому здійснюється наскрізне планування всього циклу від ідеї до виготовлення дослідних зразків, створюються об'єднані робочі групи — своєрідні науково-технічні колективи. Працівники інституту щороку впроваджують у виробництво близько ста завершених наукових і проектних розробок із значним економічним ефектом. Досить сказати, що кожний карбованець вкладених коштів

²⁶ Рад. Україна.— 1985.— 20 листоп.

²⁷ Прапор комунізму.— 1985.— 14 лют.

²⁸ Вісн. АН УРСР.— 1985.— № 6.— С. 60.

²⁹ Ельченко Ю. Н. Ресурсосбережение — задача политическая.— С. 66.

³⁰ Мартынюк С. И. Указ. статья.— С. 34—35; Рад. Україна.— 1985.— 17 січ.

³¹ Див.: Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу.— С. 97.

дає тут більш як 7 крб. віддачі³². Успішно розвивається традиційна творча співдружність інституту з іншими науковими установами та промисловими підприємствами Києва. В 1985 р. він співробітничав більш як із 100 підприємствами і 20 інститутами столиці нашої республіки³³.

Вагомий потенціал — близько половини всіх наукових працівників міста — зосереджено у його вищих навчальних закладах. В 1985 р. тут працювало 7,5 тис. кандидатів і 865 докторів наук³⁴. Комунисти, всі працівники вищої школи з великою відповідальністю сприйняли завдання, поставлені на нараді в ЦК КПРС з питань науково-технічного прогресу — збільшити обсяг науково-дослідних робіт у вузах в 2—2,5 рази³⁵, і включилися в його виконання. Вживаються заходи до зміцнення зв'язку вузівської науки з практикою: на ряді підприємств і виробничих об'єднань організовані нові та активізували роботу діючі галузеві лабораторії, філіали кафедр і факультетів вузів. Плідно працюють 13 навчально-науково-виробничих об'єднань (ННВО), які вперше в країні були створені в Києві у 1976 р. з ініціативи політехнічного інституту і ряду установ АН УРСР. У 1985 р. до них входили 70 підприємств і організацій тринадцяти галузей народного господарства міста. В одинадцятій п'ятиріччі обсяг науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, виконаних тільки вузами — учасниками ННВО, перевищив 10 млн. крб. при економічному ефекті 19,3 млн. крб.³⁶

Практика переконливо свідчить: там, де парткоми, первинні партійні організації предметно здійснюють політичне керівництво розв'язанням питань науково-технічного прогресу та підвищення ефективності роботи колективів, виявляють ініціативу, діють творчо і нешаблонно, там і результатів досягають вагомих. Саме такий підхід характеризує діяльність парторганізації Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Тут широким фронтом ведуться фундаментальні і прикладні дослідження, створено наукові школи, де вивчаються актуальні проблеми. Загальний обсяг науково-дослідних робіт, виконаних у цьому вузі в 1985 р., становив 14 945 млн. крб., у тому числі з особливо важливої тематики — 9813 млн. крб., впроваджено в народне господарство 195 розробок з економічним ефектом 18,6 млн. крб.³⁷

Прискорення темпів науково-технічного прогресу великою мірою залежить від успіхів галузевих науково-дослідних і проектно-конструкторських установ, їх узгодженої спільної праці з підприємствами. У місті галузева наука представлена майже 300 організаціями³⁸. Прикладом успішної роботи парторганізації по налагодженню ділових зв'язків науки з виробництвом може бути діяльність Всесоюзного проектно-конструкторського технологічного інституту будівельного, шляхового та комунального машинобудування і заводу «Ленінська кузня», колективи яких спільно розробили технологію вакуумно-плівкового формування при виготовленні відливків з кольорового металу. Її впровадження дало можливість на одному з найбільш важких і трудомістких процесів — обрубці — підвищити продуктивність праці у два рази³⁹.

Все ж немало галузевих інститутів ще дуже далекі від потреб виробництва, працюють з низькою ефективністю. Коли в 1983 р. бюро міськкому партії проаналізувало стан справ в об'єднанні «Хімволокно»,

³² Комунист України.— 1980.— № 12.— С. 43; 1984.— № 8.— С. 47; Прапор комунізму.— 1981.— 10 верес.

³³ Прапор комунізму.— 1986.— 17 січ.

³⁴ Там же.— 1985.— 9 лип.

³⁵ Див.: Горбачов М. С. Корінне питання економічної політики партії.— С. 20.

³⁶ Мартинюк С. І. Указ. стаття.— С. 34.

³⁷ Київ. університет.— 1986.— 10 січ.

³⁸ Прапор комунізму.— 1985.— 9 лип.

³⁹ Там же.— 1986.— 18 січ.

там було виявлено ряд упущень у реалізації досягнень науково-технічного прогресу. Тим часом філіал інституту ВНДІВпроект, який працює у місті і входить у те саме міністерство і навіть главк, що й об'єднання, впровадив тут менше 2% своїх реалізованих розробок⁴⁰. Аналіз показав, що в тематичні плани галузевих інститутів нерідко потрапляють малоактуальні роботи. Значна частина наукових колективів зайнята дрібними вдосконаленнями техніки, яка вже випускається, приділяють мало уваги генеруванню ідей, що несуть кардинальні зміни в тій чи іншій галузі техніки. Інститути не завжди вміють протистояти «господогвірній стихії», потокові дрібних замовлень.

Серед об'єктивних причин, що стоять на заваді впровадженню досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, нерідко фігурує неузгодженість інтересів промислових підприємств і наукових, проектних організацій, тобто так звані відомчі бар'єри. Практика свідчить, що цю перешкоду можна усунути, якщо перейти від взаємних претензій і звинувачень до взаємодії й тісного співробітництва. Прикладом такого творчого союзу є спільні засідання партійних комітетів та партійних бюро наукових установ і підприємств. Їм, як правило, передують проведення спільних технічних рад, на яких обговорюються назрілі проблеми та шляхи їх розв'язання. Парткоми ж виробляють стратегічну лінію єдиної науково-технічної політики, визначають форми організаційно-політичного її забезпечення. Заслугує на увагу й те, що на таких засіданнях обговорюються не тільки важливі поточні справи, а й укладаються довгострокові угоди про співробітництво. На засідання запрошуються представники підприємств галузі.

Життя підтвердило дієвість і такої форми інтеграції науки з виробництвом, як науково-виробничі об'єднання. Працюючи на основі творчого співробітництва, вони діють нині в усіх ключових галузях народного господарства міста. Міськкомом Компартії України добивається, щоб кожне з них стало значним центром розробки зразків і випуску нової високоякісної продукції, удосконалення технологій та організації виробництва. В об'єднаннях створені спільні партійні організації та ради їх секретарів. Бюро міськкому регулярно заслуховує звіти парткомів з актуальних проблем розвитку виробництва, соціалістичного змагання, добору, розстановки і виховання кадрів. Ввійшли в практику семінари секретарів парторганізацій об'єднань, зросла відповідальність відділів міськкому, районних комітетів партії за зміцнення парткомів об'єднань компетентними людьми, вдосконалення всіх сторін їх роботи. Такий підхід дає вагомі результати. Про це свідчить хоча б той факт, що саме в об'єднаннях, як правило, швидше зростає продуктивність праці, тут досягнута найвища фондовіддача, значно скорочено строки розробки й освоєння нової прогресивної техніки.

Цікавий позитивний досвід керівництва науковими установами нагромадила партійна організація Московського району міста. У районі сконцентрований потужний науковий потенціал. В одинадцятій п'ятирічці у 40 наукових установах працювало понад 40 тис. співробітників, у тому числі більш як 3500 кандидатів і понад 400 докторів наук, 66 академіків і членів-кореспондентів АН СРСР і АН УРСР. На його території розміщені добре відомі за межами міста і республіки інститути — електрозварювання ім. Є. О. Патона, кібернетики ім. В. М. Глушкова, фізики; мікробіології та вірусології ім. Д. К. Заболотного, гідротехніки і меліорації. В наукових колективах працює кожний четвертий комуніст районної парторганізації, що дає змогу істотно посилювати партійний вплив на всі сторони їх діяльності. Питання науково-технічного прогресу, його широкого впровадження в народне господарство постійно перебувають у центрі уваги Московської район-

⁴⁰ Там же. — 1983. — 20 листоп.

ної парторганізації. Ці питання заслуховуються на бюро і пленумах райкому, ними займаються рада сприяння науково-технічному прогресу, позаштатний відділ науки.

Характерними рисами в роботі райкому партії з партійними організаціями є творчий підхід, врахування специфіки кожної установи, пошук нових форм і методів керівництва. Його результативності значною мірою сприяє оперативний зв'язок райкому з первинними парторганізаціями. На основі матеріалів комісій, а також інформацій активістів, працівників апарату райкому, позаштатного відділу науки, членів районної ради сприяння науково-технічному прогресу райком кілька разів на рік детально знайомиться з роботою кожної наукової установи.

На порядок денний зборів, засідань парткомів і бюро первинних організацій стали частіше виноситися питання про хід наукових досліджень, формування науково-тематичних планів, підвищення авангардної ролі і відповідальності вчених-комуністів за результати своєї роботи тощо.

Вагомий вклад у розв'язання висунутих партією завдань вносять учені-суспільствознавці. На кінець 1985 р. у вузах міста налічувалася 81 кафедра суспільних наук, де працювало 1197 викладачів, з них 118 докторів і 818 кандидатів наук. У 14 академічних інститутах і установах гуманітарного профілю було зайнято понад 3 тис. співробітників. Серед них — 16 академіків і 35 членів-кореспондентів АН УРСР, близько 200 докторів і більш як 800 кандидатів наук. Такого могутнього заgonу вчених-суспільствознавців немає в жодному іншому регіоні республіки. Ось чому питання партійного керівництва розвитком суспільних наук, використання їх рекомендацій у практиці комуністичного будівництва постійно перебувають у полі зору міського і районних комітетів партії, регулярно розглядаються в первинних парторганізаціях.

Утвердилася практика спільної розробки перспективних п'ятирічних планів роботи міському партії і установ Секції суспільних наук АН УРСР по дальшому вдосконаленню ідеологічної, політико-виховної роботи. З цією метою проводяться науково-практичні конференції, соціологічні дослідження. З допомогою вчених розроблено методику складання розділу, присвяченого проблемам комуністичного виховання трудящих, у планах економічного й соціального розвитку трудового колективу. Стали постійно діючими семінари викладачів суспільних наук, посилилась їх увага до розробки актуальних питань удосконалення соціалістичного суспільства та активізувалась участь у соціологічних дослідженнях з питань комуністичного виховання студентської молоді. Проведена певна робота щодо підвищення якості викладання суспільних дисциплін. Дедалі більше суспільствознавчих досліджень здійснюється на основі цільових комплексних програм. Нині в творчих лабораторіях учених-суспільствознавців іде процес глибокого осмислення важливих узагальнень і висновків, що містяться в документах XXVII з'їзду партії.

Надійним важелем партійного впливу на розвиток науки, дійовим фактором підвищення ефективності праці, стимулятором масового виявлення ініціативи, творчої активності вчених є соціалістичне змагання. Міськком і райкоми партії добиваються підвищення його дієвості, спрямовують діяльність комуністів на неформальне проведення соцзмагання, підтримують цінні починання. Значного поширення в розглядуваний період дістали ініціативи трудових колективів Інституту електрозварювання по прискореному створенню і впровадженню нової техніки й технології; Інституту кібернетики і виробничого об'єднання ім. С. П. Корольова, які взяли спільні соціалістичні забор'язання, спрямовані на швидше використання наукових розробок; інститутів електрозварювання, кібернетики та виробничого об'єднання «Комуніст»

«Досягнення науки — в кожний колектив»⁴¹. Активне поширення, в тому числі й серед учених міста, дістала схвалена бюро міськкому партії ініціатива верстатобудівників «XXVII з'їзду КПРС — гідний вклад кожного комуніста, всієї партійної організації»⁴².

Підсумовуючи і оцінюючи результати, досягнуті в розвитку науково-технічного прогресу, слід зазначити, що в партійному керівництві цією роботою ще є недоліки й упущення, нерозв'язані проблеми. Багато розробок науково-дослідних і проектних інститутів не знаходять практичного застосування або залишаються нижче рівня кращих вітчизняних і світових зразків. Величезний науковий потенціал столиці реалізується не повністю. Так, у дослідженнях і розробках бере участь лише п'ята частина науково-педагогічного персоналу вузів. Питома вага робіт, що виконуються за заявками підприємств і організацій Києва, в ряді вузів не перевищує 10%. Тільки половина інститутів АН УРСР має договори про творчу співдружність з виробничниками⁴³. На XXX партійній конференції міста було принципово, критично, в дусі сучасних вимог проаналізовано стан і перспективи розвитку науки, накреслено шляхи прискореного впровадження досягнень науково-технічного прогресу в народне господарство, в усі сфери суспільного життя.

Зокрема, слід більше уваги приділяти наближенню науки до потреб виробництва, а виробництва — до науки, дальшій активізації діяльності науково-технічних комплексів, створенню нових та забезпеченню результативної роботи діючих інженерних центрів, зміцненню матеріально-технічної та дослідно-експериментальної бази науки. Особливо важливим у цьому плані є підвищення творчої і трудової активності, авангардної ролі і відповідальності комуністів, усіх членів наукових і виробничих колективів за повне використання досягнень науки і техніки, більш ефективне використання наукового потенціалу галузевих науково-дослідних інститутів та вузів.

Комуністична партія виробляє і здійснює єдину науково-технічну політику в інтересах всієї країни і кожної республіки, області чи міста зокрема, розв'язує завдання, які стоять перед наукою, з урахуванням їх класового, партійного змісту, політичних і соціально-економічних наслідків, науково усвідомлених потреб соціалістичного суспільства і перспектив його розвитку. Вона постійно підтримує ініціативи, веде пошуки нових та вдосконалює діючі форми підвищення творчої і трудової активності вчених, спрямовує їх зусилля на розв'язання завдань, накреслених XXVII з'їздом КПРС. Переконливим доказом і яскравим прикладом цього є діяльність Київської міської партійної організації.

В. И. Гусев, А. И. Слюсаренко

КИЕВСКАЯ ПАРТИЙНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ В БОРЬБЕ ЗА НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС (1981—1985 гг.)

Резюме

В статье раскрывается опыт партийных организаций города Киева по ускорению научно-технического прогресса, укреплению связи науки с производством, разработке и осуществлению комплексных целевых программ, внедрению научно-технических достижений в производство, освещаются формы организаторской и политической работы горкома и райкомов Компартии Украины в этом направлении.

⁴¹ Прапор комунізму.— 1982.— 29 січ., 31 берез.

⁴² Там же.— 1986.— 18 січ.

⁴³ Там же.— 1985.— 9, 10 лип.

Л. Ю. БЕРЕНШТЕЙН (Київ)

XXVII З'їзд КПРС ПРО ДАЛЬШЕ ЗМІЦНЕННЯ І ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

В історичних документах і рішеннях XXVII з'їзду КПРС, насамперед, у Політичній доповіді ЦК КПРС з'їздові, новій редакції Програми партії, Основних напрямх економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року глибоко і всебічно проаналізовано найживотрепетніші питання внутрішньої та зовнішньої політики партії на сучасному етапі розвитку нашої країни, накреслено чітку перспективу комуністичного будівництва. Усі вони пройняті ідеєю про те, що всебічний прогрес радянського суспільства, його поступальний рух до комунізму можуть і повинні бути забезпечені на шляхах прискорення соціально-економічного розвитку країни.

У Політичній доповіді Центрального Комітету партії, з якою виступив на з'їзді Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов, відзначено, що суттю прискорення є не просто підвищення темпів економічного зростання, а його нова якість: всемірна інтенсифікація виробництва на основі науково-технічного прогресу, структурної перебудови економіки, ефективних форм управління, організації і стимулювання праці. «Курс на прискорення,— говориться у доповіді,— не зводиться до перетворень в економічній галузі. Він передбачає проведення активної соціальної політики, послідовне утвердження принципу соціалістичної справедливості. Стратегія прискорення передбачає вдосконалення суспільних відносин, оновлення форм і методів роботи політичних та ідеологічних інститутів, поглиблення соціалістичної демократії, рішуче подолання інерції, застійності і консерватизму — всього, що стримує суспільний прогрес»¹.

Неодмінною умовою дальшого успішного соціально-економічного розвитку країни є необхідність розв'язання проблеми зміцнення та підвищення ефективності аграрно-промислового комплексу (АПК), повного задоволення потреб країни у його продукції. На це спрямовані рішення травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС, Продовольча програма СРСР, рішення XXVII з'їзду КПРС. «У розвитку агропромислового комплексу,— вказано у резолюції XXVII з'їзду партії на Політичну доповідь Центрального Комітету КПРС,— потрібно рішуче зрушення з тим, щоб уже у дванадцятій п'ятирічці серйозно поліпшити постачання населенню продовольства. Важливо добитися чіткої, економічної взаємопов'язаної роботи всіх ланок агропромислового комплексу, посилити вплив науково-технічного прогресу на досягнення більш сталого розвитку сільського господарства і зв'язаних з ним галузей»².

На частку галузей, які входять до АПК (включаючи галузі, що забезпечують його засобами виробництва), припадає понад 30% валового суспільного продукту, основних виробничих фондів та чисельності працівників. Кінцева продукція аграрно-промислового комплексу становить майже $\frac{3}{4}$ усього фонду споживання. У загальному обсязі товарообігу країни його частка становить 70%, у тому числі по продовольчих товарах — 97, а по непродовольчих — майже 40%³.

Усі галузі, що входять до АПК, поділяються на три групи. До першої з них належать ті галузі, що постачають цей комплекс засобами виробництва. Це насамперед тракторне й сільськогосподарське машинобудування, продовольче машинобудування, ремонт сільськогосподарської техніки, виробництво мінеральних добрив та хімічних

¹ Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу.— К., 1986.— С. 26.

² Рад. Україна.— 1986.— 6 берез.

³ Иоффе Я. А. Мы и планета: Цифры и факты.— М., 1985.— С. 88.

засобів захисту рослин, видобуток торфу для потреб сільського господарства, мікробіологічна промисловість, а також капітальне будівництво в АПК. Ця сфера дає 15,2% обсягу продукції комплексу⁴.

Друга група — це безпосередньо сільськогосподарське виробництво (включаючи особисті підсобні господарства населення) та лісове господарство. Разом вони забезпечують 45,6% обсягу продукції АПК.

Сільське господарство є головною ланкою агропромислового комплексу. Його роль і місце у складі всіх ланок АПК характеризують такі дані: за чисельністю зайнятих працівників — близько 59%, за вартістю основних фондів — понад 59%, за вартістю валової продукції, вираженої у поточних цінах, — майже 34%. Крім того, питома вага продукції, виробленої з сільськогосподарської сировини, у роздрібному товарообігу становить близько 70%, у тому числі по продовольчих товарах — 97%. У національному доході країни частка цієї основної ланки АПК становить 28%^{4а}.

До третьої групи відносяться галузі, які забезпечують заготівлю і переробку сільськогосподарської продукції та її реалізацію, включаючи систему громадського харчування. Ця група галузей дає 39,2% обсягу продукції АПК⁵.

Після травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС здійснено ряд заходів, спрямованих на поліпшення функціонування агропромислового комплексу країни. Щоб забезпечити його планування і фінансування, а також управління ним як єдиним цілим на усіх рівнях, в листопаді 1985 р. створено союзно-республіканський Державний агропромисловий комітет СРСР. «Держагропром СРСР, — вказано у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення управління агропромисловим комплексом», — є центральним органом державного управління агропромисловим комплексом країни і поряд з Радами Міністрів союзних республік несе всю повноту відповідальності за нарощування виробництва, виконання планів закупок сільськогосподарської продукції та забезпечення її схоронності, якісну переробку і значне розширення асортименту продовольчих товарів»⁶.

Цей новий орган управління АПК створено на базі колишніх міністерств сільського господарства, плодоовочевого господарства, м'ясної та молочної промисловості, харчової промисловості, сільського будівництва та «Держкомсільгосптехніки». У його систему увійшли також міністерства хлібопродуктів, меліорації й водного господарства, рибного господарства та Держлісгосп. Ті ж міністерства, до яких належать промислові підприємства, що займаються виробництвом сільськогосподарської техніки і устаткування для переробних галузей, мінеральних добрив і мікробіологічного білка тощо, зобов'язані координувати свою роботу з Держагропромом СРСР.

Громіздкий та дорогий апарат колишніх міністерств, що увійшли до Держагропрому, скорочено на 47%, докорінно спрощено його структуру. Раніше керівництво АПК здійснювалося за допомогою 206 самостійних главків та управлінь, 49 об'єднань. Численні міжгалузеві перегородки, відомчість ускладнювали інтеграцію виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Тепер управління зосереджено в десяти великих відділах комітету, які очолюють заступники голови комітету. При них діє 26 науково-виробничих і виробничих об'єднань. Наприклад, проблемами тваринництва і переробки його продукції займалися два міністерства, нині — один відділ⁷.

⁴ Народное хозяйство СССР в 1984 году: Стат. ежегодник. — М., 1985. — С. 213.

^{4а} Здоровцев А. И., Касьянов Л. И., Грызенов В. М. Экономика сельского хозяйства. — Харьков, 1984. — С. 6, 30—31.

⁵ Народное хозяйство СССР в 1984 году. — С. 213.

⁶ Рад. Україна. — 1985. — 23 листоп.

⁷ Мураховский В. С. Новые возможности, новые перспективы // Докл. УР. 1986. — 22 янв.

Згідно з новою реорганізацією розширено можливості усіх ланок АПК, у тому числі районних агропромислових об'єднань. РАПО тепер планують й перерозподіляють капітальні вкладення, фінансові і матеріальні ресурси, спрямовуючи їх насамперед на ліквідацію вузьких місць: нарощування потужностей по переробці і збереженню продукції, будівництва доріг, житла та інших першочергових об'єктів, подання дійової допомоги економічно слабким господарствам.

У зв'язку з цим XXVII з'їзд КПРС вказав на важливість і необхідність якнайповнішого і найшвидшого використання можливостей, закладених у нових організаційних формах управління АПК, дальшого вдосконалення діяльності усіх ланок Держагропрому з тим, щоб на основі всебічної інтенсифікації забезпечити стає зростання сільськогосподарського виробництва на селі, надійне забезпечення країни продуктами харчування та сільськогосподарською сировиною, об'єднання зусиль усіх галузей комплексу для одержання високих кінцевих результатів відповідно до накреслень Продовольчої програми СРСР.

Як зазначалося на з'їзді, після травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС «...чимало зроблено для розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства і пов'язаних з ним галузей. Зміцніла економіка колгоспів і радгоспів, міжгосподарських і переробних підприємств, підвищилася продуктивність землеробства і тваринництва». Разом з тим у Політичній доповіді ЦК КПРС наголошувалося: «Рух уперед є, але подолання відставання сільського господарства відбувається повільно»⁸.

У документах з'їзду визначено, що збільшення обсягу виробництва на селі може відбуватися за рахунок інтенсивних факторів розвитку, впровадження у практику найновіших досягнень науки, техніки й передового досвіду.

У резолюції XXVII з'їзду партії на Політичну доповідь ЦК КПРС вказано на необхідність докорінного піднесення ефективності використання уже створеного в АПК потужного виробничого потенціалу, сконцентрування сил й засобів на напрямках, які забезпечують найбільшу віддачу. Особливу увагу важливо приділити повсюдному освоєнню інтенсивних технологій, розвитку колективного підряду на основі справжнього госпрозрахунку, скороченню витрат продукції на всіх стадіях агропромислового виробництва, створенню у найкоротші строки необхідної бази для зберігання і переробки сільськогосподарської сировини⁹.

У новій редакції Програми КПРС накреслено такі найважливіші напрями і завдання розвитку сільського господарства: завершити його переведення на індустріальну основу, повсюдно впровадити наукові системи ведення господарства, інтенсивні технології, поліпшити використання і підвищити родючість землі, добитися значного зростання врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва, зміцнити кормову базу, забезпечити сталість сільськогосподарського виробництва, послабити його залежність від несприятливих природно-кліматичних умов, виключити втрати вирощеного врожаю і продукції тваринництва¹⁰.

Відповідно до цих завдань визначено й конкретні напрями розвитку кожної із груп галузей АПК. Так, перед галузями, які постачають техніку сільському господарству, поставлене завдання забезпечити зростання випуску і вдосконалення структури машин та знарядь відповідно до передбаченої на 1986—1990 роки номенклатури

⁸ Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС...— С. 37.

⁹ Рад. Україна.— 1986.— 6 берез.

¹⁰ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: Нова ред. Прийнята XXVII з'їздом КПРС.— К., 1986.— С. 29.

систем машин для механізації сільськогосподарських робіт, підвищити в 1,5—1,8 раза їх продуктивність¹¹.

Розрахунки показують, що впровадження нових технічних засобів й комплексів дасть змогу скоротити витрати праці, наприклад у рослинництві, досягнутого у 1980 р., то це рівнозначно умовному вивільненню майже 3 млн. робітників. Зміни такого роду мають відбуватися і на інших ділянках сільськогосподарського виробництва¹².

Вже у роки нинішньої п'ятирічки галузі, які постачають техніку на село, освоюють випуск нових моделей тракторів, комбайнів, самохідних жнивирок, машин й обладнання для застосування ґрунтозахисних систем землеробства, індустріальних та інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур, проведення меліоративних, лісозаготівельних робіт, забезпечення механізації основних і допоміжних робіт у тваринництві та кормовиробництві.

Дедалі зростаючий потік техніки нових поколінь має створити умови для докорінного переозброєння сільськогосподарського виробництва, піднесення його ефективності. Тільки застосування комбайна «Дон-1500», як показують розрахунки, дасть змогу значно скоротити парк зернозбиральних машин, вивільнити близько 400 тис. механізаторів, зменшити на мільйони тонн втрати зерна¹³.

Велике значення для раціоналізації виробництва має використання місцевих можливостей і ресурсів. Так, у Харківській області впроваджується унікальний малогабаритний агрегат для виготовлення комбікормів з п'яти компонентів продуктивністю до 6 т на годину. Це дає можливість у регіоні, де впроваджується така техніка, відмовитися від будівництва державних комбікормових заводів, які дорого коштують, скоротити витрати на перевезення сировини та комбікормів тощо. Впровадження таких агрегатів дасть значну економію фінансових ресурсів. Тільки по Харківській області вона становитиме 45 млн. крб. Крім того, як зазначав у своєму виступі на XXVII з'їзді КПРС перший секретар Харківського обкому Компартії України В. П. Мисниченко, за рахунок поліпшення якості, зниження фізичних втрат фуражу щороку буде економитися до 150 тис. т зерна, підвищиться продуктивність тваринництва і знизиться собівартість продукції¹⁴.

Значним резервом піднесення ефективності виробництва на селі є дотримання нормативних строків використання усіх видів сільськогосподарської техніки. Тільки розв'язання цієї проблеми, підкреслив у виступі на з'їзді перший заступник Голови Ради Міністрів СРСР, голова Державного агропромислового комітету СРСР В. С. Мураховський, дасть змогу знизити витрати господарств приблизно на 2 млрд. крб. на рік, вивільнити близько 300 тис. робітників¹⁵.

Таким чином, випуск вискоєфективної техніки підприємствами галузей першої групи АПК сприятиме інтенсивному розвитку сільськогосподарського виробництва — основної ланки агропромислового комплексу країни. У цій справі значні завдання покладаються на сільськогосподарське машинобудування, мікробіологічну і хімічну промисловість Української РСР. «Треба, — наголошував на XXVII з'їзді Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, — забезпечити збільшення випуску і поліпшення технічних характеристик сільськогосподарських машин, особливо кукурудзо- і кормозбиральних комбайнів, широкозах-

¹¹ Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року. — К., 1986. — С. 34—35.

¹² Див. докладніше: Индустриальная основа сельскохозяйственного производства // Экономика сельск. хозяйства. — 1985. — № 11. — С. 9—10.

¹³ Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС... — С. 32.

¹⁴ Правда. — 1986. — 3 марта.

¹⁵ Там же.

ватних і комбінованих знарядь для енергонасичених тракторів, поливної та іншої техніки»¹⁶.

Перед сільським господарством у дванадцятій п'ятирічці поставлено високі і відповідальні завдання. Обсяг валової продукції аграрного сектора має щороку зростати в середньому на 14—16%. Валовий збір зерна у 1990 р. повинен піднятися до 250—255 млн. т цукрових буряків — 92—95, картоплі — 90—92 млн. т, виробництво м'яса має досягти 21 (у забійній вазі) млн. т., молока — 106—110 млн. т, яєць — 80—82 млрд. штук¹⁷.

У розв'язання цих завдань значний вклад мають внести трудівники агропромислового комплексу Української РСР. Виробництво зерна в республіці намічається довести у 1990 р. до 52—54 млн. т, цукрових буряків — до 53—55, м'яса (у забійній вазі) до 4,9—5, молока — до 24,5—25 млн. т, яєць — до 16—17 млрд. штук¹⁸.

Виконання цих завдань можливе лише на шляху всебічної інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, послідовного освоєння науково обгрунтованих систем ведення господарства. Принципово важливе значення в цьому має застосування інтенсивних технологій. Тільки у 1985 р. їх освоєння дало змогу одержати додатково 16 млн. т зерна, значну кількість іншої продукції¹⁹. У нинішньому році лише на Україні за цими технологіями вирощується 40% зернових^{19а}.

Досвід свідчить, що в середньому по країні інтенсивна технологія забезпечує зростання врожаю курурудзи на 10 ц з одного гектара, картоплі — більш як на 40, соняшника — на 5, сої — на 4 ц з гектара. Якщо на фермах колгоспів і радгоспів країни на виробництво 1 ц молока витрачається 8 людино-год., 1 ц приросту великої рогатої худоби і свиней, відповідно, — 45 і 27 людино-год., то у господарствах, в яких застосовуються промислові технології, ці показники значно нижчі і становлять відповідно 1,5—2, 4—5 і 3,4—4 людино-год.²⁰

Важливим джерелом поповнення продовольчого фонду є скорочення втрат продукції полів і ферм під час її збирання, транспортування, зберігання та переробки. За рахунок цього збільшення ресурсів споживання може становити до 20, а по деяких видах продукції — до 30%. До того ж усунення всіляких втрат у 2—3 рази обійдеться дешевше, ніж додатково виробити таку ж кількість продукції²¹.

Актуальним є також висунуте XXVII з'їздом КПРС завдання планомірного підвищення родючості ґрунтів. Воно має бути розв'язане на основі хімізації сільського господарства і розширення застосування органічних добрив. У зв'язку з цим передбачено забезпечити повне задоволення потреб села у гербіцидах, необхідних для впровадження інтенсивних технологій обробки рослин, більш ефективне використання торфу, сапропелю та інших місцевих матеріалів, збільшення поставок сільському господарству хімічних добавок і консервантів кормів, стимуляторів росту й біологічних засобів захисту рослин, різних видів плівки, полімерних матеріалів та інших засобів хімізації.

У забезпеченні стабільності сільськогосподарського виробництва, нарощуванні продовольчого фонду країни значна роль відводиться

¹⁶ Щербицький В. В. Звіт Центрального Комітету Компартії України XXVII з'їзду Комуністичної партії України // Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії України. — К., 1986. — С. 23.

¹⁷ Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року. — С. 44, 45, 46.

¹⁸ Ляшко О. П. Про проект Основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року // Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії України. — С. 106—107.

¹⁹ Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС... — С. 37; Правда. — 1986. — 3 берез.

^{19а} Рад. Україна. — 1986. — 28 берез.

²⁰ Аргументы и факты. — 1985. — 27 авг.

²¹ Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС... — С. 37—38.

дальшому розвитку меліорації. Згідно з Довгочасною програмою меліорації земель, затвердженою жовтневим (1984 р.) Пленумом ЦК КПРС, заплановано ввести у дванадцятій п'ятирічці за рахунок капітальних вкладень 3,3 млн. гектарів зрошуваних і 3,6 млн. гектарів осушених земель, виконати культурно-технічні роботи на площі 8,3 млн. та поліпшити технічний стан діючих зрошуваних систем на 5,6 млн. гектарів. Визначено, що найважливішим завданням є підвищення ефективності використання меліоративних земель, одержання на них проектної врожайності²².

На Україні за роки нинішньої п'ятирічки намічено ввести в експлуатацію 1140 тис. гектарів зрошуваних земель, провести реконструкцію діючих систем, розгорнути роботи, зв'язані з будівництвом Дніпровсько-Бузького гідровузла і розширити обсяги робіт по хімічній меліорації ґрунтів. Важливим завданням є створення на зрошуваних землях зон гарантованого виробництва кормів і зерна кукурудзи²³. Реалізація Довгочасної програми меліорації, завдань підвищення ефективності використання меліорованих земель з метою стабільного розвитку сільського господарства, у тому числі виробництва зерна, дасть можливість одержувати незалежно від коливань погоди майже половину усієї продукції землеробства.

Пленум ЦК Компартії України, який відбувся 28 березня 1986 року, рекомендував широко використовувати нагромаджені у Полтавській області багаторічний досвід впровадження нової ґрунтозахисної системи землеробства із застосуванням безвідвального способу обробітку ґрунту, що дає змогу успішніше переборювати негативні впливи несприятливої погоди^{23а}.

XXVII з'їзд партії вказав на необхідність посилення інтеграції у єдиному агропромисловому комплексі сільського господарства з відповідними галузями промисловості, а сільськогосподарської науки — з виробництвом. Визнано доцільним активніше розвивати прямі зв'язки колгоспів і радгоспів з підприємствами переробної промисловості, торгівлі та громадського харчування.

Перспективним напрямом науково-технічного прогресу в сільськогосподарському виробництві є розвиток біотехнології. Успіхи біологічної науки дають змогу в сучасних умовах досліджувати і дедалі більшою мірою регулювати процеси, що відбуваються у живих організмах на молекулярному рівні. Вчені навчилися по заданій програмі маніпулювати генами, одержувати штучні, чи, як прийнято їх називати, рекомбінатні генетичні молекули. Цим самим відкриваються перспективи дедалі ширшого застосування методів генної інженерії, з допомогою яких можливо цілеспрямовано перемішувати окремі гени, створювати різноманітні комбінації природних і синтетичних генів, конструювати нові сорти рослин і породи тварин, яким властиві висока продуктивність й підвищена стійкість до хвороб та несприятливих природних умов. І хоча головними об'єктами генетичної інженерії є поки що мікроорганізми, однак вже визначилися реальні передумови для аналогічного застосування її методів у світі рослин, робляться нові спроби втручання у спадкоємний апарат тварин.

Однією з невідкладних проблем є необхідність ліквідації ще існуючої невідповідності між обсягами виробленої продукції та потужностями по її переробці. Як вказувалося на з'їзді, останнє призводить до збільшення строків переробки сільськогосподарської сировини, значним її витратам, погіршенню якості продукції. Цим знижується народногосподарська ефективність праці на усіх попередніх стадіях виробництва. Тому в інвестиційну політику внесені суттєві

²² Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року.— С. 47.

²³ Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії України.— С. 108.

^{23а} Рад. Україна.— 1986.— 30 берез.

корективи. Ще в одинадцятій п'ятирічці було збільшено обсяг капітальних вкладень, спрямованих на технічне переозброєння галузей харчової промисловості, створення бази зберігання, вдосконалення усієї виробничої інфраструктури. Ця принципова лінія партії закріплена у документах та рішеннях XXVII з'їзду КПРС. Ним визначено заходи, спрямовані на розгортання будівництва, технічне переозброєння і реконструкцію підприємств і об'єднань перероблюючої промисловості, більш повне використання існуючої виробничої бази, комплексної переробки, а також скорочення втрат сировини, збільшення випуску, розширення асортименту і поліпшення якості продовольчих товарів.

Розв'язання завдань дальшого зміцнення й підвищення ефективності агропромислового комплексу значною мірою залежатиме від вмільої роботи кадрів, їх підготовки і перепідготовки. XXVII з'їзд КПРС визнав за необхідне поліпшити роботу по підвищенню кваліфікації керівних працівників і спеціалістів сільського господарства та інших галузей агропромислового комплексу. В країні створено мережу інститутів, факультетів, шкіл і курсів, яка дає змогу щороку готувати значну кількість кадрів для агропромислового комплексу та підвищувати їх кваліфікацію. У 1885 р. вища школа управління сільським господарством Мінсільгоспу СРСР була перетворена у Всесоюзну вищу школу управління агропромисловим комплексом. Створені також відповідні республіканські вищі школи управління АПК. В учбових закладах по підвищенню кваліфікації керівних кадрів та спеціалістів сільського господарства забезпечується глибоке вивчення слухачами економічної політики КПРС, найновіших досягнень науки, техніки і передового досвіду, сучасних ефективних методів планування й управління виробництвом, питань наукової організації праці, впровадження господарського розрахунку та колективного підряду²⁴. У 104 сільськогосподарських вузах і 17 їх філіалах навчаються понад півмільйона чоловік. Майбутні спеціалісти опановують нові методи господарювання, прогресивні технології, готуються стати справжніми організаторами сільськогосподарського виробництва, вихователями хліборобів²⁵.

Вдосконалення господарського механізму, підвищення ефективності АПК створюють величезні можливості для виявлення кадрами ініціативи й підприємливості. Це передбачає підвищення їх відповідальності за виконання завдань Продовольчої програми, за результати фінансово-господарської діяльності колгоспів, радгоспів, міжгосподарських підприємств і організацій. Враховуючи це, XXVII з'їзд партії вказав, що «треба поставити надійний бар'єр безгосподарності й утриманству, покінути з посиланнями на так звані «об'єктивні обставини», які для частини колгоспів і радгоспів стали прикриттям невміння, а часом і небажання працювати краще»²⁶. З'їзд визнав за необхідне розвивати сільськогосподарське виробництво, збільшувати прибутки і доходи, стимулювати працю в основному за рахунок власних засобів. Це об'єктивно вимагає перегляду практики банківського кредитування з тим, щоб вона стимулювала підвищення рівня діяльності колгоспів і радгоспів²⁷.

Важливим напрямом удосконалення методів господарювання є дальший розвиток і підвищення дієвості господарського розрахунку, послідовне переведення підприємств та об'єднань на повний госпрозрахунок при посиленні економічних підойм та скороченні кількості встановлюваних вищестоящими організаціями різних показни-

²⁴ Див.: О дальнейшем совершенствовании повышения квалификации руководящих кадров и специалистов системы агропромышленного комплекса: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР.—Правда.—1986.—20 янв.

²⁵ Индустриальная основа сельскохозяйственного производства // Экономика сельс. хоз-ва.—1985.—№ 11.—С. 15.

²⁶ Горбачев М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС...—С. 39.

²⁷ Див.: Там же.

ків. «Діяльність об'єднань і підприємств,— говорить у новій редакції Програми КПРС,— дедалі більше регулюватиметься економічними нормативами тривалої дії, що відкривають простір ініціативі і творчості трудових колективів. Заходи щодо вдосконалення управління зверху повинні органічно поєднуватися з розвитком колективних форм організації і стимулювання праці знизу. Система підойм і стимулів має давати реальні переваги трудовим колективам, які добиваються успіхів у прискоренні науково-технічного прогресу, випускають кращу продукцію, підвищують рентабельність виробництва. Зростає можливість й права об'єднань і підприємств у розпорядженні заробленими ними коштами для розвитку виробництва, матеріального заохочення колективів та розв'язання соціальних питань»²⁸.

Відповідно до цих програмних настанов Комуністична партія виробила додаткові заходи, спрямовані на підвищення ефективності всіх галузей агропромислового комплексу. Їх суть полягає у тому, щоб змінити соціально-економічну ситуацію на селі, створити умови для глибшої інтенсифікації, гарантованого виробництва продукції. Наголос робиться на економічних методах господарювання, розширенні самостійності та підвищенні відповідальності колгоспів і радгоспів за кінцеві результати своєї діяльності. По суті йдеться про творче використання партією ленінської ідеї про продподаток стосовно сучасних умов, з врахуванням величезних змін, що відбулися в аграрному секторі економіки нашої країни.

Партія і уряд вживають заходів щодо поліпшення планування та вдосконалення господарського розрахунку. В основу планування розвитку та діяльності сільськогосподарських підприємств буде покладено: економічну оцінку землі, показники забезпеченості основними фондами і трудовими ресурсами, прогресивні нормативи. Такий підхід дасть можливість встановлювати рівнонапружені завдання та об'єктивно оцінювати результати роботи трудових колективів.

Керуючись рішеннями XXVII з'їзду партії, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про даліше вдосконалення економічного механізму господарювання в агропромисловому комплексі країни», якою передбачено здійснити заходи, спрямовані на вдосконалення економічного механізму в агропромисловому комплексі, значне розширення ініціативи, підвищення самостійності й відповідальності колгоспів і радгоспів за результати їх діяльності²⁹⁻³⁰. Згідно з постановою буде здійснено перехід на нормативний метод визначення обсягів виробництва і закупів сільськогосподарської продукції, а також поставок матеріально-технічних ресурсів.

Так, на нинішню п'ятирічку намічається встановити стабільні по роках плани закупів зерна. По інших же видах сільськогосподарської продукції до союзних і автономних республік, країв і областей будуть доводитися тільки затверджені по роках п'ятирічки плани її поставок у загальносоюзний і республіканський фонди, а все вироблене там понад план залишатиметься для місцевого використання. Разом з тим колгоспам і радгоспам надається можливість всю надпланову продукцію, а по картоплі, плодах та овочах і значну частину планової продукції, продавати додатково державі, реалізовувати у свіжому або переробленому вигляді на колгоспному ринку, через кооперативну торгівлю, використовувати для особистих потреб тощо. Надплановий продаж державі зерна стимулюватиметься додатковим виділенням господарствам матеріальних ресурсів підвищеного попиту, іншими методами їх заохочення³¹.

Цим важливим рішенням партії та уряду намічено й ряд інших заходів, які передбачають насамперед тверде проведення в життя

²⁸ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу... — С. 34.

²⁹⁻³⁰ Рад. Україна.— 1986.— 29 берез.

³¹ Див.: Там же.

економічних методів господарювання, що покликані забезпечити всемірне прискорення розвитку продовольчого комплексу країни, розв'язання завдання цілкового задоволення потреб трудящих у різноманітних продуктах харчування³².

Здійснення заходів, спрямованих на підвищення ефективності господарювання колгоспів і радгоспів, значною мірою залежить від рівня організації та оплати праці трудівників аграрного сектора.

Останнім часом в сільськогосподарському виробництві, як і в інших галузях економіки країни, для досягнення стабільної рентабельності господарств як основи розширеного відтворення більш широко використовуються госпрозрахункові принципи. Особливого значення набуває внутрігосподарський розрахунок. Він передбачає оперативно-господарську самостійність госпрозрахункових підрозділів і досягається шляхом наділення їх згідно з цілями діяльності необхідними земельними, трудовими та матеріальними ресурсами, основними виробничими фондами для виконання плану й збільшення виробництва продукції (робіт і послуг); оцінки виконання встановлених планів, співвідношення фактичних витрат з нормативними і визначення економії чи перевитрат коштів по певному колу показників госпрозрахункової діяльності; встановлення матеріальної та моральної заінтересованості підрозділу в цілому і окремих працівників у раціональному використанні виробничих ресурсів, у виконанні плану і зобов'язань перед іншими структурними підрозділами, а також матеріальної та адміністративної відповідальності за кінцеві результати роботи.

Однією з конкретних й дієвих форм організації та оплати праці, застосування якої забезпечує динамічний розвиток виробництва і підвищення його ефективності, є колективний підряд. Це найбільш досконала форма внутрігосподарських госпрозрахункових економічних відносин, заснована на взаємному інтересі підрядчика і замовлювача у виробництві якомога більшої кількості продукції, поліпшення її якості та зниженні собівартості. При цьому підрядний колектив (бригада, ферма, ланка) бере на себе договірні зобов'язання виробити певну кількість продукції, а керівництво колгоспу чи радгоспу — своєчасно надати йому виробничі ресурси для виконання цього завдання і згідно з встановленими раніше розцінками оплатити його працю за кінцевим результатом.

Не менш важливим є й соціальний аспект даного питання. Робота за підрядним методом разом з поліпшенням організації й оплати праці дає змогу підняти рівень виховання людей. В таких підрозділах створюються більш сприятливі умови для розвитку колективізму і взаємодопомоги, демократичних начал у веденні господарства, зміцнення трудової дисципліни, згуртованості і високої відповідальності працівників, широкого їх залучення до управління виробництвом. «Справжній госпрозрахунок, залежність доходів підприємств від кінцевих результатів,— зазначено у Політичній доповіді ЦК КПРС XXVII з'їздові партії,— повинні стати нормою для всіх ланок агропромислового комплексу, і насамперед колгоспів і радгоспів. Великого поширення набудуть підряд і акордна система на рівні бригади, ланки, сім'ї із закріпленням за ними на договірний строк засобів виробництва, включаючи землю»³³.

Застосування колективного підряду, у тому числі сімейного, не є відступом від норм соціалістичної економіки. Сімейні бригади використовують тільки власну, а не найману працю й спираються тільки на матеріальні ресурси, надані їм державою. По суті справи, це аналогічно умовам праці робітника промислового підприємства на закріпленому за ним верстаті.

³² Там же.

³³ Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС...— С. 39.

З року в рік зростає число підрозділів та чисельність робітників радгоспів і колгоспів, які використовують підряд. Якщо у 1982 р. на цих засадах в аграрному виробництві країни працювали близько 9% усіх бригад і ланок, то у 1984 р. — близько 47%. На той же час в них налічувалося 23% робітників радгоспів і колгоспів (у рослинництві — 25,6, у тваринництві — 16,9%). За цими підрозділами було закріплено 47,6% орної землі, 18,5% великої рогатої худоби, 24,9% свиней, 54,3% овець, 40,7% птиці³⁴.

Про економічну ефективність колективного підряду свідчить приклад тваринників колгоспу «Заповіти Ілліча» Старобешівського району Донецької області. На той час у господарстві вступив до ладу тваринницький комплекс на 1400 голів, що дало змогу ширше впровадити механізацію, поліпшити молочне стадо. Обслуговування комплексу було доручено ланці З. Павленко, яка перейшла на колективний підряд. Згідно з відповідним договором ця ланка взяла зобов'язання при плані 2960 кг добитися 3100 кг середньорічного надою молока на корову. Правління колгоспу з свого боку гарантувало забезпечення якісного ветеринарного обслуговування, необхідний раціон кормів, підвезення людей на роботу тощо. При цьому за будь-яке порушення зобов'язання передбачалися грошові нарахування на ту чи іншу договірну сторону.

На основі впровадження підрядних засад у роботі ланки підвищилася відповідальність усіх її членів за доручену справу. Ліквідації знеосібки у роботі сприяло налагодження за допомогою спеціальних лічильників чіткого контролю за кількістю надоїв молока. У 1985 р. продуктивність праці доярок цієї ланки була на 50% вищою, ніж середня по колгоспу, а собівартість молока — на 25% меншою. Досвід її роботи було поширено на інші підрозділи колгоспу³⁵.

Останнім часом виникли об'єднання, діяльність яких цілком будується на повному госпрозрахунку. На такій основі діє агропромисловий комбінат «Кубань» Тимашівського району Краснодарського краю. До його складу входить 56 підприємств та організацій (включаючи 24 колгоспи і радгоспи). Усі вони виведені із складу своїх міністерств та відомств і передані у підпорядкування раді комбінату, яка зосереджує в одних руках виробництво, зберігання, переробку, транспортування і продаж продуктів харчування. «Кубань» може також скуповувати продукцію населення і подавати йому допомогу. Підприємства, що входять до його складу, зберігають господарську самостійність та юридичні права, але зобов'язані підкорятися рішенням ради, які приймаються голосуванням.

Вищестоящі органи встановлюють комбінату лише 4 показники: обсяг поставок у союзно-республіканські фонди з урахуванням його власних планів, але не більше, ніж 60—65% виробленої ним продукції; відрахункові платежі для розвитку його матеріальної бази; загальний фонд зарплати в залежності від результатів роботи на нормативній основі; обсяг матеріально-технічних ресурсів. Кошти для розширення будівництва житла, соціально-побутових і культурних об'єктів, доріг виділяються республіканськими органами. Крім того, «Кубань», де працює 43 тис. чол., запланувала побудувати 8 нових і реконструювати 3 підприємства. Найближчим часом комбінат матиме змогу повністю відмовитись від централізованого фінансування і розвивати матеріальну базу за рахунок власних коштів. Це дасть йому змогу самостійно визначати усі показники плану капітальних вкладень³⁶.

³⁴ Народное хозяйство СССР в 1984 году.— С. 327.

³⁵ Ильницкий Б. Колхоз переходит на подряд // Комс. правда.— 1985.— 15 июня.

³⁶ Гуревич В. Совершенствование агропрома и вымыслы буржуазной пропаганды // Глобус.— 1985.— № 32.— С. 9—10.

Поставки у союзно-республіканські фонди «Кубань» веде за державними закупівельними цінами, а частину продукції, яка залишається (понад третину її обсягу) реалізує самостійно, у тому числі через окрему мережу фірмових магазинів (переважно у Сочі). Ціни затверджуються радою комбінату чи за домовленістю з торговельними організаціями. Ці ціни дещо нижчі від кооперативних, але вищі за державні. Таке становище є цілком природним, оскільки комбінат працює на умовах самофінансування.

За рахунок об'єднання зусиль, зниження втрат та використання передової технології «Кубань» домагається, щоб не одержуючи жодного карбованця з держбюджету, поступово зменшувати собівартість своєї продукції до рівня, який дасть можливість реалізувати її за цінами, близькими до державних ^{36а}.

Розв'язання завдань, висунутих партією перед сільським господарством, насамперед по підвищенню ефективності агропромислового комплексу, забезпечить докорінне поліпшення економічної та соціальної ситуації на селі. По-перше, створюються більш сприятливі умови для переведення рослинництва і тваринництва на інтенсивний шлях розвитку з метою успішної реалізації Продовольчої програми на базі широкого використання досягнень науково-технічного прогресу. По-друге, відкриваються нові перспективи більш повного використання можливостей, що їх несе агропромислова інтеграція, приведення в дію факторів зростання єдиного агропромислового виробництва. На цій основі посиляться процес зближення двох форм суспільної соціалістичної власності, дальшого стирання відмінностей у характері праці в сільському господарстві та промисловості, умовах життя та праці селян і робітників. «Піднесення продуктивних сил сільського господарства, розвиток міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції, — підкреслено у новій редакції Програми КПРС, — сприятимуть дальшому зближенню, а в перспективі — і злиттю колгоспно-кооперативної власності з загальнонародною. Це відбудеться в результаті всебічного розвитку і зміцнення обох форм соціалістичної власності, дедалі повнішої реалізації можливостей колгоспно-кооперативного сектора економіки» ³⁷.

Послідовне здійснення заходів, накреслених XXVII з'їздом КПРС, сприятиме дальшому зміцненню і підвищенню ефективності агропромислового комплексу країни. Це забезпечить повне виконання Продовольчої програми СРСР, нових завдань по дальшому підвищенню життєвого рівня радянських людей.

Л. Е. Беренштейн

XXVII СЪЕЗД КПСС О ДАЛЬНЕЙШЕМ УКРЕПЛЕНИИ И ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Резюме

В статье на основе документов и материалов XXVII съезда КПСС рассматриваются основные направления и конкретные задачи дальнейшего укрепления и повышения эффективности агропромышленного комплекса, формы и методы совершенствования экономического механизма в этом важнейшем секторе народного хозяйства в условиях ускорения социально-экономического развития страны.

* * *

^{36а} Там же.

³⁷ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу... — С. 31.

В. Ф. ТОКАРЕВ (Москва), В. М. ДЕНИСЕНКО (Київ)

СУЧАСНИЙ НЕОФАШИЗМ НА СЛУЖБІ СИЛ ІМПЕРІАЛІЗМУ ТА АГРЕСІЇ

Все далі й далі відходять від нас роки другої світової війни, розв'язаної фашизмом проти Радянського Союзу та інших країн планети. Це була найкривавіша і найпустошливіша війна в історії людства. 60 млн. людей загинули на полях її битв, на шибеницях та під тортурами, від рук карателів і в концтаборах. Серед тих, хто залишився живим, — 35 млн. поранених, калік, інвалідів¹.

Величезні жертви приніс в ім'я Перемоги над фашизмом Союз РСР. Війна забрала життя 20 млн. радянських людей. Фашистські загарбники повністю або частково зруйнували і спалили 1710 міст і селищ, понад 70 тис. сіл, розорили й пограбували 32 тис. промислових підприємств, 98 тис. колгоспів, 1876 радгоспів, 2890 МТС². Про ці жертви людство не повинно забувати не лише на знак глибокої вдячності до полеглих, а й в ім'я свого власного майбутнього. Післявоєнний період ознаменувався великими успіхами сил миру, демократії і соціалізму, переконливо продемонстрував історичну приреченість фашистської ідеології. Однак, незважаючи на нищівну поразку державно організованого фашизму в результаті другої світової війни та в повенні роки, масштаби фашистської небезпеки, як реальні, так і потенціальні, досить великі й нині. У новій редакції Програми КПРС, прийнятії XXVII з'їздом нашої партії, вказується, що неофашизм дедалі активніше виходить на політичну арену. Там, де звичайні форми придушення трудящих не спрацьовують, імперіалізм насаджує і підтримує тиранічні режими для прямої військової розправи з прогресивними силами³. Особливо зловісну загрозу таїть у собі зрощування неофашизму з воєнно-промисловими колами. В результаті відбувається фашизація імперіалістичного мілітаризму, що робить його найнебезпечнішою агресивною силою, яка будь-коли існувала в історії людства.

В цих умовах проблема дослідження сучасного фашизму є надзвичайно важливою й актуальною. Адже розкриття реакційної суті і класового змісту неофашизму, причин його змикання з мілітаризмом, показ впливу цих сил на соціальні процеси в капіталістичному суспільстві сприяє глибшому усвідомленню світовою громадськістю всієї небезпеки для справи миру і демократії з боку найреакційніших кіл імперіалізму та необхідності боротьби проти загрози, що нависла.

Для того, щоб зрозуміти місце в суспільному житті того чи іншого явища, його слід розглядати в процесі зародження та наступних змін. В. І. Ленін наголошував, що при цьому необхідно з'ясувати, «...як певне явище в історії виникло, які головні етапи в своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору цього його розвитку дивитись, чим дана річ стала тепер»⁴.

Активний вихід неофашизму на політичну арену, зростання його сил та зміцнення організаційних основ змушують задуматися, чому зародилося це явище та в чому його джерела. Розгляд поставлених запитань має сьогодні неабияке значення, що зумовлюється принаймні двома обставинами. По-перше, не з'ясувавши причин, що призвели до появи неофашизму, неможливо активно й науково обґрунтовано викривати його ідеологію та політику. По-друге, сьогодні ці питання акту-

¹ Кашин Р. Г. Американский вариант «коричневой чумы»: Национальный опыт на службе реакции.— М., 1984.— С. 3.

² История второй мировой войны.— М., 1982.— Т. 12.— С. 146, 148, 151.

³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: Нова ред. Прийнята XXVII з'їздом КПРС.— К., 1986.— С. 14.

⁴ Ленін В. І. Про державу: Лекція в Свердловському ун-ті 11 лип. 1919 р. // Повне зібр. творів.— Т. 39.— С. 63.

альні ще й тому, що навколо оцінок як старого фашизму, так і неофашизму точиться запекла ідеологічна боротьба. В умовах розгулу антикомунізму й антирадянщини апологети імперіалізму всіляко намагаються реабілітувати старий фашизм і водночас замаскувати класову сутність неофашизму.

«Дослідження» буржуазних теоретиків з розглядуваних питань являють собою досить широкий діапазон різних шкіл і напрямів — від традиційних буржуазно-консервативних і ліберальних до неофрейдистських, психоаналітичних та «космогенетичних» теорій. Разом з тим навіть поверховий аналіз всіх варіантів інтерпретації історії та соціології неофашизму показує, що в 70—80-ті роки найбільше поширення у буржуазній науці дістали так звані «психоаналітичні концепції».

Прихильники цього напрямку А. Адлер, Е. Фромм (ФРН), Е. Левенштейн, Н. Річ, Б. Браун (США) та інші трактують притаманні фашизмові та неофашизмові агресивність, людиноненависництво й расизм як прояв закладених у самій природі людини споконвічних інстинктів, подібних до тих, які існують у тварин. Так, Б. Браун твердить, що «маси завжди знаходяться на грані злочинності, вони завжди приховано готові вчинити злочин. Нацизм дав їм цю можливість, оскільки його фіюери були злочинними особами»⁵.

Інші буржуазні автори вважають неофашизм одним з різновидів екстремізму, властивого «масовому суспільству» другої половини ХХ ст. Боротися, на їх погляд, слід не проти неофашизму як специфічного соціально-політичного явища, а проти більш широких екстремістських тенденцій. Оскільки ж найактивнішим і найнебезпечнішим у сучасних умовах є нібито лише лівий екстремізм, то неофашизм, мовляв, може бути навіть корисним як протипага цьому останньому.

Подібні оцінки неофашизму як випадкового явища, побічного продукту еволюції капіталістичного суспільства відкривають простір для довільного, вкрай суб'єктивного його трактування. «При цьому проблема фашизму переноситься, — як цілком справедливо зауважує в своєму дослідженні «Соціологія неофашизму» О. А. Галкін, — з соціально-економічної і політичної сфери в соціально-психологічну»⁶. В результаті неофашизм постає в очах громадськості не як соціально-політичне явище, зумовлене реальними причинами, тісно пов'язаними з загальною кризою капіталізму, а як наслідок певної форми масового психічного захворювання або ж захворювання представників правлячої еліти.

Такий підхід до розкриття джерел сучасного фашизму об'єктивно служить затушовуванню його класового змісту і тим самим реабілітації сил, що несуть відповідальність за його відродження.

Є й інші буржуазні тлумачення джерел і природи неофашизму. Однак усі спроби пояснити походження та історичне місце фашизму й неофашизму, ізолюючи їх від державно-монополістичного капіталізму, є абсолютно неспроможними. Не випадково, навіть один із завзятих захисників капіталістичного ладу Е. Нольтке (ФРН) змушений визнати, що буржуазна історіографія проблем фашизму та неофашизму зайшла у безвихідь і не може обгрунтовано пояснити багатьох істотних сторін феномена фашизму та історії «третього рейху»⁷.

На відміну від буржуазних і правореформістських дослідників, які в кращому випадку концентрують увагу на вивченні неістотних, побічних причин появи неофашизму, марксистська наука розглядає його як цілісне явище — продукт державно-монополістичного капіталізму. Особливу актуальність у цьому зв'язку набуває лєнінське положення про те, що переростання монополістичного капіталізму в державно-мо-

⁵ Brown B. Marx, Freud and the critique of everyday life: Towards permanent cultural revolution.— New York, 1973.— P. 46.

⁶ Галкін А. А. Соціологія неофашизму.— М., 1971.— С. 9.

⁷ Frankfurt. Allgem. Zeit.— 1980.— 24 Jul.— S. 6.

нополістичний створює сприятливу основу для зростання військово-бюрократичного апарату та посилення репресивної ролі буржуазної держави. «Особливо ж імперіалізм, епоха банкового капіталу, епоха гігантських капіталістичних монополій, епоха переростання монополістичного капіталізму в державно-монополістичний капіталізм, — відзначав В. І. Ленін, — показує надзвичайне посилення «державної машини», нечуване зростання її чиновницького і військового апарату в зв'язку з посиленням репресій проти пролетаріату як в монархічних, так і в найвільніших республіканських країнах»⁸.

Об'єктивну основу цієї тенденції становить монополістичний капітал, при якому концентрація влади доходить до крайньої межі. «Економічно імперіалізм... є найвищий ступінь розвитку капіталізму, саме такий, — писав В. І. Ленін, — коли виробництво стало настільки великим і найбільшим, що *свободу конкуренції змінює монополія*. В цьому економічна суть імперіалізму... Політичною надбудовою над новою економікою, над монополістичним капіталізмом (імперіалізм є монополістичний капіталізм) є поворот *від демократії до політичної реакції*... І в зовнішній політиці, і у внутрішній, однаково, імперіалізм прагне до порушень демократії, до реакції»⁹. Володимир Ілліч неодноразово підкреслював, що «політична реакція по *всій лінії* — властивість імперіалізму»¹⁰.

У певних історичних умовах ця «реакція по всій лінії», притаманна найвищій стадії капіталізму, знаходить вираз у численних формах, кожна з яких покликана сприяти збереженню експлуататорського ладу. Незважаючи на різноманітність умов у різних країнах світу, панування буржуазії забезпечується в них двома основними методами. В. І. Ленін писав з цього приводу: «На ділі буржуазія в усіх країнах неминуче виробляє дві системи управління, два методи боротьби за свої інтереси і відстоювання свого панування, причому ці два методи то змінюють один одного, то переплітаються вкупі в різних сполученнях»¹¹. Перший з них — насилля, грубе придушення робітничого класу — визначає суть консервативної політики. Другий метод, при якому ставка робиться на поступки робітничому рухові, лавірування та реформи, становить суть ліберальної політики. Історичний досвід показує, що загострення суперечностей імперіалізму змушує експлуататорські класи відмовлятися від парламентської системи правління, яка створює видимість демократії, і переходити до відверто терористичної диктатури у вигляді фашизму чи реакційного військового режиму, що мають багато спільних рис.

В цих умовах парламентський лад ліквідується повністю або ж перебудовується на військово-фашистський лад. Панівний клас знищує демократичні права і свободи, чинить масові беззаконня та свавільство. Будь-яка опозиція придушується силою, шляхом терору й репресій. Звідси бере свій початок фашизм як відверта терористична диктатура найреакційніших, найшовіністичніших, найімперіалістичніших елементів державно-монополістичного капіталу*. В доповіді на VII конгресі Комінтерну Г. Димитров відзначав, що «фашизм — це остання фаза класового панування буржуазії»¹².

⁸ Ленін В. І. Держава і революція: Вчення марксизму про державу і завдання пролетаріату в революції // Повне збір. творів. — Т. 33. — С. 31.

⁹ Ленін В. І. Про карикатуру на марксизм і про «імперіалістичний економізм» // Там же. — Т. 30. — С. 89.

¹⁰ Ленін В. І. Імперіалізм і розкол соціалізму // Там же. — С. 155.

¹¹ Ленін В. І. Незгоди в європейському робітничому русі // Там же. — Т. 20. — С. 62.

* Визначення фашизму, його характеристика містяться в документах Комінтерну. Див.: Коммунистический интернационал в документах. 1919—1932. — М., 1933. — С. 11—12.

¹² Димитров Г. Избр. произведения. — М., 1982. — Т. 1. — С. 346.

Спираючись на марксистсько-ленінський аналіз класової сутності фашизму, зроблений на VII конгресі Комінтерну, а також у документах КПРС та інших комуністичних і робітничих партій, можна виявити джерела і класову сутність сучасних праворадикальних рухів, звичайно об'єднаних поняттям «неофашизм».

Аналіз показує, що передумови відродження неофашизму тісно пов'язані з економічною, політичною та духовною кризою буржуазного суспільства. Втративши можливість вершити долю народів, імперіалізм змушений пристосовуватися до обставин, що змінилися. Він маневрує в усіх сферах суспільного життя, мобілізує для збереження свого панування всі матеріальні ресурси, дедалі тісніше поєднує силу монополій з силою держави, виявляє політичну спритність, вдається до ідеологічних диверсій. Однак, незважаючи ні на що, панівним класам капіталістичних держав не вдається ні ослабити ні, тим більше, затримати процес розкладу буржуазного ладу. «Щодо світу капіталізму, — зазначається в матеріалах червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС, — то ми є свідками значного поглиблення загальної кризи цієї суспільної системи. Дедалі більше втрачають ефективність методи, з допомогою яких капіталізм вдалося підтримувати відносну стабільність свого розвитку в післявоєнний період. Дедалі ясніше стає: імперіалізм нездатний справитись із соціальними наслідками небувалої за глибиною і масштабами науково-технічної революції, коли мільйони і мільйони трудящих прирікаються на безробіття, на злидні. Імперіалізм заплутався у внутрішніх і міждержавних антагонізмах, потрясіннях, конфліктах»¹³.

Науково-технічна революція, що розгорнулася в світі, не тільки веде до загострення старих, традиційних для капіталізму суперечностей, а й породжує нові. Однією з них є суперечність між надзвичайними можливостями, що їх відкриває НТР, і перешкодами, які капіталізм ставить на шляху їх використання в інтересах усього суспільства, обертаючи більшість наукових відкриттів та величезні матеріальні ресурси на військові цілі. Як зауважував К. Маркс, суспільний прогрес при капіталізмі уподібнився «...огидному язичеському ідолу, що не хотів пити нектар інакше, як з черепів убитих»¹⁴.

Тяжким соціальним наслідком науково-технічної революції при капіталізмі є те, говориться в новій редакції Програми КПРС, що «мільйони трудящих, яких викидають за ворота підприємств, прирікаються на професійну декваліфікацію, матеріальні нестатки, втрачають усяку впевненість у майбутньому»¹⁵. За даними американської статистики, кількість американців, які живуть нижче «межі бідності», наближається до 40 млн. чол., а чисельність бездомних перевищила 2 млн. чол.¹⁶.

Якісно нове зрушення в розвитку загальної кризи капіталізму дістало свій концентрований вираз у посиленні політичної кризи буржуазного суспільства. В новій редакції Програми КПРС зазначається, що «у політичній галузі для імперіалізму характерною є тенденція до посилення реакції в усіх напрямках. Там, де трудящі в упертій боротьбі добилися певних демократичних прав, державно-монополістичний капіталізм веде наполегливий, часом уміло маскований наступ на ці права. У небезпечних для себе ситуаціях він, не вагаючись, вдається до політичного шантажу, репресій, терору, каральних акцій»¹⁷. Свідченням цього є, наприклад, розправа адміністрації США над профспілкою

¹³ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 14—15 черв. 1983 р.—К., 1983.—С. 23.

¹⁴ Маркс К. Майбутні результати британського панування в Індії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.—Т. 9.—С. 222.

¹⁵ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: Нова ред.—С. 13—14.

¹⁶ Слово лектора.—1984.—№ 6.—С. 8.

¹⁷ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: Нова ред.—С. 14.

авіадиспетчерів. У відповідь на оголошений нею страйк на підтримку вимог, що стосувалися заробітної плати та умов праці, уряд відповів негайним звільненням усіх страйкарів і віддачею під суд керівників профспілки. Такі ж картини спостерігаються і в інших капіталістичних країнах.

Відбувається «поправління» панівного класу і в ідеологічній сфері. «Культ індивідуалізму, насильства і вседозволеності, зловбий антикомунізм, експлуатація культури як джерела наживи призводять до насадження бездуховності, до моральної деградації», — говориться в новій редакції Програми КПРС¹⁸.

Буржуазія вже неспроможна висунути ідей, які могли б захопити народні маси. Дедалі більше людей у капіталістичних країнах поривають з буржуазним світоглядом. Буржуазна ідеологія нині переживає глибоку кризу. В цих умовах «стає все очевиднішим, — пишуть автори монографії «Посилення реакційно-авторитарних тенденцій в системі імперіалістичного панування» вчені з НДР Е. Ліберам і К.-Х. Редер, — що перед лицем зростаючих класових суперечностей і загострення класової боротьби, при скороченні маневреності монополістичного капіталу в галузі соціальної політики в ряді капіталістичних країн... зміцнюється тенденція до «правління твердої руки» на противагу політиці поступок і часткових реформ»¹⁹. На це було звернуто увагу і в характеристиці сучасного капіталістичного суспільства, зробленій у Політичній доповіді ЦК XXVII з'їздові КПРС: «Пригнічуючий тиск реакції на всіх лініях — у внутрішній і зовнішній політиці, економіці і культурі, у використанні досягнень людського генія. Традиційні форми консерватизму поступаються місцем авторитарним тенденціям»²⁰. Носіями цих тенденцій і є насамперед представники неофашистських, мілітаристських сил.

Таким чином, неофашизм як засіб врятування капіталістичного ладу тісно пов'язаний із загальною кризою капіталізму. Елементи розкладу експлуататорського ладу і методи придушення ним революційних сил становлять дві сторони єдиного процесу — загальної кризи капіталізму. Соціальна база для відродження неофашизму в тій чи іншій формі існує в кожній капіталістичній країні, оскільки буржуазне суспільство неспроможне розплутати клубок кризових суперечностей, притаманних сучасному капіталізмові.

Розвиток науково-технічної революції і мілітаризм призвели до істотних зрушень у соціальній структурі буржуазного суспільства. Помітно послаблюються позиції дрібної міської буржуазії, яка не витримує натиску великих монополій. Зазнають розорення й інші групи населення, зокрема селянство. Іншими словами, і в місті, і в селі багато сотень тисяч людей позбавляються основ існування. Це веде до зламу звичайного способу життя, грошових збитків, необхідності перекваліфікації і, що особливо гостро вражає дрібну міську буржуазію, — до неухильної і швидкої втрати нею свого колишнього соціального статусу.

Цей процес викликає серед досить масових груп населення, зокрема селянства, ворожість до політичної системи, яка несе їм такі біди, і робить їх об'єктивно союзниками робітничого класу. Однак недовірливе, а то й вороже ставлення до нього, властиве дрібному буржуа, водночас породжує серед цих мас ілюзії про можливість повернення до колишніх, домонополістичних умов «вільної конкуренції», тяжіння до «сильної влади», штовхає на пошуки іншого «захисника». Подібні настрої роблять ці соціальні групи при певних умовах досить піддат-

¹⁸ Там же.

¹⁹ Lieberam E., Reder K.-H. Autoritäre Tendenzen des imperialistischen Machtmechanismus // Einheit. — 1982. — N 3. — S. 302.

²⁰ Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу. 25 лют. 1986 р. — К., 1986. — С. 15.

ливими впливу неофашистської демагогії, вони можуть стати поставщиками політичної «піхоти» для неофашистських організацій.

Науково-технічна революція при капіталізмі сприяє швидкому розширенню соціального «дна». Зростання вимог до рівня кваліфікації призводить до того, що з виробничого процесу виштовхується, і в ряді випадків назавжди, частина найманої робочої сили. Це насамперед люди, які через низький рівень загальної освіти, вік чи стан здоров'я не можуть опанувати нові професії або працювати з тією високою фізичною і моральною віддачею, якої вимагає сучасне капіталістичне господарство. Ряди цієї категорії населення постійно поповнюються представниками різних груп, що швидко декласуються, ставши жертвою зрушень у соціальній структурі.

Фашисти мають давно розроблену стратегію щодо подібних соціально ущемлених верств і груп. Обурення пороками капіталістичної системи, і насамперед у соціальній сфері, спрямовується проти парламентської системи як недостатньо сильної для проведення «справжньої» соціальної політики. Водночас буржуазно-демократична форма влади критикується за неефективну відсіч «натискові зліва», з боку організованого робітничого руху. Основна мета, яку при цьому переслідують фашисти, — добитися масової підтримки ідеї «сильної влади» і, спираючись на цю підтримку, встановити диктаторський, терористичний режим, здатний нібито забезпечити «стабільність» існуючого ладу або ж, іншими словами, — зберегти в недоторканості панування монополістичної буржуазії.

Однією із соціальних причин активізації неофашизму є зростання безробіття серед молоді капіталістичних країн, що набуло масового характеру. Особливо посилилося воно у 80-ті роки. В Італії, наприклад, молоді люди становлять 62% всіх безробітних, у Франції — 50%, у США — 46%, у Великобританії — 42%. З 1970 по 1979 р. безробіття серед молоді ФРН зросло в 6 разів²¹. Втрата можливості працювати породжує у молоді почуття соціальної неповноцінності, розчарування буржуазним суспільством. Комуністи з цього приводу пишуть, що юнаки і дівчата, «залишивши тісні класні кімнати, не можуть вчитися далі. Вони опиняються за бортом, ще не встигнувши почати жити. Куди їм прихилити голову? Хто дасть їм... політичну орієнтацію? Не тільки демократичні спілки молоді, неофашисти також готові допомогти: лжеромантикою табірних багать, відродженням культю фюрера і покірного йому натовпу, антидемократичними лозунгами»²². Ось лише одна насторожуюча цифра: якщо підсумувати результати численних опитів, які проводяться серед школярів — старшокласників та інших категорій молоді ФРН до 25-річного віку, то виявиться, що від 35 до 48% (в різних федеральних землях по-різному) опитаних тією чи іншою мірою висловлюються за повернення до тих чи інших сторін нацистського минулого²³. Вони хотіли б бачити на посту керівника країни «сильну людину», вбачають у нацизмі як негативні, так і позитивні, привабливі сторони, виявляють підвищений інтерес до особи Гітлера (деякі вважають його «великим державним діячем», твердять, що «при нацистському режимі був порядок», «впевненість у завтрашньому дні», кожний знав своє місце в суспільстві і т. д.).

Не останнє місце в середовищі, яке живить неофашизм, належить колишнім гітлерівцям, що уникнули розплати. За даними ряду демократичних організацій, нині від правосуддя ховаються майже 80 тис. фашистських злочинців, що знайшли пристановище в країнах Південної Америки, США, Канаді, ФРН. Багато нацистів тривалий час займали, а деякі займають і нині керівні пости в політичних установах,

²¹ Le Monde.— 1982.— 4 août.; Unsere Zeit.— 1979.— 21 Sept.

²² Поморин Ю., Юнге Р. Неонацисты / Пер. с нем.— М., 1980.— С. 15.

²³ Бланк А. С. Старый и новый фашизм.— М., 1982.— С. 164.

армії, судах та спецслужбах цих держав. Особливо вільно почувають себе колишні гітлерівці у Сполучених Штатах ²⁴.

Соціальну базу неофашизму становлять також численні люмпен-пролетарські елементи, напівзлочинці та карні злочинці сучасного буржуазного суспільства, озлоблені до крайніх меж, сповнені ненависті як до організованих робітників і демократів-інтелігентів, так і до господарів великого бізнесу. Певні надії на поповнення своїх рядів неофашизм пов'язує з течіями, що іменують себе як «молодіжні племена» та «молодіжні сім'ї» *.

Якщо до цього додати «неврахований» потенціальний резерв — лівоекстремістські терористичні групи й організації, то вийде, що неофашизм уже сьогодні має досить масову соціальну базу, набагато більшу за чисельністю й питомою вагою в загальній кількості населення, ніж її мали гітлерівці наприкінці 20-х — на початку 30-х років.

Слід також мати на увазі, що господарі військово-промислового комплексу, частина вищого офіцерства, працівників юстиції, суду, прокуратури постійно підтримують життєдіяльність фашистського вірусу. Вони намагаються мати в своєму тактичному резерві такий ударний політичний інструмент, який можна було б використати в критичних ситуаціях для захисту експлуататорської системи.

Таким чином, джерела неофашизму слід шукати насамперед у самій природі імперіалізму, в нерівномірності його економічного й політичного розвитку, в посиленні реакційності буржуазії, яка, за словами В. І. Леніна, «не спинається ні перед яким обманом і злочином, перед винищенням мільйонів робітників і селян для врятування приватної власності на засоби виробництва» ²⁵.

Разом з тим еволюція неофашизму є свідченням слабості прогресивних організацій тієї чи іншої країни, які не змогли забезпечити єдність дій усіх революційних сил у боротьбі проти найреакційніших сил імперіалізму.

Аналіз показує, що неофашизм і фашизм старого «класичного» зразка об'єднує насамперед зловісна подібність, найближча спорідненість. І той і інший глибоко реакційні. Їх мета — задушення демократії взагалі, робітничого й комуністичного руху особливо. Основні риси їх ідеології надзвичайно близькі. Антикомунізм, антирадянщина, расизм, антисемітизм — все це є властивим і старому і новому фашизму. Немає істотної різниці і в методах їх контрреволюційної діяльності: терор, обман, залякування, військовий психоз, демагогія — це також перейшло у спадщину неофашистам від Гітлера і Муссоліні. Якщо говорити про відмінності, то вони несуттєві і в основному стосуються тактичних засобів боротьби.

Французький соціолог, колишній в'язень фашистського табору смерті Ж.-М. Теолейер у книзі «Неонацисти» пише, що «...сучасні фашисти зовсім не прагнуть до того, щоб їх вважали охоронцями ідейної спадщини фашизму в її незмінному вигляді. Тепер немає жодного нациста, який міг би дозволити собі розкіш признатися в тяжінні до створення нових концтаборів. Все відбувається за принципом «від зворотного». Сучасні неофашисти, намагаючись реабілітувати ідеї, які вони пропагують більш або менш чітко й відверто, стараються звіль-

²⁴ Худавердян В. Ц., Шушилова Э. Н. О попытках насаждения неонацистской идеологии в молодежную среду в капиталистических странах // Науч. коммунизм.— 1984.— № 3.— С. 111.

* Йдеться про ту частину молоді, яка, за словами американського тижневика «Тайм», випадає з активного життя суспільства, будучи не в змозі «знайти своє місце в сьогоднішній хаотичній економіці Заходу». Сюди належать насамперед організації панків, попперів, рокерів (Детальніше про це див.: Глускина И. «Молодежные племена» на Западе: чего они добиваются // Аргументы и факты.— 1985.— № 30 (251), 23 июля.— С. 4—5).

²⁵ Ленін В. І. Тези до II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу // Повне збір. творів.— Т. 41.— С. 176.

нити їх від усього того, що свого часу викликало загальний осуд, оскільки асоціювалося з жахливою жорстокістю»²⁶.

На міжнародному науковому симпозіумі комуністичних і робітничих партій 21 капіталістичної країни (1973 р., ФРН, Ессен), де обговорювалася тема «Нові форми фашистської небезпеки, посилення реакції і шляхи боротьби з ними», було зроблено висновок, що «неофашизм — це фашизм, який пристосовується до умов сучасного етапу загальної кризи капіталізму, до нової розстановки сил всередині капіталістичного світу і на міжнародній арені»²⁷. Поняття «неофашизм», або «сучасний фашизм» охоплює як фашизм, що стоїть у ряді держав при владі, так і партії та організації фашистського напрямку, які в тих чи інших формах існують у різних країнах. У випадках, коли неофашистським силам вдається здійснити захоплення політичної влади, встановлюється відкрита терористична диктатура найбільш реакційних, шовіністичних, мілітаристських елементів фінансового капіталу, здійснювана або безпосередньо, або через пособників таких сил. В наші дні терористично-фашистська диктатура існує в Чилі та деяких інших латиноамериканських державах, у Південно-Африканській Республіці — країні апартеїду. Неофашистські ж партії та організації активно діють у цілому ряді країн Західної Європи, Азії і Африки, в Сполучених Штатах Америки, а загалом більш як у 60 країнах світу. Лише в ФРН налічується більш як 150 неонацистських організацій і груп²⁸.

Нині неофашизм — це не тільки кривава терористична диктатура найреакційніших кіл імперіалістичної буржуазії, а й водночас унікальна за характером система створення фальшивих національних єдностей, що суперечать інтересам народу; формування соціально-психологічних настроїв, які ґрунтуються на реакційній основі — людиноненавистстві, всюдозволеності, елітарності, культивуванні агресивності, поєднуваних із сліпим послухом і фанатизмом. Ця реакційна політична течія, що перебуває на крайньо правому фланзі політичного спектру капіталістичних країн, фактично інтегрована в систему імперіалістичного панування. Відмінність неофашизму від інших реакційних політичних рухів полягає в тому, що він застосовує специфічний набір засобів боротьби за вплив у масах: розгнуждану соціальну і націоналістичну демагогію, бандитсько-терористичні методи, антисемітизм зокрема і расизм взагалі, апеляцію до більш або менш широких верств і т. д.

Все вищевикладене дає підставу для висновку, що неофашизм — це насаджувані в інтересах міжнародного імперіалізму та найбільш реакційних сил національної монополістичної буржуазії ідеологія, суспільна психологія і політика, які культивують застосування крайніх форм насильства, війовничий антикомунізм, шовінізм, расизм, перевагу (і навіть винятковість) однієї нації чи народності над іншими.

Неофашистські організації, як правило, встановлюють найтісніші зв'язки з великими монополіями, військово-промисловими комплексами, а іноді й з впливовими особами, які належать до основних буржуазних партій, що стоять при владі або перебувають в опозиції, і заохочують антидемократичні тенденції в системі органів буржуазної демократії. Неофашизм особливо вигідний мілітаристам. Вони використовують цей рух для створення сприятливих політичних умов з метою нарощування військових приготувань, удосконалення матеріально-технічної бази підготовки нової світової війни. Цим і пояснюється той факт, що саме ті військово-промислові монополії, які найбільше заінтересовані в роздуванні гонки озброєнь, є одночасно й найбільшими жертводавцями в неофашистські фонди. Так, за даними американських публіцистів

²⁶ Theolletje J.-M. Les neo-nazis.— Paris.— 1982.— P. 11.

²⁷ Проблемы мира и социализма.— 1973.— № 5.— С. 42.

²⁸ Федотов А. В., Филатов М. Н. Та же коричневая масть: Неофашизм сегодня. Знание. Новое в науке и технике, сер. Молодежная.— М., 1981.— № 8.— С. 5.

А. Форстера і Б. Епстайна, існує близько 150 великих військових фірм і корпорацій, які стоять за спиною неофашистських організацій²⁹.

В сучасних умовах захоплення влади фашистами не обов'язково пов'язане з існуванням широкого масового руху обдуреної і дезорієнтованої дрібної буржуазії. Неофашизм може прийти до влади й шляхом поступового обмеження буржуазної демократії, використання антиробітничого та антинародного законодавства, укорінення ультраправих сил в апарат буржуазної держави внаслідок зрощування монополій і воєнно-промислового комплексу з державною владою, за допомогою проникнення в армію і використання її в реакційних, антинародних цілях. Саме цим пояснюються відчайдушні спроби неофашистів пустити своє коріння у збройних силах капіталістичних держав. Так, західнонімецькі неофашисти ведуть реваншистську пропаганду в усіх видах і родах військ бундесверу. В 1984 р. не без участі цих сил було внесено зміни в «Положення про форму одягу військовослужбовців бундесверу», згідно з якими особовому складу армії ФРН офіційно дозволено носити п'ятдесят п'ять орденів та відмінних знаків фашистського вермахту³⁰.

Практика показує, що в умовах, коли неофашизм не має масових партій, йому важче прийти до влади в ході виборів. Звідси — зростання небезпеки змов і путчів, на які він робить ставку, спираючись насамперед на реакційну воячину. Неофашистські режими найчастіше встановлюються саме в ході військових переворотів, які здійснюються, як правило, при допомозі ЦРУ та інших розвідувальних центрів блоку НАТО. Один з керівників чилійських комуністів В. Тейтельбойм писав: «Державний переворот, здійснений грецькими полковниками 21 квітня 1967 року, — породження двоєдушності і зрадництва. Переворот у Чилі не поступається йому. Обидва путчі схожі один на одного, тому що обома диригувала одна й та сама рука. Якщо в Греції здійснювався план «Прометей», розроблений якимсь «іноземним комітетом», то в нашій країні було застосовано план «Кентавр», підготовлений тим самим центром»³¹.

Військові путчі й перевороти здійснюються звичайно в тих країнах, де США займають впливові економічні позиції, мають там свої бази, куди направляється так звана військова допомога, а також де місцеві уряди проводять антикомуністичну політику. Експорт неофашизму мілітаристськими засобами перетворився в одну з функцій сучасного імперіалізму, насамперед імперіалізму США.

Захопивши владу, неофашизм широко використовує ті ж самі терористичні засоби, прийоми і методи, до яких вдавалися фашистські режими минулого. Він зберігає в модифікованому вигляді всі основні компоненти старої фашистської ідеології і мало чим відрізняється від свого попередника. Найважливішими рисами ідеології неофашизму є махровий антикомунізм і антирадянщина, шовінізм, расизм, антидемократизм, культ насильства, проповідь агресії та загострення міжнародної напруженості.

Свого часу на запитання: «Що ми виявляємо, аналізуючи фашистську ідеологію?» видатний діяч міжнародного комуністичного й робітничого руху П. Тольятті відповідав: «Усього потроху. Ця ідеологія еклектична»³². Дане положення цілком і повністю стосується її характеристики ідейних поглядів сучасних фашистів. Прикриваючись лозунгами «захисту гуманізму та цивілізації», «відстоювання національних інтересів» тощо, неофашисти намагаються зовні здаватися «прогресивними» і навіть «революційними»³³.

²⁹ Полит. самообразование. — 1984. — № 4. — С. 128.

³⁰ Касюк А. Правые силы ФРГ и бундесвер // Крас. звезда. — 1984. — 4 апр.

³¹ Пробл. мира и социализма. — 1973. — № 11. — С. 8.

³² Тольятти П. Лекции о фашизме. — М., 1974. — С. 16.

³³ Лопухов Б. Р. Неофашизм: опасность для мира. — М., 1985. — С. 98—99.

Широко використовуючи антимонополістичну фразеологію, неофашисти демагогічно заявляють, що, крім марксизму, їх ворогом є «міжнародний фінансовий капітал, який становить велику загрозу для свободи націй»³⁴. Такого роду «антикапіталізм» є наскрізь фальшивим і показним. Для чого ж потрібний цей словесний камуфляж? Відповідь може бути лише jednoзначною: замаскувати свою антинародну, антигуманну, звірячу суть. Все ж різка на словах опозиційність неофашистів щодо підвалин капіталістичного ладу не може не впливати на маси, особливо на молодь, яка, не маючи в переважній більшості власного життєвого і політичного досвіду, особливо схильна вірити їх фальшивим заявам.

Подібно до своїх попередників — нацистів неофашисти також намагаються апелювати до історичного минулого своєї нації і в цьому зв'язку всіляко силкуються реабілітувати Гітлера в очах широкої громадськості, «відділити» його від тих злочинів які він вчинив щодо народів світу, обілити гітлеризм. Наприкінці 70-х років у ФРН і США активно поширювався антикомуністичний неофашистський памфлет «Освенцімський міф». Його автори безсоромно твердили, що табір смерті Освенцім начебто являв собою щось на зразок табірної санаторія, а газові камери й печі для спалювання трупів були, мовляв, побудовані пізніше ПНР та Радянським Союзом. Що ж до фашистських злочинів проти людства, масового знищення в'язнів у газових камерах і таборах смерті, то все це, бачте, лише «комуністичні теревені і цькування», «позбавлена будь-яких підстав германобська однобічна фальсифікація історії»³⁵. Неймовірно, потворно! Але факт лишається фактом.

Жорстокість і право сильного лежали в основі фашистської ідеології як у Німеччині, так і в Італії, а нині міцно утвердилися в арсеналі неофашистської ідеології. «Метою нашої політики, — просторікує, зокрема, один з керівників італійських неофашистів Г. Альміранте, — є дестабілізація буржуазно-парламентської системи, щоб створити таке становище, при якому загальні невпевненість і страх досягли б стану, близького до паніки, й... настав би час рішучої дії»³⁶.

А ось свідчення західнонімецького журналіста Г. Кромшредера, який проник у лігво неофашистів і опублікував у 1982 р. книжку своїх репортажів, озаглавлену «За фасадом». Справа відбувається в одному з молодіжних неонацистських таборів у ФРН. Кульмінаційним пунктом у програмі навчальних зборів неофашистів, одягнутих у чорну уніформу, є «закопування євреїв». Один з членів групи роздягається догола, на грудях йому малюють єврейську зірку, закопують по груди в яму, а інші молодики повинні над ним знущатися. Мета подібних вправ полягає в тому, щоб, з одного боку, перевірити, наскільки молоді нацисти готові безвідмовно виконувати накази — навіть щодо безпорадного товариша, а з другого — вивчити чутливість жертви, закопаної в яму, до болю³⁷.

Про те, що ідеологія неофашизму тісно пов'язана з расизмом і антисемітизмом, свідчить і те, що, наприклад, члени «націонал-соціалістичної арійської партії», яка діє у США, вважають себе «суперменами», а негрів і євреїв — «недолюдьми». Один з її представників якийсь Ф. Спайсек, притягнутий до суду в справі про вбивство негра, з гордістю заявив на процесі: «Моею метою було — вбити якомога більше негрів, і євреїв до того, як мене впіймають. Тисячу, мільйон — чим більше, тим краще»³⁸.

³⁴ Tomlinson I. Left-right: The march of political extremism in Britain.— London; New York, 1981.— P. 22.

³⁵ Nation Europa (Goburg).— 1975.— N 1.— S. 5.

³⁶ Interviews mit Almirante in USA // 5 Folge.— 1979.— 25 May.

³⁷ Лопухов Б. Р. Указ. соч.— С. 119.

³⁸ Там же.— С. 121—122.

Складовою частиною ідеології неофашизму продовжує залишатися геополітика. Однак колишні відверто експансіоністські агресивні націоналістичні аргументи, вимоги «життєвого простору» ідеологи неофашизму прикривають тепер наклепницькими твердженнями про те, що, мовляв, СРСР, прагнучи «поширити своє політичне панування в усьому світі», готовий «у будь-який момент вдатися до військової сили», затіває гонку озброєнь у космосі, готується до хімічної і бактеріологічної війни, та іншими вигадками. Відверто брехливі нападки на миролюбну зовнішню політику Радянського Союзу поєднуються з вихваланням мілітаристського курсу нинішньої американської адміністрації та інших країн НАТО.

Цим самим неофашисти, по-перше, намагаються виправдати курс імперіалістичних держав на загострення міжнародної напруженості, на розкручування нового витка гонки озброєнь і згортання соціальних програм. По-друге, нагнітаючи антирадянський психоз, вони тим самим хочуть видати вексель своїм покровителям в особі військово-промислових комплексів і великих монополій на підтримку їхньої глобальної стратегії. По-третє, прикриваючись наклепницькими вигадками про «небезпеку світового комунізму», неофашизм намагається протягти ідею своєї «історичної» місії по «врятуванню світу від комуністичної загрози» і зайняти самостійне місце на політичній арені капіталістичних країн.

Особливим нападкам піддають неофашисти прихильників антивоєнного та антиракетного рухів. Так, у брошурі «Ціна миру», що вийшла в 1982 р., відомий своїми зв'язками з ЦРУ та міжнародною антикомуністичною лігою англійський неофашист Б. Краузнер намагався переконати читачів у тому, що, мовляв, рух за мир «інспірований Москвою», що начебто «Радянський Союз виношує плани підкорення світу», які можна зірвати лише в тому випадку, коли Захід створить «ще потужнішу і кращу атомну бомбу»³⁹.

Поряд з пропагандою різного роду доктрин військового насильства у світі капіталу створюється й відповідний психологічний клімат. «Існююча в умовах імперіалізму система приучування людини до насильства, вироблення в людях жорстокості,— наголошують автори праці «Критика ідеології неофашизму»,— відповідає потребам політики мілітаризму і створює ґрунт для формування насильників фашистського зразка. Укорінення в свідомості людей за допомогою «масової культури» культу сили служить цілям підготовки народу до морального виправдання політики насилля»⁴⁰.

В цій обстановці неофашисти й мілітаристи намагаються витравити із свідомості людей почуття соціальної відповідальності і громадської совісті, перетворити їх на бездумних виконавців волі і планів монополістичних кіл. Прищеплюючи жорстокість, звирячі інстинкти, сили реакції використовують армію та неофашистські банди для придушення демократичних рухів трудящих у капіталістичних країнах.

Багато неофашистських організацій проводять систематичну військову підготовку своїх членів. Ку-клукс-кланівці, наприклад, навчаються володіти прийомами ведення диверсійної війни, тактикою захоплення радіостанцій, енергетичних об'єктів, телеграфів, опановують правила користування різними видами зброї. Ультраправа організація «Мінітмени» регулярно тренує своїх членів у вмінні влучно стріляти. Одержані навички широко застосовуються на практиці. За останні роки жертвою фашистського терору став не один політичний і громадський діяч, неугодний реакційним силам. Тільки в 1970—1978 рр. в світі зареєстровано 5334 терористичних акти і близько 400 випадків викрадення політичних діячів»⁴¹.

³⁹ Tribune.— 1982.— 26 Mar.

⁴⁰ Критика идеологии неофашизма.— М., 1976.— С. 67—68.

⁴¹ Intern Security Rev.— 1979.— Okt.— P. 45—46.

Як відзначалося у Політичній доповіді Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, «... «освічене» XX століття увійшло в історію такими породженнями імперіалізму, як найкровопролитніші війни, розгул мілітаризму і фашизму, геноцид...»⁴². Боротьба проти одного з цих найогидніших явищ — неофашизму — набула нині значної політичної актуальності і гостроти. Адже чим активніше розвиваються позитивні тенденції у внутрішній і зовнішній політиці різних країн, тим сильнішими є намагання реакційних кіл стати їм на перешкоді. Це вимагає від народів світу постійної пильності щодо тих, хто подібно до своїх духовних попередників — гітлерівських фашистів — готовий заради досягнення своїх маячних планів ввергнути планету у всеспопеляючий вогонь нової світової війни.

В. Ф. Токарев, В. М. Денисенко

СОВРЕМЕННЫЙ НЕОФАШИЗМ НА СЛУЖБЕ СИЛ ИМПЕРИАЛИЗМА И АГРЕССИИ

Резюме

В статье рассматриваются вопросы, связанные с активизацией неофашистских сил в современном капиталистическом мире. Авторы исследуют причины возрождения неофашизма, его связи с милитаристскими кругами, другими реакционными силами империализма.

⁴² Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу.— С. 10.

Питання вдосконалення соціалізму в СРСР

РОЗВИТОК КОЛГОСПНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В. П. ШКВАРЕЦЬ (Тернопіль)

У прискоренні соціально-економічного розвитку країни на основі інтенсифікації виробництва, швидкого впровадження досягнень науково-технічного прогресу значну роль відіграє, як відзначив квітневий (1985 р.) Пленум ЦК КПРС, активізація всієї системи політичних і суспільних інститутів, поглиблення соціалістичної демократії і самоврядування народу, неухильне розширення участі трудящих в управлінні¹.

У доповіді на II Всеросійському з'їзді професійних спілок В. І. Ленін підкреслював, що необхідно «...ще і ще розширяти участь самих трудящих в управлінні господарством і будівництві нового виробництва»². КПРС, керуючись ленінською настановою про необхідність підтримки «...такого кооперативного обороту, в якому дійсно беруть участь дійсні маси населення»³, постійно вдосконалює радянську соціалістичну демократію, розвиває її органічну складову і невід'ємну частину — колгоспну демократію. Саме слідуючи цій лінії, травневий (1982 р.) Пленум ЦК КПРС підкреслив необхідність «...заохочувати активність колгоспників, посилити контроль за додержанням демократичних принципів управління виробництвом... Не можна обходити, обмежувати демократичні процеси, передбачені статутами колгоспів. Життя, досвід, вимагають піднести роль внутріколгоспної демократії»⁴.

На етапі розвинутого соціалізму колгоспи займають важливе місце в народному господарстві країни. На них припадає близько половини валової і понад 40% товарної продукції, що виробляється в суспільному секторі сільського господарства. Як і раніше, колгоспному селянству, чисельність якого досягає 13 млн. чол.⁵, в союзі з робітничим класом, усім народом належить важлива роль в соціальному розвитку радянського суспільства. Колгоспне селянство було і є активною соціальною силою, вносить значний вклад у дальший розвиток і вдосконалення соціалізму. В зв'язку з проблемою розвитку самоуправління на сучасному етапі досвід колгоспного селянства, використання можливостей колгоспно-кооперативної форми господарювання як форми соціалістичного самоуправління викликають природний інтерес⁶.

¹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 23 квіт. 1985 р.— К., 1985.— С. 7.

² Ленін В. І.— Повне зібр. творів.— Т. 37.— С. 430.

³ Ленін В. І. Про кооперацію // Там же.— Т. 45.— С. 353.

⁴ Продовольча програма СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації.— Матеріали травневого Пленуму ЦК КПРС 1982 р.— К., 1982.— С. 19—20.

⁵ Поточ. арх. Міністерства сільського господарства УРСР. Зведені річні звіти колгоспів за 1982 і 1983 роки, арк. 3; Гусев П. И. Развитие процесса обобществления колхозного производства // Вопр. эконом.— 1985.— № 2.— С. 71, 79.

⁶ Волков А. Социалистическое самоуправление народа: Некоторые аспекты проблемы // Полит. самообраз.— 1986.— № 1.— С. 27—28.

Колгоспна демократія має свої специфічні особливості, зв'язані з характером колгоспної власності, формами організації кооперативного сільськогосподарського виробництва і управління. Ці особливості проявляються насамперед в тому, що кожний колгоспник бере участь в управлінні справами тільки того господарства, членом якого він є, має право обирати і бути обраним в органи його управління. В такій же мірі проявляються обов'язки члена колгоспу. Він виконує рішення і розпорядження органів управління господарства, членом якого є. Однак в своїй діяльності колгоспники неухильно керуються законами, моральними принципами і нормами, діючими в соціалістичному суспільстві в цілому.

Зміст колгоспної демократії, що становить за формою колективне управління сільськогосподарськими підприємствами соціалістичного типу і базується на груповій власності, визначається і характером розв'язуваних колгоспами завдань. Органи радянської соціалістичної демократії відають усіма питаннями економічного, політичного і культурного життя країни, тоді як діяльність колгоспів обмежується в основному питаннями організації виробництва сільськогосподарських продуктів. Проте, реалізуючи свої можливості, вони також розв'язують завдання виробничо-економічного, соціально-політичного і культурно-побутового характеру.

Колгоспна демократія, як різновидність виробничих форм соціалістичної демократії, демократичних форм масових громадських організацій, виражає повновладдя і рівноправність колгоспників, можливість їх участі в управлінні справами колгоспів, має вирішальний вплив на хід усіх їхніх спільних справ. Новий рівень економічного розвитку колгоспів на сучасному етапі дозволив розширити соціальні права колгоспників, що забезпечуються, як і організаційні гарантії здійснення демократичних прав колгоспників в управлінні господарствами, Примірним Статутом колгоспу.

Особливістю колгоспної демократії в умовах розвинутого соціалізму, специфічним напрямом її розвитку є вихід за межі окремих колгоспів. Міжгосподарські зв'язки, обумовлені потребами зростання виробництва, вдосконалення виробничих відносин, будуються на демократичних засадах — добровільність у співробітництві, господарська самостійність, демократичний централізм та ін. Створення агропромислових об'єднань і їх демократичних органів управління — рад розширюють сферу дії колгоспної демократії, посилюють її взаємодію з демократизмом органів державного управління.

Колгоспна демократія, як і «всяка демократія, як взагалі політична надбудова...», — вказував В. І. Ленін, — служить, кінець кінцем, виробництву і визначається, кінець кінцем, виробничими відносинами даного суспільства»⁷. В умовах створення агропромислового комплексу і міжгосподарських об'єднань почалося становлення нових форм колгоспного і міжгосподарського самоуправління, форм, які виходять за межі одного господарства. В такому ж напрямі стали розвиватися обов'язки колгоспів і колгоспників.

Піклування КПРС про дальший розвиток і вдосконалення колгоспної демократії одержало своє відображення в заходах, спрямованих як на зміцнення господарської самостійності та ініціативи колгоспів у розвитку соціально-економічного прогресу на селі, так і в удосконаленні форм і методів залучення колгоспних мас до управління колгоспами. Таку систему управління ними, що відповідає принципам соціалістичного управління, закріпив у листопаді 1969 р. Третій Всесоюзний з'їзд колгоспників⁸.

⁷ Ленін В. І. Ще раз про профспілки, про поточний момент і про помилки тт. Троцького і Бухаріна // Повне зібр. творів. — Т. 42. — С. 266.

⁸ Рішення партії и правительства по сельскому хозяйству (1965—1974 гг.). — М., 1975. — С. 393.

Важливою віхою на шляху розвитку колгоспної демократії стали рішення травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС, який прийняв Продовольчу програму СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації. Серед цих заходів, які передбачили підвищення господарської самостійності та ініціативи колгоспів і радгоспів, провідне місце зайняло дальше поліпшення управління сільським господарством та іншими галузями агропромислового комплексу. На основі цього в районах, областях, автономних республіках були створені агропромислові об'єднання, а в союзних республіках та в центрі — агропромислові комісії, на які покладалися завдання координації роботи всіх галузей агропрому.

Розвитку самостійності колгоспів сприяла також здійснена у відповідності з рішеннями травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС перебудова системи управління сільським господарством та іншими галузями агропромислового комплексу, яка завершилася в 1985 р. утворенням союзно-республіканського державного агропромислового комітету СРСР на базі ряду ліквідованих міністерств і відомств⁹.

Зміцненню господарської самостійності колгоспів сприяла зміна порядку планування їх виробничо-фінансової і господарської діяльності. Якщо попереднім Статутом регламентувався зверху порядок планування колгоспного виробництва, то за новим Статутом плани розвитку господарств затверджуються загальними зборами колгоспників, їх розробка ведеться на основі плану-замовлення на ряд років. Такий принципово новий порядок планування зовсім не суперечить принципу планового розвитку народного господарства, дозволяє розумно забезпечувати інтереси суспільства в цілому і кожного господарства зокрема, збільшувати постачання наших міст продуктами землеробства і тваринництва, поповнювати державні резерви, примножувати доходи колгоспів і колгоспників¹⁰.

Після утворення агропромислового комітету контрольні цифри розвитку агропромислового комплексу доводяться до місцевих органів єдиним рядком без розбивки по галузях. Плани економічного і соціального розвитку на основі контрольних цифр розробляються знизу — в колгоспах, радгоспах, обслуговуючих підприємствах¹¹. За створеними в районах агропромисловими об'єднаннями закріплено право затверджувати розцінки на послуги, що надаються господарствам підприємствами і організаціями, незалежно від їх відомчої належності. Вони ж встановлюють розрахункові ціни на худобу, корми, матеріали, що поставляються господарствами одне одному. Цим органам дано право перерозподіляти між підприємствами і організаціями, які входять в агропромислові об'єднання, частину капітальних вкладень і матеріально-технічних ресурсів, а також створювати централізовані фонди розвитку виробництва, матеріального заохочення, соціально-культурних заходів і житлового будівництва. Все це внесло істотну зміну в систему управління колгоспами.

В сучасних умовах колгоспна демократія, забезпечуючи міжгосподарські, а в рамках агропромислового комплексу і міжгалузеві відносини, перестала бути основою тільки внутріколгоспного управління, розширила сферу своєї дії і вже не може бути тільки внутріколгоспною. В той же час вона не змінює своєї природи. В рамках агропромислового комплексу і теперішніх міжгосподарських об'єднань кол-

⁹ О дальнейшем совершенствовании управления агропромышленным комплексом: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР // Правда.— 1985.— 23 ноябр.

¹⁰ Гаврилюк А. Е. Социальная политика КПСС на селе: Из опыта работы парт. орг. Украины.— Киев. 1984.— С. 148.

¹¹ О совершенствовании экономических взаимоотношений сельского хозяйства с другими отраслями народного хозяйства: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 7 июля 1983 года // Справ. парт. работника.— М., 1984. Вып. 24. Ч. II.— С. 68—69.

госпники, як і раніше, вважаються господарями своєї колективної власності, яку за власним бажанням включають у взаємодію з власністю суміжних галузей та інших господарств. Мова йде, таким чином, не про зміну суті колгоспної демократії, а лише про розширення сфери її прикладання внаслідок зростання самостійності господарств.

На основі постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по вдосконаленню економічного механізму та зміцненню економіки колгоспів і радгоспів», «Про дальше зміцнення колгоспів і радгоспів керівними кадрами і спеціалістами, підвищення їх ролі і відповідальності в розвитку сільськогосподарського виробництва» (1982 р.) підвищувалася господарська самостійність колгоспів, почали поширюватися прямі зв'язки господарств з промисловими, торговельними і заготівельними організаціями по поставках промислової і сільськогосподарської продукції¹². Так, майже половина господарств Харківської області перевела ферми на прямі зв'язки з молочними заводами. Прямі зв'язки колгоспів з переробними підприємствами на основі двосторонніх договорів, прийом сільськогосподарської продукції безпосередньо в полі, на фермі і вивіз її спеціалізованим транспортом державних підприємств виявилися вигідними як колгоспам, так і державі. При прямій доставці продукції в магазини, на переробні підприємства не втрачалася вага і якість продукції¹³.

З ініціативи партійних організацій багато колгоспів проявляли виробничу і господарську активність, розвивали підсобні підприємства і промисли по переробці і збереженню сільськогосподарської продукції, виробництву будівельних матеріалів і товарів народного споживання з місцевої сировини. Кримський колгосп «Заветы Ленина» щороку переробляв понад 5 тис. т овочів і фруктів, випускав більше 15 млн. умовних банок консервів¹⁴. Тільки в 1982 р. колгоспи республіки реалізували товарної продукції на 823 млн. крб., що дало 244 млн. крб. прибутку, що становив 29% загальноколгоспних доходів. Всього в 1984 р. на Україні діяло 3378 міжгосподарських підприємств і організацій, в них господарств-пайщиків — 66 393. Деякі колгоспи і радгоспи були учасниками двох і більше міжгосподарських підприємств і організацій¹⁵.

Колгоспи вдосконалювали галузеве управління, переводили бригади, загони, ланки, відділення з універсальних, які без затрат ручної праці вирощували цукрові буряки, кукурудзу, картоплю, інші культури, в цехи. Так, в колгоспах ім. Калініна Бердянського району Запорізької області, «Шлях до комунізму» Новоодеського району Миколаївської області в основу цехової системи управління виробництвом поклали галузевий принцип управління, з оплатою праці за кінцевими результатами. Для керівництва цехами тут були створені ради цехів, які при активній участі колективу розробляли і складали з правліннями колгоспів договори на вирощування тієї чи іншої культури або продукції. Ради контролювали виконання договорів, аналізували результати праці, матеріального і морального стимулювання. Їм було надано право присвоювати кваліфікаційний розряд механізаторам, тваринникам, іншим працівникам. При цьому враховувалася думка колективу, висловлена з допомогою безіменної анкети¹⁶.

В умовах розширення самостійності колгоспів і підвищення відповідальності кожного колективу виникла необхідність дальшого вдос-

¹² Продовольча програма СРСР на період до 1990 року...— С. 83—94.

¹³ Плнсюк В. П. Діяльність КПРС по вдосконаленню механізму господарювання в агропромисловому комплексі // Укр. іст. журн.— 1984.— № 11.— С. 20; Ляхно И. Шаги навстречу // Правда.— 1985.— 11 дек.; Біленко В. Поки що лише експерименти // Сільські вісті.— 1984.— 13 берез.

¹⁴ Богдан И. Из подсобного цеха // Сельская жизнь, 1983, 15 июля.

¹⁵ Народное хозяйство Украинской ССР в 1983 году. Стат. ежегод.— К., 1984.— С. 173; Народное хозяйство СССР в 1983 г.— М., 1984.— С. 274.

¹⁶ Плнсюк В. П. Назв. ст.— С. 26.

коналення управління внутрівиробничими процесами господарств. Партиїні організації Миколаївської, Одеської, Харківської та інших областей республіки замість багатогалузевих територіальних підрозділів (бригад, відділень, дільниць) організували галузеві цехи: рослинництва, тваринництва, механізації, будівництва та ін. Ці підрозділи очолили спеціалісти колгоспів. Переваги галузевого принципу управління там, де для цього є необхідні умови (кваліфіковані кадри, високий рівень механізації, спеціалізації і концентрації виробництва, повний госпрозрахунок в усіх ланках та ін.) цілком очевидні¹⁷. При галузевому управлінні одержали дальший розвиток демократичні основи управління виробництвом, самостійність та ініціатива колгоспів, зростала їх відповідальність за долю свого господарства.

Дальшому розвитку демократизму колгоспного ладу, зростанню активності трудівників села сприяла робота партійних організацій по впровадженню і зміцненню господарського розрахунку в колгоспах. До цього госпрозрахункові відносини колгоспів з іншими галузями народного господарства порушувалися, не було госпрозрахунку в середині господарств. Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 7 липня 1978 р. «Про вдосконалення економічних взаємовідносин сільського господарства з іншими галузями народного господарства» було передбачено ряд заходів, спрямованих на впровадження в бригадах, відділеннях, цехах, на фермах і дільницях дієвого внутрігосподарського розрахунку¹⁸. Партійні, радянські та сільськогосподарські органи України провели значну роботу по впровадженню господарського розрахунку. Господарства зміцнювалися кадрами економістів. Разом з іншими категоріями працівників колгоспів вони проходили спеціальну підготовку на семінарах, курсах і в школах.

За прикладом партійних організацій Київської, Одеської, Полтавської, Харківської та ряду інших областей такі семінари і школи були створені в багатьох колгоспах Нестерівського району Львівської області. 75 комплексних шкіл і семінарів, де навчалися керівні кадри, середньої ланки та кадри масових професій, працювали в Заставнівському районі Чернівецької області. Безпосереднє керівництво цими школами здійснюють районна економічна рада і рада РАПО¹⁹.

Посилюючи господарську самостійність колгоспів, партія вдосконалює і розвиває інститути, з допомогою яких колгоспи здійснюють свої права, підвищують роль колгоспної демократії у вирішенні виробничих і громадських справ. Адже «...життя, його динамізм диктують необхідність дальших змін і перетворень,— говорив М. С. Горбачов на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС,— досягнення нового якісного стану суспільства, причому в найширшому розумінні слова»²⁰. Мова йде про активізацію всієї системи політичних і громадських інститутів, поглиблення соціалістичної демократії, соціалістичного самоуправління народу. Розширення і поглиблення колгоспної демократії знаходяться в прямій залежності від дальшого розвитку і вдосконалення політичної системи в цілому.

КПРС підтримує і розвиває творчу активність селянства, внутріколгоспну демократію. Дотримання демократичних принципів управління сприяє активізації трудової діяльності колгоспників, посиленню їх боротьби за підвищення ефективності і якості сільськогосподарського виробництва. З метою активізації демократичного життя в колгоспах Всесоюзні збори представників рад колгоспів у березні 1980 р. внесли деякі зміни і доповнення в Примірний Статут колгоспу, затверджені

¹⁷ Остапченко В. И. Быть на земле хозяином.— Днепропетровск, 1985.— С. 74—94.

¹⁸ Спр. парт. работника. Вып. 24. Ч. 2. М., 1984.— С.80.

¹⁹ Эффективность эксперимента: Передова // Рад. Буковина.— 1985.— 8 лют.; Мо йсеєнко В. Розквітає село // Там же.

²⁰ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 23 квіт. 1985 р.— С. 7.

постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 10 липня 1980 р., спрямовані на значне розширення статутних прав колгоспів і колгоспників, а також юридичних гарантій їх реалізації²¹.

Нинішній Примірний Статут колгоспу, на основі якого в кожному колгоспі з участю всіх членів колгоспу вироблено свій Статут, що відкриває колгоспникам найширші можливості, надає їм відповідні права у вирішенні питань колгоспного життя. Трудівники села правомочні на загальних зборах приймати Статут колгоспу, вносити до нього зміни і доповнення, обирати правління, його голову, ревізійну комісію, вирішувати питання про прийом в члени колгоспу і про виключення з нього, заслуховувати звіти правління і ревізійної комісії, затверджувати річні звіти, розміри натуральних і грошових фондів, вирішувати питання про участь колгоспу в міжколгоспних і державно-колгоспних підприємствах та організаціях та ін.²² Такі питання загальні збори правомочні вирішувати, якщо на них присутні не менше двох третин усіх членів колгоспу.

Партійні організації постійно слідкують за тим, щоб при скликанні і проведенні зборів дотримувалися демократичні норми колгоспного життя, положення Статуту колгоспу. По-діловому проходять збори в колгоспах ім. Пархоменка, ім. Горького Підволочиського, ім. Леніна Зборівського, ім. Радянської Армії, «40-річчя Жовтня» Кременецького, «Поділля» Тернопільського районів Тернопільської області. Вони скликаються регулярно, не менше п'яти разів на рік. Як і передбачено Статутом, про порядок денний колгоспники повідомляються завчасно. На них розглядають широке коло питань, принципово аналізують причини промахів, намічають плани на перспективу. Перш ніж винести ті чи інші питання на обговорення, їх глибоко готують і вивчають члени правління, спеціалісти, парткоми.

Чимало питань, що виносяться на збори, попередньо обговорюються в бригадах, на фермах. Тому збори проходять при високій активності колгоспників, глибокому аналізі справ, на них стали частіше виступати рядові працівники, висловлювати критичні зауваження на адресу конкретних винуватців, незважаючи на їхні посади. Вони дають належну оцінку тим керівникам виробничих підрозділів, які миряться з недоліками, випадками пияцтва, не дбають про успішне втілення в життя планів, виконання зобов'язань. Останнім часом більше уваги приділяється обговоренню проблем впровадження передового досвіду, освоєнню колективного підряду, прогресивних технологій, соціально-культурного розвитку колективів. Як наслідок, в цих колективах міцна дисципліна, все більше утверджується організованість і порядок, колективний, творчий підхід до вирішення усіх питань колгоспного життя, успішно виконуються плани і соціалістичні зобов'язання по виробництву та продажу державі продукції²³.

Проте, як вказувалося в передовій статті газети «Правда» «Укріплять колхозную демократию» в республіці допускалися факти порушень Статуту колгоспу. Так, у 1984 р. в ряді колгоспів Чернігівської області нерегулярно проводилися збори, а іноді вони підмінялися зборами уповноважених²⁴.

Партійні комітети, первинні парторганізації особливу увагу приділяють підвищенню рівня проведення і результативності звітно-виборних зборів у колгоспах. В Чернівецькій області, наприклад, заздалегідь до зборів звітні доповіді правлінь колгоспів, проекти рішень розглядаються в парткомах, партбюро. Зусилля правлінь колгоспів, інших

²¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК.— Т. 14.— С. 26—29; Советы колхозов: Передовая // Правда.— 1980.— 6 июня.

²² Решения партии и правительства по сельскому хозяйству (1965—1974 гг.).— С. 385.

²³ Звіти і вибори в колгоспах: Передова // Вільне життя.— 1986.— 29 січ.

²⁴ Правда.— 1985.— 20 февр.

органів колгоспного самоврядування спрямовуються на створення на зборах атмосфери високої вимогливості, принциповості, непримиренності до недоліків, творчого пошуку резервів і можливостей для розв'язання існуючих проблем. Тому в більшості господарств стало проявлятися більш уважене ставлення до критичних зауважень на зборах, кожне з них тепер береться на контроль, члени колгоспів інформуються про виконання раніше накреслених заходів²⁵.

Практика переконливо показує, що колгоспні збори стали справжньою школою господарювання, управління та виховання трудівників села. Цьому сприяло і те, що партійні організації подавали зразки такого підходу на партійних зборах, пленумах, засіданнях, нарадах, семінарах.

У великих колгоспах, де скликання загальних зборів утруднено, Статут колгоспу передбачає скликання зборів уповноважених для вирішення питань, віднесених до загальних зборів. В інституті уповноважених знайдено ефективну форму поєднання безпосередньої демократії з представницькою, масовості—з оперативним, конкретним управлінням, яке визначається потребами соціалістичного виробництва. Надання зборам уповноважених прав вищого органу колгоспу сприяло підвищенню ролі колгоспників у великих колгоспах в управлінні громадським господарством, у здійсненні контролю над виборними органами. Цей захід сприятливо позначився також на роботі зборів бригад, інших підрозділів, які раніше збиралися нерегулярно і носили дорадчий характер. Тепер же вони стали органами внутріколгоспного управління, що розглядають широке коло питань. На них обираються уповноважені, попередньо обговорюються питання, які потім виносяться на збори уповноважених, виробляються пропозиції і рекомендації. Це було характерним для господарств Черкаської області. Там збори в більшості колгоспів скликалися щоквартально, до їх підготовки широко залучалися колгоспники. Поліпшення стилю керівництва, практики підготовки і проведення зборів різних підрозділів, поряд з іншими дієвими заходами, забезпечували високу виробничу і громадсько-політичну активність колгоспників, позитивно позначалися на результатах господарювання, стані сільськогосподарського виробництва, соціальних перетвореннях в селах Черкащини²⁶.

У селах республіки значно розширився колгоспний виборний актив. Уже на початок 1975 р., наприклад, кількість членів правлінь і ревізійних комісій перевищила 500 тис. чол.²⁷ Правління колгоспу «Правда» Бродівського району Львівської області в роботі з людьми широко спиралося на громадську думку, розвивало колективність в своїй діяльності, до розгляду питань на своїх засіданнях постійно залучало широкий колгоспний актив. З ряду питань, що стосувалися роботи окремих підрозділів, в основу рішень правління приймало рекомендації ради бригади чи ферми. Особлива увага зверталася на впровадження ділового стилю, забезпечення єдності слова і діла. Позитивні зміни в стилі керівництва призвели до зростання ініціативи членів колективу. В правління почали поступати від них пропозиції щодо поліпшення виробничої діяльності. Частина з них, в тому числі по створенню диспетчерської служби, лабораторії НОП та економічного аналізу, вже реалізовано.

Істотно поліпшилися умови праці тваринників. Зросла увага правління, громадських організацій до вирішення соціально-культурних питань. Перебудова стилю та методів роботи правління колгоспу, його керівників позначилися на результатах діяльності колективу. Виконано

²⁵ Загриновський М. Підсумкові збори у колгоспах // Рад. Буковина.— 1985.— 23 січ.; Праця, дисципліна, обов'язок: Редакційна // Там же.— 1985.— 18 лют.

²⁶ Романіка П. На чолі передового колгоспу // Сільські вісті.— 1985.— 31 січ.; Зленко В. Кращі сільські профілакторії // Там же.— 1985.— 8 лип.

²⁷ Шкварець В. П. Розвиток колгоспної демократії.— К., 1975.— С. 25.

завдання одинадцятої п'ятирічки, рентабельність усіх галузей господарства перевищила 39%, а вартість валової продукції — 6,5 млн. крб. У господарстві ведеться велике виробниче будівництво, поліпшуються культурно-побутові умови трудівників. Щороку близько 50 сімей святкують новосілля в будинках, споруджених за активної допомоги колгоспу, будуються клуби, культурно-спортивний комплекс. Серед сільських новобудов — торговельні комплекси, магазини, дитячі садки, школа ²⁸.

Значний досвід по посиленню внутрігосподарського контролю і вишукуванню резервів для зміцнення економіки колгоспу нагромадила ревізійна комісія колгоспу «Україна» Андрушівського району Житомирської області. В своїй діяльності комісія в складі обраних до неї 15 колгоспників спиралася на 62 колгоспних активістів, допомагали їй також народні контролери. Щороку вона здійснювала більше 150 різних перевірок, тісно взаємодіяла з бухгалтерією, плановим відділом, громадськими організаціями, серйозну увагу приділяла правовому вихованню, піклувалася про зміцнення трудової дисципліни, щомісяця аналізувала причини невиконання окремими колгоспниками мінімуму вихододнів ²⁹.

З ініціативи і при підтримці партійних організацій в колгоспах одержали широке поширення такі нові форми залучення колгоспників до кооперативних справ, як ради бригад, ферм, загонів, ланок. Їх створення дозволяє підвищити оперативність керівництва великими і складними господарствами, своєчасно й ефективно вирішувати актуальні питання всіх сторін діяльності трудових колективів та їх підрозділів.

Добре налагоджено роботу рад виробничих підрозділів у колгоспі ім. Суворова Доманівського району Миколаївської області. Там регулярно готуються і скликаються збори в бригадах і на фермах, крім виробничих, вирішується багато питань культурно-виховного характеру, зміцнення дисципліни, організованості і порядку. Так, на початку 1985 р. тваринники допустили недбалість у догляді за худобою. Рада ферми знизилася їм коефіцієнт трудової участі, позбавила, таким чином, частини премії. А свинаркам Р. Л. Волошиній і П. М. Богачук за старанність в роботі рада від імені колективу висловила подяку і порушила клопотання про нарахування грошової винагороди, яку їм було вручено на зборах. Рада цієї ферми чимало зробила для впровадження колективного підряду, при її безпосередній участі і допомозі на фермі за ініціативою парткому і правління була створена колгоспна атестаційна комісія по атестації робочих місць тваринників. Ці та інші заходи відіграли певну роль в тому, що ферма впевнено долала відставання ³⁰.

За ініціативою партійних організацій було розроблено і схвалено колгоспами республіки Положення про раду виробничих бригад. Як колегіальні органи, вони залучають колгоспників до управління громадським виробництвом, не підміняючи бригадирів і не знижуючи їх відповідальності за стан справ у колективах, розглядають питання матеріального і морального стимулювання, практикуються тут звіти керівників бригад, ферм, ланкових, спеціалістів, рядових колгоспників.

Важливо, що ці ради все частіше обговорюють планові завдання, беруть участь у виробленні рішень, які стосуються основних сторін діяльності колгоспу, висловлюють свою думку по кандидатурах, що висуваються в керівну ланку. Ради бригад колгоспу ім. Мічуріна Городоцького району Хмельницької області, до яких обрано найбільш авто-

²⁸ Попов Г. Вагомість прийнятого рішення // Хлібороб України. — 1985. — № 7. — С. 28—29.

²⁹ Прокопчук В., Бойко Л. Актив ревізійної комісії // Там же. — 1984. — № 1. — С. 16—17.

³⁰ Гоцуєнко Є. Усім колективом // Сільські вісті. — 1985. — 20 серп.

ритетних і досвідчених колгоспників, добилися поліпшення умов праці та відпочинку колгоспних механізаторів. За їх рішенням було споруджено пункт технічного обслуговування машин, майданчик для їх стоянки. За участю керівників споживкооперації ради бригад розробили заходи по поліпшенню торгівлі та громадського харчування на період збирання та ін.³¹

Важливе значення в зміцненні колгоспної економіки, раціональному господарюванні, розвитку творчої ініціативи і активності трудівників села має активна діяльність створених в усіх колгоспах Української РСР рад або бюро економічного аналізу, рад по науковій організації праці. Їх створення та існування закріплено в Примірному Статуті колгоспу, а також в інших актах і рішеннях загальних зборів колгоспників. У багатьох колгоспах успішно діють технічні ради, ради по комунальному господарству, пенсійні ради та ін. Так, технічні ради сліdkують за правильним використанням техніки в колгоспах, її ремонтом і збереженням, підготовкою машин до техогляду, за впровадженням раціоналізаторських пропозицій. В 1985 р. в лавах сільських раціоналізаторів налічувалося майже 95 тис. чол. Тільки в 1984 р. у виробництво було впроваджено 5024 винаходи і понад 69 тис. раціоналізаторських пропозицій, що дало більше як 237 млн. крб. економії. На кожний вкладений у раціоналізаторську роботу карбованець народне господарство одержало більше двадцяти карбованців³².

Партійні організації предметно дбають про всемірний розвиток колгоспної демократії, залучення широких мас трудівників села до управління. Цьому значною мірою сприяє діяльність новостворених у сільських райкомах партії відділів сільського господарства. При цьому слід зазначити, що партія своїми директивами, з одного боку, намічає шляхи економічного і соціального розвитку колгоспів, у відповідності з Статутом КПРС надає колгоспним первинним парторганізаціям право контролю діяльності адміністрації. А з другого боку, всемірно сприяє розвитку самостійності колгоспів, спрямовуючи державне керівництво ними, а також діяльність створюваних у них громадських організацій. Керівна ж роль Комуністичної партії в розвитку колгоспної демократії проявляється насамперед у визначенні основних її принципів, контролі за їх дотриманням, а також в тому, що комуністи беруть участь в управлінні колгоспними справами, розглядаючи на партійних зборах, у парткомх і партбюро питання колгоспного життя, контролюючи і організовуючи виконання прийнятих рішень, комуністи безпосередньо впливають на всі колгоспні справи.

Для посилення партійного впливу ЦК Компартії України, обкоми і райкоми партії вживають заходів по зміцненню сільських парторганізацій, підвищенню авангардної їх ролі, кожного комуніста. Кількість зайнятих безпосередньо в сільськогосподарському виробництві комуністів у республіці зросла проти 1970 р. на 16%. У 80-і роки серед прийнятих в партію колгоспники щороку становили 10 і більше процентів³³. На Україні в 1981—1984 рр. кількість працюючих на селі комуністів зросла і становила 545 тис. чол.³⁴

Однією з найважливіших особливостей колгоспної демократії на сучасному етапі є зростання ролі партійного керівництва розвитком колгоспної демократії шляхом дальшого зміцнення колгоспних парторганізацій. Комуністи, працюючи на вирішальних ділянках виробництва, справляють вплив на всіх трудівників села. В своїй роботі колгоспні комуністи наполегливо розвивають громадські засади, ви-

³¹ Гаврилюк А. Е. Указ. соч.— С. 150—151.

³² Коба В. Раціоналізатор у колективі і поза ним // Хлібороб України.— 1985.— № 12.— С. 10.

³³ Некоторые данные по росту партийных рядов и сети партийных организаций. (На 1 января 1983 года) // Парт. жизнь.— 1983.— № 8.— С. 20.

³⁴ Резервы аграрной экономики: Материалы Всесоюзного экономического совещания по проблемам агропромышленного комплекса.— М., 1984.— С. 49.

користовують демократичні форми управління колгоспами та їх підрозділами. При цьому широко спираються на місцеві Ради, профспілкові, комсомольські організації, народний контроль. Зросла участь колгоспників у роботі профспілок. У 1965 р. колгоспні профспілкові організації налічували понад 2 млн. чол., до них входили здебільшого спеціалісти, механізатори, керівники. Нині в профспілках близько 12 млн. колгоспників усіх категорій. Намітилася позитивна тенденція збільшення молоді на селі. У колгоспах працює понад 4 млн. комсомольців³⁵. Колгоспники об'єднані в інших громадських організаціях, які у відповідності з своїми завданнями беруть участь у вирішенні політичних, господарських, культурно-побутових і соціальних завдань. В історико-партійній літературі це питання широко висвітлено. Автори книг, брошур і статей — партійні, радянські, профспілкові, комсомольські і господарські працівники, керівники колгоспів, передовики і новатори виробництва³⁶.

На дальшому розвитку і поглибленню колгоспної демократії позитивно позначається і те, що партійні комітети на місцях спиралися і спираються на діючі в районах, областях, республіці, як і повсюдно в країні, Ради колгоспів. Члени колгоспів складають абсолютну більшість в Радах колгоспів. Так, в Радах колгоспів України з 19 994 чол., обраних до їх складу, 15 025 були колгоспниками, серед них 2444 передовики виробництва, 1435 керівники середньої ланки, 2591 спеціаліст сільського господарства, понад 8,5 тис. голів колгоспів. Все це свідчить про втілення в життя політики КПРС, спрямованої на розвиток колгоспної демократії³⁷.

Глибокий демократизм колгоспного ладу, який постійно поглиблюється і розширяється далі, служить могутнім фактором нашого просування вперед по шляху дальшого вдосконалення соціалістичного суспільства. Разом з тим повністю спростовуються твердження і брудні вигадки буржуазних фальсифікаторів про якусь «пасивність», «інертність» трудівників села, і навіть «недемократизм» колгоспного ладу.

Ідеологи антикомунізму, платні слуги імперіалізму, праві і «ліві» опортуністи вдаються до безпідставних наклепів, твердячи, що партія використовує колгоспну демократію з метою «тримати в покорі колгоспне селянство». Вибірні органи в колгоспах буржуазні апологети намагаються зобразити як якусь «еліту», що складається нібито з бюрократичних елементів, відірваних від колгоспних мас і які начебто не виражають їх інтересів. Більше того, всупереч змістові Примірного Статуту буржуазні писаки і псевдонауковці силкуються безуспішно довести, що ніби він обмежує колгоспу демократію, свободу колгоспників в управлінні господарствами. А деякі з них пишуть, що Статут колгоспу, мовляв, взагалі означає відхід від марксистсько-ленінського вчення з аграрного питання³⁸.

Таким чином, активна участь колгоспних мас в роботі партійних організацій, державних і господарських органів, профспілок, комсомолу, народного контролю, інших громадських організацій і формувань, як і в колгоспних органах управління позитивно позначається на дальшому

³⁵ Лычко Б. Т. Социальная роль колхозов на этапе зрелого социализма.— Киев, 1984.— С. 16—17.

³⁶ Криворотов В. И. Тобой засеянная нива: Записки пред. колхоза («Россия» Красногвард. р-на).— Киев, 1983.— 116 с.; Суховершко Г. В. Соціальні горизонти села.— К., 1983.— 103 с.; Дідик М. А. Удосконалюємо стиль господарювання.— К., 1983.— 32 с.; Радченко В. В. Спільними зусиллями.— К., 1984.— 112 с.; Сургай Г. І. В ім'я вищої мети партії.— К., 1984.— 112 с.; Усов В. В. Преображення села.— М., 1984.— 94 с.; Парубок О. Н. Сила колективізму.— К., 1985.— 87 с. та ін.

³⁷ Гаврилюк А. Е. Указ. соч.— С. 155.

³⁸ Беседы об уставе колхоза.— М., 1971.— С. 4—5; Шкварець В. П. Назв. праця.— С. 16—17.; Історичний досвід КПРС по здійсненню ленінської аграрної політики і неспроможність її буржуазних фальсифікацій (Матеріали «круглого столу») // Укр. іст. журн.— 1986.— № 1.— С. 59—99.

розвитку колгоспної демократії, сприяє зростанню активності колгоспників, вихованню державного підходу до управління суспільними справами, вирішенню завдань, що ставить їх партія перед нашим народом.

Демократичний характер управління колгоспами проявляється широко, в тому числі також з боку державних органів. Партія вимагає не допускати зайвого централізму, механічного втручання в роботу колгоспів. Зміцнюючи централізоване планування по головних напрямках, підкреслював М. С. Горбачов, партія пропонує і далі розширяти права підприємств, впроваджувати справжній господарський розрахунок і на цій основі підвищувати відповідальність, а також заінтересованість як колективу в цілому, так і кожного працівника в кінцевих результатах праці³⁹. Вона добивається поєднання централізованого керівництва з максимальним розгортанням творчої ініціативи самих колгоспників.

Колгоспна демократія все більше набуває рис всенародної соціалістичної демократії. Процес її розвитку відбувається в тісному зв'язку органів колгоспного управління з діяльністю державних, господарських і громадських організацій, під керівництвом Комуністичної партії.

³⁹ Горбачев М. С. Речь в ЦК КПСС на встрече с руководителями промышленных объединений и предприятий, колхозов и совхозов, производственных бригад, специалистами и учеными // Парт. жизнь.— 1985.— № 9.— С. 22.

РОЛЬ ПРОФСПІЛОК У РОЗВИТКУ ВІНАХІДНИЦТВА І РАЦІОНАЛІЗАТОРСТВА В УРСР (1971—1980 рр.)

Ю. А. КИРИЧУК (Львів), Т. Г. МАРИСКЕВИЧ (Львів)

В новій редакції Програми Комуністичної партії Радянського Союзу зазначається: «Дуже важливе значення має всемірна підтримка ініціативи і творчості мас, спрямованих на прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, бережливе використання ресурсів підвищення ефективності виробництва і якості продукції...»¹ Керуючись настановами ХХІV і ХХV з'їздів КПРС про прискорення темпів науково-технічного прогресу, профспілкові організації Української РСР багато зробили для мобілізації трудящих на його розвиток у республіці в 70-і роки.

У липні 1971 р. Укрпрофрада (УРРПС) провела республіканську нараду винахідників та раціоналізаторів, на якій було конкретизовано шляхи прискорення науково-технічного прогресу, накреслені ХХІV з'їздом партії². Ці питання обговорювалися й на зустрічі новаторів в УРРПС у травні 1976 р. Учасники її обмінялися досвідом роботи, внесли ряд конкретних пропозицій, спрямованих на якнайшвидше впровадження рацпропозицій і винаходів у виробництво³. В травні 1977 р. і у липні 1978 р. в Києві відбулися спільні наради партійних та профспілкових працівників, активу Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів (ВТВР) та господарських керівників, на яких було розглянуто проблеми активізації роботи умільців — робітників промислових підприємств столиці України⁴. Аналогічні форуми ввійшли також у практику діяльності профспілкових організацій Ворошиловградської, Дніпропетровської, Київської, Львівської, Івано-Франківської й інших областей республіки. Вони стали дійовим засобом зростання технічної творчості мас.

¹ Рад. Україна.— 1986.— 7 берез.

² Робітнича газ.— 1971.— 5 липня.

³ Рад. Україна.— 1976.— 21 трав.

⁴ Всч. Київ.— 1978.— 27 лип.

Профспілки УРСР приділяли пильну увагу науково-технічним товариством (НТТ) на підприємствах, залученню до їх рядів передовиків виробництва, інженерно-технічних працівників і службовців. На кінець дев'ятої п'ятирічки у НТТ налічувалось 1,8 млн. чол., а в десятій — уже 2,3 млн., об'єднаних у складі 24 431 первинної організації⁵. В 1977 р. лише у вугільній промисловості Донецької області їх чисельність становила 777 (130 тис. чол.)⁶.

Протягом 1971—1980 рр. зросли лави творчих колективів, що діють у системі науково-технічних товариств, — громадських бюро економічного аналізу (ГБЕА), науково-дослідних інститутів, лабораторій патентного бюро та бюро технічної інформації. Активно, наприклад, працювало громадське бюро економічного аналізу Новокраматорського машинобудівного заводу. В 1972 р. до його складу входили понад 500 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Для організаційно-методичного керівництва роботою бюро було створено заводську раду. ГБЕА багато зробили для підвищення строків використання обладнання, економії робочого часу, зменшення матеріальних витрат на підприємстві тощо. За даними на 1 січня 1979 р., у республіці діяли 20,7 тис. громадських бюро й груп економічного аналізу (171,3 тис. чол.) та 1742 громадські науково-дослідні інститути і групи (24 709 чол.)⁷. Певний досвід організації масового руху новаторів виробництва був нагромаджений профспілковою організацією Київського заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна. Завдяки їй зусиллям на кінець дев'ятої п'ятирічки 62% робітників підприємства стали винахідниками та раціоналізаторами⁸. Плодотворно працював у цьому напрямі й місцевком Запорізького титано-магнієвого комбінату. Якщо в 1971 р. кожний п'ятий його працівник був новатором, то у 1975 р. — кожний другий⁹.

Характерною рисою руху винахідників і раціоналізаторів є те, що він знаменує собою зближення розумової та фізичної праці. Прикладом цього є творчість наладника харківського заводу «Серп і молот» І. В. Курманова, який протягом п'ятдесяти років своєї трудової діяльності вніс майже тисячу новаторських пропозицій¹⁰. Близько 300 нововведень налічувалося на особистому рахунку бригадира слюсарів металургійного комбінату «Запоріжсталь» П. П. Пивоварова¹¹.

В роки дев'ятої й десятої п'ятирічок комплексна механізація та автоматизація виробничих процесів, поліпшення технології, звичайно, були не під силу окремим раціоналізаторам і винахідникам. Життя вимагало організаційного зміцнення існуючих комплексних творчих бригад та створення необхідних умов для їх роботи. Профспілки республіки очолили цей рух трудящих. Наприклад, у квітні 1973 р. президія Львівської облпрофради прийняла постанову «Про організацію соціалістичного змагання за досягнення кращих показників у винахідницькій і раціоналізаторській роботі серед підприємств й організацій Львівської області», в якій йшлося про важливу роль вищеназваних бригад у розгортанні трудового суперництва¹². В області було створено 132 такі колективи. Зокрема, тільки на автозаводі їх налічувалося 14. У них працювали більш як 80 робітників, конструкторів та технологів. Лише протягом 1976 р. вони впровадили у виробництво понад 200 пропозицій, зекономивши матеріалів, сировини, електроенергії й палива на суму 400 тис. крб.¹³ Комплексна бригада, яку очолював В. В. Другов, у 1979 р. внес-

⁵ ОА УРПС, ф. 2605, оп. 8, спр. 10112, арк. 70.

⁶ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР.— Киев, 1983.— С. 541.

⁷ Коммунист.— 1972.— № 7.— С. 52; Комунист України.— 1979.— № 5.— С. 74.

⁸ Сила творческого содружества.— К., 1978.— С. 67.

⁹ Индустр. Запорожье.— 1978.— 26 февр.

¹⁰ Машиностроитель.— 1974.— № 4.— С. 12.

¹¹ Правда Украины.— 1981.— 27 июня.

¹² ОА Львівської облпрофради, ф. 1523, оп. 1, спр. 298, арк. 33.

¹³ Доля, осяяна Жовтнем.— Львів, 1977.— С. 60.

ла 25 рацпропозицій з економічним ефектом 144 тис. крб. Добре попрацювали їх колеги на чолі з бригадиром Р. О. Косовським з львівського виробничого об'єднання «Кінескоп». За чотири роки десятої п'ятирічки їм удалося зекономити 103 тис. крб.¹⁴

Рух за організацію комплексних бригад сприяв тому, що на початку 80-х років у республіці їх налічувалося 56 338. Вони об'єднували в своїх рядах 236 738 чол.¹⁵

Профспілки Української РСР приділили увагу також активізації роботи громадських конструкторських бюро (ГКБ). Цьому значною мірою сприяло визначення цілей їх діяльності, завдань і юридично-правового статусу. Це дало позитивні результати. Якщо у 1970 р. в УРСР було 3,5 тис. ГКБ (26 тис. чол.), то у 1975 р. вже — 4,3 тис. (33,4 тис.)¹⁶. У 1980 р. на Україні діяли 5 024 громадських конструкторських бюро, до складу яких входили 39 тис. новаторів. За рік вони розробляли в середньому 64 тис. рацпропозицій¹⁷.

Однією з форм залучення широких мас трудящих до винахідництва та раціоналізаторства й прискорення темпів впровадження досягнень науки і техніки у серійне виробництво були громадські огляди технічної творчості та конкурси кращих зразків продукції. Протягом дев'ятої п'ятирічки кількість перших з них зросла на 12,8%, а других — на 34,9%. Якщо в 1970 р. було проведено 11 864 огляди й 9 061 конкурс, то у 1975 р. — відповідно 13 375 і 12 213¹⁸. Наприкінці п'ятирічки в них взяли участь майже 1 млн. чол., які запропонували 500 тис. рацпропозицій¹⁹. За 1972—1975 рр. економічний ефект від цього лише в одній Ворошиловградській області становив 280,7 млн. крб.²⁰

Підвищенню рівня організації технічної творчості трудящих та якнайшвидшому практичному використанню нових розробок сприяв Все-союзний громадський огляд винаходів і раціоналізаторських пропозицій у народному господарстві, який, за рішенням ВЦРПС, було проведено в 1974—1975 рр. За його підсумками у виробництво впроваджено понад 88 тис. винаходів та 7 700 тис. рацпропозицій з економічним ефектом понад 9 млрд. крб. Значну кількість їх внесли новатори Української РСР²¹.

В роки десятої п'ятирічки профорганізації урізноманітнювали тематику цих оглядів і конкурсів, піклувалися про механізацію й автоматизацію трудомістких виробничих процесів, скорочення на підприємствах ручної праці та підвищення якості продукції. Так, з червня по листопад 1978 р. у Ворошиловградській області за ініціативою профспілок був оголошений огляд нової техніки на підприємствах чорної металургії й майже одночасно — міжгалузевий конкурс по механізації та автоматизації складних робіт²²⁻²³. У республіканському огляді використання матеріальних, енергетичних і трудових ресурсів (1978 р.) взяли участь мільйони трудівників.

Ці огляди й конкурси набрали масового характеру в зв'язку із святкуванням таких знаменних подій, як 30-річчя розгрому фашистської Німеччини, 50-річчя утворення СРСР, 60-річчя Великого Жовтня. Під час їх проведення помітно зросла кількість технічних новинок, впроваджених у виробництво. Тільки на першому етапі огляду, який було присвячено 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, від маши-

¹⁴ Пижи́к Г. М. Виховує трудовий колектив.— Львів, 1980.— С. 29.

¹⁵ Сиволоб Ю. В. Науково-технічний прогрес і соціалістичне змагання.— УІЖ.— 1984.— № 10.— С. 30—31.

¹⁶ Комуніст України.— 1979.— № 5.— С. 74.

¹⁷ Социалистическое соревнование и развитие технического творчества в условиях зрелого социализма.— Киев, 1983.— С. 203.

¹⁸ Грищенко А. Технічна творчість мільйонів.— К., 1977.— С. 68.

¹⁹ Робітничі газ.— 1977.— 19 жовт.

²⁰ ОА УРРПС, ф. 2605, оп. 8, спр. 9605, арк. 127.

²¹ Остафійчук В. Ф. У боротьбі за науково-технічний прогрес.— К., 1980.— С. 144.

²²⁻²³ Ворошиловгр. правда.— 1978.— 12 листоп.

нобудівників Харківської області надійшло 7 273 пропозиції, з яких 2 708 реалізовано. На заводах «Серп і Молот», верстатобудівному ім. С. М. Кірова та Восьмому державному підшипниковому модернізовано 1800 одиниць обладнання²⁴.

Громадські конкурси на краще використання власних резервів, на кращу роботу з новаторами, організаторами яких стали профкоми, відіграли важливу роль у залученні трудящих до технічної творчості. Вони сприяли зміцненню трудової співдружності робітників, інженерно-технічних працівників та вчених, вихованню в них почуття колективізму.

Одним з важливих напрямів діяльності профспілок у період дев'ятої й десятої п'ятирічок була боротьба за економію матеріальних ресурсів. Так, у 1971—1975 рр. раціоналізатори і винахідники Запорізької області запропонували 35 тис. нововведень. Це дало змогу одержати майже 270 млн. крб. економії²⁵.

ЦК Компартії України позитивно оцінив роботу партійних та профспілкових комітетів Запорізької області по розвитку руху винахідників і раціоналізаторів за ощадливість та бережливість і рекомендував обкомам, міським, районним та первинним парторганізаціям, міністерствам і відомствам республіки, Укрпрофраді, ЦК ЛКСМУ, радам ВТВР та НТТ широко використовувати цей досвід, а також активніше спрямовувати творчість новаторів на втілення в життя рішень XXV з'їзду партії, розв'язання завдань підвищення ефективності виробництва й якості продукції, прискорення науково-технічного прогресу²⁶.

Раціоналізатори Запорізької області доклали всіх зусиль, щоб достроково виконати народногосподарські плани і взяті на себе соцзобов'язання. В ході соціалістичного змагання під девізом «Ручну працю — на плечі машин» вони протягом 1976—1980 рр. впровадили у виробництво понад 20 тис. пропозицій, спрямованих на скорочення важкої ручної праці. Це дало можливість додатково вивільнити близько 10 тис. робітників та механізувати ділянки, де працювали 30 тис. чол.²⁷ За досягнутими показниками обласна організація ВТВР у 1972—1980 рр. була переможцем Всесоюзного соціалістичного змагання²⁸.

Рух винахідників і раціоналізаторів республіки за ощадливість й економію матеріалів у 70-х роках переріс у боротьбу за створення раціоналізаторського фонду дев'ятої та десятої п'ятирічок. Профорганізації всемірно сприяли розв'язанню завдань технічного переозброєння виробництва, механізації й автоматизації трудомістких процесів, зменшення частки важкої фізичної праці, приділяли увагу питанням раціональних витрат металу, сировини, паливно-енергетичних ресурсів. Завдяки цьому новатори Української РСР достроково, за чотири роки, виконали свої зобов'язання на десяту п'ятирічку, одержавши 5 млрд. 584 млн. крб. прибутку, що на 700 млн. крб. більше, ніж у 1971—1975 рр.²⁹

Успіхи, досягнуті в справі розвитку технічної творчості мас, були високо оцінені ЦК Компартії України і Радою Міністрів УРСР. У своєму рішенні з цього приводу вони підкреслили, що «дострокове виконання винахідниками та раціоналізаторами республіки зобов'язань по створенню раціоналізаторського фонду десятої п'ятирічки дало змогу за рахунок удосконалення виробництва й скорочення виробничих затрат зекономити мільярди народних коштів»³⁰.

З метою дальшої розробки і впровадження у виробництво нових технічних засобів та прогресивної технології профспілки виступили ініціаторами соцзмагання винахідників і раціоналізаторів за особистими й

²⁴ ОА УРРПС, ф. 3854, оп. 4, спр. 831, арк. 123.

²⁵ Рад. Україна.— 1976.— 6 трав.

²⁶ Робітнича газ.— 1976.— 5 трав.

²⁷ Запоріз. правда.— 1981.— 28 трав.

²⁸ Индустр. Запорожье.— 1981.— 28 июня.

²⁹ ОА УРРПС, ф. 5074, оп. 1, спр. 12, арк. 62.

³⁰ Правда Украины.— 1980.— 1 марта.

колективними творчими планами. Значну роботу в цьому напрямі на початку десятиї п'ятирічки провели, наприклад, Волинський, Донецький, Харківський, Київський, Ворошиловградський обкоми профспілок та ради науково-технічних товариств. У 1976 р. в Донецькій області такі плани мали 80,6% членів НТТ, які подали понад 260 тис. рацпропозицій з економічним ефектом на суму 54 млн. крб. Добре попрацювали в цьому напрямі місцевком і первинна організація науково-технічного товариства Макиївського металургійного заводу ім. Кірова: протягом 1976 р. на підприємстві було впроваджено 70 нововведень, що дало 1,7 млн. крб. економії³¹.

Змагання за особистими творчими планами набрало широкого й конкретного характеру. У ньому знайшло свій вираз бажання новаторів забезпечити успішне виконання завдань науково-технічного прогресу, сприяти залученню до творчих пошуків нових робітників. Особисті творчі плани стали документом, який допомагав визначити внесок кожного винахідника та раціоналізатора в загальну справу. Тільки у 1976 р. в УРСР 137 889 членів НТТ запланували подати 312 тис. рацпропозицій у машинобудуванні з метою підвищення технічного рівня продукції й скорочення строків їх впровадження у виробництво, зниження матеріаломісткості виробів, зменшення трудових затрат, сировини і матеріалів. З них було реалізовано понад 234 тис. винаходів та рацпропозицій з економічним ефектом 120 млн. крб.³²

Поступово ця форма змагання видозмінилася — від особистих творчих планів до колективних. Якщо на початку десятиї п'ятирічки переважали головним чином перші з них, то в наступний період почали виникати бригади винахідників і раціоналізаторів, які працювали за колективними планами. В 1977 р. їх кількість у республіці досягла 50 962. Нерідко вони вирішували складні виробничі проблеми. Так, сталеплавильники Макиївського металургійного заводу ім. Кірова розробили нову технологію мартенівської плавки й одержали завдяки їй 70 тис. крб. прибутку³³.

В досліджуваній період постійно збільшувалася чисельність інженерно-технічних працівників та робітників, які брали зобов'язання успішно виконати особисті й колективні творчі плани. В 1974 р. на Кіровоградщині вони, наприклад, становили 40% від усієї кількості членів обласного науково-технічного товариства, у 1975 р. — 50,5%, а в 1976 р. — 59,5%. Зросла також ефективність їх праці. На Кіровоградському заводі тракторних гідрогенераторів у 1972 р. економічний ефект від впровадження вищеназваних планів дорівнював 66,2 тис. крб., у 1975 — 435 тис., а в 1976 р. — 476,3 тис. крб.³⁴ Члени НТТ Івано-Франківського приладобудівного заводу сконструювали 7 нових видів механізованих інструментів для слюсарно-складальних робіт, що дало змогу значно знизити обсяг важких ручних операцій і підвищити продуктивність праці. Провідний конструктор СКБ підприємства В. І. Кудельський розробив прилад, промислова експлуатація якого дала 240 тис. крб. прибутку³⁵.

У 70-х роках поширилося укладення творчих договорів між науковими установами й промисловими підприємствами. Ця форма соціалістичного змагання з'явилася ще в період восьмої п'ятирічки. Однак масовою і високоефективною вона стала у роки дев'ятої та десятої п'ятирічок. Профспілкові організації приділили увагу налагодженню ділових зв'язків між ученими й представниками трудових колективів усіх галузей народного господарства. Науково-дослідні інститути підписували угоди з промисловими, будівельними, транспортними та іншими підпри-

³¹ ОА УРРПС, ф. 3854, оп. 1, спр. 907, арк. 10.

³² Там же, арк. 10.

³³ Там же, арк. 19.

³⁴ Там же, арк. 12.

³⁵ Там же, арк. 16.

емствами, в яких ішлося про те, коли і де повинно впроваджуватись у виробництво певне нововведення. Зокрема, на такій основі здійснювалися взаємозв'язки між Інститутом електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інститутом проблем литва, Інститутом кібернетики АН УРСР та рядом промислових об'єднань республіки. Їх приклад наслідували ще понад 800 науково-дослідних установ³⁶.

За ініціативою шахтарів, металургів, машинобудівників Донецької області й науковців було розроблено комплексну дворічну програму прискорення науково-технічного прогресу в регіоні. На металургійному заводі «Азовсталь» з метою успішного освоєння нового стану «3600» створили 10 комплексних творчих бригад, які у співдружності з ученими Донецького науково-дослідного інституту чорної металургії та Ждановського металургійного інституту забезпечили освоєння проектною потужністю цього агрегату з випередженням графіку робіт, внесли багато цінних доповнень у технологію виробництва, механізацію останнього. Економічний ефект від цього становив 435 тис. крб.³⁷

Розвиток змагання між науковими і виробничими колективами значною мірою сприяв зростанню темпів впровадження прогресивних розробок на підприємствах республіки: у дев'ятій п'ятирічці — 8,5 тис., а в десятій — більш як 11 тис. Це дало можливість забезпечити щорічний прибуток у середньому в сумі понад 1,5 млрд. крб.³⁸

У діяльності організацій НТТ, ВТВР та профспілкових комітетів мали місце й певні недоліки. Вони ще недостатньо використовували наявні резерви і можливості для активізації масового руху винахідників і раціоналізаторів. Про це йшлося на XII та XIII з'їздах профспілок УРСР. Так, XIII з'їзд відзначив, що технічною творчістю охоплено ще незначну кількість трудящих, які працюють у будівництві, сільському господарстві, на підприємствах харчової промисловості³⁹. Деякі ради НТТ не приділяли належної уваги боротьбі за виконання планів впровадження нової техніки. Первинні організації ВТВР не завжди добивалися своєчасного розгляду пропозицій винахідників і раціоналізаторів, допускали тяганину в оплаті праці останніх, а профспілкові комітети не завжди оперативного керували їх роботою на місцях, подавали належну допомогу й підтримку. Незважаючи на певні успіхи, досягнуті у механізації виробництва, в 1975 р. на Донеччині ручною працею у промисловості було зайнято 34%, а в будівництві — 46% усіх робітників⁴⁰. Мали місце факти, коли значна частина рацпропозицій новаторів безпідставно відхилялась або залишалася без уваги. Наприкінці 1975 р. у промисловості УРСР не було розглянуто 8,2% таких пропозицій, а в машинобудуванні та металообробі — 12,5% від їх загальної кількості⁴¹. У Харківській області в 1976—1980 рр. майже 20% нових розробок щорічно не впроваджувалися у виробництво⁴². Траплялися випадки, коли передбачені на раціоналізаторську і винахідницьку роботу кошти використовувалися не повністю й не за призначенням: у 1971 р. було не реалізовано понад 8 млн. крб., або майже 20% від загальної суми асигнувань, виділених на ці потреби⁴³.

Проте в цілому завдяки цілеспрямованій діяльності партійних, профспілкових, комсомольських організацій та господарських органів новатори республіки добилися певних успіхів. XXVI з'їзд Компартії України відзначив вклад творців технічного прогресу у розвиток народ-

³⁶ Там же, арк. 5.

³⁷ Там же, арк. 6.

³⁸ Сиволоб Ю. В. Науково-технічний прогрес і соціалістичне змагання.— УІЖ.— 1984.— № 10.— С. 34.

³⁹ XIII съезд профессиональных союзов Украинской ССР. Стенограф. отчет.— Киев, 1982.— С. 33.

⁴⁰ ОА УРРПС, ф. 2605, оп. 8, спр. 9607, арк. 22.

⁴¹ Остафійчук В. Ф. Вказ. праця.— С. 157—158.

⁴² Красное знамя.— 1981.— 27 июля.

⁴³ Соціалізм і змагання.— К., 1973.— С. 114.

ного господарства республіки. Лише протягом десятої п'ятирічки вони внесли в її фонд близько 6 млрд. крб., або на 1,5 млрд. більше, ніж передбачалося зобов'язаннями ⁴⁴.

Про бурхливий розвиток винахідництва і раціоналізаторства в УРСР у досліджуваній період переконливо свідчать дані таблиці *.

Винаходи і раціоналізаторські пропозиції	IX п'ятирічка (1971—1975 рр.)	X п'ятирічка (1976—1980 рр.)
Впроваджено пропозицій (тис.)	3 598 583	4 215 834
—«— винаходів (тис.)	38 257	75 970
Одержано авторських свідоцтв на винаходи	41 488	70 087
Сума економії від використання винаходів і раціоналізаторських пропозицій (млн. крб.)	3 884,7	5 923,7

* Профсоюзы Украинской ССР от съезда к съезду. — Киев, 1982. — С. 19.

Наприкінці розглядуваного періоду значно зросла кількість новаторів у республіці. Якщо в 1975 р. організації ВТВР України об'єднували у своїх рядах 1 723,6 тис. чол., то в 1980 р. — 2443,0 тис.; організації НТТ — відповідно у 1976 р. — 1805,7 тис., а в 1981 р. — 2282,3 тис. чол. ⁴⁵.

За роки дев'ятої й десятої п'ятирічок міцно ввійшли у практику такі нові форми раціоналізаторської роботи, як комплексні творчі бригади, ради новаторів, громадські конструкторські бюро та бюро економічного аналізу. Діяльність партійних, профспілкових, комсомольських організацій республіки по розвитку масової творчості робітничого класу свідчила про те, що рух винахідників і раціоналізаторів перетворився на одну з важливих ділянок боротьби КПРС за прискорення темпів науково-технічного прогресу.

Важливі й відповідальні завдання стоять перед профспілками республіки по розвитку масового винахідницького руху на сучасному етапі вдосконалення соціалістичного суспільства. Виступаючи на нараді в ЦК КПРС з питань прискорення науково-технічного прогресу (червень 1985 р.), Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов у своїй доповіді підкреслив, що, приділяючи першочергову увагу зміцненню великих науково-технічних організацій, одночасно треба активно підтримувати роботу винахідників і раціоналізаторів, знайти форми відбору пропозицій новаторів і забезпечити їх якнайактивніше впровадження у виробництво ⁴⁶.

Великі та відповідальні завдання поставлено перед профспілками. Вони повинні піднести на вищий рівень технічну творчість трудящих. Цього вимагають інтереси всебічного вдосконалення соціалістичного суспільства в нашій країні.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПО РОЗВИТКУ МЕЛІОРАЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ (1971—1980 рр.)

Л. К. СТОЯНОВСЬКА (Львів), В. М. КОРОБЧУК (Ровно)

Вищою метою діяльності Комуністичної партії є неухильне підвищення матеріального і культурного рівня життя радянських людей. Виходячи з цього, партія завжди приділяла і приділяє особливу увагу

⁴⁴ Див.: XXVI з'їзд Комуністичної партії України. Стен. звіт. — К., 1981. — С. 146.

⁴⁵ Профсоюзы Украинской ССР от съезда к съезду. — Киев, 1982. — С. 18—19.

⁴⁶ Рад. Україна. — 1985. — 15 черв.

аграрній політиці, яка спрямована на піднесення сільського господарства, забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості — сировиною.

У здійсненні курсу на забезпечення гарантованих і високих урожаїв доводиться долати значні труднощі, пов'язані з несприятливими природно-кліматичними умовами, іншими об'єктивними факторами. Наша країна багата водними ресурсами: середньорічна величина стоку рік становить 4,7 тис. куб. км. Але природа досить нерівномірно розподілила це багатство. На долю південних районів, де проживає 85% населення і виробляється понад 80% всього обсягу промислової і сільськогосподарської продукції, припадає лише 16% водних ресурсів¹. Досить сказати, що в СРСР зона з кількістю опадів не менш як 700 мм на рік становить лише 1%, а в США — 50%. У зоні, де випадає менше 400 мм опадів у нас знаходиться 40% орної землі². Сільське господарство Української РСР розвивається в різноманітних природно-кліматичних зонах — від посушливих степових районів, де близько 10 млн. га потребує вологи, до Полісся, де заболочені і перезволожені масиви становлять понад 4 млн. га³. В зоні Українського Полісся періоди з підвищеною кількістю опадів становлять за багаторічними спостереженнями 5—7 років⁴.

Слід також враховувати, що зростання міст і спорудження промислових і господарських об'єктів призводить до скорочення площі орної землі при збільшенні кількості населення, а резерви розширення цілинних земель вичерпані. В густонаселених районах України орна земля займає всього 22—35% загальної площі. У Львівській області, наприклад, кількість сільськогосподарських угідь на одного жителя становить не більше 0,3 га. Це характерно і для республіки в цілому⁵.

Враховуючи ці фактори, дбаючи про збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, Комуністична партія і Радянський уряд значну увагу приділяють меліорації земель — основі стабільних і незалежних від погодних умов урожаїв. Досвідом підтверджено, що продуктивність одного гектара меліорованих земель у п'ять разів вища від продуктивності одного гектара не меліорованих сільськогосподарських угідь. За підрахунками спеціалістів стає сільськогосподарське виробництво, незалежне від примх погоди, може бути забезпечено на Україні лише при умові зрошення 5—6 млн. га і осушення 4 млн. га земель⁶.

У комплексі з механізацією і хімізацією меліорація здатна значно ослабити, а в перспективі і повністю позбавити сільське господарство від несприятливої дії природно-кліматичних умов, отже підвищити родючість ґрунтів, дати можливість найраціональніше використовувати землі, матеріально-технічні і трудові ресурси.

Успішне розв'язання цих завдань значною мірою залежить від організаторської роботи партії, підвищення ролі первинних парторганізацій. Виконання Довгочасної програми меліорації залежатиме також від умілого використання нагромадженого досвіду роботи парторганізацій у цій галузі. Окремі аспекти даної проблеми знайшли відображення в літературі⁷. У даному повідомленні зроблено спробу показати основні на-

¹ Митрофанов В. Главная задача Долговременной программы мелиорации // Слово лектора. — 1985. — № 1. — С. 7.

² Курсом мартовского Пленума. — М., 1975. — С. 276.

³ Планы партии по мелиорации воплощаются в жизнь. — М., 1976. — С. 69.

⁴ Парт. арх. ін-ту історії партії (далі — ПА ІП) при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 323, арк. 45.

⁵ Гончар М. Т. Земля — наша кормилиця. — Львів, 1981. — С. 28.

⁶ Рациональное использование и повышение плодородия осушенных земель. — Киев, 1982. — С. 1—2.

⁷ Мелиорация на Украине. — Киев, 1985. — 375 с.; Панченко П. П. Развитие сельского хозяйства Украинской ССР 1959—1980. — Киев, 1980. — 287 с.; Керівництво КПРС господарським і культурним будівництвом в розвинутому соціалістичному суспільстві. (На матеріалах УРСР). — Львів, 1980. — 207 с.; Тупиков И. Г. Из опыта партийного руководства мелиорацией земель на Украине (1966—1976 гг.). — Вест.

прями діяльності партійних організацій республіки по розвитку оновлених земель в роки дев'ятої і десятої п'ятирічок на Україні.

При оновленні раніше непридатних земельних площ Комуністична партія керується настановами В. І. Леніна, який розглядав зрошення і осушення земель як складову частину системи заходів по вдосконаленню землеробства, ефективний засіб підвищення продуктивності сільськогосподарства посушливих і перезволожених районів і створення на цій основі матеріальних передумов для зміни соціальних умов життя трудящих. «Зрошення найбільше потрібне і найбільше перетворить край, відродить його, поховає минуле, зміцнить перехід до соціалізму»⁸, — писав Володимир Ілліч.

Робота по поновленню земель проводилась з перших днів Радянської влади. Особливо значного розмаху вона набрала після березневого (1965 р.), травневого (1966 р.) Пленумів ЦК КПРС. Питання про розвиток меліорації земель було розглянуто на червневому (1966 р.) Пленумі ЦК Компартії України⁹. Прийняті на Пленумах рішення стали програмою дій комуністів України.

У 70-і роки меліорація була піднята на якісно нову висоту, з агротехнічного прийому в окремих районах вона зайняла чільне місце у здійсненні курсу на інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва. У рішеннях XXIV і XXV з'їздів КПРС і Компартії України, в наступних партійних документах були розроблені конкретні заходи по проведенню зрошення і осушення земель на період дев'ятої і десятої п'ятирічок. Так, XXIV з'їзд КПРС поставив завдання розробляти проекти і здійснювати будівництво технічно досконалих систем з автоматизацією водорозподілу і з високопродуктивними засобами техніки поливу, а також осушувальних і осушувально-зволожувальних систем, що забезпечувало б створення оптимального біологічного режиму ґрунтів¹⁰.

У роки дев'ятої п'ятирічки меліоративне будівництво розгорнулося в усіх областях республіки. Предметом особливої уваги парторганізацій стала боротьба за введення в експлуатацію за рахунок державних капіталоукладень 400 тис. га поливних земель. Крім того радгоспи і колгоспи планували ввести в дію понад 100 тис. га ділянок малого зрошення. Основними об'єктами в ті роки було спорудження Північно-Кримського каналу, завершення першої черги Північно-Рогачицької і прискорення будівництва Каховської зрошувальних систем¹¹.

Виконуючи накреслення з'їзду щодо меліорації, партійні організації республіки взяли їх під неослабний контроль. Так, у листопаді 1971 р. бюро Одеського обкому партії розглянуло питання «Про заходи по дальшому розвитку меліорації земель і їх сільськогосподарському освоєнню в 1971—1975 рр.» і прийняло відповідне рішення¹².

Партійні комітети визначали основні напрями діяльності первинних парторганізацій і трудових колективів меліораторів по реалізації найважливіших завдань. Так, для колективу тресту «Херсонводбуд» і управління «Укрводбуд» головним завданням у 70-і роки було спорудити першу чергу Каховської зрошувальної системи, будівництво якої розпо-

Харьк. ун-та. Вып. 15, 1980.— С. 37—42; Плисюк В. П. Аграрна політика КПРС в умовах розвинутого соціалізму в радянській історичній літературі.— Укр. іст. журн.— 1983.— № 5.— С. 135—143; Кватыра Н. Н. Руководство партийных организаций Украины дальнейшим развитием мелiorации (1966—1980 гг.).— Науч. тр. по истории КПСС. Вып. 127.— Киев, 1983.— С. 66—72; Гаврилюк А. Е. Социальная политика КПСС на селе: Из опыта работы парт. орг. Украины.— Киев, 1984.— 270 с.; Основні напрями аграрної політики КПРС.— Львів, 1984.— 166 с.

⁸ Ленін В. І. Товаришам комуністам Азербайджану, Грузії, Вірменії, Дагестану, Горської республіки // Повне збір. творів.— Т. 43.— С. 182.

⁹ КПРС в резолюціях...— Т. 8.— С. 474, 479—482; Т. 9.— С. 101—106; Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В 2 т.— К., 1977.— Т. 2.— С. 810—815.

¹⁰ Матеріали XXIV з'їзду КПРС.— К., 1971.— С. 298.

¹¹ Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України.— К., 1971.— С. 90.

¹² Парт. арх. Одес. обкому Компартії України, ф. 11, оп. 105, спр. 42, арк. 159.

чалось у 1967 р. Цей об'єкт був в центрі уваги ЦК Компартії України, Херсонського обкому партії.

Партійні працівники Центрального Комітету Компартії України і Херсонського обкому партії, буваючи на будові, глибоко вникали в життя первинних парторганізацій, подавали їм допомогу, а також профспілковим і комсомольським організаціям, виробничим бригадам, дбали про зростання технічної оснащеності об'єкта. За роки дев'ятої і десятої п'ятирічок Херсонський обком партії 16 разів обговорював питання партійного керівництва меліоративним будівництвом, забезпечення його організацій і будівельних колон системи кадри.

Найважливіші ділянки меліоративного будівництва очолювали висококваліфіковані спеціалісти. На ударній будові працювало 705 комуністів і понад 1000 комсомольців. Вони виступали ініціаторами розвитку соціалістичного змагання, дострокової здачі об'єктів системи в експлуатацію¹³. В результаті повсякденної роботи парторганізацій, авангардної ролі комуністів і комсомольців головна насосна станція була введена в дію достроково — 1 липня 1973 р. Перші кубометри дніпровської води пішли по 63 км магістральному і розподільчому каналах і забезпечили полив 11 тис. га земель. 31 жовтня 1979 р. 110 тис. га зрошуваних земель було передано колгоспам і радгоспам. Для робітників було побудовано 6 упорядкованих селищ, введено в дію об'єкти спецкультпобуту. На землях Каховської зрошувальної системи одержано на поливі по 44,3 ц з га зернових, а чистий прибуток з кожного оновленого гектара був у 3,9 раза вищий, ніж на багорі¹⁴.

Цінний досвід партійного керівництва меліоративним будівництвом і високоефективним використанням поливних земель був нагромаджений у парторганізаціях Кримської області. Так, Кримський обком партії у 1971 р. розглянув питання «Про заходи по дальшому розвитку меліорації земель і їх сільськогосподарському освоєнню в 1971—1975 рр. в колгоспах і радгоспах області» і визначив завдання забезпечити повне і ефективне використання резервів водогосподарського будівництва¹⁵. Значних зусиль доклали трудові колективи, споруджуючи заплановані меліоративні об'єкти. І як завжди, попереду у спорудженні зрошувальної системи йшли комуністи. В результаті завдання було виконано достроково. Лише за три роки дев'ятої п'ятирічки будівельники здали в експлуатацію 35 тис. га зрошуваних площ. У березні 1974 р. води Дніпра заповнили перші сто кілометрів головного русла і напоїли вологою 146 тис. га посушливих ланів¹⁶.

За дев'яту п'ятирічку меліораторами республіки введено 638 тис. га зрошуваних, 660 тис. га осушених земель, що значно перевищило завдання XXIV з'їзду партії. У 1975 р. здано в експлуатацію 400 км першої черги Північно-Кримського каналу, дано воду на площі 180 тис. га. Стала до ладу перша черга Північно-Рогачицької зрошувальної системи¹⁷.

У 70-і роки в практику партійних і радянських органів в керівництві меліоративним будівництвом міцно ввійшли різноманітні форми і методи роботи. Добре зарекомендували себе наради-семінари з питань

¹³ Парт. арх. Херсон. обкому Компартії України, ф. 46, оп. 1, спр. 4009, арк. 14; спр. 4100, арк. 45; спр. 4243, арк. 22, 62; оп. 7, спр. 3, арк. 198; оп. 9, спр. 24, арк. 30; спр. 34, арк. 175—180; спр. 84, арк. 29; оп. 12, спр. 5, арк. 66; спр. 31, арк. 20; оп. 15, спр. 154, арк. 158; спр. 247, арк. 47; спр. 279, арк. 60; оп. 17, спр. 6, арк. 2, 13, 44; оп. 18, арк. 152; спр. 15, арк. 92; спр. 18, арк. 106; спр. 144, арк. 132—133; спр. 152, арк. 1—3.

¹⁴ Там же, оп. 18, спр. 152, арк. 1—3; Об'єднаний архів Української республіканської Ради професійних спілок (далі — ОА УРПС), ф. 5065, оп. 1, спр. 1627, арк. 70.

¹⁵ Парт. арх. Крим. обкому Компартії України, ф. 1, оп. 8, спр. 189, арк. 201.

¹⁶ Бровченко І. Гектари гарантованого врожаю // Рад. Україна. — 1974. — 21 берез.

¹⁷ XXV съезд Коммунистической партии Украины // Стен. отчет. — Киев, 1976. — С. 374.

водогосподарського будівництва і високоефективного використання оновлених площ, які проводились на базі передових господарств і організацій. В них брали участь перші секретарі обкомів і райкомів партії, радянські і господарські керівники, які знайомилися з досвідом кращих організацій безпосередньо на місцях, рекомендували як краще вивчити і впровадити його в усіх господарствах.

XXV з'їзд КПРС і XXV з'їзд Компартії України особливу увагу акцентували при здійсненні меліорації земель на необхідності одночасного проведення як будівництва так і сільськогосподарського освоєння площ. В 1976—1980 рр. планувалось ввести в республіці в експлуатацію 503 тис. га зрошуваних земель за рахунок державних капіталовкладень і 150 тис. га за рахунок коштів колгоспів¹⁸. Плани дальшого розвитку меліорації, земель були конкретизовані по областях, партійні організації намічали заходи по їх виконанню. Так, бюро Запорізького обкому партії 27 жовтня 1976 р. обговорило питання «Про план меліорації земель на 1976—1980 рр. і заходи по покращанню використання меліорованих земель в області». Планом передбачалося побудувати в області 56 тис. га зрошуваних полів¹⁹. Причому головна увага зосереджувалась на створенні поливних угідь у відстаючих районах. Виконання постанови було взято під партійний контроль. У лютому 1977 р. обласний комітет партії перевіряв хід меліоративних робіт у Михайлівському районі і виявив серйозні недоліки. Там мало місце неякісне спорудження поливних угідь, слабо контролювалася структура посівних площ, в результаті віддача меліорованих ланів була низькою. Обком партії піддав гострій критиці роботу райкому партії за недостатню роботу по керівництву первинними парторганізаціями в справі розвитку меліоративного землеробства.

Ця постанова бюро обкому партії обговорювалася в усіх первинних партійних організаціях, на них заслуховувались звіти керівників і спеціалістів, які займались меліорацією. З метою контролю за ходом робіт, був створений штаб при райкомі партії, який займався питаннями організації праці меліораторів, їхнього побуту. Спеціально створена група розробила рекомендації по зменшенню частки ручної праці. Наприклад, на полях замість металевих щитів, установка яких вимагала багато сил і праці, зробили брезентові. Наприкінці десятої п'ятирічки на полях району вже працювало 8 насосних станцій, які забезпечували 78 дощувальних машин. Значно зросла і врожайність зернових на поливі. Якщо в цілому по області урожайність озимих у 1978 р. становила 42 ц з га, то в господарствах Михайлівського району — 48, а в колгоспі «Родина» цього району — 58,5 ц з гектара²⁰.

У досліджуваній період обкоми і райкоми партії республіки значну увагу приділяли поповненню парторганізацій за рахунок кращих меліораторів. Прикладом цього може бути первинна партійна організація БМУ—16, тресту «Дунайводбуд» Кілійського району Одеської області. Тут постійно дбали про зміцнення рядів організації, про їх поповнення. З цією метою за молодими передовиками колективу бюро первинної парторганізації закріпило комуністів. Велась робота і з молодими комуністами, їм допомагали розвивати політичну активність, брати участь у житті парторганізації. Їм давалися партійні доручення, за виконання яких вони систематично звітували на партійних зборах або бюро²¹.

В зоні Українського Полісся, в передгір'ях Карпат у 70-і роки було 2302 колгоспи, на які припадало 18,8% сільськогосподарських угідь. Питання проведення меліоративних робіт у цій зоні були в центрі уваги

¹⁸ Матеріали XXV з'їзду Компартії України.— К., 1977.— С. 89.

¹⁹ Парт. арх. Запор. обкому Компартії України, ф. 102, оп. 9, спр. 678, арк. 20.

²⁰ Там же, спр. 926, арк. 3; оп. 11, спр. 34, арк. 17; ф. 217, оп. 8, спр. 35, арк. 11—12; спр. 43, арк. 43—46; оп. 10, спр. 14, арк. 52.

²¹ Парт. арх. Одес. обкому Компартії України, ф. 5161, оп. 27, спр. 8, арк. 150—151; оп. 29, спр. 15, арк. 16.

партійних і господарських керівних органів Ровенської, Львівської, Волинської та інших областей. У жовтні 1971 р. Ровенський обком партії, наприклад, визначив конкретні заходи для проведення осушення земель та їх сільськогосподарське освоєння в найближчі роки. Було широко розгорнуто роботу в трудових колективах²². На спорудженні осушувальної мережі, крім складних машин і механізмів, використовувались лазери, що дало можливість підвищити продуктивність праці на 26% і гарантувало високу ефективність і якість роботи навіть взимку. В результаті виконаних планів меліорації і осушення земель на колишніх болотах Ровенщини нині вирощується четверта частина валових зборів зерна області, більше половини льноволокна, третя частина картоплі, майже половина всіх овочів²³.

У ході проведення меліоративних робіт партійні організації Кримської, Херсонської; Київської областей спрямовували роботу трудових колективів таким чином, щоб виховувати у кожного працівника почуття відповідальності за доручену справу, бережливості і прагнення економно використовувати матеріали. Так, в БМУ-96 Херсонської області, члени бригади автоскреперистів, очолювані Героєм Соціалістичної Праці, комуністом Л. О. Цветковим виконання планових показників пов'язували з раціональним використанням землі. По трасі каналу були зняті і складені у відвали мільйони тонн чорнозему. Після прокладення чергової ділянки каналу найродючіший ґрунт повертався на трасу, відсипався рівним шаром поверх спланованих берм і кавальєрів. Таким способом було повернуто в сільськогосподарський обіг понад тисячу гектарів землі, з яких зібрано більше 3 тис. т зерна²⁴.

Будівництво найважливіших об'єктів меліорації і введення їх у дію стало символом братерської дружби народів СРСР, яскравим прикладом втілення в життя ленінської національної політики. На ударних будовах півдня України пліч-о-пліч працювали представники 38 національностей. Вся країна допомагала будувати площі поливу в степах республіки: землекопна техніка надходила з Брянська, Білорусії і Уралу, насоси постачала Свердловська область, високовольтна апаратуру — Казахстан²⁵.

У ході виконання складних і масштабних меліоративних робіт у роки дев'ятої і десятої п'ятирічок робітники і службовці виявляли високу активність, що знайшла свій прояв у широкому розгортанні соціалістичного змагання. Обласні і районні комітети партії нагромадили багато цінного в період його організації і проведення з метою піднесення продуктивності праці. За допомогою газет, радіо, листівок, плакатів узагальнювався і пропагувався досвід кращих. У ході будівництва народилося в 70-і роки попарне змагання. Суть його полягала в тому, що економічно міцна організація брала шефство над відстаючою і, змагаючись з нею в парі, викликала на змагання іншу таку ж пару суперників. Цю нову форму змагання широко пропагував Херсонський обком партії. У 1977 р. в області в попарному соціалістичному змаганні брало участь 100 господарств, 76 бригад, 168 механізованих загонів і ланок²⁶. Міцно увійшла ця форма змагання і в практику роботи БМУ-20 тресту «Херсонводбуд». Чотирирічний план колектив виконав до 15 жовтня 1979 р., 13 скреперних бригад виконали п'ятирічку раніше, ніж за три роки. Серед них — бригади Героя Соціалістичної Праці, лауреата Державної премії СРСР В. А. Емця, В. І. Терещенко, В. Я. Притули²⁷.

²² ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 313, арк. 2.

²³ Парт. арх. Ровен. обкому Компартії України, ф. 400, оп. 100, спр. 50, арк. 27; Закалюк К. Лазерные «лоцманы» мелиораторов // Известия. — 1984. — 29 окт.

²⁴ Кучушев А. Дружба в соревновании // Гидротехника и мелiorация. — 1974. — № 11. — С. 11.

²⁵ Пономаренко В. Стройка дружбы // Там же. — 1983. — № 10. — С. 25.

²⁶ ОА УРРПС, ф. 5065, оп. 1, спр. 1509, арк. 80.

²⁷ Там же, спр. 1623, арк. 65; спр. 1627, арк. 64.

У досліджуваний період поширення набув на меліоративних будовах господарський розрахунок, бригадний підряд. З метою впровадження бригадної форми організації праці при парткомах створювались спеціальні групи, в трестах проводились практичні семінари по вивченню цього методу, використання його відповідно до специфіки водогосподарського будівництва. Переходу на метод бригадного підряду на зрошувальних і осушувальних системах передувала робота в усіх ланках, ініціаторами якої виступали партійні організації. У 1972 р. на нову систему планування і економічного стимулювання перейшов трест «Херсонводбуд»²⁸.

Пропаганді передових методів праці постійну увагу приділяли партійні організації, використовуючи з цією метою періодичну пресу. Наприклад, на сторінках газети «Строитель канала» всебічно висвітлювався досвід комплексної бригади Героя Соціалістичної праці І. Ф. Малишева з БМУ-91 на спорудженні Північно-Кримського каналу. За рік бригада виконувала такий обсяг робіт, який раніше був під силу лише цілій дільниці. Завершення 3 об'єктів бригада скоротила лише на 65 днів проти планової здачі, при цьому одержала прибутку 19 870 крб. Цього було досягнуто завдяки своєчасному забезпеченню об'єктів необхідними матеріалами, диспетчеризації всіх служб на рівні вимог графіка, високої трудової дисципліни, економного використання матеріалів²⁹.

Вагомий внесок у дострокове виконання планових завдань вносили близько 70 тис. комсомольців, юнаків і дівчат, які працювали на меліоративних будовах. Вони виступали з цінними починами. Ряд комсомольсько-молодіжних колективів, і зокрема, бригада бетонників-монтажників БМУ-43 тресту «Дніпроводбуд» на спорудженні каналу «Дніпро—Донбас» працювала під девізом «Сьогодні — рубіж новатора, завтра — комсомольська норма», перевиконувала план на 165%³⁰.

Активну участь брали комсомольці і молодь республіки в соціалістичному змаганні за найвищу продуктивність праці багатокішкених екскаваторів на будівництві гончарного дренажу. В 1977 р. змаганням було охоплено 990 екіпажів, у 1978 р. — понад 1000³¹.

За трудові успіхи у вирішенні завдань гідромеліоративного будівництва в дев'ятій п'ятирічці близько 400 передовиків були нагороджені орденами і медалями СРСР, 41 присвоєно почесне звання «Заслужений меліоратор Української РСР». У десятій п'ятирічці 227 трудівників меліорації справились з п'ятирічним завданням за 3 роки, 1176 — за 3,5, 1054 — за 4, 1373 — за 4,5 роки. Достроково завершив взяті зобов'язання бригадир БМУ-91 управління «Кримканалбуд», Герой Соціалістичної Праці І. Ф. Малишев, бригадир машиністів скреперів БМУ—20 тресту «Херсонводбуд» Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії СРСР В. А. Емець³².

Одним із важливих напрямів у діяльності господарств у 70-і роки була боротьба проти водної і вітрової ерозії. Партійні організації проводили значну роботу в цій справі. Так, Кримський обком партії спільно з обласною Радою народних депутатів контролювали проведення посадки лісосмуг на площі 1154 га для захисту ґрунтів від ерозії³³. У Вінницькій області було створено 25 опорно-показових господарств по боротьбі з ерозією, на їх базі організовано навчання спеціалістів і керівників. Тут широкого розповсюдження набуло терасування і оранка схилів, смугове розміщення сільськогосподарських угідь, рекультивация

²⁸ Там же, ф. 2605, оп. 1, спр. 9702, арк. 59.

²⁹ Строитель канала.— 1975.— 5 марта.

³⁰ ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 7, оп. 20, спр. 839, арк. 10, 11.

³¹ Парт. арх. Київ. обкому Компартии Украины, ф. 466, оп. 1, спр. 67, арк. 35—37.

³² Гаркуша Н. А. Источник гарантированных урожаев.— Киев, 1976.— С. 44; Вечера М. Збільшувати віддачу оновлених ланів // Під прапором лєнінізму.— 1981.— № 9.— С. 46.

³³ Парт. арх. Крим. обкому Компартии Украины, ф. 1, оп. 8, спр. 92, арк. 22.

площ, створення ползахисних лісосмуг і деревонасаджень на берегах малих річок³⁴.

Меліоративні роботи в республіці проводилися на науковій основі, з урахуванням можливих екологоекономічних наслідків. Якщо в середині 70-х років на Україні було побудовано 140 водосховищ і ставків об'ємом 1,4 млрд. куб. м, 800 км захисних дамб, проведена лісопосадка на площі 166 тис. га, то в 1980 р. експлуатувалось 721 водосховище сумарним об'ємом 49,3 млрд. куб. м і корисним об'ємом 22,9 млрд. куб. м, а також понад 23,5 тис. ставків³⁵.

Таким чином, багатогранна діяльність Компартії України, постійна увага партійних організацій до проведення меліоративних робіт у 70-і роки дала позитивні результати. Плани введення в експлуатацію оновлених земель були перевищені. Якщо у 1970 р. земель із зрошувальною сіткою в республіці було 934 тис. га, то у 1980 р. — 2024 тис. га, відповідно осушених — 1594 тис. га і 2539 тис. га³⁶.

У здійсненні курсу на проведення широкомасштабних меліоративних робіт партія особливу увагу проявляла про зміцнення матеріально-технічної бази меліорації, впровадження найновіших досягнень науки і техніки.

З метою прискорення меліоративного будівництва були збільшені капіталовкладення, знайшли широке впровадження і застосування машини і агрегати. За 1971—1980 рр. балансова вартість зрошувальних систем в республіці зростає більш ніж у 4 рази і становила на початок 1981 р. 3323 млн. крб., а вартість осушених площ, які були в експлуатації перевищила 1466 млн. крб.³⁷. Досягнуті успіхи стали можливими завдяки піклуванню партії і держави про створення міцної матеріально-технічної бази меліоративного будівництва. Якщо в 1965 р. у системі меліорації республіки працювало 10 трестів і 84 будівельних організацій, то в 1971 р. — відповідно 20 і 215. У 1980 р. меліоративні системи вводили в дію 28 трестів і управлінь, 240 пересувних механізованих колон і будівельно-монтажних управлінь. Для меліоративного будівництва заводи Мінводгоспу УРСР наприкінці десятої п'ятирічки виготовляли за рік до 1130 тис. куб. м залізобетонних виробів, проти 155 тис. куб. м у 1966 р.³⁸.

Значна робота по зміцненню матеріально-технічної бази меліорації проводилася в партійних організаціях Кримської, Херсонської областей. У зміцненні матеріально-технічної бази меліоративного будівництва важлива роль належить промисловим підприємствам, які забезпечували об'єкти необхідними матеріалами. Каховський міськом партії, наприклад, приділяв значну увагу роботі підприємств, що обслуговували Каховську зрошувальну систему та інші меліоративні будови республіки. Він надавав великого значення гласності їх роботи. В роки дев'ятої і десятої п'ятирічок в районі будови видавались газети «Зоря комунізму», «Укрводбудівець», понад 500 стіннівок, в трудових колективах меліораторів діяло 10 радіогазет. Міськом партії підтримував почин редакції райгазети, яка створила на відстаючих ділянках будівництва Каховської зрошувальної системи, промислових підприємствах контрольні журналістсько-робкорівські пости, ввела на сторінках спеціальні рубрики. Таке шефство підтримала багатотиражка «Укрводбудівець», районне радіомовлення³⁹.

В цьому напрямі певна робота провадилася в Ровенській області. Там з ініціативи обкому партії традиційними стали меліоративні декад-

³⁴ Примножувати силу землі: Передова // Рад. Україна. — 1972. — 1 серп.

³⁵ Гаркуша Н. А. Указ. соч. — С. 40—41; Гаркуша Н. А. Меліорацию земель — на службу урожая. — Киев, 1981. — С. 33.

³⁶ Народне господарство Української РСР в 1980 р. — К., 1981. — С. 167.

³⁷ Гаркуша Н. А. Меліорация земель — на службу урожая. — С. 16, 30.

³⁸ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 323, арк. 143; Вечера М. Назв. ст. — С. 45.

³⁹ Парт. арх. Херсон. обкому Компартії України, ф. 46, оп. 18, спр. 18, арк. 105.

ники по підготовці осушених угідь до експлуатації. Обком партії для оперативного керівництва меліоративними роботами створив обласні комісії у складі представників партійних і комсомольських організацій, радянських і сільськогосподарських органів. Для утримання систем в належному стані широко залучались спеціалісти і працездатне населення міст і сіл⁴⁰. Організації соціалістичного змагання міст, промислових підприємств і будівельних організацій по поданню допомоги колгоспам і радгоспам значну увагу приділяв Запорізький обком партії⁴¹.

З ініціативи партійних організацій Кримської, Ровенської, Херсонської областей з метою поширення кращих зразків роботи землеробів на меліорованих землях діяли школи передового досвіду. Так, за рішенням бюро Херсонського обкому партії при Українському науководослідному інституті зрошуваного землеробства були проведені семінари ланкових і бригадирів зрошуваного землеробства, проведено навчання на базі кращих господарств. Це сприяло поширенню досвіду передовиків з врахуванням досягнень науково-технічного прогресу⁴².

У ході проведення меліоративних робіт велика увага приділялася ефективності використання зданих в експлуатацію зрошуваних і осушених площ. Більшість колгоспів і радгоспів республіки добилися високої віддачі від коштів, вкладених в оновлення раніше практично непридатних земель. На XXVI з'їзді Компартії України відзначався досвід роботи колгоспу «Україна» Кам'янсько—Бузького району Львівської області, який на 1900 га осушених земель (раніше практично непридатних) зумів добитися високих урожаїв сільськогосподарських культур⁴³.

Вміло була організована експлуатація меліорованих угідь в ряді господарств Чернігівського району Чернігівської області, Рожищенського Волинської, колгоспів ім. Кірова Херсонської, ім. Крупської Кримської областей, де меліоровані землі з року в рік дають гарантовані врожаї⁴⁴.

Робота партійних організацій в роки дев'ятої і десятої п'ятирічок сприяла досягненню на оновлених землях високих показників. В десятій п'ятирічці в середньому за рік з меліорованих площ вирощено зерна в 3,5 раза, овочів 1,7, кормових коренеплодів 3,1, багаторічних трав в 11 разів більше, ніж в 1966—1970 рр. У загальному прирості продукції землеробства за десятку п'ятирічку вклад з меліорованих земель становив 58%. Кожний оновлений гектар України давав у десятій п'ятирічці приблизно в три рази більше продукції, ніж богарний, а в передових господарствах Кримської, Херсонської областей його віддача була ще вища⁴⁵.

Поряд з цим в роки десятої п'ятирічки мали місце і недоліки в проведенні меліорації, на які було вказано на XXVI з'їзді Компартії України. Так, в матеріалах з'їзду наголошувалося на тому, що на значній частині зрошуваних і осушених земель врожайність нижча від проектної, вказувалося на необхідність посилення контролю за відведенням земель під будівництво, своєчасне проведення рекультивації відпрацьованих земель, на збереження і примноження сільськогосподарського земельного фонду⁴⁶.

Реалізація програми меліорації, накресленої жовтневим (1984 р.) Пленумом ЦК КПРС, відкриває нові можливості для піднесення врожайності сільськогосподарських культур. Нині зусилля комуністів, усіх трудівників села спрямовані на її успішне виконання.

⁴⁰ Парт. арх. Ровен. обкому Компартії України, ф. 400, оп. 100, спр. 36, арк. 22.

⁴¹ Парт. арх. Запор. обкому Компартії України, ф. 102, оп. 11, спр. 60, арк. 6.

⁴² Парт. арх. Херсон. обкому Компартії України, ф. 1760, оп. 1, спр. 44, арк. 82; спр. 47, арк. 122; ф. 46, оп. 9, спр. 84, арк. 30.

⁴³ Матеріали XXVI з'їзду Компартії України.— К., 1981.— С. 110—111.

⁴⁴ Парт. арх. Херсон. обкому Компартії України, ф. 1760, оп. 1, спр. 44, арк. 82; спр. 47, арк. 122.

⁴⁵ Вечера М. Назв. ст.

⁴⁶ Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України.— С. 31.

3 історії Української РСР у період Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу

ГЕРОІЧНІ ТРАДИЦІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ —
ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО КОМУНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
РАДЯНСЬКИХ ЛЮДЕЙ

О. П. КУТУЗОВ (Київ)

Комуністична партія, відзначалося на XXVII з'їзді КПРС, високо цінить і підтримує піднесення патріотичних почуттів, зрослий суспільний інтерес до історії Вітчизни — могутнього джерела виховання народу¹.

В історію нашої Батьківщини минула війна увійшла як Велика Вітчизняна. Адже у найзапеклішій битві з фашизмом вирішувалася доля соціалістичної Вітчизни. Величезна сила патріотизму підняла всю країну на священну справу. Радянських людей надихали ленінські ідеї, героїчні сторінки боротьби проти іноземних поневолювачів. Чи варто звертатися до подій того часу? На це запитання може бути тільки однозначна відповідь. Це конче потрібно як для нас, так і для всього людства. «Так, сама війна відійшла в минуле, — сказав Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов на зустрічі у Центральному Комітеті партії з ветеранами Великої Вітчизняної війни 5 травня 1985 р. — Але ніколи не забудеться безсмертний патріотичний та інтернаціональний подвиг воїнів нашої армії, партизанів, трудівників тилу, які здобули під керівництвом партії історичну перемогу»². Нині, через десятиріччя, ми немовби заново осмислюємо причини війни, морально-політичні джерела Перемоги, робимо з подій минулого серйозні висновки про те, як уникнути війни за життя нинішнього і майбутніх поколінь.

Пам'ять про Велику Перемогу, вірність старшого покоління і молоді героїчним традиціям — поняття конкретні, які пробуджують творчу активність, ентузіазм, небачену трудову енергію. Вони повністю співзвучні тим високим почуттям, з якими радянський народ, Комуністична партія прийшли до XXVII з'їзду КПРС. Звернення до бойових традицій — один з найбільш дійових і перевірених засобів патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих на сучасному етапі. В цьому зв'язку у постанові ЦК КПРС «Про 40-річчя Перемоги радянського народу в Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років» зазначається: «Важливим завданням є пропаганда славних бойових традицій Комуністичної партії, радянського народу, його Збройних Сил, посилення військово-патріотичної та оборонно-масової роботи»³.

Безперечно, результат війни вирішувався в першу чергу на полях битв силою зброї, але головне — в чиїх руках була зброя. В кінцевому підсумку перемогли вірність радянських людей соціалістичній Батьківщині, ленінському прапорю, братерська дружба народів. Джерела Перемоги — в самій природі соціалізму, радянського способу життя, у всенародному характері Великої Вітчизняної війни. Вона з надзвичайною виразністю і реальністю підтвердила, що саме народні маси — вирішальна сила історії. Виявляючи масовий героїзм на фронті і в тилу, відстоювали і захищали свою соціалістичну Батьківщину радянські люди різних національностей. Їх згуртовував і надихав великий російський

¹ Див.: Рад. Україна. — 1986. — 28 лют.

² Сорокаріччя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні: Документи і матеріали. — К., 1985. — С. 95.

³ Рад. Україна. — 1984. — 17 черв.

народ, мужність якого, витримка і непохитний характер являли собою яскравий приклад незламної волі до перемоги.

Героїчні бойові традиції дуже широко висвітлено в історичній літературі, зокрема, у працях Е. О. Баграмова, І. І. Серової, Г. В. Средині, С. С. Хромова, Ф. І. Царьова та ін. Певну увагу цим питанням приділяють й історики Української РСР⁴. Патріотичне виховання було темою кількох всесоюзних науково-практичних конференцій⁵. Однак дальшої наукової розробки потребують загальнометодологічні питання, зокрема щодо системи патріотичного виховання на героїчних традиціях, форм і засобів ідеологічного впливу на маси, підвищення ефективності військово-патріотичної роботи. Адже в сучасній складній міжнародній обстановці зростає значення військово-патріотичного виховання радянських людей. І хоч багато було зроблено в цій справі в ході підготовки й святкування 40-річчя Перемоги, але, як сказав товариш М. С. Горбачов під час зустрічі в ЦК КПРС з ветеранами Великої Вітчизняної війни, «не можна ослаблювати цю роботу і після святкування ювілею»⁶.

В рішеннях червневого (1983 р.), квітневого (1985 р.) пленумів ЦК КПРС, інших партійних документах звернуто увагу на необхідність виховання у трудящих непорушної вірності принципам марксизму-ленінізму, справі соціалізму, бойовим і трудовим традиціям партії, радянського народу та його Збройних Сил. Бойові традиції — це правила, звичай і норми поведінки, що історично склалися в армії і на флоті й пов'язані із зразковим виконанням бойових завдань, несенням воїнської служби. Найважливішими з них є беззавітна відданість справі комунізму, любов до Батьківщини, Комуністичної партії та Радянського уряду; постійна готовність до захисту завоювань соціалізму, вірність воїнській присязі, воїнському обов'язку, військова товарицькість тощо.

У розв'язанні завдань виховання трудящих на бойових традиціях винятково важливу роль відіграє історія, зокрема воєнна. Для радянського народу не було більш суворого випробування, ніж Велика Вітчизняна війна. В ній вирішувалася доля першої в світі соціалістичної держави, майбутнє світової цивілізації, прогресу і демократії. Інтерес до її подій і ходу не зменшується. Це викликано тим, що воєнна історія є своєрідною ниткою, яка ніби зв'язує різні покоління, їх революційні та бойові традиції. Однак для радянських людей це не просто зв'язок часів, низка подій і дат, а відчуття причетності кожного до героїчних подвигів співвітчизників. Звертаючись до славного минулого своєї Батьківщини, вони черпають у ньому сили. Зміст, форми і методи героїко-патріотичної роботи, яка проводилася в той період, не втратили свого значення і нині. Багато що з досвіду минулого може бути використане в сучасних умовах, оскільки нинішньому поколінню, особливо молоді, воїнам армії і флоту, які не пройшли суворої школи збройної боротьби, треба добре знати героїку воєнних років.

Цілком закономірним є величезний приплив історичних праць різноманітних жанрів (наукових, науково-популярних, довідкових, документальних, художніх) у ході підготовки і святкування 40-річчя Перемоги. Зокрема, в 1983 р. побачили світ 84 видання, 1984 — 208, у 1985 р. — 254. Загальний їх тираж досяг майже 33 млн. примірників⁷⁻⁸. З книг на суспільно-політичну тематику 32 назви (приблизно п'яту частину) ста-

⁴ Науменко Г. Ф. Учащейся молодежи — интернациональную закалку. — Киев, 1981. — 160 с.; Заслуженюк В. С. Воспитание учащихся на идеях и традициях дружбы народов СССР. — Киев, 1983. — 215 с.; Могущие источники победы. — Киев, 1984. — 263 с.; та ін.

⁵ Воспитание молодежи на героических традициях: история, опыт, перспективы развития: Материалы научно-практической конференции. — Ереван, 1982. — 95 с.; Патриотическое и интернациональное воспитание молодежи. — М., 1983. — 240 с.; Обострение идеологической борьбы на мировой арене и политическое воспитание трудящихся: По материалам Всесоюзной научно-практической конференции в Таллине (12—14 окт. 1982 г.). — М., 1983. — 128 с.; та ін.

⁶ Сорокаріччя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. — С. 97.

⁷⁻⁸ Правда. — 1984. — 10 сент.

новили спогади прославлених воєначальників. Вагоме місце посідають наукові праці, серед них — підготовлена вченими соціалістичних країн «Вторая мировая война. Краткая история» («Наука», 1985), а також «Великая Отечественная война Советского Союза, 1941—1945. Краткая история» («Воениздат», 1984, 3-е изд., испр. и доп.), одностомна універсальна енциклопедія «Великая Отечественная война. 1941—1945» («Советская энциклопедия», 1985) та ін. Чимало книг на військово-патріотичну тему випускає видавництво «Современник» (серії «Военная библиотека школьника», «Морская слава», «Дедушкины медали»).

Питання військово-патріотичного й інтернаціонального виховання молодого покоління глибоко хвилюють ветеранів Великої Вітчизняної війни. «...Партія, — сказав товариш М. С. Горбачов, звертаючись до ветеранів, — твердо розраховує на вас, на ваші знання, досвід, високий авторитет у трудових колективах, відданість великій справі соціалізму — справі, яку ви захищали і відстояли в боях на фронтах Великої Вітчизняної»⁹. Неоціненний досвід ветеранів, їх славні традиції, відзначалося на зустрічі в ЦК КПРС, треба передати новим поколінням радянських людей. У цьому сьогодні полягає головний громадянський обов'язок ветеранів війни і тилу¹⁰.

До всенародного свята — 40-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні шість з половиною мільйонів ветеранів прийшли з гордим усвідомленням своєї причетності до подвигу радянського народу в битві за соціалістичну Вітчизну, до звершення післявоєнного будівництва, з глибоким почуттям обов'язку перед пам'яттю загиблих у боях товаришів. І сьогодні понад 3 млн. ветеранів продовжують працювати в промисловості, сільському господарстві, в наукових і навчальних закладах, творчих і громадських організаціях країни, вносячи гідний вклад у зміцнення економічної і оборонної могутності нашої Батьківщини, показуючи молоді зразки трудової доблесті, високої організованості і дисципліни. Серед фронтовиків — 5 тис. Героїв Радянського Союзу, близько 1800 повних кавалерів ордена Слави. Саме слово «фронтовик» вимовлялося і вимовляється в народі з особливою шанобливістю і почуттям вдячності. Фронтовики, ветерани — завжди в строю, завжди — на передовій. Партія, держава пам'ятають і пам'ятатимуть про славні діла ветеранів. Виявом поваги до їх заслуг є нагородження у зв'язку з ювілеєм Перемоги орденами й медалями. Постійна турбота проявляється також і про задоволення потреб, пов'язаних із здоров'ям ветеранів, їх побутом, житлом.

Під керівництвом місцевих партійних комітетів, разом з іншими громадськими організаціями ветерани віддають багато сил, енергії і знань благородній справі військово-патріотичного виховання радянської молоді. Це і зустрічі з воєначальниками, спільні походи по місцях революційної, бойової і трудової слави, військові ігри, зльоти. Вони приурочуються, як правило, до знаменних дат і справляють на всіх учасників великий ідейний та емоційний вплив. Спілкування молоді з ветеранами допомагає їй глибше зрозуміти переваги соціалістичного суспільного ладу, керівну роль партії у боротьбі проти фашизму, джерела морально-політичної єдності радянського народу, виховує почуття патріотизму та інтернаціоналізму.

Відповідальні й різноманітні завдання розв'язують комітети та групи сприяння, створювані на громадських засадах з ветеранів війни та Збройних Сил СРСР. Щонайпершою їх турботою є подання дійової допомоги військкоматам у підготовці молоді до військової служби. Вже традиційними стали урочисті проводи допризовників на службу в рядах Радянської Армії, на яких звучать напутні побажання ветеранів. Колишні воїни беруть активну участь у шефській роботі по військово-пат-

⁹ Сорокаріччя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. — С. 96.

¹⁰ Див.: Там же.

ріотичному вихованню молодого покоління, допомагаючи йому докладніше дізнатися про шлях, пройдений країною та її Збройними Силами, і зрозуміти, як події Великої Вітчизняної війни відбилися в сьогоденні, зримо відчувти зв'язок часів.

Велику роботу проводять ветерани серед студентської молоді. В цьому плані заслуговує на увагу досвід роботи ветеранів — викладачів кафедр суспільних наук вузів Ленінграда. Вони широко використовують можливості навчального процесу для всебічного розкриття в лекціях і на семінарах ленінської творчої спадщини з військових питань, політики партії у період війни. В студентських гуртожитках проводяться тематичні вечори, зокрема такі, як «День Перемоги», «Прорив блокади Ленінграда», «Велика Вітчизняна війна». Викладачі беруть участь у спільних із студентами походах по місцях бойової слави, у змаганнях з військово-технічних видів спорту тощо¹¹.

Велику увагу військово-патріотичному вихованню студентів приділяють у Київському інженерно-будівельному інституті. Вже більш як 5 років у ньому функціонує «Клуб цікавих зустрічей», на засіданнях якого побували уславлений партизанський командир, перший секретар підпільного Чернігівського обкому партії, двічі Герой Радянського Союзу О. Ф. Федоров, колишній військовий розвідник Є. С. Березняк («майор Вихор»), генерал-лейтенант артилерії, двічі Герой Радянського Союзу В. С. Петров, Герой Радянського Союзу В. П. Майборський, який повторив подвиг О. М. Матросова, але залишився живий, та багато інших. Під час таких зустрічей молоді люди відчують себе причетними до тих героїчних подій, про які розповідають ветерани, в них з'являється відчуття особистої відповідальності за долю своєї Батьківщини.

З кожним роком дедалі менше залишається з нами ветеранів Великої Вітчизняної війни. Багато з них не встигли чи не змогли написати не тільки книжок, а навіть кількох рядків своїх спогадів. Бліднішають фотографії воєнних років, жовтіють вирізки з фронтових газет, стираються слова на листах-трикутниках в сімейних архівах — безцінних свідках героїчної пори. А чи все ми робимо, щоб залишити майбутнім поколінням живу пам'ять про безсмертний подвиг людей, які сьогодні поруч з нами, щоб замість слів «невідомі» з'явилися імена тих, хто поліг за наше щастя? Зусиллями полковника у відставці В. Д. Драгунова, що проживає в Чернігові, наприклад, вже 1 тис. воїнів виключено із списку тих, що пропали без вісті, 81 чол. — з числа убитих¹². Їх знайшли серед живих. Ентузіасту допомагали й інші ветерани, а також обком партії та облвиконком. Увічнення пам'яті воїнів, полеглих у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, — це завдання висувається партійними й державними документами. І важливо, щоб їх виховне значення було сприйняте всіма.

Вихованню радянських людей на бойових традиціях служать також траурні мітинги, маніфестації і паради біля пам'ятників й братських могил у День Перемоги та в дні визволення населених пунктів від окупантів. Однією з його форм стало і зарахування до складу комсомольсько-молодіжних виробничих колективів героїв Великої Вітчизняної війни, змагання за право носити їх імена.

Носіями бойових традицій є ветерани Збройних Сил СРСР, люди високих духовних і моральних якостей. Нині майже половину складу військових кадрів становлять офіцери у віці до 30 років¹³. І від ефективності роботи, яку проводять з ними ветерани, значною мірою залежить боєздатність Радянської Армії. Вони виступають з лекціями і доповідями на політичних заняттях і тематичних вечорах, проводять екскурсії в музеях і кімнатах бойової слави, по місцях боїв, пропагують рі-

¹¹ См.: Вопросы патриотического и интернационального воспитания защитников социалистической Отчизны. — Л., 1982. — С. 140.

¹² Правда. — 1983. — 29 окт.

¹³ Могучие источники Победы. — Киев, 1984. — С. 225.

шення партії, ленінські ідеї про захист соціалістичної Вітчизни, розповідають про подвиги радянських людей на фронті й у тилу. Колишні фронтовики, ветерани армії і флоту є членами військово-наукових товариств при будинках офіцерів, очолюють ради ветеранів, входять до складу комітетів сприяння при військкоматах і комітетах ДТСААФ, проводять заняття з допризовниками, працюють військкерівниками в школах тощо.

Важливу роль у формуванні високих ідейно-політичних переконань молоді відіграє служба у лавах Збройних Сил СРСР. Вона припадає якраз на той вік (18—20 років), коли відбувається закріплення основних моральних якостей юнаків і загальний процес формування особистості доповнюється воїнським вихованням. Багатонаціональний склад підрозділів і частин, спільні ратна праця і побут, відповідальні завдання і боротьба за їх виконання зближують молодих солдатів, виховують у них почуття військової товарищескості, бойової братерської дружби. Цьому сприяє використання у виховній роботі з воїнами прикладів бойового братерства народів СРСР у роки тяжких випробувань, широка пропаганда їх засобами масової інформації та наочної агітації. Так, під час тривалих плавань на крейсері «Мурманск» майбутніх військових моряків вчать на прикладі північноморців діяти в бойовій обстановці, не втрачаючи самовладання, виявляючи мужність і відвагу. Великою популярністю на крейсері користуються тематичні радіоінформації («Цей день у роки Великої Вітчизняної війни») та вечори.

Сторінки бойового літопису наповнюють серця юних почуттями гордості, патріотизму, викликають у них бажання стати гідними продовжувачами традицій батьків і дідів, успадкувати їх ратний героїзм, беззавітну відданість у боротьбі за торжество комуністичних ідеалів. Не випадково І. Пантюхов написав такі поетичні рядки:

«Нынче новос в погонах
поколеньс,
Но ведем свое мы
летоисчисленье
Не от дней рождений
наших —
От войны...»¹⁴.

З роками зростає історичне значення Перемоги радянського народу над фашизмом і в її світлі величнішими стають подвиги тих, хто не дожив до цього дня. Багато з них стали безсмертними. Першим до списку безсмертних занесено прізвище автоматника 254-го гвардійського стрілецького полку гвардії рядового О. Матросова за наказом наркома оборони СРСР від 8 вересня 1943 р. Полку присвоєно його ім'я. Нині в списки частин і екіпажів кораблів зараховано вже сотні воїнів, серед них — В. Талаліхіна, Т. Руса, У. Аветісяна, Ш. Гамценідзе, І. Лаара, І. Фісановича, М. Цуканову та багатьох інших. За роки Великої Вітчизняної війни близько 300 воїнів повторили подвиг Матросова¹⁵. Ми називаємо їх серед живих. І глибоко символічно, що уродженці Дніпропетровщини, де народився О. Матросов, і Ульяновської області, де він виховувався у дитячому будинку, становлять нині ядро роти, в якій він здійснив свій подвиг.

Навічно зараховано в списки Клетської районної комсомольської організації прізвища О. Покальчука — уродженця м. Овруча Житомирської області й П. Гутченка — родом з м. Красного Лимана Донецької області. У ході боїв під Сталінградом 18 серпня 1942 р. в районі станиці Клетської вони закрили амбразуру фашистського дота й забезпечили рух своїх частин вперед. У самій станиці на честь героїв встановлено обеліск, їх іменами названі теплоходи Азовського пароплавства. Клет-

¹⁴ Красная Звезда.— 1985.— 21 июня.

¹⁵ Там же.— 1983.— 4 сент.

ський райком ВЛКСМ установив почесний приз імені полеглих героїв і щорічно присуджує його кращим комсомольцям. Ось уже протягом 20 років у районі проводяться змагання молоді призовного віку за право служити в частині, в складі якої воювали О. Покальчук та П. Гутченко. Молоді солдати з честю виконують свій обов'язок. Частину нагороджено вимпелом міністра оборони СРСР.

Напередодні 40-річчя Перемоги наказом міністра оборони СРСР почесним солдатом одного з полків Червонопрапорного Київського військового округу зараховано Героя Радянського Союзу В. І. Головченка¹⁶. Нещодавно він побував у рідному полку, куди прибув у тій же військовій формі, в якій крокував по Красній площі під час параду з нагоди славного ювілею. Тракторист з Кубані пішов на фронт у сорок першому. Кілька разів горів у танку, дістав два поранення, контузію. За словами ветерана, його завжди виручали бойові товариші, і сам він також не раз виносив їх з вогню. Після Перемоги вже на трудовому фронті В. І. Головченку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Недовго була його зустріч із солдатами. На директора цілинного радгоспу «Азовський» чекали справи. Однак вона залишила незабутнє враження в душах юнаків, змусила їх задуматися про покликання людини, своє власне покликання.

Тільки самовіддане виконання кожним воїном своїх обов'язків формує в нього мужній характер, високу громадянськість і відповідальність як необхідні умови подвигу. Виховані на бойових традиціях, молоді солдати й офіцери Радянської Армії завжди готові його здійснити, як здійснили його недавно члени екіпажу бойового літака під командуванням полковника В. Тухватуліна, що ціною власного життя врятували від загибелі жителів мирного міста; як здійснили його старший сержант В. Семенюк і четверо його товаришів, що протягом ночі відбивали атаки численної банди душманів, та старший лейтенант М. Шорников, який підірвав гранатою себе і всіх ворогів, що його оточували¹⁷. Прикладів таких — не перелічити. Нинішнє покоління армійської і флотської молоді гідно несе естафету, прийняту від батьків, свято виконує військову присягу, дорожить честю та бойовою славою Збройних Сил СРСР, здобутою в роки Великої Вітчизняної війни.

На бойових традиціях виховують радянських людей твори літератури і мистецтва. У багатьох з них використовується виховна сила воєнної історії. На розширеному засіданні секретаріату правління Спілки письменників СРСР, що відбулося в лютому 1984 р., відзначалося, що Велика Вітчизняна війна дала поштовх до створення прекрасних художніх творів про масовий героїзм радянських людей, зокрема, романів «Перемога» О. Чаковського, «Війна» І. Стаднюка, «Вибір» Ю. Бондарева та ін. На засіданні обговорювалися питання дальшого підвищення бойової, героїко-патріотичної спрямованості літературної творчості. Традиції фронтового братерства, підтримувані письменниками, цементують воїнські ряди і сьогодні¹⁸.

До 40-річчя Перемоги над фашистськими загарбниками у видавництві «Современник» вийшла передплатна 12-томна антологія художніх творів «Венок славы». Літописом народного подвигу можна назвати це видання. В Українській РСР до ювілею видано двотомник спогадів письменників-фронтовиків «Ми йшли до тебе, Перемого!» та багато інших публікацій. Всі ці видання сприяють вихованню високої ідейності, громадянськості особи.

Справі виховання радянських людей служить образотворче мистецтво. Твори живопису, скульптури, графіки, плакати широко відображають події буремних літ. Незабутні образи героїв створені, зокрема, скульпторами Є. Вучетичем та М. Томським. Кращі риси, властиві ра-

¹⁶ Там же.— 1985.— 21 июня.

¹⁷ Там же.— 1985.— 5 апр.

¹⁸ Лнт. газета.— 1984.— 8 февр.

дянській людині, солдату, що захищав свою Батьківщину, передають полотна студії військових художників імені М. Грекова. В 1982 р. колектив її авторів створив панораму «Сталінградська битва» у м. Волгограді. Вона є своєрідним пам'ятником немеркнучої бойової слави радянського народу. Панораму відвідали вже майже 2,5 млн. чол., підтвердивши своїми відгуками силу її впливу на уми і серця всіх, хто в ній побував¹⁹.

40-річчю Перемоги радянського народу в Великій Вітчизняній війні було присвячено Всесоюзний огляд самодіяльної художньої творчості: виставки творів художників-аматорів і фотолюбителів, покази любительських фільмів, фестивалі музики й пісні, конкурси театральних, хорових та хореографічних колективів, марші-паради духових оркестрів, конкурси на кращі твори самодіяльних композиторів та поетів.

Свій внесок у справу героїко-патріотичного виховання трудящих зробила й Всесоюзна фірма грамзапису «Мелодия». Нею випущено комплекти платівок, присвячених Великій Вітчизняній війні, — «Друзьям-однопольчанам», «Ты помнишь, Россия, как это было», «От сердца и Отечества» та ін. Бойовій історії одного із з'єднань 17-го танкового корпусу присвячено набір платівок «Говорят гвардейцы-кантемировцы». 28 чол. — колишні танкісти, артилеристи, сапери, розвідники — цікаво, схвильовано розповідають про яскраві бойові епізоди в роки війни. Ця нова форма пропаганди бойових традицій заслуговує всілякого схвалення і підтримки. Фірма випустила також «альбом» з двох платівок під назвою «Каска с красной звездой», де красномовно розповідається про Курську битву, форсування Дніпра й визволення Правобережної України.

Важливу роль у вихованні трудящих на бойових традиціях Великої Вітчизняної війни покликані відіграти засоби масової інформації. Полум'яним більшовицьким словом закликала радянська преса на ратні подвиги в той грозовий час. І сьогодні героїка Великої Вітчизняної — одна з ключових тем «Правды», «Известий», «Красной Звезды», «Комсомольской правды», інших центральних і місцевих друкованих органів. На початку 1983 р. редакція газети «Известия», зокрема, оголосила й провела читацьку експедицію, присвячену 40-річчю великої Перемоги. При цьому на її сторінках регулярно публікувалися спогади учасників війни про фронтових друзів, бойові дії частин і з'єднань, про героїчну боротьбу партизанів і підпільників. Кожний з таких матеріалів — це частинка історії, яка несе у собі великий заряд. Регулярно друкуються присвячені бойовим традиціям армії і флоту статті в «Красной Звезде». Помітно посилює героїко-патріотичну роботу «Робітничка газета» — орган ЦК Компартії України. В ній систематично вміщується підбірка «Звезда Отечества», яка займає всю її четверту сторінку. Газета широко висвітлює діяльність партійних і комсомольських організацій по вихованню трудящих, зокрема молоді, на революційних і бойових традиціях Комуністичної партії, радянського народу, його Збройних Сил.

Широкою популярністю користуються у глядачів передачі телевізійного клубу фронтових друзів «Переможці». Великий інтерес, зокрема, викликала телепередача, присвячена 1-й ударній армії, бійці якої мужньо боролися проти ворога під Москвою, на псковській землі, в Прибалтиці²⁰. Кожний новий факт чи документ відкладається в пам'яті сучасників і збережеться для нащадків. І це буде даниною пошани до тих, хто стояв на смерть на полі бою, кого не зломали ні тортури, ні фашистські катівні й табори. Про відчуття особистої причетності до історичних подій, про які йшлося у передачах радіоциклу «Розповіді про героїв», створеного Головною редакцією радіомовлення для дітей та юнацтва, писали в своїх відгуках ті, хто їх слухав. Зокрема, як живу

¹⁹ Правда.— 1985.— 17 июня.

²⁰ Красная Звезда.— 1983.— 1 дек.

наступність традицій сприйняли вони розповіді про бойовий шлях Героїв Радянського Союзу — учасників Курської битви та Карпатського рейду партизанів-ковпаківців. Щотижня виходять в ефір передачі республіканського телебачення «Слава солдатська» та «У цей день 40 років тому» й республіканського радіо — «Велика Вітчизняна — сторінки народного подвигу». Вони повідомляють про славні діла ветеранів війни і праці, вчать мужності, відваги і стійкості, готовності все подолати, коли до цього покличе Батьківщина.

У полум'ї Вічного вогню, величних меморіалах і скромних обелісках зберігається пам'ять народна про безсмертні подвиги тих, хто першим піднімався в атаку, грудьми закривав амбразуру, йшов на повітряний таран, кидався з гранатами під танки, топив ворожі кораблі, пускав під укіс ешелони, мужньо боровся на невидимому фронті. Піднялися на п'єdestали «тридцять четвірки», стали пам'ятниками гармати й кораблі. За ініціативою і активною участю громадськості меморіальні комплекси створено у Волгограді й Тбілісі, в Білорусії, Підмосков'ї та Ленінграді. 9 травня 1981 р. відбулося відкриття меморіального комплексу у Києві «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років», який став величним пам'ятником ратного і трудового подвигу народу. Щорічно його відвідують близько 1,5 млн. чол. Напередодні 40-річчя великої Перемоги споруджено меморіал на колишньому Букринському плацдармі, який нагадуватиме нащадкам про доблесть славних синів і дочок Батьківщини, виявлену ними восени 1943 р. під час форсування Дніпра. Даниною величезної вдячності до тих, хто життям заплатив за щастя майбутніх поколінь, буде також зведення меморіалу Перемоги в Москві на Поклонній горі.

Пропаганду бойових традицій Радянської Армії активно здійснюють військові музеї, музеї та кімнати бойової слави. У 25 залах (570 тис. експонатів) Центрального музею Збройних Сил СРСР висвітлюються їх становлення й розвиток. Особливо напружено працювали його співробітники у дні підготовки і святкування ювілею. Ними було організовано виставки, присвячені початку війни, а також 40-річчю Радянської гвардії, 40-річчю розгрому фашистських полчищ під Сталінградом, 40-річчю Курської битви, інших важливих операцій, здійснених радянськими військами у 1944 р. й 1945 р.; були проведені тематичні вечори, військово-історичні читання, уроки мужності тощо.

Значну роль у військово-патріотичному вихованні трудящих відіграють музеї і кімнати бойової слави, створювані силами громадськості на підприємствах, в навчальних закладах, колгоспах і радгоспах. У них зібрані й експонуються реліквії, які розкривають ратні подвиги земляків в роки Великої Вітчизняної війни, бойовий шлях окремих з'єднань і частин, партизанських загонів. Створення кімнати бойової і трудової слави в с. Долинка Іссик-Кульського району (Киргизька РСР) підтверджує, що історія всюди залишає свій слід, навіть у маленькому селищі. Серед реліквій, представлених у цій кімнаті, є три «похоронки», які одержав перший голова місцевого колгоспу А. П. Ковзалов: три його сини пішли на фронт і не повернулися. Досвід долинчан свідчить, що ентузіазм і захопленість справою можуть дати добрі наслідки і без виділення на неї спеціальних коштів і штатів. І за свідченнями та фактами не треба далеко ходити, тільки пройтися по селу, поговорити з односельчанами. В кімнаті бойової слави проходять зустрічі місцевого населення з ветеранами війни, проводи в армію.

У всенародне свято перетворилися торжества з нагоди 40-річчя великої Перемоги. В цей день Батьківщина-мати вшановувала мужність, відвагу й героїзм своїх синів і дочок, кожного, хто із зброєю в руках до кінця виконав свій патріотичний обов'язок, зробив усе, щоб прийшла весна Перемоги. Яскравим символом єдності поколінь був військовий парад у Москві, під час якого по Красній площі поряд з тими, хто сьогодні несе солдатську службу, урочистим маршем пройшли учасники

легендарного Параду Перемоги, а також ветерани Війська Польського і з'єднань Людвіка Свободи, що брали безпосередню участь у битвах і на радянській землі, й при визволенні Польщі, Чехословаччини та інших країн. Цей парад і всі заходи, присвячені 40-річчю Перемоги, дуже своєчасні, тим більше, що, як сказав на зустрічі з ветеранами товариш М. С. Горбачов, «...наш класовий противник пнеться із шкіри, щоб применшити значення нашої Перемоги, стерти із пам'яті людей подвиг радянського народу, насамперед його Збройних Сил, а також подвиги тих народів, які боролися в антигітлерівській коаліції, у партизанських загонах і в загонах Опору проти фашизму»²¹.

Прогресивні традиції, народжені в битвах пролетаріату за свою свободу, В. І. Ленін називав маяком у справі виховання нових поколінь борців. В правилах, звичаях і нормах поведінки, що передаються з покоління в покоління, відбивається мудрість і доблесть народу, його ідеали і сподівання, неоціненний досвід боротьби за комунізм, наша комуністична мораль, наш радянський спосіб життя. Багаті традиції мають Радянські Збройні Сили. За своєю природою вони невіддільні від традицій робітничого класу та його авангарду — Комуністичної партії. Вони склалися в боротьбі за перемогу Жовтня, у битвах громадянської та Великої Вітчизняної воєн і продовжують розвиватися та збагачуватися й нині.

В продовженні традицій — наступність поколінь. Пропаганда героїчного дійова тільки тоді, коли вона пов'язана з завданнями сьогодення, з роз'ясненням ідей XXVII з'їзду КПРС. Зустріч з фронтовиками чи бесіда біля музейних експонатів, тематичний вечір чи випуск усного журналу — будь-яка з цих форм роботи потребує вдумливого, творчого підходу.

²¹ Сорокаріччя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні.— С. 98

ДО ІСТОРІЇ ПРИКОРДОННИХ БОІВ НА УКРАЇНІ

(червень — липень 1941 р.)

М. В. КОВАЛЬ (Київ)

Сорок п'ять років тому хрестоносці світової імперіалістичної реакції — німецькі фашисти — обрушили на нашу країну, яка першою в світі пішла по шляху соціалізму, нечуваної сили удар. Чорний день 22 червня 1941 року, день віроломного нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз, назавжди залишився в пам'яті поколінь як одна з найтрагічніших дат. Та водночас він ввійшов в історію і як початок безславного кінця фашистського агресора.

На жаль, документальних свідчень про події перших днів Великої Вітчизняної війни залишилося обмаль. Тому кожний новий документ чи не відомий раніше факт викликає великий інтерес далеко за межами кола спеціалістів-істориків.

Атмосферу та конкретні події переддня гітлерівського «бліцкригу», підготовчі заходи до нього, початок агресії та рішучу відсіч, що її зустріли завойовники на радянській землі передають, зокрема, документи фашистської групи армій «Південь». Вони зберігаються у фондах Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління Української РСР і являють собою оперативні зведення й огляди штабів дивізій, що входили до складу 17-ї армії, а також донесення органів абверу згаданої групи фашистських армій.

Особливість цих документів полягає в тому, що, незалежно від суб'єктивних позицій і вкрай тенденційних поглядів їх авторів, вони багато в чому об'єктивно відбивають суть тогочасних подій, ідуть врозріз з брехливими твердженнями офіційної фашистської пропаганди, значна частина яких перекочувала з горезвісного відомства Геббельса в «праці» сучасних фальсифікаторів історії минулої війни. Вивчення свідчень безпосередньо з ворожого табору, проливає додаткове світло на події тих далеких уже днів.

Як видно з цих документів, протягом лютого — червня 1941 р. у військах фашистської Німеччини, сконцентрованих у східних районах загарбаної нею Польщі, вздовж кордонів з СРСР, вживалися інтенсивні заходи щодо їх відмобілізації. Вони стосувалися зміцнення військової дисципліни, посилення пропагандистської роботи серед особового складу вермахту, а також ряду питань, пов'язаних з обліком жертв наступних бойових дій та похованням загиблих, забезпеченням прийому й використанням військовополонених, захопленням трофеїв тощо¹.

Готуючи віроломну агресію проти Радянського Союзу, фашистська Німеччина різко посилила розвідувальну діяльність, щоб роздобути якнайбільше даних про Червону Армію та военний потенціал нашої країни. Як відомо, в 1941 р. кількість ворожих агентів, закинутих на радянську територію, зросла порівняно з 1939 р. у 14 разів². У звіті про діяльність розвідвідділу тилового району групи армій «Південь» за період з 15 по 21 червня 1941 р. висловлюється задоволення зібраними відомостями. «Надходження в розвідвідділ секретної інформації про становище противника і аналіз закордонної преси були хорошими», — зазначається в ньому³.

Тоді ж, як видно з розглядуваної групи документів, у фашистських військах безперервно проводилися профілактичні контррозвідувальні заходи, зокрема спрямовані на боротьбу з різними чутками, збереження військової таємниці, маскування військ тощо⁴. Так, в одній з інструкцій абверу (квітень 1941 р.) зазначалося, що поява великих армійських штабів у Сілезії і збільшення маси фашистських військ у Польщі викликало різні чутки і здогадки, з якими в цьому документі наказувалося вести «найнаполегливішу боротьбу». Рекомендувалося, зокрема, появу в згаданих районах значних контингентів військ пояснювати місцевому населенню необхідністю їх евакуації з країн Балканського півострова і наявністю у Східній Польщі (цій території присвоювалася кодова назва «Вінтер») сприятливих умов для відпочинку і навчання⁵.

У квітні 1941 р. були проведені спеціальні штабні заняття, присвячені забезпеченню належного режиму секретності. Після цього працівники штабів дали підписки про нерозголошення військової таємниці, які були підшиті в їх особові справи⁶. До речі, спеціальним наказом відзначалися й випадки, коли на бойовій техніці і транспортних засобах по-войовничому настроєні гітлерівські солдати писали слова: «Париж — Бреслау — Москва», «Вперед на Москву!» і т. ін. Робити подібні написи суворо заборонялося, оскільки це могло привести до демаскування⁷.

Як видно з документів головного командування групи армій «Південь», з 6 червня 1941 р. почали проводитися «підготовчі заходи за планом Барбаросса»⁸. У війська, зокрема, було надіслано пам'ятку «Контррозвідка в діючій армії»⁹, а 21 червня видано особливі розпорядження

¹ Центр. держ. арх. Жовт. революції, вищих органів держ. влади і органів держ. управління УРСР, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 140, арк. 35 (далі — ЦДАЖР УРСР).

² История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941—1945. — М., 1965. — Т. 6. — С. 136.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 140, арк. 100.

⁴ Там же, арк. 35.

⁵ Там же.

⁶ Там же, арк. 4.

⁷ Там же, арк. 35.

⁸ Там же, спр. 143, арк. 102—104.

⁹ Там же, спр. 140, арк. 35.

про запровадження на території Польщі затемнення, починаючи з дня вторгнення німецьких військ в межі СРСР, про нанесення додаткових розпізнавальних знаків на літаках фронтової авіації, про бойову охорону прифронтового тилового району та ін.¹⁰

21 червня 1941 р. о 20.00, відразу ж після одержання наказу про початок бойових дій проти СРСР, у розвідвідділи частин надійшли і були негайно розпечатані спеціальні контейнери із заздалегідь підготовленими секретними матеріалами, з яких найбільшу увагу привертають наказ Гітлера солдатам і офіцерам армії вторгнення (тут уперше фігурує таке поняття, як «східний фронт») та інструкція «Про поведінку військ у Росії»¹¹.

Ці документи ще раз з граничною чіткістю передають насамперед антикомуністичний характер розв'язаної фашистською Німеччиною агресивної війни проти радянського народу. Так, у загалуваній інструкції про поведінку військ на захопленій території підкреслювалося: «1) Більшовизм є смертельним ворогом націонал-соціалістського німецького народу. Існування цього розкладаючого світ світогляду та його носіїв означає для Німеччини необхідність боротьби. 2) Ця боротьба вимагає нещадного й енергійного виступу проти більшовицьких еретиків, партизанів, саботажників, євреїв і усунення будь-якого активного й пасивного опору». В такому ж дусі було викладено й решту вісім пунктів інструкції¹².

У наказі Гітлера запровадження стану війни, що, як там зазначалося, «за своїм розмахом і обсягом є найбільшою з будь-коли бачених світом», призначався на 03.00 год. 22 червня¹³. Всі фашистські документи, які стосуються початку віроломної агресії проти Країни Рад, позначені печаттю манії величності, тупого самозадоволення, зневаги до противника, патологічної ненависті до радянського народу і соціалістичного ладу.

У перших після нападу на СРСР передачах «останніх вістей з фронту» берлінського радіо, які супроводжувалися оглушливими звуками фанфар та мелодіями, спеціально підібраними з такого приводу особисто Геббельсом, безперервно повторювалося: «Наш наступ розпочався з ураганного вогню важкої артилерії. Потім наша доблесна піхота перейшла в наступ і швидко згідно з планами нашого командування просувається вглиб території Радянської Росії, змітаючи все на своєму шляху... Російські війська або в більшості знищені, або розсіяні»¹⁴.

Тим часом «останні вісті», які надходили у фашистські штаби безпосередньо з поля бою, мали зовсім інший зміст і тональності. Буквально з перших годин війни вони почали одержувати повідомлення про непередбачені труднощі та невдачі. Це широко відображено і в розглядуваних документах.

25 червня 1941 р. командуючий оперативним прифронтовим районом групи армій «Південь», якій протистояли радянські війська 5-ї і 6-ї армій генералів М. І. Потапова та І. Н. Музиченка, інформував штаб групи: «Як і напередодні, противник чинить упертий опір, вдаючись до потужних контратак силами близько дивізії і кидаючи в бій близько 100 танків»¹⁵. Наступного дня він повідомив: «Противник відповів на загрозю оточення Рави-Руської сильними контратаками в районі Рава-Руська — Магерів... Тут з'явилися важкі танки, які, судячи з донесень, що надходять з військ, не піддаються знищенню протитанковими гарматами середнього калібру»¹⁶.

¹⁰ Там же, арк. 62, 67, 78.

¹¹ Там же, арк. 94.

¹² Там же.

¹³ Там же, спр. 142, арк. 10.

¹⁴ Центр. держ. арх. Жовт. революції, вищих органів держ. влади і органів держ. управління СРСР. ф. 4459, оп. 5, спр. 610, арк. 27.

¹⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 142, арк. 28.

¹⁶ Там же, арк. 31.

Про героїчний опір радянських військ, на який наштовхнулася 17-та фашистська армія, дізнаємося й з документів низових штабних інстанцій. 24-та піхотна дивізія, що входила до складу цієї армії, 25 червня була, як зазначається в оперативному зведенні, «сильною атакою росіян вибита з Рави-Руської та з підвищення, що на південь від міста у напрямі Патолич»¹⁷. Далі штаб дивізії повідомляв: «Росіяни (Рава-Руський укріпрайон обороняла 41-ша стрілецька дивізія під командуванням генерала Г. М. Мікушева. — М. К.) чинять упертий опір і відступають з боями лише на окремих ділянках»¹⁸.

Серед багатьох свідчень скрутного становища, в якому опинилися війська агресора, можна назвати й телеграму майже панічного змісту, надіслану з передових позицій у штаб 17-ї армії: «Боездатність 68-ї піхотної дивізії, — говориться в ній, — у результаті тяжких боїв 24 і 25 червня значно знизилась. Дивізія потребує перепочинку. Великі втрати і в особовому складі 1-ї гірсько-егерської дивізії»¹⁹. 27 червня штаб 454-ї охоронної дивізії, яка прикривала тил 17-ї армії, де билися оточені радянські війська, повідомляв: «Обстановка для діючих батальйонів поступово стає нестерпною... Безперервні бої, навіть без короточасного перепочинку, в нинішніх умовах ставлять під сумнів бойову готовність військ»²⁰.

У розглядуваних документах чимало вимушених визнань стійкості, мужності, вірності військовому обов'язку бійців і командирів Червоної Армії, які змушені були битися проти значно переважаючого їх в живій силі і техніці противника у вкрай не вигідних для себе умовах, часто в оточенні. Визнаючи, що вперше з початку другої світової війни фашистські агресори наштовхнулися на такий сильний опір, 28 червня командування 454-ї охоронної дивізії повідомляло в штаб 17-ї армії: «Росіянин виявився стійким солдатом. Навіть залишившись один, він продовжує битися до кінця. Ведення бою таке ж уміле, як і будівництво позицій»²¹.

З особливими труднощами зустрілася 17-та фашистська армія на річці Санок, у районі Леско (нині ця місцевість у складі Польської Народної Республіки). Аж до початку липня 1941 р. в недобудованих дотях укріпрайону Леско — Глинне — Постолів — Тальне в оточенні продовжували запекло битися організовані групи радянських воїнів²². У щоденних донесеннях з фашистських частин повідомлялося, що жорстокі бої на цьому напрямку проходять з перемінним успіхом. «Противник, — зазначається у зведенні штабу 17-ї армії від 26 червня, — знову підтягнув відведену було артилерію, і внаслідок цього ми зараз припинили наступ під Леско»²³. В аналогічному документі від 28 червня говорилося, що сильний і безперервний вогонь із дотів, розташованих між Тальним та Леско, «затримував протягом сьогоднішнього дня просування 375-го піхотного полку»²⁴. В оперативному зведенні штабу 454-ї охоронної дивізії повідомлялося, що 30 червня в районі Леско ще приблизно 15 дотів зайнято радянськими воїнами, які чинять опір. «У кожному доті, — писали фашистські штабісти, — знаходиться 20—30 чол. під командуванням офіцерів. Вимогу капітулювати (через парламентарів)

¹⁷ Там же. Відзначимо, до речі, що в енциклопедії «Великая Отечественная война 1941—1945 гг.» (М., 1985), на с. 602 говориться, що фашисти були відкинуті контрударом радянських військ у районі Рави-Руської 23 червня.

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 142, арк. 39.

¹⁹ Там же, арк. 42.

²⁰ Там же, арк. 57.

²¹ Там же, спр. 146, арк. 26, 29.

²² Там же, спр. 195, арк. 356. Про ці бої в радянській історіографії не знаходимо, по суті, ніяких відомостей. Їх немає навіть у таких спеціальних працях, як монографії «Агрессия и катастрофа» Д. М. Проектора (2-е вид., М., 1972); «Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг. (Т. 1, К., 1975); «Год 1941. Юго-Западный фронт. Воспоминания. Очерки. Документы» (Львів, 1975), «Незабываемый сорок первый» В. А. Анфілова (М., 1982) та ін.

²³ ЦДАЖР УРСР, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 146, арк. 33.

²⁴ Там же, спр. 142, арк. 68.

було відхилено»²⁵. А в донесенні розвідвідділу штабу 17-ї армії 1 липня знову звучала тривога з приводу того, що «доти на схід від Леско, за які зараз іще ведуться бої..., мають високу опірність»²⁶.

Нечувана запеклість боїв у прикордонній смузі — головна тема огляду бойових дій, складеного в штабі 17-ї армії. У ньому, зокрема, наводяться такі викладки: щоб подавити один французький дот у 1940 р., потрібно було 4 — 5 снарядів, а в районі Леско — 150²⁷.

З перших днів агресії гітлерівських завоювників, як видно з документів, хвилювало те, що війна ведеться «не за правилами», що радянські воїни, навіть опинившись в оточенні, замість того, щоб здатися в полон, продовжували чинити опір. «Новим для нас є активні дії дрібних груп військовослужбовців, що відбилися від основних сил, та більш значних підрозділів, які опинилися в нашому тилу... Наявність цих груп ще тривалий час буде зумовлювати необхідність енергійних дій по очищенню оперативного тилу», — зазначається в одному з документів штабу 17-ї армії²⁸. Тут же знаходимо перші ознаки занепокоєності партизанським рухом, що почав розгортатися відразу ж після того, як фашистські агресори перейшли священні кордони нашої Батьківщини. Зокрема, автори документа висловлювали побоювання, що «війна в тилу планомірно організована для того, щоб турбувати шляхи постачання», що «спеціально навчені частини так званих партизанів, які перебувають під єдиним централізованим керівництвом, залишаються на територіях, що переходять під час відступу до нас»²⁹.

Важливо відзначити, що, враховуючи «специфіку війни з Росією», фашистське командування вперше за час другої світової війни створило на початку липня 1941 р. три райони оперативних тилів груп армій «Південь», «Центр», «Північ» із спеціальними військами для охорони тилу³⁰.

Відомо, що незадовго до початку агресії проти СРСР Гітлер у розмові з болгарським посланником зневажливо кинув таку фразу: «Радянська Армія — це не більше як жарт»³¹. Однак гітлерівським солдатам і офіцерам, які зустрілися на полі бою з воїнами цієї армії, було, як бачимо, не до жартів. Підтвердження цього, як і ряд цікавих спостережень та оцінок представниками ворожого табору подій, пов'язаних з початком війни проти СРСР, знаходимо в огляді бойових дій за її перші три тижні. Цей документ складений начальником абверу оперативного тилового району групи армій «Південь» гауптманом доктором Пертцборном.

Насамперед абверівець скаржитися на дуже погане знання противника, незважаючи на уявні успіхи фашистської розвідки. «До найскладніших завдань генерального штабу, особливо відділу «Іноземні збройні сили Сходу», — пише він, — в останні роки належало добування та вивчення інформації про збройні сили Радянського Союзу... Наглухо закриті кордони, досконало розроблена система маскування та обширність території дали можливість радянським керівникам поряд з поширенням відомостей дезінформуючого характеру і пропагандистським маневруванням досить успішно приховувати справжній стан боєздатності їхніх збройних сил. Тому не викликає сумніву той факт, що, незважаючи на наявність зібраного скрупульозною працею багатого інформаційного матеріалу про Червону Армію, не бракувало випадковостей, коли німецькі збройні сили вступили у двобій з цим сфінксом»³².

²⁵ Там же, арк. 72.

²⁶ Там же, спр. 146, арк. 14.

²⁷ Там же, спр. 147, арк. 7.

²⁸ Там же, спр. 146, арк. 65.

²⁹ Там же.

³⁰ Там же.

³¹ Проектор Д. М. Агрессия и катастрофа. — М., 1972. — С. 225.

³² ЦДАЖР УРСР, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 146, арк. 62.

Відзначивши далі, що ось уже протягом майже місяця гітлерівці мають можливість перевірити, наскільки їх уявлення про противника відповідають дійсності, Пертцборн пише: «Величезний сфінкс з червоною зіркою, з серпом і молотом скинув свою маску, і сили, що протистоять нам, є надзвичайно рішучою масою, яка в упертості ведення війни являє собою щось зовсім нове у порівнянні з нашими колишніми противниками. Ми змушені визнати, що Червона Армія є дуже серйозним противником... Можна собі уявити, що б сталося, коли б їй вдалося підготуватися до війни»³³.

Привертає увагу характеристика позитивних якостей і прорахунків Червоної Армії, що виявилися в перші дні війни, дана гауптманом Пертцборном, судячи з усього, неабияким фахівцем абверу. Так, він зауважує, що радянська піхота виявляє «нечувану впертість», насамперед в обороні стаціонарних укріплених споруд, і що «навіть у тих випадках, коли впали всі сусідні споруди, деякі ДОТи, незважаючи на заклики здатися, трималися до останньої людини»³⁴. В іншому місці цього документа відзначається: «Те, що росіяни в такому масштабі, як це мало місце, вступають в танкові зіткнення силами великих з'єднань (очевидно, мається на увазі танкова битва в районі Луцьк, Броди, Ровно, Дубно 23—29 червня 1941 р. — М. К.), ніхто з нас ніколи не припускав»³⁵.

Високу оцінку в огляді абверу 17-ї армії дістала система прикордонних оборонних споруд радянських військ. «Щодо сухопутних укріплень можна додати, що вони являють собою споруди найсучаснішої конструкції і розташовані як кожне окрема, так і в сукупності на дуже вигідних у тактичному відношенні ділянках місцевості і перевершили всі наші побоювання, що робить честь як їх будівельникам, так і тим, хто зуміє оволодіти ними в бою»³⁶. Нагадаємо той загальновідомий факт, що згадувана оборонна лінія була на початок війни далеско не завершена.

Водночас у цитованому документі знайшли відображення й відомі невдачі, що їх переживала в цей тяжкий період Червона Армія. Зокрема, говорить про те, що багато аеродромів ВПС внаслідок їх близького розташування до кордону «стали жертвою руйнівної сили німецьких бомбових ударів»³⁷. При цьому, однак, зазначається, що радянське командування відразу ж почало енергійно використовувати тиллові аеродроми й «завдавати відчутних ударів» по противнику³⁸. Підтвердження цьому знаходимо в 12-томній «Истории второй мировой войны», де наводяться такі цифри: ударів «люфтваффе» в перші години гітлерівської агресії зазнали 66 радянських аеродромів, з ладу було виведено близько 1200 літаків³⁹. Однак, використовуючи тиллові аеродроми, радянська авіація, справді, продовжувала бойову діяльність. Наприклад, літаки Південно-Західного фронту лише 27—28 червня здійснили майже 1300 вильотів⁴⁰. Про атаки радянської піхоти, яка нерідко «була озброєна дуже слабо», в огляді говориться, що «вони часто починалися у вигляді масового наступу живої сили без підтримки важких видів озброєння»⁴¹. Факт відсутності в той час у Червоної Армії досвіду ведення наступальних операцій великого масштабу також загальновідомий⁴².

В міру своїх можливостей, обмежених буржуазним, нацистським світоглядом, Пертцборн робить спробу з'ясувати причини стійкості ра-

³³ Там же, арк. 65.

³⁴ Там же, арк. 62.

³⁵ Там же, арк. 66.

³⁶ Там же, арк. 67.

³⁷ Там же, арк. 66.

³⁸ Там же.

³⁹ История второй мировой войны. 1939—1945.— М., 1975.— Т. 4.— С. 35.

⁴⁰ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг.— К., 1975.— Т. 1.— С. 70.

⁴¹ ЦДАЖР УРСР, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 146, арк. 65.

⁴² Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945. Крат. история.— М., 1984.— С. 63.

дянських воїнів перед, здавалося б, нищівним ударом фашистського вермахту. Природно, що побачити їх в комплексі йому було не під силу. Але одну з цих причин, найважливішу, гітлерівський розвідник зумів розпізнати. «Комуністична партія, — пише він, — панує і в Червоній Армії, ставши душею більшовицького опору... Політичні комісари, ці фанатичні носії комуністичних ідей, стали організаторами запеклого опору». Звідси він робить типовий для фашиста висновок: «Червоні політичні комісари визначають обличчя Червоної Армії, їх винищення є передумовою нашої перемоги»⁴³.

Тим часом, видаючи бажане за дійсне, Гітлер і його оточення 3 липня 1941 р. дійшли висновку, що війна проти СРСР в основному виграна, і того ж дня берлінське радіо заявило про це на весь світ. Однак саме тоді східний фронт, за образним висловом одного з гітлерівських генералів, «почав важко дихати». Прикордонні бої коштували фашистам 92 тис. солдатів і офіцерів, чималих втрат бойової техніки⁴⁴. Підсумки трижневих дій проти Червоної Армії оцінюються в огляді Пертцборна досить песимістично. Неприхована розгубленість відчувається в заключній частині цього документа. «На закінчення, — пише гауптман, — залишається поділитися найсумнішим досвідом, який ми могли здобути з цієї війни... Скрізь, де протягом цих двох років воював німецький солдат, не рахуючи Польщі, він, за незначним винятком, стояв віч-на-віч з противником, що не втратив і під час війни останніх краплин людяності (ось коли фашисти згадали про цю моральну категорію, яку самі знехтували і яка розуміється тут як безумовне визнання сили гітлерівських агресорів. — М. К.). В цій країні все по-іншому... Кожне місто, майже кожне село України коштують сумних жертв. Ми маємо найсерйозніші підстави боятися за долю всіх наших товаришів»⁴⁵.

Подібними красномовними визнаннями рясніють документи з ворожого табору. Звичайно, говорячи словами В. І. Леніна, «...приємно вислухати признання з уст противників»⁴⁶. Однак справа не тільки в цьому. Вимушені свідчення, зроблені нашими заклятими ворогами — фашистами, об'єктивні, оскільки є безпосереднім результатом здобутого ними на полі бою практичного досвіду. Вони начисто відмітають вигадки буржуазних фальсифікаторів про те, що, мовляв, улітку 1941 р. дії радянських військ являли собою суцільний безладний і панічний відступ.

Звичайно, політиканствуючим «історикам», що виконують соціальне замовлення монополістичних верховодів, хотілося б за всяку ціну внести свій вклад в «обґрунтування» агресивних концепцій сучасних імперіалістичних стратегів, різного роду любителів воєнних авантур. Та нікому не вдасться приховати правду історії. А вона полягає в тому, що радянські воїни гідно зустріли гітлерівських завоювників, нав'язали їм стратегічну оборону, завдяки якій у кінцевому підсумку були розвіяні в прах безрозсудні нацистські плани «блискавичної війни». І нині, в 45-ту річницю початку фашистської агресії проти СРСР, радянські люди, схилиючи голови перед пам'яттю героїв 1941-го, вбачають у їх подвигах надихаючий приклад беззавітного служіння своїй соціалістичній Батьківщині, черпають у них сили й енергію для нових звершень на шляху комуністичного творення. Водночас ці подвиги є грізною пересторогою сучасним імперіалістичним «борцям» проти комунізму, новоявленим претендентам на світове панування.

⁴³ ЦДАЖР УРСР, ф. КМФ-8, спр. 146, арк. 67. Як відомо, ще в травні 1941 р. гітлерівське керівництво видало директиву, згідно з якою політпрацівники Червоної Армії, що потраплять в ході наступних бойових дій у руки фашистів, підлягали негайному розстрілові.

⁴⁴ Василевський А. М. Дело всей жизни. — М., 1973. — С. 134.

⁴⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 146, арк. 67—68.

⁴⁶ Ленін В. І. Народники і ліквідатори в професійному русі: (Цінні признання) // Повне збір. творів. — Т. 24. — С. 338.

ОБОРОНА ДУНАЙСЬКИХ ПЛАЦДАРМІВ У ЧЕРВНІ — ЛИПНІ 1941 р.

А. І. БАХМУТ (Корсунь-Шевченківський)

На світанку 22 червня 1941 р. за наказом профашистського уряду Антонеску румунські війська при підтримці німецьких літаків почали авіаційне бомбардування й артилерійський обстріл радянських придунайських міст Рені, Ізмаїла, Кілії, Вилкового.

Нижню течію Дунаю обороняли 79-й прикордонний загін, Дунайська флотилія; 51-а Перекопська стрілецька дивізія — фронт 120 км: Ізмаїл — 287-й стрілецький полк, Кілію — 23-й стрілецький полк, окремий протитанковий дивізіон й саперний батальйон, Вилкове — 30-й окремий розвідувальний батальйон; 25-а Чапаївська стрілецька дивізія — фронт 55 км, її 31-й стрілецький полк знаходився в Рені, решта — на березі Пруту і в Болграді.

Тема «Створення та оборона дунайських плацдармів у червні—липні 1941 року» не знайшла належного висвітлення в історичній літературі, хоча їй присвячено ряд журнальних статей та окремі розділи кількох книг¹. У деяких з них автори припустилися істотної помилки — 23-й та 287-й стрілецькі полки віднесли не до 51-ї, а до 25-ї стрілецької дивізії. Насправді ж до 51-ї стрілецької дивізії входили 23-й, 287-й та 348-й стрілецькі полки, 218-й легкий і 225-й гаубичний артполки². За даними переліку Генерального штабу № 5 дивізій, які брали участь у Великій Вітчизняній війні, до 25-ї стрілецької дивізії входили 31-й, 54-й, 263-й стрілецькі полки, 69-й легкий і 99-гаубичний артполки. У липні 1941 р. 263-й стрілецький полк передано 51-й стрілецькій дивізії, а 287-й — 25-й стрілецькій дивізії. 23-й стрілецький полк вийшов із складу 51-ї стрілецької дивізії ще наприкінці червня 1941 р. і надійшов до резерву командування 9-ї армії. Саме з цими переміщеннями полків пов'язана помилка ряду авторів.

Дунай — широка природна перешкода, і ворог не зміг повністю використати момент раптовості. Вигідна дислокація наших полків, що знаходилися на відстані 1—2 км від берега, дала можливість зайняти бойові порядки вже через півгодини після початку війни.

Через кілька годин, відбивши усі спроби румунських військ висадити десанти на наш берег, артилерія Дунайської флотилії, сектора берегової оборони, 51-ї та 26-ї стрілецьких дивізій примусили замовкнути батареї противника.

У створенні та обороні дунайських плацдармів брали участь 79-й Ізмаїльський прикордонний загін, Дунайська флотилія, а у другому й третьому періодах — винищувальні батальйони Кілії, Вилкового та Ізмаїла. Однак головною ударною силою були полки, батальйони, дивізіони й роти 51-ї Перекопської стрілецької дивізії. Подвигу перекопців, особливостям боїв на дунайських плацдармах присвячено дане повідомлення, побудоване на ряді нових архівних документів і листах безпосередніх учасників дунайських десантів, що зберігаються у рукописних фондах Музею історії Корсунь-Шевченківської битви (спр. 51 СД, 79 ПО).

Оборона нижнього Дунаю водночас із створенням плацдармів на його правому березі тривала майже місяць — з 22 червня по 19 липня

¹ Локтионов И. И. Дунайская флотилия в Великой Отечественной войне (1941—1945 гг.) — М., 1962; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр. — К., 1967. — Т. 1. — С. 80—81; Крылов Н. И. Не померкнет никогда. — М., 1969; Григорьев В. Дунайская флотилия в первые дни войны // Военно-ист. журн. — 1980. — № 7; Поляков Б. Первый десант // Юность. — 1970. — № 6. Рыбкин В. Взорванные ночи // Вокруг света. — 1973. — № 4.

² Центр. арх. М-ва оборони СРСР (далі ЦАМО), ф. 1161, оп. 9242, спр. 1, арк. 1—5.

1941 р. В ній чітко простежуються 3 періоди: з 22 по 28 червня, з 28 червня по 9 липня, з 9 по 19 липня 1941 р.

23—24 червня винищувальна ескадрилья Дунайської військової флотилії й бомбардувальні ескадрильї Чорноморського флоту, артилерія сектора берегової оборони та 25-ї й 51-ї стрілецьких дивізій завдали відчутного удару по румунських батареях та їх опорних пунктах. Однак невдовзі їх було відбудовано і ворог знову піддав жорсткому обстрілу наш берег і весь фарватер Кілійського гирла Дунаю. Збільшилися втрати серед військових частин і мирного населення, у складних умовах проходила мобілізація в придунайських містах. Важлива комунікація Одеса — Ізмаїл, що проходила по Дунаю, опинилася під контролем румунських батарей. В Ізмаїльському порту знаходилися великі запаси експортного зерна, яке необхідно було вивезти вглиб країни, по цій же комунікації йшла евакуація населення, устаткування, а також постачання Дунайської флотилії.

З цього становища був єдиний вихід — знищити румунські батареї на правому березі Кілійського гирла. Вже на другий день війни з цією ініціативою виступили командири 287-го та 23-го полків 51-ї Перекопської стрілецької дивізії полковник С. Галієв і капітан П. Н. Сирота, подібні пропозиції мали місце й у 79-му Ізмаїльському прикордонному загоні та Дунайській флотилії. Ініціатива була підтримана, остаточне рішення про знищення румунських батарей і висадку десантів на правий берег Кілійського гирла було прийнято командиром 51-ї Перекопської стрілецької дивізії генерал-майором П. Г. Цирульниковим, командуючим Дунайською флотилією контр-адміралом М. Й. Абрамовим, начальником 79-го Ізмаїльського прикордонного загону підполковником С. Г. Грачовим. Рішення було схвалене командуванням 14-го стрілецького корпусу. Розпочалася підготовка до операції.

Перший десант мав висадитися на мисі Сатул-Ноу, звідки противник обстрілював Ізмаїл, штаб і базу флотилії. План десанту розроблявся в штабі 287-го полку за участю представників 79-го Ізмаїльського прикордонного загону і Дунайської флотилії. Вранці 25 червня після артилерійської підготовки, яку провели берегові батареї й артдивізіон 51-ї Перекопської дивізії, 4 бронекатери під прикриттям моніторів «Ударний» та «Мартинов» прорвалися з Кислицької протоки до мису і висадили загін прикордонників і взвод морської піхоти. У короткій сутичці наші бійці розгромили дві роти противника і взяли у полон 70 солдатів і офіцерів.

Для забезпечення успіху першого ешелону десанту на мис було перекинуто 3-й батальйон 287-го стрілецького полку 51-ї стрілецької дивізії. Перекопці повністю очистили мис Сатул-Ноу від противника, захопили всі його батареї, а увечері розширили плацдарм і зайняли Пардінку.

Більш серйозною була операція по висадці десанту в румунське містечко Кілія-Веке. Там налічувалися протидесантні засоби, укріп-район, де розміщувався окремий батальйон, посилений кількома батареями і численними кулеметами. Всього в Кілії-Веке було близько тисячі солдатів і офіцерів, окрема прикордонна застава і постійний зв'язок з Суліною, звідки могла надійти допомога противнику.

План операції розроблявся в штабі 23-го стрілецького полку. 25 червня він був затверджений. Начальник розвідки 23-го полку лейтенант С. Л. Гончаров виявив основні вогневі засоби противника.

Операція розпочалася в ніч на 26 червня 1941 р. Для перекидання десанту 23-го стрілецького полку було виділено 2 монітори, 4 бронекатери і 10 прикордонних катерів. Командиром висадки було призначено командира Кілійської групи кораблів капітана-лейтенанта І. К. Кубишкіна, командиром десанту — командира 23-го стрілецького полку капітана П. Н. Сироту. Артилерійська підтримка покладалася на артдивізіон 218-го легкого арtpолку капітана Волошина, артилерію

23-го полку, берегову батарею № 65. Безпосередньо у десант виділявся 1-й батальйон капітана Васицького, а 2-й та 3-й батальйони капітанів Коваленка і Паламарчука прикривали його.

До першого ешелону десанту входили 3-я стрілецька і 3-я кулеметні роти, взвод саперів. Командири рот А. К. Стадник та Т. П. Юрковський — учасники війни з білофіннами, а останній з них у 1940 р. нагороджений орденом Леніна.

На світанку 26 червня бронекатери з десантом рушили на Кілію-Веке. Сильний артналіт сприяв успішній висадці десанту. Противник отямився надто пізно — гармати бронекатерів впритул стріляли по вогневих точках противника. 3-я рота стрімко розширяла плацдарм і просувалася в містечко. На одній з вулиць шлях десантникам перегородив ворожий кулемет. Сержант С. Курбанов з трьома бійцями обійшов його з тилу, закидав гранатами і відкрив шлях для дальшого наступу. На захоплений плацдарм висадився другий ешелон десанту. Почалося знищення ворожого укріпрайону. Важливо було не дати противнику відступити в плавні, а знищити на місці. Взвод 3-ї роти під командуванням молодшого лейтенанта Я. М. Мустафи глибоко прорвався на південь від Кілії-Веке і на хуторі Кілія розгромив і полонив роту противника разом з офіцером.

3-я кулеметна рота під командуванням А. К. Стадника провела укріпрайон і разом з ротою лейтенанта Клеткіна відсікла противника від єдиного шляху відступу на Суліну. Другий ешелон десанту, що приспів о 6-й годині ранку з мінбатареєю, допоміг повністю знищити і полонити ворожий батальйон, що знаходився в укріпрайоні Кілія-Веке. Було вбито більш як 200 солдатів і офіцерів противника, 720 — здалися у полон. Втрати серед наших бійців становили близько 20 вбитих і поранених. Невелика група противника з німецьким офіцером-інструктором укріпилася в центральному соборі Кілії-Веке. Сміливими енергійними діями десантники знищили останнє вогнище опору. Над собором замайорів червоний прапор. Його встановили перший помічник начальника штабу 23-го полку лейтенант О. М. Овчаров і секретар комітету комсомолу полку сержант М. Буров.

Того ж дня і в ніч на 27 червня підрозділи 287-го і 23-го полків 51-ї стрілецької дивізії, 79-го прикордонного загону при підтримці кораблів Дунайської флотилії зайняли населені пункти Колиба-Попі, Татанир, Керхана, острови Татару і Даллер. У сводці Радінформбюро повідомлялося, що при цьому було захоплено 510 полонених, у тому числі 2 офіцери, 11 гармат і багато військового спорядження³.

Після оволодіння Кілією-Веке розпочалася підготовка до розширення та оборони плацдармів. Необхідно було встановити контакти з населенням країни, що воювала проти нас. Велику роль у цій справі відіграли політпрацівники 23-го і 287-го полків 51-ї Перекопської дивізії.

Постійним представником політвідділу дивізії на плацдармах був старший інструктор по агітації і пропаганді О. В. Кабанов.

До складу десанту було включено кілька бійців, сержантів і офіцерів, які володіли румунською мовою. Серед них молодші лейтенанти Я. М. Мустафа, П. С. Стеченко (Бринза), які були незамінними перекладачами та агітаторами. Вони пояснювали місцевим жителям, що СРСР не претендує на румунську територію і веде справедливу війну проти фашизму та його румунських прибічників. Невдовзі між населенням і бійцями встановилися дружні стосунки. Всіляко допомагали цьому українці і росіяни, які проживали в Румунії. Представник місцевих пандурів П. Кравченко разом з кількома своїми друзями добровільно вступив до Червоної Армії, доблесно бився під її прапором і загинув під Каховкою. Дід Парамон (на жаль, прізвище залишилося

³ Правда. — 1941. — 28 июня.

невідомим) був незамінним розвідником і провідником десантників, які обороняли плацдарм.

Бойовий дух і моральний стан наших військ на плацдармах були надзвичайно високими — адже свої землі не віддали ні п'яді й захопили плацдарми на ворожій землі.

За мужність і відвагу, виявлені при оволодінні плацдармами в районі Кілії-Веке командир 3-ї роти Т. П. Юрковський був представлений до звання Героя Радянського Союзу, багато бійців і командирів 23-го стрілецького полку — до бойових орденів. На жаль, нагород ніхто не одержав — реляції загубилися на фронтових дорогах.

Фашисти неодноразово намагалися скинути наші війська з плацдармів. Всі атаки були відбиті з великими втратами для ворога. Водночас 23-й і 287-й стрілецькі полки, що перебували в Кілії та Ізмаїлі, поповнювалися бійцями до штатів воєнного часу.

Становище на Південному фронті було стабільним, ворогу ніде не вдалося перейти кордон. Наші війська протягом 3-х днів захопили у противника плацдарми шириною по фронту понад 70 км і вглиб фронту в окремих місцях до 10 км. Завдяки цьому була ліквідована безпосередня загроза артилерійського обстрілу придунайських міст, а кораблі Дунайської флотилії набули можливість маневрування для підтримки сухопутних сил 14-го стрілецького корпусу й транспортування вантажів і боєприпасів по ріці. На Дунаї знаходилися значні сили, які у будь-який момент могли прийти на допомогу десантникам. Радянська авіація неодноразово бомбардувала Бухарест, Плоєшти, Констанцу, Галац. Окрилені першим успіхом, перекопці були готові битися за Дунаєм, громити ворога на його власній землі.

Фашистська кліка Антонеску в перші дні війни була змушена маскувати війну проти Радянського Союзу, демагогічно заявляючи, що прагне «визволити старі румунські провінції». Тому румунські сухопутні війська вели бойові дії в перші дні війни майже самостійно. Ні бойовою готовністю, ні бажанням битися вони не відрізнялися. Участь в антирадянській агресії із самого початку була непопулярна в Румунії, оскільки її народ вбачав у цьому акт, ворожий його національним інтересам, який вів країну до катастрофи. Відбувалися антивоєнні дії в румунських містах, спрямовані проти фашистського режиму. Так, за повідомленням англійської преси, страйкували на знак протесту проти війни з СРСР робітники Галаца. На стінах будинків у містах і селах з'являлися лозунги: «Мир з Росією!», «Геть Антонеску!», «Геть німців!»⁴.

Другий період оборони Дунайських плацдармів розпочався 28 червня. До цього часу на Південному фронті відбулися істотні зміни. Наприкінці червня, оцінивши становище, що склалося на південно-західному напрямі, гітлерівське командування перекинуло туди значні сили.

У зв'язку з ускладненням обстановки на Південному фронті командир 14-го стрілецького корпусу дав наказ зняти з Дунаю 23-й і 287-й полки і перекинути їх на Прут, який неодноразово намагався форсувати противник. Ще раніше з Дунаю пішли артилерійські дивізіони. До 28 червня полки, залишивши по батальйону для оборони Вилкового, Кілії, Ізмаїла і дунайських плацдармів, відійшли на нову ділянку фронту.

Зібравши значні сили, румунські війська зробили кілька спроб скинути перекопців з дунайських плацдармів. Посилилося бомбардування румунською і німецькою авіацією Кілії-Веке, Сатул-Ноу, островів Татару і Даллер. Наші десантники зазнавали значних втрат не лише від сухопутних військ противника, а й від його авіації та дальнобійних батарей. Особливо погіршилося становище 1 липня, коли перейшли у наступ 11-а німецька, 3-я і 4-а румунські армії. 3 і 5 липня

⁴ Лебедев Н. И. Падение диктатуры Антонеску. — М., 1966. — С. 156.

противник захопив плацдарми на лівому березі Пруту. Румунські війська здійснили ряд спроб форсувати Дунай і захопити Ізмаїл і Рені, а також переправи на Дністрі, щоб відрізати шляхи відступу лівому флангу Південного фронту — 14-му стрілецькому корпусу.

На дунайських плацдармах залишалися 4 роти 23-го і 287-го полків, кілька взводів прикордонників, яких з нашого берега підтримували 1-й та 3-й батальйони цих полків, основні сили Ізмаїльського 79-го прикордонного загону, а також кораблі і частини Дунайської флотилії та винищувальні батальйони наших придунайських міст.

До 8 липня виникла загроза обходу противником правого флангу 14-го стрілецького корпусу. Командуючий Дунайською флотилією наказав Ренійській групі кораблів перебазуватися в Ізмаїл. Командування 9-ї армії зняло з Дунаю 79-й Ізмаїльський прикордонний загін і вивело його у свій резерв.

9 липня закінчився другий період оборони дунайських плацдармів. Він мав свої характерні особливості. В цей час різко погіршилася ситуація на центральних фронтах, що позначилося й на становищі військ Південного фронту. Командування 9-ї армії було змушене зняти частину сухопутних сил, що обороняли дунайські міста і плацдарми.

У зв'язку із зменшенням кількості наших військ на дунайських плацдармах ворог посилив свою активність. Кордон по нижній течії Дунаю та плацдарм на його правому березі міцно утримувалися нашими військами, але з перебазуванням Ренійської групи кораблів до Ізмаїлу скоротилася операційна зона Дунайської флотилії, що негативно позначилося на підтримці лівого надрічкового флангу 14-го стрілецького корпусу Південного фронту.

Третій, останній період оборони дунайських плацдармів розпочався 9 липня 1941 р. У цей період відповідальність за оборону плацдармів і придунайських міст Ізмаїла, Кілії, Вилкового було повністю покладено на Дунайську флотилію. Роти і окремі взводи 23-го і 287-го стрілецьких полків та 30-го окремого розвідбатальйону перейшли в її повну оперативну підлеглість.

Для оборони цієї ділянки фронту командування Дунайської флотилії використовувало 3 групи бойових кораблів: Ізмаїльську, Кілійську і Вилковську, а також сектор берегової оборони, 46-й окремий зенітний артилерійський дивізіон, 7-у роту морської піхоти, 17-у кулеметну та окрему місцеву стрілецьку роту.

9 липня стало відомо, що в Тульчі зосереджено до 6 тис. солдатів і офіцерів противника. Ворог мав намір форсувати Дунай і захопити Ізмаїл. Командування флотилії вжило термінових заходів для посилення оборони⁵. Для підтримки підрозділів наших військ на плацдармах і зв'язку між ними виділялися пересувні дозори з бронекатерів і сторожових катерів, посилені моніторами. На нашому березі Дунаю зв'язувала усі бойові частини ділянки служби спостереження і зв'язку флотилії, в якій налічувалося більш як 300 бійців. Її пости стежили за діями противника і при його спробах форсування Дунаю першими вступали в бій.

9 липня командування Дунайської флотилії вирішило висадити десант в укріпайону Переправа, що знаходився на правому березі Дунаю, звідки противник обстрілював наші кораблі. Це була остання спроба наших військ поліпшити позиції на Дунаї шляхом виведення з ладу артилерійських батарей противника, що тримали на прицілі комунікацію Одеса — Ізмаїл. Однак висадити десант не вдалося. Вночі 11 липня на підході до Переправи противник знищив два наші бронекатери, загинули більш як 40 десантників, кораблі флотилії відійшли на вихідні позиції. В той час на Дунаї наші війська не мали сил, необхідних для захоплення укріпайону Переправа, де знаходився піхотний

⁵ Локтионов И. И. Указ. соч. — С. 33.

полк, посилений багатьма артилерійськими батареями різного калібру. В першому періоді створення і оборони дунайських плацдармів командування Дунайської флотилії й 51-ї стрілецької дивізії припустилися помилок. Тоді в Переправі знаходилися незначні сили противника — близько батальйона з кількома гарматами, а в Кілії стояли наш 23-й стрілецький полк з артдивізіоном і 30-й розвідувальний батальйон у Вилковому, які після захоплення Кілії-Веке можна було використати для розгрому противника в Переправі. Однак цього не було зроблено. Ворог використав два тижні для зміцнення Переправи — з Суліни було перекинуто 2 батальйони піхоти, кілька сильних артилерійських батарей і велику кількість кулеметів.

Після 9 липня в Ізмаїлі знаходилися зведений полк і три роти. В Кілії і Вилковому було лише по одній роті і винищувальному батальйону. Розраховувати на швидку й міцну підтримку десантників з лівого берега Дунаю не доводилося, оскільки вузький цеп наших військ простягнувся на 120 км. Плацдарми утримувалися з величезним напруженням сил.

З 12 липня ворожа авіація посилювала бомбардування не лише наших плацдармів, а й Ізмаїла, Кілії, Вилкового. З великим трудом стримуючи атаки переважаючих сил противника на правому фланзі і в центрі, війська Південного фронту міцно обороняли дунайську ділянку державного кордону.

15 липня командуванню флотилії стало відомо, що противник готує десант для захвату Вилкового, яке обороняли одна рота та винищувальний батальйон. Додатково туди було перекинуто 7-у роту морської піхоти. Вранці 17 липня монітори «Мартинов» і «Жемчужин», берегові батареї № 7 і № 717 відкрили по Переправі артилерійський вогонь, водночас противнику було завдано удару з повітря бомбардувальними ескадрильями Чорноморського флоту. Противник зазнав значних втрат у живій силі, кілька його батарей було знищено, а спробу десанту — зірвано.

16 липня наші війська залишили Кишинів, тяжкі оборонні бої йшли під Києвом. Почався відхід лівого флангу Південного фронту на перший проміжний рубіж.

18 липня командир 14-го стрілецького корпусу поставив завдання Дунайській флотилії зняти наші десанти з плацдармів, перекинути їх на лівий берег, виставити міни в Тульчинському гирлі для затримки румунських моніторів. Після цього флотилія мала відійти до Одеси.

День 18 липня був вирішальним для десантників. Необхідно було підготуватися до залишення плацдармів. Вдень перекопці вели активні бойові дії. Противника було відкинуто від усіх підходів до плацдармів, а основні шляхи заміновано.

Пізно увечері 18 липня Ізмаїльська група кораблів зняла роти 287-го стрілецького полку з миса Сатул-Ноу, Пардіне, островів Татару, Даллер і доставила їх в Кілію. Туди ж було переправлено Кілійською групою кораблів роти 23-го стрілецького полку з Кілії-Веке.

В Кілії з усіх стрілецьких підрозділів 51-ї стрілецької дивізії, берегових батарей і тилових служб флотилії було сформовано групу під командуванням капітана 2 рангу І. А. Фролікова. Ця група вночі 19 липня рушила на дністровські переправи. На Дністрі роти 23-го та 287-го полків, що відступали з дунайських плацдармів, з'єдналися з основними силами 51-ї стрілецької дивізії.

На світанку 19 липня кораблі Дунайської флотилії прорвалися біля Переправи, втративши один бронекатер. Кілька бронекатерів були пошкоджені, більш як 10 членів екіпажів — вбито й поранено. Того ж дня кораблі флотилії взяли курс на Одесу.

Третій, останній період в обороні дунайських плацдармів розпочався 9 липня і закінчився 19 того ж місяця. Він характеризується найбільш тяжкими оборонними боями.

Румунське командування в той час мало кілька тисяч солдатів і офіцерів, яких воно кинуло проти десантників та для захвату Ізмаїла, Кілії, Вилкового. Однак нечисленні ґрунтові дороги і річища Дунаю, що підходили до плацдармів, знаходилися під контролем наших десантників, а багниста місцевість сприяла обороні. Сотні наших десантників з величезним напруженням сил стримували наступ кількох тисяч солдатів противника.

Незважаючи на величезні труднощі, перекопці й дунайці виконали поставлене завдання — утримали позиції по Дунаю до відходу 9-ї армії Південного фронту і не дали противнику відрізати їх від основних сил 14-го стрілецького корпусу.

Значення створення та оборони дунайських плацдармів виходить далеко за межі великого тактичного успіху 51-ї Перекопської стрілецької дивізії, Дунайської флотилії й 79-го Ізмаїльського прикордонного загону. Це була єдина значна наступальна операція Червоної Армії на території противника в перший місяць війни. Успіхи перекопців і дунайців надихали воїнів усього Південного фронту.

* * *

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПО ВДОСКОНАЛЕННЮ ПОЧАТКОВОЇ ПАРТІЙНОЇ ОСВИТИ І ПОСИЛЕННЯ АКТИВНОСТІ КОМУНІСТІВ (1927—1937 рр.)

І. В. ГРЕЧКО (Горлівка)

Партійна освіта займає провідне місце в ідеологічній роботі КПРС. «Мета політичної культури, політичної освіти,— зазначав В. І. Ленін,— виховати справжніх комуністів...»¹. Протягом своєї історії Комуністична партія нагромадила величезний досвід у справі марксистсько-ленінської освіти комуністів й усіх трудящих. Відповідно до періодизації розвитку системи партійної освіти, наведеної в праці Ю. В. Бабка, М. Г. Безпалко, Д. Ф. Григоровича, І. П. Кожукала та в праці Ф. Г. Кротова² важливе місце займає період 1921—1938 рр. Саме у той час ВКП(б) проводила напружену роботу по створенню і розвитку системи партійної освіти, до якої входила початкова, середня і вища ланки. Якщо в грудні 1925 р. у мережі початкової партійної освіти навчалася 52,5% комуністів від загальної кількості парторганізації України, в листопаді 1933 р.— 81%, то на 1 січня 1937 р. всіма формами партійного навчання в республіці було охоплено 83,6% членів ВКП(б)³. Це відіграло важливу роль у справі мобілізації трудящих мас на дострокове виконання планів і завдань перших п'ятирічок.

У даному повідомленні зроблено спробу на матеріалах України показати діяльність партії по вдосконаленню початкової партійної освіти, висвітлити, зокрема, вплив останньої на підвищення трудової й громадської активності комуністів.

З переходом країни до соціалістичної реконструкції народного господарства перед партією постали нові, складні завдання. Керуючись

¹ Ленін В. І. Промова на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти, 3 листоп. 1920 р. // Повне збір. творів.— Т. 41.— С. 384.

² Ю. В. Бабко, М. Г. Безпалко, Д. Ф. Григорович, І. П. Кожукало. Партійное просвещение: Очерки истории.— Киев, 1978.— С. 27; Кротов Ф. Г. Школа идейной закалки: Очерки истории марксистско-ленинского образования в КПСС.— М., 1978.— С. 9—10, 30, 91—92.

³ Парт. арх. Ін-ту історії партії (далі ПА ІП) при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 142, арк. 38 зв.; спр. 436, арк. 316—317; спр. 504, арк. 66.

ленінським планом побудови соціалізму, необхідно було залучити широкі маси трудящих до соціалістичного будівництва, забезпечити підвищення їх ідейно-теоретичного рівня. Важливу роль у цій справі відіграла постанова ЦК ВКП(б) від 16 травня 1927 р. «Про поліпшення постановки політосвіти в партії і комсомолі»⁴. В ній, зокрема, зазначалося, що слід всіляко підтримувати створення, крім звичайних шкіл, газетних і журнальних гуртків, а також гуртків поточної політики, розширювати мережу предметних і тематичних гуртків, які відносилися до середньої ланки партійної освіти.

Цю постанову широко обговорювали на місцях. Так, 23—31 серпня 1927 р. Центральний Комітет КП(б)У провів нараду завідуючих агітпропвідділами окружних комітетів партії, на якій був розроблений цілий ряд конкретних заходів щодо виконання постанови ЦК ВКП(б) від 16 травня 1927 р.⁵ Її схвалили партійні організації. Так, Мар'їнська партійна конференція Сталінського округу, що відбулася 22—23 жовтня 1927 р., визнала правильним і своєчасним перехід до добровільного принципу комплектування шкіл і гуртків партійного навчання⁶. На загальноміській нараді пропагандистів, яка відбулася в лютому 1928 р. в Одесі, зазначалося, що впровадження різних форм партійної освіти повністю себе виправдало⁷.

В 1927/28 навчальному році кількість гуртків поточної політики почала зростати. Разом з тим, як підкреслювалося в звітах окружних партійних комітетів, кількість шкіл політграмоти, особливо звичайних, що перейшли в розряд добровільних, зменшувалася. Якщо в 1926/27 навчальному році міські і сільські школи політграмоти становили 82% від усієї системи партійної освіти на Україні, то в 1927/28 році їх питома вага зменшилася до 35%⁸.

В зв'язку з цим у серпні 1928 р. Центральний Комітет ВКП(б) прийняв постанову «Про постановку політосвіти в партії і комсомолі»⁹, в якій пропонувалося скасувати двоступінчаті школи політграмоти (обов'язкова скорочена і добровільна звичайна) та встановити однорічні єдині початкові партійні школи для міста і села. За даними 36 округів України, в 1928/29 навчальному році у республіці налічувалося 3663 партійних шкіл і гуртків, а в 1929/30 році їх уже діяло 9048¹⁰. У 1928/29 навчальному році сільські єдині початкові партійні школи охопили понад 45% слухачів усієї системи сільської політосвіти республіки¹¹.

Наприкінці 20-х — на початку 30-х років у зв'язку з великими успіхами на фронті соціалістичного будівництва у ряди ВКП(б) почався масовий приплив кращих представників робітничого класу і трудового селянства. В найкоротші строки необхідно було дати певну суму політичних знань великій масі комуністів, навчити їх з класових, партійних позицій оцінювати явища й факти громадського життя. Оскільки однорічна єдина початкова партійна школа не могла швидко розв'язати це завдання, Центральний Комітет ВКП(б) прийняв 13 вересня 1930 р. постанову «Про завдання партосвіти», в якій пропонувалося реорганізувати однорічну єдину партійну школу в початкову партійну школу з 3—4-місячним строком навчання¹². Така школа була більш ефектив-

⁴ Ком. революція.— 1927.— № 13/14.— С. 69.

⁵ До 1927 р. у містах початковою ланкою навчання були обов'язкові, так звані скорочені й звичайні школи політграмоти, в селі — пересувні та стаціонарні.

⁶ Тези, схвалені на нараді агітпропів окружкомів при ЦК КП(б)У, 29—31 серп. 1927 р. // Пропагандист.— 1927.— № 8/9.— С. 9—17.

⁷ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 60, оп. 1, спр. 36, арк. 37.

⁸ Парт. арх. Одес. обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 2085, арк. 93—94.

⁹ Агітація й пропаганда.— 1928.— № 20, с. 41.

¹⁰ Изв. ЦК ВКП(б).— 1928.— № 24.— С. 10—11.

¹¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 347, арк. 60 зв.

¹² Ком. революція.— 1929.— № 21.— С. 62.

¹³ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— К., 1980.— Т. 4.— С. 461—465.

ною формою початкової партійної освіти й могла охопити протягом навчального року велику кількість слухачів.

Особливо велику увагу партія приділяла політичному вихованню кандидатів у члени ВКП(б). 21 лютого 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв спеціальну постанову «Про розгортання політико-виховної роботи з нещодавно прийнятими кандидатськими масами»¹³. Згідно з цією постановою активізувалася робота по створенню шкіл і гуртків для кандидатів у члени партії, розрахованих на 2—3 місяці навчання. В 1931 р. ці школи і гуртки почали реорганізовуватись у кандидатські школи, що стали основною формою виховання кандидатів у члени партії. Так, на Дніпропетровському металургійному заводі ім. Г. І. Петровського в листопаді 1932 р. працювало 120 кандидатських шкіл¹⁴, з 2300 партійних шкіл, що діяли у Вінницькій області на початку 1934 р., 2 тис. були кандидатськими¹⁵. В цілому наприкінці 1935 р. на Україні налічувалося 19 400 кандидатських шкіл¹⁶.

Зростання політичного й загальноосвітнього рівня членів партії вимагало дальшого вдосконалення низової ланки партійної освіти. В зв'язку з цим у 1932/33 навчальному році початкові партійні школи перетворювались у початкові школи¹⁷, а з 1935/36 року — в гуртки по вивченню ленінізму¹⁸.

Важливу роль у підвищенні рівня пропаганди марксистсько-ленінської теорії в рядах партії та безпартійного активу відіграла постанова ЦК ВКП(б) від 14 червня 1935 р. «Про пропагандистську роботу найближчим часом». У ній, зокрема, були накреслені перспективи розвитку як організаційної структури системи партійної освіти, так і поглиблення її змісту¹⁹.

Розмах соціалістичного будівництва та залучення до нього широких мас трудящих, утвердження марксизму-ленінізму як пануючої ідеології зумовили зростання керівної ролі Комуністичної партії в розв'язанні питань соціально-економічного й громадсько-політичного життя радянського суспільства. В постанові вказувалась необхідність глибокого вивчення членами ВКП(б) багатого досвіду, нагромадженого партією протягом всієї її історії. Особлива увага в ній зверталася на вивчення радянського періоду історії Комуністичної партії, її напруженої боротьби з троцькізмом та правим ухилом. Постанова настійно рекомендувала створювати для тих, хто закінчив кандидатські школи, гуртки по вивченню основних етапів історії партії (пониженого типу), готуючи тим самим слухачів до дальшого систематичного й більш ґрунтовного вивчення курсу історії ВКП(б) у гуртках підвищеного типу, а також у гуртках по вивченню окремих праць класиків марксизму-ленінізму, що відносилися до середньої і вищої ланки системи партійного навчання. Для кандидатів у члени партії і співчуваючих, які не пройшли курсів політграмоти, пропонувалося створювати гуртки, в яких передбачалося на основі підручників політграмоти знайомити з основним змістом партійної Програми та Статуту, поточними завданнями.

Ця постанова стала керівництвом до дії для всіх партійних організацій республіки. Її широко обговорювали на пленумах, засіданнях бюро обласних, міських і районних партійних комітетів, на зборах первинних парторганізацій. Активну роботу по втіленню в життя цієї

¹³ Парт. стр.-во.— 1930.— № 5.— С. 64—65.

¹⁴ Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 18, оп. 1, спр. 1481, арк. 90.

¹⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 50, арк. 66 зв.

¹⁶ Совещание по вопросам партийной пропаганды и агитации при ЦК ВКП(б).— М., 1936.— С. 41.

¹⁷ Ю. В. Бабко, М. Г. Безпалко, Д. Ф. Григорович, И. П. Кожукало.— Указ. соч.— С. 129.

¹⁸ Очерки истории идеологической деятельности КПСС, октябрь 1917—1937 гг.— М., 1985.— С. 368.

¹⁹ Парт. стр.-во.— 1935.— № 13.— С. 43—44.

постанови проводили парторганізації Харкова. Зокрема, в 1935 р. тут почали створюватися гуртки по вивченню історії ВКП(б) пониженого і підвищеного типів, а також спеціальні гуртки для співчуваючих і кандидатів у члени партії²⁰.

Одеський обласний партійний комітет протягом серпня 1935 р. провів 5 кузових нарад ідеологічного активу, на яких розглядалися питання реорганізації початкової партійної освіти²¹.

В результаті проведеної роботи основною масовою формою початкової ланки партійної освіти стали гуртки по вивченню історії партії. Якщо на жовтень 1935 р. на Україні їх налічувалося понад 10 830 (із загальної кількості 19 505 гуртків), то на січень 1937 р.— 14 345 (із загальної кількості 21 944 гуртки)²².

У роки перших п'ятирічок партія постійно піклувалася про високий ідейно-теоретичний рівень партійної освіти. Про це, зокрема, свідчать навчальні програми і плани. Якщо порівняти програми міських і сільських шкіл політграмоти, розроблених агітпропвідділом ЦК ВКП(б) у 1926—1927 рр. з програмами початкових партійних шкіл і шкіл по вивченню ленінізму²³, то видно, що зміст цих програм шороку поліпшувався. До них вводилися більш складні теоретичні положення, які тісно пов'язувалися з практичними завданнями соціалістичного будівництва. Програми початкових шкіл по вивченню ленінізму відзначалися високим теоретичним рівнем, стрункістю і послідовністю. У програмах гуртків поточної політики, розроблених ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, відображалися животрепетні проблеми соціалістичного будівництва. Слухачам пропонувався такий принцип навчання — йти від конкретних питань соціалістичного будівництва до усвідомлення окремих теоретичних положень. Програма гуртків по вивченню історії ВКП(б)²⁴, які займали в середині 30-х років переважаюче місце в системі початкової ланки партійної освіти, являла собою послідовний і ґрунтовний виклад основних етапів в історії партії.

Характерною рисою всіх програм, починаючи з 1926/27 навчального року, був органічний зв'язок їх змісту з практичними завданнями індустріалізації країни, а потім колективізації сільського господарства.

Основним змістом пропагандистської роботи парторганізацій у 1929 р. був перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР, прийнятий у квітні 1929 р. XVI партійною конференцією. Центральний Комітет ВКП(б) у постанові від 21 червня 1929 р. «Про завдання масової партосвіти на 1929/30 навчальний рік» рекомендував створювати спеціальну мережу партійних гуртків по вивченню завдань п'ятирічного плану та окремих його соціально-економічних проблем, а також гуртків по вивченню питань соціалістичних перетворень у сільському господарстві. У постанові пропонувалося не менше $\frac{1}{3}$ навчального часу залишати в резерві для вивчення питань економіки, організації та планування виробництва²⁵.

Виконуючи цю постанову, партійні організації Горлівського району на кожному занятті в школах і гуртках відводили по півгодини на вивчення економічних і технічних питань виробництва. В системі партійного навчання шахти «Червоний профінтерн» (Артемівський округ) протягом осені 1929 р. ґрунтовно розглядалися питання про причини

²⁰ Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 125, арк. 46—49.

²¹ Парт. арх. Одес. обкому Компартії України, ф. 11, оп. 1, спр. 88, арк. 7—8.

²² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 504, арк. 66 зв.

²³ Ком. революція.— 1927.— № 13/14.— С. 129—142; 1928.— № 7.— С. 66—68; Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 801, арк. 166—170, 172—183; На допомогу партнаванчання.— 1931.— № 17.— С. 46; Партійна учоба.— 1934.— № 2.— С. 32—34.

²⁴ Партробітник України.— 1937.— № 15/16.— С. 72.

²⁵ Там же.— 1929.— № 20/21.— С. 19—20.

невиконання виробничих планів, про вдосконалення організації виробничого процесу²⁶.

Проте в окремих парторганізаціях почала виявлятися тенденція до підміни політичної освіти професійно-технічним навчанням. Це спостерігалось, зокрема, на деяких підприємствах міста Харкова в 1930—1931 рр.²⁷.

Питання співвідношення професійно-технічної освіти і виробничо-технічної пропаганди в системі партійного навчання обговорювалось на нараді, що відбулася 22—23 березня 1931 р. при культпропвідділі ЦК ВКП(б)²⁸. На ній було чітко визначено цільові настанови технічного навчання. Якщо перед системою професійно-технічної освіти стояли завдання підготовки кваліфікованих кадрів, то вивчення техніко-економічних проблем у системі партійної освіти мало озброювати слухачів розумінням основних процесів технології виробництва, знанням вузлових проблем виробничо-економічних питань, від розв'язання яких залежало виконання державних планів. Народа завідуючих культпропвідділами партійних комітетів, що відбулася у вересні 1931 р. при ЦК КП(б)У, також виступила проти протиставлення технічного і партійного навчання²⁹.

У роки перших п'ятирічок первинні парторганізації особливу увагу приділяли вивченню в школах і гуртках передового досвіду, що сприяло швидкому його поширенню. Заслуговує на увагу постанова парткому шахти «Центральна-Ірміне» «Про продуктивність праці у вибіійника Стаханова О. Г.», прийнята 31 серпня 1935 р., відразу ж після встановлення ним рекорду. В ній, зокрема, пропонувалось вивчати досвід О. Г. Стаханова на дільницях, у партгрупах, на політзаняттях і широко розгорнути соцзмагання на кращого вибіійника³⁰.

В зв'язку з цим парторганізації республіки проводили велику роботу по пропаганді стахановських методів праці в системі партійної освіти. Наприклад, вся мережа партійної освіти Донбасу в 1935/36 навчальному році працювала під девізом: «Кожний слухач-комуніст повинен стати пропагандистом стахановських методів роботи». На шахтах «Центральна-Ірміне», «Дзержинська» та інших усі комуністи були стахановцями, передовими майстрами видобутку вугілля³¹.

Багатогранна робота парторганізацій сприяла підвищенню трудової й громадської активності комуністів, прискоренню темпів соціалістичного будівництва. Як правило, слухачі початкових партійних і кандидатських шкіл та гуртків ставали ініціаторами трудових починів. Так, слухачі партійних шкіл і гуртків київського заводу «Більшовик» у 1930/31 навчальному році працювали під девізом: «Слухач партосвіти — ударник на виробництві!». Слухачі сільської мережі партосвіти Костянтинівського району Донецької області в 1933/34 році зобов'язались працювати під девізом: «Кожний ударник у партійному навчанні — ударник у колгоспному виробництві!»³².

З метою прискорення введення в дію першої черги Дніпрогесу в березні 1932 р. слухачі партійних шкіл і гуртків цієї будови звернулися до слухачів партійної мережі Ленінградського електрозаводу ім. К. Маркса та Миколаївського суднобудівного (нині суднобудівний завод ім. 50-річчя Радянської України) із закликом включитися в боротьбу за своєчасне й дострокове виконання замовлень для Дніпробуду. Цей заклик знайшов гарячу підтримку. Робітники свого слова дотри-

²⁶ Там же.— № 6.— С. 50, 51, 54.

²⁷ Поповкин Е. Марксистско-ленинское воспитание на предприятии.— М.; Л., 1931.— С. 50.

²⁸ Ком. революция.— 1931.— № 5/6.— С. 12.

²⁹ На допомогу партнаванчання.— 1932.— № 17/18.— С. 25—26.

³⁰ 40 стахановских лет: Рассказы, очерки, хроника.— Донецк, 1975.— С. 30—31.

³¹ Совещание по вопросам партийной пропаганды и агитации при ЦК ВКП(б).— М., 1936.— С. 78—79.

³² Партийна учоба.— 1934.— № 2.— С. 26—27.

мали. Дніпробудівці на 2 дні раніше строку одержали потрібний матеріал та устаткування³³.

Комуністи і безпартійні, які навчалися в партійних школах і гуртках, глибше вникали у виробничий процес, вносили пропозиції щодо поліпшення його організації й підвищення ефективності. З 1930/31 навчального року партійні комітети ряду підприємств Миколаєва почали виділяти спеціальні бригади слухачів початкових партійних шкіл для роботи в комісіях по мобілізації внутрішніх резервів виробництва³⁴. В 1932 р. на великих підприємствах з ініціативи слухачів мережі початкової політосвіти почали створюватися госпрозрахункові бригади. Лише на коксохімічному комбінаті Дніпробуду в тому ж році уже діяло 17 таких бригад. У результаті їх діяльності собівартість продукції тут зменшилася на 17%, а заробітна плата робітників збільшилася до 30%³⁵.

Слухачі партійних шкіл і гуртків виявляли високу політичну свідомість, про що, зокрема, свідчить допомога, яку вони подавали парторганізаціям по проведенню кампанії підписки на державну позику, залученню селян у колгоспи. Так, у 1931/32 навчальному році слухачі партійних шкіл і гуртків київського заводу «Більшовик» взяли зобов'язання достроково провести підписку на державну позику четвертого, вирішального року першої п'ятирічки. Вони успішно справилися з взятими на себе зобов'язаннями. Завод першим у місті закінчив розповсюдження позики³⁶. Комуністи і безпартійні, які навчалися в початковій партійній школі с. Пантелеймонівки Макіївського району Донецької області в 1931 р. взяли зобов'язання організувати підписку на державну позику на суму 3 тис. крб., а реалізували її на 3125 крб.³⁷

Слухачі партійних шкіл і гуртків брали активну участь у громадському житті, проведенні агітаційно-масових заходів. Наприклад, слухачі партійної освіти Рутченківського рудоуправління (Донбас) у 1932/33 навчальному році взяли шефство над робітничими гуртожитками № 10 і № 11. Тут вони проводили широку роз'яснювальну роботу по матеріалах постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про роботу вугільної промисловості Донбасу³⁸. Значну роботу серед робітників і службовців металургійного заводу ім. Дзержинського у Дніпродзержинську проводив у 1935/36 році агітаційний колектив, до якого входили 35 кращих слухачів гуртків по вивченню історії партії³⁹.

Активними провідниками політики партії на селі виступали слухачі сільської мережі партійної освіти. Наприклад, при артільях «Веселий шлях» і «Новий світ» с. Ольшани Дворічанського району Харківської області партійні осередки створили в 1931 р. спеціальну бригаду по роз'ясненню політики колективізації, до складу якої ввійшли слухачі початкових партійних шкіл. Протягом короткого часу 5 її членів залучили в колективне господарство 24 сім'ї одноосібників⁴⁰. Слухачі сільської мережі початкової політосвіти Одеської приміської зони протягом 1930/31 навчального року організували бригади допомоги МТС, колгоспам і радгоспам по підготовці до сівби і проведенню роз'яснювальної роботи серед селян⁴¹.

³³ Мелешко М. Ленінградські партосвітники ввімкнулись до боротьби за вчасний пуск Дніпрокомбінату.— На допомогу партнаванчання.— 1932.— № 7.— С. 21—23; № 13/14.— С. 77.

³⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1901, арк. 7.

³⁵ Новіков Г. В боротьбі за марксистсько-ленінське виховання на Дніпровському будівництві.— Х., 1932.— С. 18.

³⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 2244, арк. 94.

³⁷ На допомогу партнаванчання.— 1931.— № 7.— С. 25—26.

³⁸ Там же.— 1933.— № 11/12.— С. 43—45.

³⁹ Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 19, оп. 1, спр. 3717, арк. 76; спр. 3768, арк. 123.

⁴⁰ З досвіду роботи початкових партшкіл у радгоспах та колгоспах.— На допомогу партнаванчання.— 1931.— № 5/6.— С. 35.

⁴¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1901, арк. 6.

Одним з виявів громадської активності комуністів — слухачів партосвіти — стало шефство міських партійних шкіл над селом. Форми шефства були різними: проведення агітаційно-масової роботи, створення гуртків і шкіл у сільській мережі партійної освіти, направлення кращих слухачів для роботи на селі. Так, слухачі партшколи стану «450» заводу інструментальної сталі Дніпровського промислового комбінату (нині завод «Дніпрспецсталь») у 1933 р. взяли шефство над виробничими бригадами колгоспу «Профінтерн», де вони розгорнули активну політико-масову роботу, організували гурток поточної політики, підписали договір про соцзмагання з однією з бригад підшефного колгоспу. Підсумки змагання підбивалися на спільних зборах⁴².

Таким чином, розгортання індустріалізації країни, колективізації сільського господарства і прискорення темпів соціалістичного будівництва, зростаюча потреба в кадрах вимагали від партійних організацій дальшого розширення й поглиблення мережі партійної освіти. Велику питому вагу в партосвіті займала початкова освіта, яка була важливою формою розширення політичного кругозору комуністів і безпартійного активу, їх ідейного загартування.

⁴² На допомогу партнавичанню.—1933.—№ 8.—С. 28—29.

С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (Київ)

ПОДОЛАННЯ ПРАВООПОРТУНІСТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ У ПРОФРУСІ (1928—1929 рр.)

Наприкінці 20-х років у нашій країні створилися об'єктивні умови для різкого підвищення темпів соціалістичної реконструкції народного господарства. Перші успіхи соціалістичної індустріалізації і культурної революції, зміцнення союзу робітничого класу і трудящего селянства, політична ізоляція непманської буржуазії і куркульства привели до корінних змін у співвідношенні класових сил. Необхідно було розгорнути наступ на капіталістичні елементи по всьому фронту — і в місті, і на селі. За таких обставин партія поставила на перший план завдання здійснити докорінні перетворення соціально-економічних відносин на селі шляхом колективізації селянських господарств. Колективізація давала можливість подолати суперечності між темпами розвитку соціалістичної промисловості і дрібнотоварного сільського господарства, звільнити трудівників села від експлуатації з боку куркулів.

Підготовка до наступу соціалізму по всьому фронту супроводжувалася загостренням класової боротьби. Запеклий опір капіталістичних елементів позначився і на становищі всередині партії, де утворився правий ухил, очолюваний Бухаріним, Риковим і Томським. Праві опортуністи виступали проти прискорених темпів індустріалізації і ленінського кооперативного плану, намагалися насаджувати в партії ідеологію капітулянтства перед труднощами, закликали до угодовства з непманами і куркулями, поширювали теорії «згасання» класової боротьби і «мирного вростання» куркуля в соціалізм. На червневому і листопадному (1928 р.) пленумах ЦК ВКП (б) відзначалося, що правий ухил перетворився в серйозну небезпеку для партії, для соціалістичного будівництва.

У ході внутріпартійної боротьби, нав'язуваної Центральному Комітету ВКП(б), праві опортуністи розраховували використати профспілки. Адже за час роботи головою ВЦРПС Томський влаштував на ключові посади в профспілковому апараті багатьох своїх прибічників. Ці плани дістали принципову оцінку в матеріалах XVI з'їзду ВКП(б), де, зокрема, зазначалося: «Здійснюючи перебудову роботи профспілок,

партія натрапила на опір *попереднього керівництва* ВЦРПС, яке культивувало всередині профапарату опортуністичні тред-юніоністські настрої аполітичності, відриву від партії і від будівництва соціалістичного господарства, намагаючись створити у профрусі опорний пункт для правоопортуністичних елементів у їх боротьбі проти генеральної лінії партії та її ленінського ЦК»¹.

Томський та його однодумці протиставляли профспілки партії, відроджуючи на практиці меншовицький лозунг їх «незалежності» і «нейтральності». Вони висували на перший план не загальнокласові завдання робітничого класу, а суто професійні, вузькоцехові інтереси. За твердженнями Томського, смисл існування профспілок полягав лише в захисті економічних інтересів трудящих, як це було в капіталістичному суспільстві. Дана функція протиставлялася піклуванню профспілок про розвиток соціалістичного виробництва, хоч насправді матеріальний добробут і культурний рівень робітників безпосередньо залежали від величини національного доходу, створюваного їх працею на підприємствах, що належали державі диктатури пролетаріату.

Доцільність участі профспілок у розгортанні соціалістичного змагання і в управлінні виробництвом Томський категорично заперечував. Робітник розглядався ним як наймана сила, а не як господар засобів виробництва. Щодо цього праві опортуністи змикалися з троцькістами та зінів'євцями, які також заперечували соціалістичний характер державних підприємств.

На VIII Всесоюзному з'їзді профспілок у грудні 1928 р. розгорнулася гостра боротьба з правими. Виступаючи на ньому, Томський утримався від характеристики правого ухилу як головної небезпеки у ВКП(б), хоч на листопадовому (1928 р.) Пленумі ЦК він змушений був голосувати за резолюцію, в якій давалася правильна оцінка цієї опортуністичної течії. Він відмовився також виступити з доповіддю про підсумки роботи Пленуму ЦК на засіданні партійної фракції профспілкового з'їзду. Вимога посилити партійне керівництво профрухом означала, за його твердженням, стирання граней між профспілками і партією. До речі, до такого ж висновку дійшов у той час і меншовицький «Социалистический вестник», що виходив за кордоном²⁻³.

Делегати з'їзду — члени ВКП(б) — рішуче викрили на засіданнях партійної фракції спроби правих капітулянтів перекутити важливі питання соціалістичного будівництва — про темпи індустріалізації, колективізацію сільського господарства як головне завдання партії на селі, необхідність боротьби з бюрократизмом, за розгортання критики і самокритики. Фракція заявила про беззастережну підтримку лінії партії, зокрема рішення листопадового Пленуму її ЦК⁴.

Квітневий (1929 р.) об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) відкликав Томського з посади керівника профспілок. Пленум ВЦРПС, що відбувся в травні—червні 1929 р., за пропозицією партійної фракції усунув від роботи у керівному органі профспілок всіх його прибічників. Замість посади голови ВЦРПС було створено колегіальний орган — секретаріат.

Скликаний у Харкові 28—30 червня 1929 р. пленум ВУРПС одностайно підтримав резолюцію, прийняту партійною фракцією пленуму ВЦРПС. Він заклав профспілкові організації України і надалі допомагати Комуністичній партії в її боротьбі проти різних ухилів від ленінської лінії. Було вирішено здійснити перебудову спілкової роботи, щоб забезпечити ширше залучення робітничого класу до соціалістич-

¹ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.— К., 1980.— Т. 4.— С. 396.

²⁻³ Златопольський Й. Правая опасность в профсоюзах и борьба с ней.— Харьков, 1929.— С. 43.

⁴ Восьмой съезд профессиональных союзов СССР: Полный стенограф. отчет.— М., 1929.— С. 505.

ного будівництва⁵. ВУРПС, його партійна фракція звернулися до всіх членів профспілок із закликом взяти активну участь у виконанні першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства.

Профспілкові організації України беззастережно підтримали рішення ВЦРПС і ВУРПС. Від імені 158 тис. організованих пролетарів — членів профспілок Дніпропетровщини — пленум окружної ради профспілок у липні 1929 р. заявив: «Пленум вітає розпочату VIII з'їздом і пленумом ВЦРПС рішучу боротьбу з виявленими спробами окремих профпрацівників протиставити профспілки партії, вітає боротьбу з тенденціями тред-юніонізму, із спробами приховати окостеніння й розклад окремих ланок профапарату, із спробами спотворити робітничу самокритику, із спробами замкнути роботу профспілок у вузькоцехові рамки, забуваючи про провідну роль пролетаріату, про необхідність його організованого впливу на основні маси селянства»⁶.

Щоб діяльність профспілкових організацій відповідала рівню завдань реконструктивного періоду, необхідно було якнайширше залучати до їх апарату нові кадри з числа робітників, особливо профактивістів — найбільш енергійних і творчих членів виробничих комісій фабзавкомів, учасників виробничих нарад. Партійні організації України почали предметніше керувати профрухом, пильніше вивчати роботу насамперед первинних профорганізацій. Виявилось, що заводські комітети профспілок навіть деяких великих підприємств інколи приділяли надто мало уваги розв'язанню проблем виробництва. Зокрема, на пленумі Київського окружного комітету партії, присвяченому обговоренню підсумків Всеукраїнської партконференції (квітень 1929 р.), вказувалося, що серед усіх питань порядку денного засідань завкому «Більшовика» частка виробничих становила лише 5—10%, а члени завкому «Арсеналу» питання про роботу виробничих нарад і комісій за останні півроку не обговорювали жодного разу⁷.

У центрі уваги партійних організацій були дві взаємозв'язані проблеми профруху — виробничі і кадрова. В доповіді на XI з'їзді КП(б)У голова ВУРПС М. Є. Чувирін чітко висловив суть цього взаємозв'язку: протягом ряду років члени профспілок виховувалися в дусі тред-юніоністських, вузькоцехових поглядів, спілки будували свою роботу головним чином за рахунок платних працівників і навіть не прагнули залучити до неї на засадах добровільності рядових робітників⁸. Отже, основний недолік у діяльності профспілок — відірваність працівників апарату від рядових членів — М. Є. Чувирін справедливо пов'язував із засиллям у цих організаціях опортуністів. Разом з тим він застерігав від огульного звинувачення всіх профспілкових працівників в опортунізмі. Зокрема, у доповіді керівника профспілок України було піддано обґрунтованій критиці редакцію центральної газети «Труд» за твердження, нібито профспілковий апарат був однією з цитаделей опортуністичних елементів у лавах партії⁹. Доповідач підтримав на з'їзді один з найавторитетніших профспілкових працівників Донеччини, голова Артемівського райкому спілки металістів Г. В. Кролевецький. Вказавши на те, що з 1505 делегатів VIII Всесоюзного з'їзду профспілок за Томським пішло лише 92, він рішуче відхилив звинувачення у правому ухилі, адресоване всьому профспілковому апарату, яке пролунало на Артемівській окружній партконференції і в газеті «Труд»¹⁰.

⁵ За ленінську лінію у професурі: Резолюції фракцій II пленуму ВЦРПС та III пленуму ВУРПС. — Х., 1929. — С. 16.

⁶ Звезда (Днепропетровск). — 1929. — 24 июля.

⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1417, арк. 4, 14.

⁸ XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України: Стенограф. звіт. — Х., 1930. — С. 679.

⁹ Труд. — 1930. — 7 марта.

¹⁰ XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України: Стенограф. звіт. — С. 687.

Томський і його прихильники не могли зрозуміти важливості нових завдань і тому протидіяли партії у перебудові профспілкової роботи. «Опортуністична керівна група старого складу ВЦРПС,— вказувалося в матеріалах XVI з'їзду ВКП(б),— не тільки не була здатною зрозуміти завдання пролетарської диктатури в реконструктивний період і завдання профруху, що випливають з них, а й вчинила опір партії в перебудові роботи профспілок та усуненні їх величезних недоліків, що яскраво виявилися в момент розгортання соціалістичного наступу»¹¹.

Правий ухил серед членів партії — працівників профспілок — знаходив вияв не стільки в допущених ними помилках і недоліках, які багато в чому пояснювалися силою інерції і невмінням пристосуватися до нових умов, скільки у небажанні виправити ці хиби шляхом повороту профспілок лицем до виробництва. За перше півріччя 1929 р. на Україні було розпущено 431 профспілковий орган¹². Однак звинувачення у правоопортуністичній практиці рідко висувалося причиною дострокового переобрання профспілкових працівників. Частіше воно пояснювалося невмінням переборювати труднощі соціалістичного будівництва і забезпечити підвищення виробничої активності робітничих мас, порушеннями профспілкової демократії тощо.

У вересні 1929 р. нове керівництво ВЦРПС виступило із зверненням «До всіх профспілкових організацій, робітників і робітниць про поворот профспілок лицем до виробництва». В ньому визначалися головні напрями діяльності профспілок в умовах боротьби за побудову фундаменту соціалістичної економіки, вказувалося, що творчу активність робітничих мас необхідно спрямовувати насамперед на розвиток виробництва, перенести центр ваги профспілкової роботи безпосередньо на підприємства. Водночас ВЦРПС засудив позицію деяких профпрацівників, які недооцінювали значення профспілок як захисників повсякденних інтересів робітників. Поворот лицем до виробництва пов'язувався із удосконаленням форм і методів виробничо-масової роботи, з висунуттям до профспілкового апарату кращих представників робітничого класу і одночасно з викорчовуванням всього рутинного¹³.

Якість роботи комуністів — працівників профспілок — визначалася їх ставленням до виробництва. Байдужість деяких з них до директив партії, виявлена в умовах тогочасної гострої класової боротьби і значних труднощів соціалістичного будівництва, справедливо розцінювалася як прояв правоопортуністичних поглядів. Характерним щодо цього було рішення бюро Ізюмського окружного комітету партії про діяльність партійної фракції окпрофради від 21 листопада 1929 р. Відзначивши, що окпрофрада не організувала вивчення її працівниками звернення ВЦРПС про нові форми і методи роботи, не подбала про зростання кваліфікації низового активу й висунувців, недостатньо уваги приділяла викриттю правоопортуністичних тенденцій у профспілкових організаціях, бюро визнало діяльність партійної фракції ОРПС незадовільною¹⁴.

Енергійних й ініціативних працівників, яких не вистачало в профспілкових органах, міг висунути з своїх лав Ленінський комсомол. Однак керівні профспілкові кола з упередженням ставилися до молоді. Внаслідок цього на початку 1928 р. в окружних відділах спілок республіки налічувалося тільки 406 комсомольців (6% від загальної кількості їх працівників), в окпрофрадах — 12 (2%), а в апараті всеукраїнських комітетів спілок — 10 (1,6%)¹⁵. В результаті негативного ставлення послідовників Томського до висунування юнаків і дівчат в апарат профспілок у 1928 р. зростала напруженість у стосунках між

¹¹ КПРС в резолюціях...— Т. 4.— С. 442.

¹² ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 348, арк. 59.

¹³ Труд.— 1929.— 6 сент.

¹⁴ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1423, арк. 4.

¹⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 749, арк. 4.

ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ. VIII з'їзд профспілок визнав справедливості більшості звинувачень, висловлених авторами ряду статей, надрукованих у «Комсомольской правде», на адресу профспілкового апарату (зашкарубність, консерватизм, бюрократичне переродження окремих ланок), підкреслив недостатню увагу профспілкових працівників до молоді і рішуче засудив спроби протиставлення комсомолу і профспілок¹⁶.

У червні 1929 р. відбулася об'єднана конференція відповідальних працівників профспілок і комсомолу України. «Конференція вважає,— вказувалося в її резолюції, — що принципи спільної роботи комсомолу і профспілок повинні будуватися на основі виконання найважливіших завдань соціалістичного будівництва і забезпечення виконання прийнятих партією рішень. На основі цього встановлюється найтісніший контакт між двома масовими організаціями, які є приводним пасом від партії до мас»¹⁷. За постановою президії ВУРПС від 30 грудня 1929 р. комсомольці мали зайняти не менш як 1100 керівних посад у профспілкових органах республіки, в тому числі у фабзавкомах — 810, окружних спілкових і міжспілкових органах — 290¹⁸. Нове поповнення сприяло значному піднесенню бойовитості профспілок.

Після VIII з'їзду профспілок прибічники Томського продовжували на місцях неправильно інформувати профспілковий актив про події, які мали місце. Вони не збиралися змінювати свою політичну позицію. Наприклад, представник ЦК спілки водників Трифонов, який приїхав в Одесу проводити районний з'їзд, не розповів делегатам про опортуністичні помилки її керівництва і робив усе від нього залежне, щоб з'їзд визнав правильною лінію її ЦК. На цьому ж з'їзді голова Одеського райкомвуду Дмитрієвич не тільки захищав опортуністичну лінію ЦК спілки, а й неправильно інформував як партійну фракцію з'їзду, так і місцеву профорганізацію відносно стану справ у ній. Бюро Одеського окружного комітету партії в серпні 1929 р. визнало за необхідне відкликати його з керівної посади в цій спілці¹⁹.

Опортуністичну позицію, зайняту деякими членами президії ЦК спілки металістів (ВСРМ) на VIII з'їзді профспілок, у березні 1929 р. різко засудив пленум ЦК цієї спілки. Секретарі її ЦК Савцов і Луковцев, заступник секретаря Стекольщик визнали свої помилки. Проте надалі вони намагалися всіляко замовчувати власні недоліки і помилки. Доповіді ЦК ВСРМ або не робилися через неприбуття представника ЦК (Артемівськ, Одеса), або в них замовчувалися політичні помилки керівників найбільшої індустріальної спілки країни. Це свідчило, що визнання помилок деякими її керівними діячами на березневому пленумі було лише маневром.

У березні 1929 р. партійна фракція Всеукраїнського комітету (ВУК) спілки металістів розглянула становище, що створилося в її Центральному Комітеті, і прийняла рішення достроково (не пізніше листопада) скликати з'їзд металістів СРСР²⁰. 16 вересня президія ВУРПС заслухала інформацію Г. В. Кролевецького про це рішення і підтримала його²¹. Учасники мітингів, які відбулися на ряді заводів, також висловилися за скликання з'їзду. Зокрема, робітники Дніпродзержинського заводу ім. газети «Правда» заявили: «Ми, група робітників ливарного цеху, прочитавши повідомлення в газеті «Звезда» про розклад в ЦК спілки металістів, вимагаємо скликання позачергового з'їзду металістів і негайного розпуску ЦК спілки»²².

¹⁶ Там же, спр. 838, арк. 98.

¹⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1430, арк. 124.

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 751, арк. 2.

¹⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1423, арк. 71.

²⁰ Там же, спр. 1530, арк. 63.

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 733, арк. 483.

²² Дзержинськ. — 1929. — 23 верес.

Вивчивши можливі варіанти розв'язання проблеми, президія ВЦРПС ухвалила достроково скликати пленум спілки. Він працював у Москві 7—10 жовтня 1929 р. і вивів з президії ЦК правих опортуністів. До складу ЦК було кооптовано М. М. Шверника, обраного головою ЦК ВСРМ.

Боротьба з правими опортуністами в галузевих і міжспілкових профорганізаціях свідчила, що прибічники Томського, які наважилися на VIII з'їзді протиставити профспілки партії, втратили політичне довір'я мас. Вимоги про звільнення їх з керівних посад лунали звідусіль. Так, у рішеннях міжспілкового з'їзду профспілок Конотопського округу (23—27 вересня 1929 р.) вказувалося: «IV окрз'їзд профспілок Конотопщини визнає правильною і цілком схвалює лінію ВУРПС, скеровану на рішучу відсіч правому ухилу в профрухові України — виразникові тиснення куркульсько-буржуазної ідеології на партію, на робітничий клас. IV окрз'їзд вимагає рішучої постановки питання через ВЦРПС про зміну тих керівників ЦК відповідних профспілок, які хоча й визнали свої помилки голосування в числі «92» проти ленінського ЦК ВКП(б) на VIII з'їзді профспілок, але у практичній роботі проводять фракційну, явно опортуністичну лінію, капітулюючи перед труднощами нашого господарського будівництва та в справі реалізації ідей Леніна в мінімальний історичний термін наздогнати і випередити в техніко-економічному відношенні передові капіталістичні країни»²³.

Викриття конкретних носіїв опортуністичних поглядів було важливим аспектом боротьби з правим ухилом. Проте одне з основних завдань комуністів, які працювали у профспілкових органах, полягало в підвищенні ролі останніх у соціалістичній реконструкції економіки, зокрема в активній участі профспілок у розгортанні масового соціалістичного змагання, що зародилося на початку 1929 р. з ініціативи комсомолу.

Згідно з постановою ЦК ВКП(б) «Про соціалістичне змагання фабрик і заводів» (травень 1929 р.) питаннями його безпосередньої організації мали займатися профспілки. Їм рекомендувалося налагодити дійовий контроль за ходом змагання, вивчати й узагальнювати передовий досвід²⁴. Однак спочатку вони незадовільно справлялися з поставленими завданнями, що пояснювалося як відсутністю досвіду, так і остаточно не подоланими правоопортуністичними тенденціями. У Донбасі до середини квітня керівництво соціалістичним змаганням зосереджувалося в руках комсомолу, а коли в нього включилася основна маса робітників, цією справою змушені були зайнятися партійні організації, тоді як роль профспілок залишалася суто символічною²⁵. 18 червня 1929 р. було заслухано доповідь Всеукраїнської Ради професійних спілок про розвиток соціалістичного змагання. У прийнятому рішенні відзначалося незадовільне керівництво цим патріотичним рухом з боку профспілкових організацій²⁶.

Однак небувале трудове піднесення в країні, невтомна боротьба оновленого керівництва ВЦРПС за подолання правоопортуністичних тенденцій у профрусі, рішучий курс на докорінну зміну методів профспілкової роботи у відповідності з новими умовами, поповнення всіх ланок апарату за рахунок ударників, в тому числі комсомольців і молоді, — все це сприяло повороту профспілок до виробництва. Поступово усувалися недоліки в організаційно-масовій роботі, зміцнювалися зв'язки профорганізації з робітничим класом, нагромаджувався досвід керівництва соціалістичним змаганням.

²³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 838, арк. 71.

²⁴ Рішення партії і правительства по хозяйственным вопросам. — М., 1967. — Т. 2. — С. 54.

²⁵ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1530, арк. 52.

²⁶ Там же, спр. 1528, арк. 15.

Про докорінні зміни в діяльності профспілок по розвитку соціалістичного змагання свідчила перша масова перевірка господарсько-політичних договорів у вересні—листопаді 1929 р. Авторитетні перевірювальні комісії були створені на підприємствах, у містах і районах. Для подання їм допомоги з апарату ВУРПС було виділено 75 відповідальних працівників, а з апарату ВЦРПС — 143. Зокрема, комісію, що працювала на підприємствах Харкова, очолив І. О. Акулов, а комісію, яка перевіряла підприємства Придніпров'я і Донбасу,— М. М. Шверник.

Досвід передових профспілкових організацій, які використовували соціалістичне змагання для перевиконання виробничих планів, висвітлювався перевірювальними комісіями у пресі і ставав надбанням усіх колективів. Організаціям, які з ряду причин приділяли недостатню увагу розвитку змагання, подавалася конкретна допомога. Профоргани, які виявляли інертність і не керували змаганням, розпускалися. Зокрема, за рішенням Дніпропетровського райкому спілки металістів через нездатність організувати змагання були розпущені завкоми «Сатурна», «Червоного ливарника» та деяких інших заводів²⁷.

У ході соціалістичного змагання народжувалися прекрасні трудові ініціативи робітничого класу. Одна з них — заклик робітників Луганського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції виконати першу п'ятирічку за чотири роки. Підтриманий ударниками Москви, цей почин згодом підхопив увесь робітничий клас. На мітингу у жовтні 1929 р. колектив заводу ім. Жовтневої революції заявив: «Робітники-оєрівці* мають ще не розбуджені творчі сили, які здатні під керівництвом ВКП(б) виконати п'ятирічку за чотири роки і цим довести недобіркам і скигліям з правоопортуністичного табору, що робітничий клас буде і побудує соціалізм»²⁸.

До кінця 1929 р. чисельність ударників на Україні зросла до 250 тис., що становило приблизно п'яту частину всіх робітників республіки. Робітничий клас ділами відповідав на звинувачення правих ухильників у тому, що партія втілює в життя запозичений у троцькістів лозунг «надіндустріалізації».

На селі профспілки також вели гостру боротьбу з правим ухилом. Під керівництвом партійних організацій вони допомагали організовувати нові колгоспи, мобілізували наймитів і бідноту на боротьбу проти куркульства, сприяли зміцненню колгоспного ладу шляхом розгортання шефської допомоги робітничого класу трудящому селянству, залучали до своїх лав все нові верстви сільськогосподарських робітників.

Наступ соціалізму по всьому фронту висунув на авансцену спілку сільськогосподарських і лісових робітників (СГЛР). Розглянувши доповідь ВУК СГЛР у січні 1929 р., ЦК КП(б)У прийняв постанову, в якій зазначалося: «ЦК висуває роботу серед сільськогосподарських робітників та наймитства як одне з найголовніших завдань на селі»²⁹.

В умовах наступу соціалізму по всьому фронту різко посилилася боротьба наймитства з сільськими мироїдами. Партія і держава надали йому необхідні правові гарантії для захисту своїх інтересів. 20 лютого 1929 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про порядок застосування кодексу законів про працю в куркульських господарствах». У ній містилася рекомендація наймитам укладати трудові договори з обов'язковою їх реєстрацією у сільрадах. Ці договори мали регламентувати розмір заробітної плати і тривалість робочого дня, передбачали надання оплачуваної відпустки тощо. У разі невиконання договору

²⁷ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР.— К., 1983.— С. 263.

* Від аббревіатури ОР (Октябрьской революции).

²⁸ Правда.— 1929.— 8 окт.

²⁹ Вісті ЦК КП(б)У.— 1931.— 31 січ.— С. 9.

профспілка могла притягти підприємця до карної відповідальності³⁰. ЦК ВКП(б) у постанові від 4 березня 1929 р. «Про роботу серед с.-г. і лісових робітників та про підсумки VI Всесоюзного з'їзду спілки сільгоспробітників» вказав на те, що особливо важливим в умовах заго-стрення класової боротьби на селі є виховання в наймитів готовності і уміння здійснювати разом з біднотою в тісному союзі з середняком наступ на куркульські елементи. У боротьбі за додержання КЗПП у куркульських господарствах Центральний Комітет партії вважав за можливе застосовувати й такі форми захисту економічних інтересів наймитства, як попередня змова, бойкот, страйк³¹.

У ході боротьби наймитів з підприємцями з'явилося кілька «гарячих місць», де класові конфлікти досягли особливої напруженості. Це були вогнища інтенсивного капіталістичного землеробства, саме існування яких на дванадцятому році революції пояснювалося кричущим порушенням радянського законодавства, проявами правого опортунізму в діяльності відповідальних працівників окремих ланок державного апарату. Так, конфлікти у Херсонському окрузі «запроектувала» в 1928 р. директива окрземвідділу про повернення націоналізованого майна, що перебувало на державному обліку, «трудовим землеробам». Працівники окрземвідділу відносили до цієї категорії населення «хуторян», які мали до революції не більше як 100 дес. власної землі на правому березі Дніпра або 160 дес. на лівому³². Очевидно, вони не замислювалися над тим, чи може сім'я «трудоного землероба» обробити власними силами «не більше» 150 дес. виноградників.

У виступі на XVI конференції ВКП(б) керівник спілки СГЛР СРСР М. М. Анцелович високо оцінив урядову постанову про порядок застосування КЗПП у куркульських господарствах. Разом з тим він висловив занепокоєння недостатньою допомогою індустриальних профспілок спілці СГЛР і підкреслив, що «недооцінка значення роботи серед наймитства також є одним із проявів правого ухилу»³³. 13 березня 1929 р., тобто майже одразу після прийняття ЦК ВКП(б) постанови про роботу серед наймитів, президія ВУРПС вирішила заслухати доповідь ВУК СГЛР про конфлікти і страйки, які відбулися в республіці, з тим, щоб виробити відповідні директиви для низових профспілок³⁴. На жаль, цей задум залишився нереалізованим.

Особливо великий конфлікт мав місце влітку 1929 р. під Одесою, на полях зрошення. Окружний відділ комунального господарства здав в оренду куркулям 152 дес. городів, хоч на цю землю претендували організовані спілкою СГЛР колективи. Куркулі-орендарі «співробітничали» з окремунвідділом вже багато років. Вони нещадно експлуатували неписьмених і неорганізованих наймитів. Кожний підприємець наймав від 10 до 30 чол. на строк 8—10 місяців. Наймити погано харчувалися, не підлягали соціальному страхуванню, працювали по 16 годин на добу, в тому числі у святкові дні. Заробітна плата була мізерною, куркулі забороняли найманим робітникам брати участь у суспільно-політичному житті, особливо в діяльності профспілки³⁵.

Вражаючий факт багаторічного «співробітництва» радянської установи з куркулями, які маскували під оболонку товариств по спільному обробітку землі справжнє акціонерне товариство, було викрито в результаті організованого спілкою СГЛР страйку. Окружне відділення спілки і страйковий комітет звернулися до профспілок Одещини з проханням подати допомогу страйкуючим і обговорити на зборах ро-

³⁰ Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР.— 1929.— № 14.— Ст. 117.

³¹ Известия ЦК ВКП(б).— 1929.— № 10.— С. 11.

³² XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України.— С. 485.

³³ Шестнадцатая конференция ВКП(б): Стенограф. отчет.— М., 1962.— С. 431.

³⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 734, арк. 44.

³⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1530, арк. 54—55.

бітників це питання. Коли жодна спілка цього не зробила, страйкарі написали в газету «Труд» відкритий лист під назвою «Пролетарі села чекають допомоги від пролетарів міста». Лист було надруковано з приміткою від редакції: «Ставлення одеських профспілок до страйкарів з полів зрошення є неприпустимим забуттям революційного класового обов'язку»³⁶. Одеська окрпрофрада негайно обговорила лист і визнала його цілком справедливим³⁷. Страйкуючим подали дійову допомогу, з опортуністичною практикою використання полів зрошення під куркульські господарства було покінчено.

Великого напруження досягла класова боротьба у селі Британи Херсонського округу. Тут жили наймити, що працювали у сусідньому селі Основа на виноградниках. Основ'янські куркулі (64 господарства) мали від 20 до 40 га виноградників і одержували в середньому на кожне господарство близько 20 тис. крб. валового прибутку. Вони наймали 500—700 поденних робітників строком на 5—6 днів, постійно змінюючи їх, щоб не сплачувати внесків у фонд соціального страхування і не надавати відпусток.

30 липня робітничий комітет спілки СГЛР села Британи висунув вимогу до підприємців-виноградарів про укладення додаткової тарифної угоди, однак останні відмовилися її обговорювати. Тоді робітком звернувся до Херсонського окружного комітету спілки СГЛР з проханням санкціонувати страйк. Після тритижневої тяганини комітет розглянув це прохання і не дав конкретної відповіді на нього. Каховський райком партії та райвиконком станом справ у Британах не цікавилися. Проте окружний комітет партії і окрпрофрада підтримали наймитів. Було створено страйковий комітет, до складу якого увійшов весь робітком спілки. Сподіваючись не допустити виникнення страйку, виноградарі підписали первісну угоду, згідно з якою враховувалися мінімальні вимоги наймитів.

23 вересня бюро Херсонського окружного комітету партії обговорило питання про конфлікт у Британах. Керівникам Каховського партійного комітету було винесено догану. Визнавалося за доцільне продовжити боротьбу з основ'янськими виноградарями у рамках КЗПП. Водночас це питання розглянув ВУК СГЛР. Він розцінив дії Херсонського окружного комітету спілки як правоопортуністичні, розпустив його і призначив новий склад бюро, зобов'язавши його вжити негайних заходів щодо дострокового скликання окружного з'їзду. Британським наймитам було виділено допомогу в сумі 3 тис. крб., а також дано вказівки з питань тактики проведення страйку³⁸.

Конфлікт у Британах, за яким уважно слідувала вся республіка, закінчився повною перемогою страйкуючих. Профспілки республіки подавали їм моральну і матеріальну допомогу. Так, заслухавши повідомлення про хід боротьби, Чернігівська окрпрофрада ухвалила: провести на підприємствах і в установах летючі мітинги, звернути увагу на неправильну політичну лінію Херсонського окружного комітету спілки СГЛР, відрاهувати для страйкуючих половину денного заробітку³⁹. Робітники Харківського електромеханічного заводу на мітингу схвалили дії ВУК СГЛР щодо розпуску Херсонського окружного комітету за виявлений опортунізм, вимагали знищити куркульське кубло і організувати радгосп⁴⁰.

Розглянувши у жовтні 1929 р. питання про страйки наймитів у куркульських господарствах, ЦК КП(б)У відзначив, що вони не тільки сприяли поліпшенню матеріального становища трудящих, а й були яскравим проявом наступу робітничого класу і селянської бідноти на

³⁶ Труд.— 1929.— 30 авг.

³⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 798, арк. 221.

³⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1530, арк. 68—69.

³⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 798, арк. 118.

⁴⁰ Там же, спр. 799, арк. 112.

капіталістичні елементи, на куркуля. ЦК запропонував окружним комітетам партії, сільським парторганізаціям, профспілці СГЛР і комітетам незаможних селян посилити керівництво антикуркульським рухом наймитів⁴¹. Успішні страйки, проведені в ряді куркульських господарств, свідчили про підвищення класової свідомості наймитів, дедалі зростаючу солідарність трудящих міста і села.

У здійсненні політики партії на селі провідна роль належала індустріальним галузевим профспілкам. Праві опортуністи твердили, нібито робітничий клас може здійснювати шефство над селянством лише в галузі культури. Проте вже з весни 1928 р. з ініціативи Луганського райкому спілки металістів на всіх великих підприємствах міста створювалися робітничі бригади, які виїжджали в підшефні села для подання допомоги у проведенні колективізації. При допомозі робітничого класу було створено сотні колгоспів.

Переконалим показником дедалі зростаючої участі профспілок у соціалістичних перетвореннях на селі була їх допомога у розв'язанні проблеми керівних колгоспних кадрів. У вересні 1929 р. ВЦРПС прийняв постанову про участь профспілок у колективізації сільського господарства, в якій рекомендував висувати підготовлених робітників на керівні посади в колгоспи. Характер і масштаби висування визначив листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК ВКП(б). Він ухвалив направити в село на постійну роботу не менш як 25 тис. передових робітників. Робітничий клас України відрядив близько 8,5 тис. чол.⁴² Практика відрядження робітників у колгоспи продовжувалася і далі. Профспілки дбали про те, щоб посланці робітничих колективів були добре підготовлені до виконання своєї відповідальної місії.

Долаючи правоопортуністичні тенденції у профспілках, партія прагнула використати потенціал найбільш масової організації робітничого класу для ґрунтового оздоровлення управлінського апарату. Адже в 1927 р. третину його працівників на Україні становили колишні царські чиновники⁴³. Гостра потреба в кваліфікованих кадрах змушувала звертатися до їх послуг, хоч далеко не завжди вихідці з соціально чужого середовища виправдовували виявлене їм довір'я.

В умовах прискорення темпів соціалістичної реконструкції народного господарства необхідність в оновленні соціального складу управлінського апарату ставала все відчутнішою. Це з усією очевидністю показала «шахтинська справа». Квітневий (1928 р.) об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) висунув перед партійними організаціями вимогу посилити контроль за роботою буржуазних спеціалістів. ЦК ВКП(б) ставив перед партією, профспілками, всім робітничим класом завдання — за короткі строки створити нову, радянську інтелігенцію, мобілізувати зусилля партійних і профспілкових органів на більш широке залучення трудящих до управління виробництвом і державою.

Досвід боротьби з опортуністичними течіями в партії свідчив про те, що праві нерідко проникали в управлінський апарат. Характеризуючи у доповіді на окружній партійній конференції у Харкові (листопад 1928 р.) соціальну базу опортуністичних ухилів, С. В. Косіор висловив думку про те, що головним джерелом чужих класових впливів на партію є радянський, господарський і кооперативний апарат. «Саме у державний апарат найбільше пролазили ворожі нам елементи, що приховували свою природу, — підкреслював він, — тут найбільше таких людей, психологія і ідеологія яких ворожа лінії партії, ворожа пролетарській диктатурі. Тут найбільше «комуністів», які еднаються з чужим, ворожим нам елементом»⁴⁴.

⁴¹ Вісті ЦК КП(б)У.— 1929.— № 18.— С. 11.

⁴² Очерки истории Коммунистической партии Украины.— К., 1977.— С. 428.

⁴³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 739, арк. 86.

⁴⁴ Комуніст.— 1928.— 4 груд.

Цей процес спостерігався, зрозуміло, й до оформлення правого ухилу в рядах партії. Однак в умовах загострення класової боротьби — першопричини виникнення ухилу — такі випадки стали значно небезпечнішими. Ось чому кожний з них розглядався партією як прихована форма опортунізму, як правий ухил на практиці. Центральний Комітет ВКП(б) вважав, що боротьбу з класовим ворогом не можна проводити успішно, поки партія за допомогою профспілок та інших громадських організацій не покладе край бюрократичним перекоцненням у сфері управління.

В червні 1928 р. ЦК ВКП(б) звернувся до всіх членів партії, до всіх робітників із закликом удосконалювати роботу державного апарату, викривати недоліки на основі широкого розгортання критики і самокритики. У зверненні наголошувалося на необхідності *«найбільш сміливого, найбільш рішучого, найбільш послідовного залучення мас до справи соціалістичного будівництва, перевірки і контролю з боку цих мільйонних мас всього апарату, його очищення від негідних елементів»*⁴⁵.

Завдання профспілкових організацій у справі чистки державного апарату були сформульовані VIII з'їздом профспілок. Він доручив ВЦРПС розробити разом з ЦКК—РСІ практичні заходи для очищення апарату від ворожих елементів і залучити до його перевірки широкі кола громадськості. У відповідності з вказівками всесоюзного з'їзду ВУК радторгслужбовців підготував 29 січня 1929 р. для президії ВУРПС доповідь про роботу спілки по боротьбі з бюрократизмом, про раціоналізації та оздоровленню радянського апарату⁴⁶. Сама чистка відбувалася в другій половині року. Створені профспілками разом з органами ЦКК—РСІ робітничі бригади, в яких налічувалося 58 тис. чол., провели масові обстеження державних установ з метою виявлення бюрократичних елементів і заміни їх висуваннями з виробництва⁴⁷.

Боротьба з бюрократизмом набула форми шефства колективів фабрик і заводів над установами. Початок цьому руху поклали робітники Московського електротрампового заводу. Вони взяли шефство над Наркомфіном СРСР, провели чистку серед його працівників і висунули у наркомат з свого середовища 94 чол. Наслідуючи приклад москвичів, колектив Харківського електромеханічного заводу взяв шефство над Наркомфіном УРСР, а заводу «Серп і Молот» — над Наркомземом республіки. У листі, опублікованому газетою «Правда» 12 листопада 1929 р., робітники ХЕМЗ розповідали, як їм удалося виявити, що фінансові органи деяких міст і округів свідомо зменшували розміри податків, які мали сплачувати непмани і куркулі.

Шефство робітників заводів і фабрик над радянськими установами партія розглядала як могутній засіб боротьби з бюрократизмом і правоопортуністичними перекоцненнями. В ході його розвитку виникла нова форма творчої активності робітничого класу — соціалістичне заступництво. Суть його полягала в тому, що робітник після трудового дня виконував на громадських засадах певні функції в державному апараті. Кращі соцзаступники згодом висувалися в апарат на постійну роботу.

З метою поліпшення якісного складу працівників державного, господарського, профспілкового і кооперативного апарату ЦК КП(б)У в жовтні 1929 р. доручив профспілкам висунути на провідні і керівні посади до нього 5000 робітників з виробництва⁴⁸. Обговорення кандидатів, намічених профспілками, відбувалося на робітничих зборах. Колективи підтримували з своїми висуваннями постійний зв'язок. Завдяки здійсненню під керівництвом партійних організацій курсу на залучення робітничого класу до управління державою його питома

⁴⁵ Справочник партийного работника.— М., Л., 1930. Вип. VIII.— Ч. 1.— С. 305.

⁴⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 739, арк. 86.

⁴⁷ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР.— С. 284.

⁴⁸ Вісті ЦК КП(б)У.— 1929.— 31 жовт.— С. 7.

вага серед керівних кадрів і спеціалістів зросла з 25,6% у 1930 р. до 37,4% на початок 1933 р.⁴⁹

Таким чином, здійснений профспілками всупереч протидії правих ухильників поворот лицем до виробництва привів до зростання їх ролі в усіх сферах суспільного життя. Долаючи правоопортуністичні тенденції, зміцнюючи зв'язки з робітничим класом, профспілки успішно боролися за побудову соціалізму.

Досвід нашої країни свідчить про значну роль професійних спілок — цих масових організацій трудящих — у перебудові суспільства на соціалістичних засадах за умови, якщо керівництво ними здійснюється партією робітничого класу. Її безкомпромісна і принципова боротьба проти правого, відверто опортуністичного ухилу, за єдність своїх рядів була необхідною умовою досягнення великих успіхів радянського народу у побудові основ соціалізму.

⁴⁹ Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР.— С. 285.

ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА СЕЛЯНАМ ПІВДНЯ УСРР У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ НЕВРОЖАТІВ 1921—1923 рр.

О. М. МОВЧАН (Київ)

Першочерговим завданням господарського відродження радянських республік після закінчення громадянської війни й іноземної інтервенції стала відбудова сільського господарства і подолання продовольчої кризи. У зв'язку з відсутністю передумов для масової колективізації основним шляхом її здійснення згідно з курсом нової економічної політики, розрахованої на піднесення продуктивних сил країни та залучення трудящего селянства до соціалістичного будівництва, було економічне стимулювання одноосібних бідняцьких і середняцьких господарств. Ще на VIII Всеросійському з'їзді Рад (грудень 1920 р.) В. І. Ленін підкреслював: «...Без практичного масового поліпшення господарства дрібного селянства нам порятунку нема: без цієї бази неможливе ніяке господарське будівництво, і які б то не було великі плани — ніщо»¹. Зміцнення дрібнотоварного селянського виробництва, як перехідний етап до корінної соціалістичної перебудови села, мало і важливе політичне значення. Стимулюючи налагодження товарообороту між містом і селом, воно сприяло встановленню економічного союзу робітників і трудящих селян, розширенню соціальної бази диктатури пролетаріату.

Здійснення непу, відбудову сільського господарства ускладнювала сильна засуха в основних хліборобних районах країни — на Поволжі, півдні України, в Криму, а також у Приураллі та на Північному Кавказі. Посиливши тяжкі наслідки господарської розрухи, вона викликала голод, який загострив соціально-економічні проблеми відбудовного періоду, активізував діяльність антирадянських сил. За словами В. І. Леніна, «голод був справді великим і серйозним нещастям, таким нещастям, яке загрожувало знищити всю нашу організаційну і революційну роботу»². В таких умовах діяльність Радянської держави щодо подання допомоги бідняцько-середняцьким верствам села набувала особливого значення.

В радянській історіографії ґрунтовно висвітлено організацію боротьби з голодом у неврожайних районах РСФРР. Однак на матеріалах України цю проблему досліджено недостатньо. У пропонованій публікації

¹ Ленін В. І. Повне збір. творів.— Т. 42.— С. 141.

² Ленін В. І. IV конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, 5 листоп.— 5 груд. 1922 р. // Там же.— Т. 45.— С. 272.

зроблено спробу розкрити основні заходи Радянського уряду щодо подання допомоги селянам неврожайних губерній регіону.

Епіцентром засухи на Україні стали степові губернії, де в багатьох повітах не було зібрано навіть того, що пішло на насіння. Вигоріли й кормові трави. Продовольчі труднощі посилювали катастрофічне становище у тваринництві. До зими 1921—22 року в ряді південних повітів почався голод. Калорійність харчування, особливо у сільського населення (частина робітників і службовців перебувала на державному постачанні), різко впала. Якщо восени 1920 р. в різних соціальних групах селян вона становила від 4173 до 4979 кілокалорій, то в лютому 1922 р., залежно від наслідків неврожаю, у різних губерніях (в середньому для всіх груп) — від 1311 кілокалорій до 511³. Навесні 1922 р. географічні рамки голоду максимально розширилися. Кількість голодуючих у степових губерніях зросла більш як утричі, досягнувши 3,8 млн. чол., що становило 40% населення цього району⁴. Радянський уряд визнав голодуючими також південні повіти Полтавщини і Харківщини⁵.

Уже восени 1921 р., одразу ж після встановлення розмірів неврожаю, ВУЦВК прийняв ряд постанов, спрямованих на полегшення становища селян постраждалих районів. Вони, зокрема, звільнялися від внесення натуральних податків на продовольчі продукти, сіно та сировину⁶.

Одночасно в урожайних губерніях було вжито невідкладних заходів до створення насінневого фонду для місцевостей, що постраждали. Основними джерелами його поповнення були повернення насінневої позички за 1920 р. й відрахування частини зернового фонду комітетів незаможних селян, утворюваного з 5—20-процентних надходжень від продподатку⁷. За їх рахунок восени 1921 р. бідняцько-середняцьким господарствам півдня України було видано насіннєву позичку розміром 1236 тис. пудів зерна⁸. На боротьбу з голодом було мобілізовано всі внутрішні ресурси і громадські сили країни, привернуто увагу світової громадськості. За словами В. І. Леніна, Радянська влада вживала найневідкладніших і рішучих заходів до подання допомоги постраждалим від неврожаю⁹.

Спираючись на ініціативу трудящих урожайних губерній республіки, уряд України з січня 1922 р. приступив до організації планомірного регулярного продовольчого забезпечення 632 тис. голодуючих. У червні того ж року в зв'язку з загостренням голоду на державне утримання було поставлено ще 1148 тис. жителів степових губерній УСРР. Забезпечення 1450 тис. чол. прийняв на себе уряд РСФРР¹⁰.

Активізувалися заходи щодо запобігання повторним бідунствам. У 1921-22 і 1922-23 рр. півдню УСРР було надано переважну частину державних кредитів на відновлення продуктивних сил сільського господарства¹¹. Широку програму заходів по відродженню тваринництва і рільництва степових губерній України було накреслено партійними і радянськими органами України. Вона розроблялася згідно з перспек-

³ Питання населення України зимою 1921—1922 г. // Статистика України. — Вип. 1. — Т. 1. — № 25. — Харків, 1923. — С. XV; Итоги борьбы с голодом в 1921—1922 г. — М., 1922. — С. 255.

⁴ Голод и помощь в УССР: Цифровые данные по материалам ЦК Помгол ВУЦИК на 1 мая 1922 г. — Харків, 1922. — С. 3.

⁵ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины (далее — СУ Украины...) — 1922. — № 1. — Ст. 29; № 30. — Ст. 473, 474.

⁶ Там же. — № 17. — Ст. 503.

⁷ Там же. — № 15. — Ст. 438.

⁸ Там же. — № 16. — Ст. 466.

⁹ См.: Ленинский сборник. — XXV. — С. 267.

¹⁰ Белый П. Ф. Сотрудничество Украинской ССР с РСФСР и другими братскими республиками в восстановлении народного хозяйства (1921—1925 гг.). — Киев, 1976. — С. 55, 70.

¹¹ Вісті ВУЦВК (Харків). — 1922. — 11 листоп.; Год борьбы с голодом: Через делегатов VII Всеукраинского съезда Советов всем трудящимся Украины: Отчет ЦК Помгол ВУЦИК (далее — Год борьбы с голодом...). — Харків, 1922. — С. 43.

тивним планом відбудови сільського господарства в районах країни, що постраждали від неврожаю 1921 р.¹²

Програмою передбачався цілий комплекс державних заходів по піднесенню матеріальної бази сільськогосподарського виробництва й агротехнічного рівня землеробства: забезпечення селян насінням, худобою, реманентом, обробка землі тракторами, проведення меліоративних робіт, створення дослідних сільськогосподарських станцій і племінних заводів, популяризація досягнень світової агрономічної науки.

Всебічна допомога бідняцько-середняцьким господарствам подавалася насамперед через систему найпростіших форм кооперації. Держава надавала їм першочергові пільги й кредити¹³.

Наприкінці 1921 р. — навесні 1922 р. основні зусилля господарських, радянських і партійних органів було спрямовано на забезпечення весняної сівби в голодуючих губерніях. ЦК РКП(б) у постанові «Про сільськогосподарську кампанію» від 6 грудня 1921 р. визнав її одним з найважливіших господарсько-політичних завдань, від розв'язання якого залежали як відбудова великої промисловості, так і значною мірою внутрішнє й міжнародне становище радянських республік¹⁴.

Для ярової посівної кампанії 1922 р. потрібно було зібрати більший, ніж звичайно, насінневий фонд, щоб поповнити недосів озимого клину. Незважаючи на голод, несприятливі зимово-весняні погодні умови, план Наркомпроду по його заготівлі був повністю виконаний. Селяни неврожайних губерній півдня України одержали 6044 тис. пудів насіння, що майже в 5 разів перевищило розмір осінньої насінневої позички 1921 р.¹⁵ З них 1,7 млн. пудів зерна було закуплено на загальнофедеративні кошти за кордоном¹⁶. Цим зерном було засіяно 2/3 посівних площ, оброблених селянами півдня УСРР під час ярової посівної кампанії 1922 р.¹⁷

З метою раціонального використання обмеженого насінневого фонду серед селян проводилася популяризація найраціональніших методів ведення землеробства в умовах посушливого клімату. Для цього за рішенням VI Всеукраїнського з'їзду Рад до постраждалих губерній України було мобілізовано агрономів з урожайних районів. У губернських центрах було організовано сільськогосподарські курси¹⁸.

Для проведення оранки необхідно було підтримати сили виснажених голодом людей і кінного поголів'я. Тому під час польових робіт селяни неврожайних губерній одержували «пайок плугатаря». Їх господарствам подавалася допомога фуражем. Оскільки Наркомпрод республіки мав у своєму розпорядженні незначний фуражний фонд, згодом на заклик VI Всеукраїнського з'їзду Рад проводилася внутрішньоселянська фуражна позичка¹⁹.

Через обмеженість своїх матеріальних ресурсів країна не могла повністю задовольнити насінневі потреби селянських господарств неврожайних губерній. Проте все ж завдяки державній допомозі вони були врятовані від повного розорення. В 1921—22 р. селянам півдня України вдалося засіяти 6085 тис. га землі, що становило 2/3 посівних площ попереднього року²⁰. Валовий збір хліба з них досяг 194 млн. пудів, тобто майже на 2/3 перевершив минулорічний. Проте все ж він

¹² Краткий отчет Госплана (1921—1922 гг.).— М., 1923.— С. 127.

¹³ СУ України.— 1922.— № 19.— Ст. 301; № 25.— Ст. 387.

¹⁴ Справочник парт. работника.— 1922.— Вып. 2.— С. 153—154.

¹⁵ Год борьбы...— С. 37.

¹⁶ Чирко В. А. Коммунистическая партия Украины — организатор братского сотрудничества Украины и России в 1917—1922 гг.— М., 1967.— С. 251.

¹⁷ Чмыга А. Ф. Очерки по истории колхозного движения на Украине (1921—1925 гг.).— М., 1959.— С. 37.

¹⁸ Самофалов В. Комуністична партія України в боротьбі за відбудову народного господарства (1921—1925 рр.).— К., 1963.— С. 152.

¹⁹ Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.— Х., 1932.— С. 36.

²⁰ Сельское хозяйство Украины.— Харьков, 1923.— С. 32.

становив лише 51% від рівня 1916 р.²¹ За його рахунок не могли бути задоволені потреби в хлібі й крупах навіть сільського населення. Не враховуючи споживання його армією й міськими жителями, а також продподатку й потреб торгівлі, хлібний дефіцит степових районів дорівнював майже 20 млн. пудів²². Недорід 1922 р. значною мірою був зумовлений повторною засухою. Проте охоплена нею територія була на третину меншою, ніж у попередньому році^{23–24}.

В більш тяжкому становищі, ніж рільництво, опинилося тваринництво. За даними весняного перепису 1922 р., у деяких селах Миколаївщини й Запоріжжя збереглося лише близько 10% поголів'я робочої худоби²⁵. Внаслідок неврожаю на півдні України кількість господарств, що не мали худоби, зросла до осені майже вдвоє. Вони становили 14% усіх селянських господарств цього району²⁶. Як відзначав ЦК РКП(б), голод «...безсумнівно посилив розшарування на селі, викликаючи активність куркульських верств населення, економічна привілейованість яких стала ще рельєфнішою на фоні загального зубожіння незаможників»²⁷.

Негативні наслідки посухи в степових губерніях республіки зумовили необхідність активізації політико-економічного обмеження куркульства й розширення матеріальної допомоги селянській бідноті з боку держави. З метою захисту її інтересів ВУЦВК 8 липня 1922 р. прийняв закон «Про визнання недійсними кабальних угод на хліб»²⁸. Для попередження можливого укладання з куркулями нових кабальних угод у зв'язку з ще одним неврожаем 1922–23 р. держава виділила комнезамам степових районів 50 млн. крб. Одночасно було розпочато організацію системи державного кредитування бідняцьких і середняцьких селянських господарств з наданням їм пільг²⁹. Селян неврожайних губерній, крім того, було звільнено від необхідності повернення насінневих позичок 1921–22 р. та недоїмок попередньої продподаткової кампанії, а також від виконання продподатку 1922–23 р.³⁰

У зв'язку з цим в урожайних губерніях вводився спеціальний податок на користь голодуючих — двофунтові нарахування до продподатку. Успіх у зборі цього податку, як і всієї хлібозаготівельної кампанії*, дав можливість створити централізований фонд селянської взаємодопомоги, призначений для страхування селянських господарств на випадок стихійного лиха. Завдяки йому в основному безплатне громадське харчування селян степових губерній було замінене новим видом продовольчого забезпечення — продовольчими позичками. Вони встановлювалися в середньому розміром 5 пудів зерна на сім'ю і видавалися господарствам, що засіяли не більш як півдесятини землі. Позичкові операції проводилися трьома етапами: в листопаді 1922 р., під час ярової посівної 1923 р. й у період дозрівання хлібів. Повернення позички було відстрочено до 1924 р. Для господарств, що вдруге постраждали від неврожаю, вартість позички дозволялося відпрацьовувати на громадських роботах. Під зобов'язання відпрацьовувати позичку останню одержали близько 30 тис. одноосібних селянських господарств, а за га-

²¹ Підраховано за даними: Народное хозяйство Украины.— Харьков, 1923.— С. 31; Итоги борьбы с голодом в 1921—1922 гг.— М., 1922.— С. 459.

²² Отчет Центральной комиссии по борьбе с последствиями голода при ВУЦИКе.— Харьков, 1923.— С. 10—11.

^{23–24} Підраховано за даними: Отчет Центральной комиссии...— С. 10; СУ України.— 1922.— № 30.— Ст. 473.

²⁵ Голос труда (Полтава).— 1922.— 22 авг.

²⁶ Отчет Центральной комиссии...— С. 6, 23.

²⁷ Известия ЦК РКП(б).— 1922.— № 7—8.— С. 41.

²⁸ История Украинской ССР: В 10-ти т.— Киев, 1984.— Т. 7.— С. 78.

²⁹ Год борьбы с голодом...— С. 47; СУ України.— 1922.— № 19.— Ст. 301; № 923.— № 3.— Ст. 63.

³⁰ СУ України.— 1922.— № 30.— Ст. 473, 474.

* У 1922/23 р. в республіці було сформовано продовольчий фонд розміром 102,5 млн. пудів зерно-хліба, що на 27% перевищувало рівень 1921/22 р. (Див.: Итоги десятилетия Советской власти, 1917—1927.— М., 1928.— С. 379).

рантією повернення її зерном — ще 157 тис. Позичку одержали й члени майже 4 тис. колективних господарств. Її загальний розмір становив 2,3 млн. пудів зерна. Центральна комісія по боротьбі з наслідками голоду (ЦК Наслідгол), створена при ВУЦВК, визнала проведення позички найбільш значним заходом, спрямованим на збереження продуктивних сил країни, попередження повторного голоду. Завдяки позичці з осені 1922 р. на Україні не було зареєстровано жодного випадку голодної смерті³¹.

Особливу увагу уряд України приділяв забезпеченню продовольством дітей інвалідів війни та сімей червоноармійців. Саме для них, а також для безробітних було залишено ідальні безплатного громадського харчування. За період з лютого 1922 р. по червень 1923 р. ЦК Наслідгол виділила на їх функціонування 1,7 млн. пудів зерна. Значні кошти — 1 млн. пудів борошна і 300 млрд. крб. грішми (за курсом карбованця 1922 р.) — було одержано комісією із загальнореспубліканського фонду³².

Активна допомога населенню неврожайних районів продовольством дала можливість усунути катастрофічні наслідки стихійного лиха для народного господарства. Постраждали селяни продовжували й далі одержувати насіннєві позички від держави. Так, її розмір під час озимої посівної 1922 р. становив 3759 тис. пудів³³, а під час ярової 1923 р. — 3500 тис. пудів³⁴. З них близько 5 млн. пудів насіння виділив Наркомпрод РСФРР³⁵.

Україну було включено до загальнофедеративного плану постачання голодуючих районів кінями. ЦК Наслідгол ВУЦВК закупила на виділені згідно з ним кошти 328 коней³⁶. Однак цього було дуже мало. Тому на заклик VII Всеукраїнського з'їзду Рад навесні 1923 р. в республіці проводився місячник добровільної здачі худоби для неврожайних повітів. Його результатом були 1270 голів робочої худоби³⁷.

Робоча худоба, придбана для неврожайних губерній, постачалася і в колгоспи та інші кооперативні об'єднання селян у степовій зоні³⁸.

Оскільки в голодний рік у степових районах України різко погіршився якісний склад тваринного стада, для селян було відкрито кредит на придбання племінної худоби на суму 52 млн. крб. (за курсом 1922 р.)³⁹. Вживалися заходи щодо відновлення зруйнованих за роки війни кінних заводів та розплідників⁴⁰. За рішенням I Всеукраїнської зоотехнічної наради (листопад 1922 р.) їм було передано частину худоби з державних племінних заводів урожайних губерній. Крім того, всю племінну худобу було виключено з обкладання продподатком і гужовою повинністю. Для поповнення кормової бази тваринництва у населення закуповувалася макуха⁴¹.

Не менш гостро, ніж забезпечення селян неврожайних районів худобою, стояло й питання про постачання їх сільськогосподарським реманентом. Під час голоду селяни за безцінь його продавали, щоб прид-

³¹ Отчет Центральной комиссии...— С. 57—69; ЦДАЖР УРСР, ф. 258, оп. 1, спр. 150, арк. 589.

³² Отчет Центральной комиссии...— С. 63; Белый П. Ф. Указ. соч.— С. 70; Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения за образование СССР: Сб. документов и материалов.— Киев, 1972.— С. 4—10.

³³ Бюллетень Народного комиссариата земледелия УССР.— 1922.— № 16—17.— С. 9; № 19.— С. 1—3.

³⁴ Чмыга А. Ф. Указ. соч.— С. 39.

³⁵ Братское содружество союзных республик в развитии народного хозяйства СССР (1917—1971 гг.).— М., 1973.— С. 103.

³⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 1065, оп. 2, спр. 129, арк. 29; Год борьбы с голодом.— С. 46.

³⁷ Підраховано за даними: Отчет Центральной комиссии...— С. 66—68; ЦДАЖР УРСР, ф. 258, оп. 1, спр. 250, арк. 541, 639.

³⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 4, спр. 152, арк. 46.

³⁹ Вісті ВУЦВК (Харків).— 1922.— 11 листоп.; Год борьбы с голодом...— С. 43.

⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 4, спр. 152, арк. 61.

⁴¹ Вісті ВУЦВК (Харків).— 1922.— 11 листоп.

бати продукти. Протягом 1922 р. (до осені) забезпеченість селянських господарств півдня України засобами виробництва зменшилася на 34%. У зв'язку з цим ЦК Наслідгол одержала для закупки сільсько-господарського реманенту 25 тис. крб. золотом, на які було придбано 19 молотарок, 101 сівалку, 159 плугів і 396 борін⁴².

Згідно з рішеннями VII Всеукраїнського з'їзду Рад про відновлення посівних площ республіки Наркомзем УСРР особливу роль відводив у цьому тракторному обробітку землі. Оскільки вітчизняне тракторобудування в той час ще тільки створювалося, Зовнішторгу було виділено 150 тис. золотих карбованців для придбання тракторів за кордоном⁴³. На ці кошти було куплено 60 американських машин «Фордзон»⁴⁴.

Для організації використання тракторів згідно з соціально-економічною політикою, яку проводила Радянська влада на селі, у березні 1923 р. при Українській економічній нараді було створено комітет по механічному обробітку земель (тракторний комітет). Він стежив за проведенням оранки тракторами переважно у колгоспах та в одноосібних господарствах незаможників, що вдруге постраждали від неврожаю⁴⁵.

З метою найбільш раціональної експлуатації обмеженої кількості тракторів комітет створив 10 тракторних загонів. Вони здійснювали обробіток землі за пільговою ціною — не більш як 4 пуди пшениці за оранку однієї десятини (фактична вартість становила 10 пудів пшениці або 10 золотих крб.). Однак селяни-бідняки не мали змоги заплатити навіть таку суму. Тому тракторним загонам було дозволено обробляти землю під позичку, в рахунок урожаю 1923 р., а товариство «Село-допомога» відкрило кредит розміром 15 тис. золотих карбованців. У 1923 р. тракторними загонами було зорано 12 тис. десятин землі поблизу Одеси, Миколаєва, Мелітополя і Генічеська⁴⁶.

Застосування техніки сприяло піднесенню агрикультурного рівня сільськогосподарського виробництва. Наркоматом землеробства УСРР було розроблено план агротехнічних заходів, який здійснювався на кошти з загальнореспубліканського бюджету⁴⁷.

Втілення в життя широкої програми заходів, спрямованих на відновлення продуктивних сил бідняцько-середняцьких селянських господарств неврожайних районів республіки, дало позитивні результати. Посівна площа в степовій зоні УСРР розширилася за період з 1922 по 1923 р. на 23% (з 6085 тис. до 7955 тис. десятин)⁴⁸. Валовий збір зерна зріс на 70% — від 194 тис. до 278 тис. пудів⁴⁹. Почався процес відновлення кількості худоби. Найшвидше зростало поголів'я коней і свиней⁵⁰.

У ході відбудови сільського господарства помітно поліпшилося харчування населення. Калорійність добового раціону жителів сіл південних районів України в березні 1923 р., зокрема, становила в середньому 3,9 тис. кілокалорій, що на 45% перевершувало рівень 1922 р.⁵¹ Після збирання врожаю 1923 р. продовольче забезпечення жителів цього району поліпшилося ще більше. ВУЦВК констатував, що «сільське господарство колишніх голодних районів повністю вийшло з гострої продовольчої кризи»⁵².

⁴² ЦДАЖР СРСР, ф. 1065, оп. 2, спр. 129, арк. 29; Год борьбы с голодом...— С. 46.

⁴³ Вісті ВУЦВК (Харків).— 1922.— 18 листоп.

⁴⁴ ЦДАЖР УСРР, ф. 27, оп. 4, спр. 373, арк. 35.

⁴⁵ Вісті ВУЦВК (Харків).— 1922.— 18 листоп.

⁴⁶ ЦДАЖР УСРР, ф. 27, оп. 4, спр. 373, арк. 84; Отчет Центральной комиссии...— С. 69—71.

⁴⁷ ЦДАЖР УСРР, ф. 27, оп. 4, спр. 373, арк. 58.

⁴⁸ Народное хозяйство Украины.— С. 31.

⁴⁹ Сельское хозяйство Украины.— С. 32.

⁵⁰ ЦДАЖР УСРР, ф. 27, оп. 1, спр. 168, арк. 41.

⁵¹ Підраховано за даними: Сборник статистических сведений по Союзу ССР, 1918—1923.— С. 397.

⁵² Отчет Центральной комиссии...— С. 99—100.

До початку 1924 р. найтяжчі наслідки голоду в Українській СРР, як і в цілому по країні, було подолано. Однак Радянська держава продовжувала боротьбу за остаточне подолання соціально-економічних наслідків стихійного лиха, і насамперед у тваринництві.

Наркомзем УСРР визнав збільшення капітальних вкладень у тваринництво головним завданням кредитування для степової зони. В 1923-24 р. для закупівлі робочої худоби там було асигновано 3 млн. крб., причому ця сума призначалася головним чином для колишніх неврожайних губерній⁵³. Значні кошти виділялися також для проведення меліоративних робіт, поліпшення якості насіння, культивування посухостійких культур, для забезпечення селянських і державних кооперованих господарств реманентом тощо. Для цього використовувалися всі надходження від поворотних позичок, що їх мала в своєму розпорядженні секція по відновленню сільського господарства й попередженню голоду (її було створено при комітеті сприяння сільському господарству ВУЦВК замість ліквідованої 1 серпня 1923 р. Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду)⁵⁴. Таким чином, ще протягом ряду років держава продовжувала допомагати постраждалим районам республіки.

Активна державна допомога бідняцько-середняцьким масам селянства неврожайних місцевостей перешкоджала економічному посиленню і активізації куркульства. Наочно продемонструвавши переваги радянського ладу, вона сприяла зміцненню союзу з робітничим класом, дружи з трудящими Країни Рад. Забезпечивши в короткі строки ліквідацію наслідків неврожаю, Радянська держава створила умови для завершення відбудовного процесу й переходу до технічної реконструкції промисловості.

⁵³ ЦДАЖР УСРР, ф. 27, оп. 1, спр. 168, арк. 47, 49; оп. 4, спр. 173, арк. 113.

⁵⁴ Там же, ф. 283, оп. 1, спр. 1, арк. 25.

ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНА БОРЬБА В. І. ЛЕНІНА ПРОТИ МЕНШОВИКІВ З ПИТАНЬ ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ ЛІВОБЛОКІСТСЬКОЇ ТАКТИКИ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

М. Ю. КОЗИЦЬКИЙ (Київ), А. І. ПАВКО (Київ)

Однією з найважливіших закономірностей сучасного світового революційного процесу є боротьба робітничого класу і комуністів капіталістичних країн за активізацію та розширення соціальних і політичних союзів, за об'єднання всіх лівих, демократичних сил з метою мобілізації їх на здійснення глибоких соціальних перетворень.

Робітничий клас під керівництвом марксистсько-ленінського авангарду бореться за згуртування навколо себе селянства, дрібнобуржуазних верств міського населення, службовців, демократично настроєної інтелігенції, в тому числі шляхом співробітництва з непролетарськими партіями. Важливість цього завдання дедалі більше зростає, що, зокрема, пов'язано з виникненням у країнах капіталу різних соціальних рухів: антиракетних, неофеменістських, альтернативних, громадянських ініціатив¹. «Суспільний прогрес, — наголошувалося в Політичній доповіді Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, — знаходить свій вияв у розвитку міжнародного

¹ Див.: Красин Ю., Лейбзон Б. Коммунисты и новые движения общественного протеста // Коммунист. — 1984. — № 5. — С. 105—115; Не соперничество, а сотрудничество: Коммунисты и новое в социальных движениях. — М., 1984. — С. 3—18; Водозов Г. Г. Стратегия классовых союзов. — М., 1985. — С. 74—84.

комуністичного і робітничого руху, в розгортанні нового масового демократичного руху сучасності, у тому числі антивоєнного, анти-ядерного»².

Отже, одна з основоположних ідей ленінського вчення, відповідно до якої «...для перемоги, для вдержання влади, необхідна не тільки більшість робітничого класу..., але й більшість експлуатованих і трудящих сільського населення»³, дістає все глибше й різнобічніше підтвердження в практиці сучасної революційної боротьби. У прийнятій XXVII з'їздом КПРС новій редакції партійної Програми відзначається, що зарубіжні комуністичні партії прагнуть «...вдосконалювати свою стратегію і тактику, добиватися розширення класових союзів на платформі антимонopolістичних, антивоєнних дій, відстоювати економічні інтереси і політичні права трудящих, виходячи з того, що боротьба за демократію є складовою частиною боротьби за соціалізм»⁴.

Нагромаджений більшовицькою партією в трьох російських революціях досвід керівництва масами, здійснення тактики класових союзів, угод і бойового співробітництва з непролетарськими партіями та організаціями у боротьбі за створення загальнодемократичного фронту ввійшов важливою складовою частиною в арсенал випробуваних часом тактичних засобів міжнародного робітничого руху.

Велике значення для дальшого творчого розвитку марксистської революційної теорії мала революція 1905—1907 рр. — перша народна революція епохи імперіалізму. Вона збагатила історію класової боротьби новим досвідом, значення якого виходить далеко за межі того часу і однієї країни, стала тією величезною лабораторією, де вироблялася й проходила перевірку революційна теорія, стратегія і тактика робітничого класу в нову історичну епоху. Ще в дні революції, а особливо в період реакції у пресі різних партій точилася запекла боротьба з питань тактики, у тому числі лівоблокістської. В ході цієї боротьби В. І. Ленін на основі аналізу досвіду класових битв відстояв і всебічно обгрунтував тактику «лівого блоку». Цим самим він вніс значний вклад у революційну теорію, конкретизував ідеї К. Маркса про безперервну революцію. На необхідності розробки недостатньо вивчених в історико-партійній науці аспектів тактики «лівого блоку» наголошував в одній із своїх статей академік І. І. Мінц. Одним з них, на його думку, є дослідження ленінської теоретичної спадщини, що розкриває значення досвіду 1905—1907 рр. у дальшому розвитку і захисті лівоблокістської тактики, діяльності більшовицької партії по її здійсненню в період між двома буржуазно-демократичними революціями^{4а}.

Історичний досвід першої російської революції органічно поєднав у собі багатство ленінських теоретичних положень і практику революційної боротьби пролетаріату та його партії. В теоретичному плані цей досвід дістав яскравий вияв у тому, що у вогні класових битв були блискуче підтверджені принципові ленінські положення про гегемонію пролетаріату в загальнодемократичному русі, про його союзників і резерви, класову, партійно-політичну розстановку революційно-демократичних сил і принципи досягнення єдності їх дій. Оцінюючи основні підсумки революції, В. І. Ленін відзначав: «Коли соціал-демократія з аналізу економічної дійсності Росії виводила керівну роль, гегемонію пролетаріату в нашій революції, — це здавалося книжним захопленням теоретиків. Революція підтвердила нашу теорію, бо вона єдина справді революцій-

² Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, 25 лют. 1986 р.— К., 1986.— С. 9.

³ Ленін В. І. Промова на захист тактики Комуністичного Інтернаціоналу 1 липня: III конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, 22 черв.— 12 лип. 1921 р. // Повне зібр. творів.— Т. 44.— С. 30.

⁴ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: Нова ред. Прийнята XXVII з'їздом КПРС.— К., 1986.— С. 70.

^{4а} Мінц І. І. Проблемы, которые нужно решать // Вопр. истории КПСС.— 1983.— № 11.— С. 6—7.

на теорія»⁵. Саме історичний досвід революції 1905—1907 рр., підсумований ленінською теоретичною думкою, і став тією методологічною основою, яка дала змогу «...більшовицькій партії виробити науково обґрунтовану стратегію й тактику, визначити найближчі та перспективні завдання боротьби трудящих»⁶.

У практично-політичному плані досвід першої російської революції включає насамперед апробовані робітничим класом такі нові, вищі форми боротьби, як масовий політичний страйк, збройне повстання, ліво-блокізм. Революційна практика 1905—1907 рр. увібрала в себе досвід боротьби за маси, за єдність дій усіх революційно-демократичних сил як одну з найважливіших умов успішного здійснення тактичних засобів пролетарської боротьби.

Оцінюючи різноманітний досвід першої російської революції як найцінніший матеріал, В. І. Ленін вважав, що завдання революційної соціал-демократії полягає в тому, щоб «...науково вивчити цей великий досвід...»⁷, «...перевірити його, очистити від шлаків, передати його масам як керівництво для майбутньої боротьби»⁸.

Завдання, пов'язані із засвоєнням цього досвіду, захистом його від перекручень та дальшим розвитком стратегії і тактики пролетарської боротьби, в тому числі лівоблокізму, поставали перед більшовиками тим гостріше, що інші політичні сили, організації і течії зайняли різко ворожу позицію щодо революції та її досвіду. Столипінська реакція, поставивши за мету витравити традиції 1905—1907 рр. з народної свідомості, «...примусити населення забути ті форми боротьби, форми організації, ті ідеї, ті лозунги, які в такому багатстві й різноманітності породжувала революційна епоха»⁹, вдавалася до найжорстокіших засобів, у тому числі до масових страт. Ведучи боротьбу, за висловом газети «Соціал-демократ», «вогнем і мечем проти пролетаріату»¹⁰, захисники буржуазно-кріпосницьких порядків винесли з 1906 по 1909 рр. 5089 смертних вироків¹¹. Багато учасників революційного руху було розстріляно без суду і слідства.

В ідейному союзі з реакцією фронтальну боротьбу проти першої російської революції та її досвіду вела ліберальна буржуазія, ідеологи якої вважали, що «засудження контрреволюції є образою всіх доблесних синів вітчизни»¹². Намагаючись відгородити широкі маси трудящих від історичної правди про традиції революційної епохи, ідейно роззброїти робітничий клас, лідери кадетів ставили перед собою мету «забрати в свої руки книжковий ринок і пресу»¹³. В кінцевому підсумку це завдання було спрямоване на те, щоб «категорично» відкинути революційну тактику 1905—1907 рр., зобразити «...революційні способи боротьби, революційні лозунги, революційні традиції як щось низьке, елементарне, наївне, стихійне, безумне...»¹⁴.

Аналогічну позицію щодо досвіду першої російської революції зайняли й меншовики. Ненавидячи тактичні прийоми і форми боротьби, випробувані практикою класових битв, вони політичний страйк, наприклад, оголосили «безумством». У кращому випадку, як оцінював його

⁵ Ленін В. І. Революція і контрреволюція // Повне збір. творів.— Т. 16.— С. 112.

⁶ Про 80-річчя революції 1905—1907 рр. у Росії: Постанова ЦК КПРС від 2 січ. 1985 р. // Рад. Україна.— 1985.— 3 січ.

⁷ Ленін В. І. Передмова до брошури Воїнова (А. В. Луначарського) про ставлення партії до професійних спілок // Повне збір. творів.— Т. 16.— С. 176.

⁸ Ленін В. І. Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905—1907 рр. // Там же.— С. 384.

⁹ Ленін В. І. Проти бойкоту: (3 заміток с.-д. публіциста) // Там же.— С. 24.

¹⁰ Соціал-демократ.— 1910.— 24 (6) янв.

¹¹ Там же.— 26 (13) февр.

¹² Речь.— 1908.— 1 (14) февр.

¹³ Центр. держ. арх. Жовт. революції, найвищих орг. держ. влади і держ. управління СРСР, ф. 523, оп. 2, спр. 30, арк. 15.

¹⁴ Ленін В. І. Проти бойкоту // Повне збір. творів.— Т. 16.— С. 24.

один з лідерів меншовизму Ф. Дан, він є не закономірністю революційного руху пролетарських мас, а «політичним зигзагом»¹⁵.

Головний політичний урок, який здобули з досвіду революції ліквідатори, полягав, за їх твердженням, у тому, «щоб не перти туди, де були раз розбиті»¹⁶. Відверто висловлюючи своє цілковите зречення історичних уроків 1905—1907 рр., проповідуючи політичний песимізм і тим самим перекреслюючи революційну перспективу, Ф. Дан заявив: «Завдання політичного визволення капіталістичної Росії є завдання історично нездійсненне»¹⁷.

У політичній спрямованості своїх оцінок досвіду революції недалеко відійшли від меншовиків і есери. Один з висновків, до яких вони прийшли в ході осмислення подій 1905—1907 рр., полягав у тому, що «робити буржуазну революцію в Росії виявилось нікому»¹⁸. Цим самим есери відмовлялися від визначеної ними соціальної бази революції.

Авантюристичну позицію в період революції, а потім і в оцінці її досвіду займав Троцький. Визнаючи боротьбу робітничого класу, він заперечував об'єктивну необхідність революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства. Він ігнорував буржуазний характер революції, не мав чіткого уявлення про переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну¹⁹. Саме писанина кадетів, меншовиків, есерів була і є тією ідейною і фактичною основою, спираючись на яку сучасні буржуазні фальсифікатори перекручують досвід революції 1905—1907 рр., шукають альтернативи російському шляху²⁰.

Цілком зрозуміло, що звернення до історії першої російської революції не тільки більшовиків, а й представників буржуазних та дрібнобуржуазних партій, течій, різних політичних цілей, які вони при цьому переслідували, зумовили надзвичайно гостру ідейно-теоретичну боротьбу з питань, що стосувалися тих чи інших аспектів набутого в 1905—1907 рр. досвіду. В цій боротьбі рельєфно визначилися два протилежні підходи до його оцінки.

З одного боку, для пролетаріату переробка і засвоєння досвіду революції означали опанування перевірених в її битвах методів, успішне їх застосування в ході майбутньої, більш широкої і свідомої революційної боротьби. З другого боку, для контрреволюційного лібералізму, який вів за собою верстви ренегатствующої інтелігенції, в тому числі ліквідаторів, засвоєння цього досвіду полягало в тому, щоб назавжди відмовитися від подібних методів боротьби, замінивши їх «культурною, цивілізованою» конституційною роботою. «Тепер усі і кожний, — писав В. І. Ленін, — говорить про засвоєння і критичну перевірку досвіду революції. Говорять про це соціалісти і ліберали. Говорять опортуністи і революційні соціал-демократи. Але не всі розуміють, що саме між двома *вказаними* протилежностями хитаються всі різноманітні рецепти засвоєння революційного досвіду»²¹.

Аналогічний підхід виявився після революції і в засвоєнні досвіду лівоблокістської тактики. В. І. Ленін знаходив в уроках першої російської революції переконливе підтвердження життєвості і політичної значущості тактики єдності дій революційно-демократичних сил. У міжреволюційний період Володимир Ілліч теоретично обґрунтував об'єк-

¹⁵ Центр. парт. арх. Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 341, оп. 1, спр. 281, арк. 13; спр. 106, арк. 3 (далі ЦПА ІМЛ).

¹⁶ Пролет. революція. — 1928. — № 6. — С. 222.

¹⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 341, оп. 1, спр. 281, арк. 4.

¹⁸ Знамя труда. — 1907. — 12 юлія; Центр. держ. іст. арх. УРСР, ф. 274, оп. 1, спр. 2153, арк. 29 (далі ЦДІА).

¹⁹ Див.: Ленін В. І. Мета боротьби пролетаріату в нашій революції // Повне збір. творів. — Т. 17. — С. 358; Ленін В. І. Про дві лінії революції // Там же. — Т. 27. — С. 74—75.

²⁰ Див. детальніше: Критика основных концепций современной буржуазной историографии трех российских революций. — М., 1983. — С. 15.

²¹ Ленін В. І. До оцінки російської революції // Повне збір. творів. — Т. 17. — С. 37.

тивну закономірність тактики «лівого блоку» в умовах буржуазно-демократичних революцій нового типу.

Відомо, що питання про союзника пролетаріату в майбутній революції в Росії меншовики пов'язували з питанням про її тип. Якщо революція буржуазна — значить союзником робітничого класу є буржуазія, твердили вони. Однак, як показав В. І. Ленін, носії таких поглядів забули марксистське положення, висунуте ще в 1848 р., про те, що «в Німеччині неможлива чисто *буржуазна революція* і встановлення *буржуазної влади* в формі *конституційної монархії*, що можлива або феодално-абсолютистська контрреволюція, або *соціально-республіканська революція*»²². Зазначимо, що в 1905—1907 рр. і К. Каутський * висловив плідну думку про те, що час чистих буржуазних революцій минув, причому навіть для таких країн, як Росія²³.

Обґрунтовуючи об'єктивну необхідність лівоблокістської тактики в 1905—1907 рр., В. І. Ленін звернувся до досвіду класичних буржуазних революцій Європи, який аналізувався К. Марксом і Ф. Енгельсом. Логіка буржуазних революцій XVII—XVIII ст., здавалося б, підказувала, що союзником пролетаріату в російській революції має бути буржуазія. Однак уже в практиці тих революцій Володимир Ілліч виявив окремі приклади лівоблокістських дій. До їх оцінки неодноразово зверталися основоположники марксизму, відзначаючи, як писав В. І. Ленін, що «саме «лівоблокістська тактика», саме союз міського «плебсу» (=сучасного пролетаріату) з демократичним селянством надавав розмаху й сили англійській революції XVII, французькій XVIII століття»²⁴. К. Маркс і Ф. Енгельс вважали абсолютно неприпустимим для соціал-демократів ставити «лютерівсько-рицарську» опозицію (що стосовно Росії початку XX ст. означало ліберально-поміщицьку) вище від «плебейсько-мюнцерівської» (пролетарсько-селянської)²⁵.

Таким чином, марксистська постановка питання переконливо свідчить, що тактика «лівого блоку» — це не «суб'єктивне свавілля більшовизму» й аномалія революційного процесу, як про це твердили меншовики, а об'єктивно зумовлене явище, яке своїми джерелами (в притаманних тим періодам формах) сягає революційних подій XVII—XVIII ст. З переростанням капіталізму в імперіалізм, коли буржуазія перетворилася на контрреволюційну силу, лівоблокістська тактика пролетаріату ставала загальною закономірністю будь-якого визвольного руху.

Узагальнюючи досвід першої російської революції і міжнародного загальнодемократичного руху, В. І. Ленін зробив принципово новий висновок про те, що «не було *жодного* буржуазно-визвольного руху в світі, який не давав би прикладів і зразків «лівоблокістської» тактики...»²⁶. Причому всі переможні моменти цих рухів «...зв'язані *завжди* з успіхами цієї тактики, із спрямуванням боротьби по цьому шляху всупереч ваганням і зрадам лібералізму»²⁷. Інший принципово важливий висновок, який органічно випливав з попереднього, полягав в обов'язковості «...«лівоблокізму» для кожної робітничої партії в усякому буржуазно-

²² Маркс К. Буржуазія і контрреволюція // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 6.— С. 130.

* В 1905—1907 рр. К. Каутський в галузі революційної теорії стояв у цілому на позиціях марксизму (Див.: Ленін В. І. Передмова до російського перекладу брошури К. Каутського «Рушійні сили і перспективи російської революції» // Повне збір. творів.— Т. 14.— С. 205—210).

²³ Каутський К. Путь к власти.— М., 1959.— С. 88.

²⁴ Ленін В. І. Принципові питання виборчої кампанії // Повне збір. творів.— Т. 21.— С. 86.

²⁵ Див.: Маркс К. Лист до Ф. Лассалья // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 29.— С. 465—466.

²⁶ Ленін В. І. Принципові питання виборчої кампанії // Повне збір. творів.— Т. 21.— С. 86.

²⁷ Там же.

демократичному русі»²⁸, а отже, відмова від цієї тактики є нічим іншим як зрадою справи демократії.

Розкриваючи джерела лівоблокізму, В. І. Ленін показав, що теоретичне формулювання в російській соціал-демократії він одержав уже в 90-ті роки XIX ст. У 1907 р. в передмові до збірника «За 12 років» Володимир Ілліч послався на те місце в своїй ранній праці «Економічний зміст народництва і критика його в книзі п. Струве», де він відзначав, що «...заперечувати всю народницьку програму цілком, без розбору, було б абсолютно неправильно. ...Марксисти повинні, відкинувши всі реакційні риси їхньої програми, не тільки прийняти загальнодемократичні пункти, але й провести їх точніше, глибше і далше»²⁹. Ці вказівки на підтримку і розвиток прогресивних сторін народницької програми і стали теоретичним формулюванням «...тих самих положень, які через 12—13 років дістали практично-політичний вираз у «лівому блоці» на виборах до II Думи і в «лівоблокістській» тактиці»³⁰.

Ленінський аналіз об'єктивного характеру лівоблокістської тактики, її історичного коріння показав, що вона впливала також з програми-мінімуму РСДРП, в якій акумулювалися головні лозунги партії — вимоги демократичної республіки, 8-годинного робочого дня, конфіскації поміщицьких земель, тобто всього того, за що виступали всі послідовні демократи. Програма-мінімум, прийнята II з'їздом РСДРП, вказував В. І. Ленін, це — «...єдино правильна загальнонаціональна програма боротьби за вільну Росію»³¹. Відповідаючи найбільшій вимогою робітничого класу, селянства, всіх послідовних демократів, вона була практичною платформою для досягнення єдності всіх революційно-демократичних сил. «...Реальний досвід боротьби наших народних мас в реальних умовах російського поміщицького самодержавства показали нам на ділі неминучість саме цих лозунгів. Хто здатний засвоїти їх, — тому ми пропонуємо «нарізно йти» і «разом бити», бити ворога, який спустошує Росію, винищує тисячі кращих людей Росії»³².

Таким чином, Володимир Ілліч показав, що лівоблокістська тактика базувалася на міжнародному досвіді боротьби й цілком і неминуче випливала з партійної Програми, прийнятої II з'їздом РСДРП.

Історично закономірний характер тактики «лівого блоку», її правильність були неспростовно доведені досвідом першої російської революції, який, на відміну від західноєвропейських буржуазних революцій, дав численні зразки її практичного застосування під керівництвом пролетаріату й його авангарду.

Єдність дій більшовиків з іншими лівими силами діставала свій вияв у найрізноманітніших формах протягом усього розвитку революції: в діяльності масових органів революційного народу — Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, депутатських зборів, страйкових комітетів, бойових дружин, координація дій під час страйків і маніфестацій, збройних повстань, в ході роботи I і II Державних дум, з'їздів різних спілок (селянської, залізничної, вчительської, поштово-телеграфної), спільний випуск відозв і листівок тощо³³.

Значного поширення ідея політичного блоку пролетаріату з революційною буржуазною демократією набула в період бойкоту булігінської Думи, який В. І. Ленін відніс «...до однієї з найкращих революційних традицій найбагатшого на події, найгероїчнішого періоду російської ре-

²⁸ Там же. — С. 87.

²⁹ Ленін В. І. Економічний зміст народництва і критика його в книзі п. Струве: (Відбиття марксизму в бурж. літ-рі) // Там же. — Т. 1. — С. 493—494.

³⁰ Ленін В. І. Передмова до збірника «За 12 років» // Там же. — Т. 16. — С. 93.

³¹ Ленін В. І. Про лозунги і про постановку думської і позадумської с.-д. роботи // Там же. — Т. 21. — С. 15.

³² Ленін В. І. Політичні замітки // Там же. — Т. 16. — С. 392.

³³ Див.: Бабаєва Н. П. Ленинская тактика «левого блока» в революции 1905—1907 гг. — Л., 1977. — 118 с.; Козицкий Н. Е. В. И. Ленин о единстве действий левых сил. — Киев, 1979. — 182 с.

волюції»³⁴. Полум'яна пропагандистка російської революції Р. Люксембург вбачала в ньому «найславніше свідчення істинно революційної тактики на сторінках бурхливого періоду»³⁵. Цей бойкот не був самоціллю чи виявом «бланкізму, бунтарства, якобінзму», як його намагалися зобразити меншовики і Троцький. Він не випливав також і з міри реакційності Думи³⁶. Її активний бойкот, як показав досвід революції, сприяв поглибленню політичної кризи в країні, розмежуванню буржуазної демократії, обособленню революційних елементів, насамперед селянства, від ліберальної буржуазії і був спрямований на створення загальнодемократичного фронту боротьби проти самодержавства. «Підтримавши цей заклик, — писав В. І. Ленін, — мільйони показали, що лозунг був *об'єктивно-правильний*, відбивав не тільки «переконання» жменьки революціонерів, а дійсне становище, настрої і ініціативу мас»³⁷.

Слід зазначити, що правильність більшовицької тактики бойкоту булігінської Думи згодом були змушені визнати й самі меншовики, які свого часу рішуче виступали проти його здійснення. Так, Л. Мартов в одній із своїх праць писав, що «меншовицька тактика, спрямована проти бойкоту булігінської Думи «повисла в повітрі»³⁸. Це визнання одного з лідерів меншовизму є ще одним свідченням безпідставності тверджень буржуазних «радянознавців» про те, що бойкот був, мовляв, «тактичною помилкою більшовиків»³⁹.

Досвід першої народної революції епохи імперіалізму наочно показав, що лівоблокістську тактику не можна зводити тільки до угод між окремими партіями або їх організаціями, спільних виступів, заяв, голосувань у Думі чи поза нею. Її слід розуміти як застосування різних форм і методів, спрямованих на звільнення дрібнобуржуазних мас з-під впливу ліберальної буржуазії. Вказуючи на широке значення змісту тактики єдності дій революційно-демократичних сил, В. І. Ленін писав: «Оскільки пролетаріатові доводиться робити буржуазну революцію разом з буржуазною демократією, — остільки йому судилося виступати в політичному «блоці» в широкому розумінні слова, відносячи сюди не тільки виборчі і не тільки парламентські угоди, а й спільні дії без ніяких угод з *лівою*, тобто народницькою дрібною буржуазією проти чорних і проти к.-д.!»⁴⁰.

На підставі глибокого всебічного аналізу досвіду першої російської революції Володимир Ілліч чітко визначив, що основа і суть лівоблокістської тактики в загальнопринциповому значенні полягає в тому, щоб «примушувати» найчисленнішу в країні демократичну масу (селянство і споріднені верстви неземлеробської дрібної буржуазії) «робити вибір між кадетами і марсистами»; вести лінію «спільних дій» робітників та селянської демократії і проти старого режиму, і проти хиткої контрреволюційної ліберальної буржуазії...»⁴¹. Таким чином, революція 1905—1907 рр. у Росії переконливо продемонструвала шкідливість будь-якого сектантства, у якому безпідставно звинувачують більшовиків буржуазні фальсифікатори історії, виявила величезні можливості, закладені в спільних революційних діях пролетарської та дрібнобуржуазної демократії і тим самим незаперечно довела силу і правильність тактики «лівого блоку».

³⁴ Ленін В. І. Проти бойкоту // Повне зібр. творів. — Т. 16. — С. 22.

³⁵ Пролетарій. — 1909. — 8 (21) апр.

³⁶ Див.: Ленін В. І. Проти бойкоту // Повне зібр. творів. — Т. 16. — С. 4.

³⁷ Ленін В. І. Як соціалісти-революціонери підбивають підсумки революції і як революція підбила підсумки соціалістам-революціонерам // Там же. — Т. 17. — С. 327.

³⁸ Мартов Л. История российской социал-демократии. — М.; Пг., 1923. — Ч. 1, 1898—1907. — С. 161.

³⁹ Levin E. Lenin: The man who made a Revolution. — New York, 1969. — P. 111.

⁴⁰ Ленін В. І. Сила і слабкість російської революції // Повне зібр. творів. — Т. 15. — С. 213.

⁴¹ Ленін В. І. Принципові питання виборчої кампанії // Там же. — Т. 21. — С. 85.

Однак ідеологи буржуазного лібералізму, ігноруючи історичний досвід першої народної революції епохи імперіалізму, відкидали лівоблокістську тактику, всіляко охаювали її. Кадетські публіцисти М. О. Бердяєв, Р. М. Бланк, П. Б. Струве, С. М. Булгаков, О. С. Ізгоев, М. Й. Гершензон, вбачаючи головну небезпеку для політичного розвитку Росії у встановленні «панування чорні»⁴², оголосили в збірнику «Вехи», що «демократичний рух і демократичні ідеї не тільки політично помилкові, не тільки тактично недоречні, але й морально гріховні...»⁴³. Під прикриттям нападок на радикальну інтелігенцію «віхівці» намагалися згнєбити революційно-демократичні традиції визвольного руху в Росії, погляди і діяльність В. Г. Белінського, М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова, Д. І. Писарева, паплюжили революційну боротьбу 1905—1907 рр., дякували царському урядові за те, що він «своїми штиками і тюрмами» врятував буржуазію «від люті народної»⁴⁴.

Лівоблокістська тактика більшовиків, розрахована на об'єднання революційно-демократичних сил під керівництвом пролетаріату і встановлення демократичної республіки, викликала у лібералів, за словами В. І. Леніна, особливу лайку і лютування⁴⁵. Ворожість кадетів щодо пролетарської та революційної демократії, їх спільних дій пояснювалася тим, що вони справедливо вбачали в цьому причину втрати свого впливу на загальнодемократичний рух. На робітничий клас Росії, відзначав В. І. Ленін, поряд з економічними й політичними утисками з боку уряду обрушилася «...вона ненависть лібералів за вирване у них соціал-демократією керівництво масами в революції»⁴⁶.

Щоб перекреслити значення тактики «лівого блоку» для загальнодемократичного руху, кадети намагалися навіть обґрунтувати її «релігійну» природу. Так, С. Н. Булгаков писав: «Скільки разів у II Державній думі в бурхливих промовах атеїстичного «лівого блоку» мені вчувалися, дивно сказати, відголоски психології православ'я, раптом виявився вплив його духовного щеплення»⁴⁷.

Підкреслюючи виражену цим ліберальним публіцистом загальнокадетську психологію щодо тактики єдності дій революційно-демократичних сил, В. І. Ленін зауважив: «Бурхливі промови атеїстичного лівого блоку»... — ось що найбільше запам'яталося в II Думі кадетові Булгакову, ось що особливо обурило його»⁴⁸. Отже, ліберали ставили своїм завданням не організацію революційно-демократичних сил для боротьби проти самодержавства, а підриз їх єдності, підпорядкування своєму згубному впливу. Революція 1905—1907 рр. та весь дальший розвиток подій підтвердили це і довели настійну необхідність боротьби із зрадницькою політикою лібералізму як найважливішої умови створення загальнодемократичного фронту. «Російська демократія, — писав В. І. Ленін, — не зможе здобути жодної перемоги, якщо вона не підірве рішуче «престижу» к.-д. серед мас»⁴⁹.

Важливість цього завдання для створення єдиного фронту зумовлювалася не тільки тим, що ліберальна буржуазія мала величезні матеріальні можливості для пропаганди своїх ідей, традиції і зв'язки в інтелігентських верствах та серед селянства, а й тим, що її лозунги підтримували меншовики.

В процесі дальшого розвитку і захисту тактики «лівого блоку» В. І. Ленін на основі досвіду революції 1905—1907 рр. показав ідейну еволюцію ліквідаторів у бік буржуазного лібералізму, наголосивши при

⁴² Речь. — 1908. — 24 янв. (6 февр.); 1 (14) февр.

⁴³ Ленін В. І. Про «Вехи» // Повне збір. творів. — Т. 19. — С. 164.

⁴⁴ Вехи: Сб. статей о рус. интеллигенции. — М., 1909. — С. 89.

⁴⁵ Див.: Ленін В. І. Історичний зміст внутріпартійної боротьби в Росії // Повне збір. творів. — Т. 19. — С. 356.

⁴⁶ Там же.

⁴⁷ Вехи. — С. 29.

⁴⁸ Ленін В. І. Про «Вехи» // Повне збір. творів. — Т. 19. — С. 164.

⁴⁹ Ленін В. І. Підсумки виборів // Там же. — Т. 22. — С. 312.

цьому, що меншовицька писанина з історії є найпослідовнішим видом реформізму, повним ренегатством, переспівом ідей віхівців⁵⁰. Слідом за ідеологами буржуазного лібералізму меншовицькі теоретики, охоплені прагненням відректися від лівоблокістської тактики, робили спроби довести, що вона, мовляв, «зжила свій вік», є «політично безглуздою»⁵¹. «Красива казка», «ідеологічне об'єднання утопічних елементів двох класових рухів пролетаріату й селянства» — так визначив своє ставлення до тактики «лівого блоку» Л. Мартов⁵². Інший ліквідатор — Ф. Дан вимагав «назавжди вбити ідею втілення тактики «лівого блоку»⁵³, не розуміючи не тільки її об'єктивної необхідності, а й політичної спрямованості.

Піддавши критичному розбору твердження меншовиків-ліквідаторів, В. І. Ленін дійшов висновку, що в основі всіх найрізноманітніших форм заперечення об'єктивної закономірності лівоблокістської тактики шляхом перекручення її суті і змісту лежить спроба меншовицьких ренегатів ліквідувати ідею гегемонії пролетаріату в російській революції⁵⁴, важливим елементом якої був лівоблокізм. Для підтвердження свого висновку Володимир Ілліч наводив висловлювання одного з ідеологів ліквідаторства Левицького, який рекомендував соціал-демократії бути «не гегемоном у загальнонаціональній боротьбі, а класовою партією»⁵⁵.

Л. Мартов робив з досвіду революції висновки, що «гегемонія пролетаріату з 17 жовтня 1905 р. відійшла в минуле»⁵⁶. У свою чергу, Ф. Дан намагався переконати читачів у тому, що в роки першої російської революції «пролетаріат залишився справді один на політичній арені»⁵⁷. Гнівню бичуючи подібні випадки ліквідаторів проти революційного робітничого класу, В. І. Ленін показав, що одна з головних особливостей революції 1905—1907 рр., її глибока відмінність від попередніх західноєвропейських революцій полягає в тому, що вперше в історії класової боротьби гегемонія пролетаріату в загальнодемократичному русі стала фактом. Підкреслюючи цю найважливішу тенденцію російського революційного руху, він відзначав, що «...протягом трьох років (1905—1907) російський пролетаріат завоював собі і російському народові те, на завоювання чого інші народи потратили десятиріччя. Він завоював *визволення робітничих мас з-під впливу* зрадницького і презренно-безсилового *лібералізму*. Він завоював собі роль *гегемона* в боротьбі за свободу, за демократію, як умову для боротьби за соціалізм»⁵⁸.

Як показав досвід революції 1905—1907 рр., гегемонія пролетаріату не має нічого спільного із згубною політикою самоізоляції, самоусунення від дрібнобуржуазних верств населення, які були і залишаються неминучим компонентом всього революційного процесу. Вказуючи на це, В. І. Ленін підкреслював, що «всі ті перемоги, — чи напівперемоги, чверть-перемоги, вірніше сказати, — які здобула наша революція, здобуті цілком і виключно завдяки безпосередньо-революційному натискові пролетаріату, який ішов на чолі непролетарських елементів трудового населення»⁵⁹.

⁵⁰ Див.: Ленін В. І. Наші скасовувачі: (Про п. Потресова і В. Базарова) // Там же.— Т. 20.— С. 113.

⁵¹ Наша заря.— 1912.— № 3.— С. 3.

⁵² Там же.— 1914.— № 5.— С. 62.

⁵³ Там же.— 1912.— № 3.— С. 3.

⁵⁴ Див.: Ленін В. І. Ліквідація ліквідаторства // Повне зібр. творів.— Т. 19.— С. 44.

⁵⁵ Наша заря.— 1910.— № 7.— С. 103.

⁵⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 341, оп. 1, спр. 111, арк. 2.

⁵⁷ Там же, спр. 281, арк. 13.

⁵⁸ Ленін В. І. Історичний смисл внутріпартійної боротьби в Росії // Повне зібр. творів.— Т. 19.— С. 356.

⁵⁹ Ленін В. І. До оцінки російської революції // Там же.— Т. 17.— С. 34.

Послідовно відстоюючи гегемонію робітничого класу в російській революції 1905—1907 рр., а отже, й тактику «лівого блоку», В. І. Ленін показував, що спроби взяти під сумнів керівну роль пролетаріату в революції є абсолютно необґрунтованими як з боку правого (Аксельрод, Потресов, Череванін, а також солідарний з ними в принципі, але з певними застереженнями, Плеханов), так і з боку лівого (Мартов, Дан) крила ліквідаторства. Череванін, писав він, «...дав таку оцінку ролі пролетаріату в революції, що вся редакція «Голоса Социал-Демократа»... була змушена відректися» від нього⁶⁰. У своїй книжці «Пролетаріат і революція» цей меншовик у такій грубій і неприкритій формі нападав на пролетаріат, що вислів «череванінщина» став активно вживатися при характеристиці ліквідаторства⁶¹.

Спробу Л. Мартова вести непряму боротьбу проти гегемонії пролетаріату В. І. Ленін розцінив як глузування над істиною⁶². Спираючись на ленінський аналіз програмно-тактичних настанов правого опортунізму, меншовик О. Ф. Цедербаум, який співробітничав у більшовицьких газетах «Звезда» і «Правда», зазначав, що заперечення керівної ролі пролетаріату є «необхідною і достатньою умовою всього ліквідаторства»⁶³.

Абстрактний, розпливчатий зміст меншовицьких, а згодом і ліквідаторських трактувань поняття «гегемонія пролетаріату» свідчив, як показав час, про фактичну відмову від авангардної ролі пролетаріату в загальнодемократичному русі. У крайньому разі, як вважав О. С. Мартинов, робітничий клас може бути лише «авангардом передової армії, а не керівником масового руху»⁶⁴. У своїх трактуваннях гегемонії пролетаріату ліквідатори зайшли в цілковиту безвихідь. У листі до О. М. Потресова П. Б. Аксельрод, проголошений меншовиками «родоначальником ідеї гегемонії пролетаріату»⁶⁵ зізнався, що він не знає, який зміст вкладати тепер у це поняття⁶⁶. Мартинов також змушений був констатувати, що в розумінні проблеми гегемонії пролетаріату меншовики «стоять... перед своєю розгубленістю»⁶⁷.

Безплідність спроб ліквідаторів заперечити гегемонію пролетаріату як теоретично, так і практично визначила наперед неспроможність їхньої позиції і щодо тактики «лівого блоку». Ось чому В. І. Ленін писав, що ліквідатори «рвуть і мечуть проти лівоблокізму», не будучи спроможними поставити питання принципово⁶⁸. Захищаючи тактику «лівого блоку» від нападок з боку ліквідаторів, Володимир Ілліч показав, що її заперечення опортуністами йшло по лінії повного розриву з основними положеннями програми, прийнятої II з'їздом РСДРП. Череванін у своїй віхівській книжці й не приховував цього. Він відверто захищав кадетську програму, визнаючи її прогресивнішою за всі аграрні програми народництва⁶⁹.

Водночас В. І. Ленін виділяв і тих меншовицьких авторів, зокрема Л. Мартова, яких революційна практика змушувала поєднувати заперечення лівоблокістської тактики з дотриманням старої аграрної програми, з якої «...лівоблокізм» випливає неминуче»⁷⁰. Л. Мартов, який

⁶⁰ Ленін В. І. Ліквідація ліквідаторства // Там же.— Т. 19.— С. 44.

⁶¹ Пролет. революція.— 1926.— № 11.— С. 83.

⁶² Див.: Ленін В. І. Реформізм в російській соціал-демократії // Повне збір. творів.— Т. 20.— С. 292.

⁶³ ЦДІА УРСР, ф. 321, оп. 1, спр. 133, ч. III, арк. 284.

⁶⁴ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 341, оп. 1, спр. 111, арк. 2.

⁶⁵ Голос социал-демократа.— 1908.— № 1—2.— С. 9.

⁶⁶ Социал-демократическое движение в России.— СПб., 1914.— Т. 1.— С. 203.

⁶⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 341, оп. 1, спр. 112, арк. 2.

⁶⁸ Ленін В. І. Принципові питання виборчої кампанії // Повне збір. творів.— Т. 21.— С. 85.

⁶⁹ Череванін Н. Современное положение и возможное будущее.— М., 1908.— С. 124—125.

⁷⁰ Ленін В. І. Принципові питання виборчої кампанії // Повне збір. творів.— Т. 21.— С. 88.

наче чуми боявся «лівого блоку», в одній із своїх статей⁷¹, всупереч своєму «колезі» Череваніну, змушений був висловити саме «...лівоблокістську думку, бо намічена ним аграрна програма, — писав В. І. Ленін, — є програма *лівоблокістських* дій і проти старого режиму, і проти *ліберальних партій* на зразок к.-д.!!»⁷²

Переконаливо спростувавши меншовицькі докази, спрямовані проти об'єктивної закономірності лівоблокістської тактики, В. І. Ленін на основі аналізу досвіду революції 1905—1907 рр. показав, що логічним завершенням тактики єдності дій лівих сил є революційно-демократична диктатура пролетаріату й селянства. Це принципове питання являло собою найгостріший пункт тактичних незгод. Тільки з урахуванням його можна було «...зрозуміти всі часткові спори (в питанні про підтримку кадетів взагалі, про лівий блок і його характер і т. д.)»⁷³. З цих позицій В. І. Ленін захищав ідею революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства, яку ліквідатори вважали абсолютно недопустимою і всіляко, переколюючи очевидні факти, спотворювали її сутність і зміст.

Стоячи на ґрунті антинаукової концепції про реакційність російського селянства, меншовики не розуміли і політичного значення та сутності революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства, тимчасового революційного уряду. Так, Ф. Дан масовий селянський рух оголосив «широко розлитим бунтом», а революційно-демократичну диктатуру пролетаріату й селянства, що на досвіді революції довела свою життєвість, «ілюзією більшовиків»⁷⁴. Л. Мартов, не розуміючи антисамодержавної спрямованості селянської боротьби за землю, вважав численні прояви демократичної диктатури мас «різновидністю народницького утопізму»⁷⁵.

Розбиваючи твердження ліквідаторів, В. І. Ленін показав об'єктивну необхідність революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства, про що, зокрема, переконливо свідчив досвід першої російської революції та міжнародного загальнодемократичного руху. Тільки втручання робітничого класу й селянства здатне було серйозно рухати вперед буржуазно-демократичну революцію, давало можливість довести її значно далі тих безпосередніх цілей, які перед нею стояли, для того, щоб «...справді здійснити ці цілі, щоб безповоротно закріпити мінімальні буржуазні завоювання»⁷⁶. Конкретизуючи марксистську ідею про безперервну революцію стосовно епохи імперіалізму, Володимир Ілліч відзначав: «Наша партія твердо стоїть на тій точці зору, що роль пролетаріату є *роль вождя* в буржуазно-демократичній революції, що для доведення її до кінця потрібні *спільні дії* пролетаріату й селянства, що без *завоювання політичної влади* революційними класами не може бути перемоги»⁷⁷.

В. І. Ленін показав також безпідставність тверджень Троцького, який намагався довести неможливість встановлення революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства на тій підставі, що останнє, мовляв, не здатне до самостійної ролі. Такого роду коаліція, на його думку, передбачала, що або одна з існуючих буржуазних партій оволодіє селянством, або, що селянство створить самостійну могутню партію. Ні те, ні інше неможливе.

⁷¹ Наша заря.— 1911.— № 7—8.— С. 42—54.

⁷² Ленін В. І. Принципові питання виборчої кампанії // Повне зібр. творів.— Т. 21.— С. 87.

⁷³ Ленін В. І. До оцінки російської революції // Там же.— Т. 17.— С. 41.

⁷⁴ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 341, оп. 1, спр. 281, арк. 27; спр. 352, арк. 1; Голос социал-демократа, 1908, № 3, с. 5.

⁷⁵ Социал-демократ.— 1909.— 28 (10) февр.

⁷⁶ Ленін В. І. До оцінки російської революції // Повне зібр. творів.— Т. 17.— С. 43.

⁷⁷ Ленін В. І. Мета боротьби пролетаріату в нашій революції.— Там же.— С. 366.

Ці погляди були помилковими як з точки зору теоретичної, так і практичного досвіду революції. Коаліція класів зовсім не передбачає партійності, а тим більше створення селянством самостійної могутньої партії. Досвід першої російської революції, писав В. І. Ленін, наочно показав, що така коаліція «...здійснювалась десятки і сотні разів у найрізноманітніших формах без «усякої могутньої самостійної партії» селянства»⁷⁸. Як приклад такої коаліції Володимир Ілліч наводив діяльність Рад, залізничних страйкових комітетів і селянських комітетів, які були переважно безпартійними.

Коли ж почався процес зародження селянської партії у вигляді «Всеросійської селянської спілки», «Трудової групи», то коаліція пролетаріату і селянства «...набирала різних форм, починаючи від невиразних і неоформлених і кінчаючи цілком виразними і оформленими політичними угодами»⁷⁹. Такими були, наприклад, спільно підписані ЦК РСДРП, партією есерів, ППС, Бундом, Всеросійськими селянською, залізничною, вчительською спілками, соціал-демократичною фракцією і трудовою групою І Думи заклики до загального страйку і підготовки повстання влітку 1906 р. «Ось вам оформлена політична коаліція партій і безпартійних організацій! Ось вам «диктатура пролетаріату і селянства», *проголошена* як загроза царизмові, як заклик до всього народу, але ще нездійснена!» — писав В. І. Ленін⁸⁰.

Таким чином, узагальнюючи досвід першої російської революції, В. І. Ленін не лише захистив тактику єдності дій революційно-демократичних сил від перекручення її ідеологами буржуазного лібералізму та різного роду опортуністів, а й сформулював і теоретично обґрунтував принципово нові положення, які склали ядро політичної теорії ліво-блокізму. Володимир Ілліч показав історично закономірний характер тактики «лівого блоку», яка бере свій початок з досвіду попередніх західноєвропейських буржуазних революцій, вказав на її місце й роль у буржуазно-демократичному русі епохи імперіалізму, її обов'язковість для всіх марксистських партій.

Весь хід революційного руху сучасної епохи переконливо довів життєвість, практичну цінність ленінського вчення про тактику «лівого блоку», яке є для комуністичних та робітничих партій капіталістичних країн єдино правильним науковим орієнтиром у здійсненні політики союзів робітничого класу з лівими силами у боротьбі за мир, демократію і соціалізм.

Вчення В. І. Леніна про політичні блоки й угоди є також невід'ємною складовою частиною теоретичної основи діяльності КПРС, яка творчо керується ним, здійснюючи активне співробітництво з соціал-демократичними й соціалістичними партіями ряду капіталістичних країн. Ми думаємо, відзначив у своєму виступі по французькому телебаченню Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов, що наші ідеологічні незгоди не перешкода для того, щоб співробітничати при розв'язанні таких животрепетних питань, як питання війни і миру. Взагалі ми відкриті для співробітництва з усіма силами, які зацікавлені в тому, щоб подолати небезпечні тенденції в розвитку світової обстановки і вивести світ на шлях співробітництва, взаєморозуміння і взаємодопомоги⁸¹.

Ленінська тактика єдності дій лівих демократичних сил і по цей день не втратила своєї актуальності й політичного значення для міжнародного комуністичного й робітничого руху і є одним з важливих засобів боротьби за створення широкого демократичного фронту антиімперіалістичних сил сучасності.

⁷⁸ Там же.— С. 359.

⁷⁹ Там же.

⁸⁰ Там же.— С. 360.

⁸¹ Див.: Визит Генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачева во Францию 2—5 октября 1985 г.— М., 1985.— С. 14.

Б. І. КОРОЛЬОВ (Київ),
О. А. МЕЗЕРЯ (Ворошиловград),
І. Л. ОСАДЧА (Ворошиловград)
**НОВІ ДАНІ ПРО ПУБЛІКАЦІЮ
ПРАЦЬ В. І. ЛЕНІНА
В БІЛЬШОВИЦЬКИХ ГАЗЕТАХ
УКРАЇНИ (1918—1920 рр.)**

Радянські історики провели копітку роботу по виявленню публікацій праць В. І. Леніна на Україні. Підсумковою працею був бібліографічний довідник, виданий Книжковою палатою УРСР¹.

Пошуки дослідників публікацій лєнінських праць на Україні на сторінках партійно-радянської преси часів грома-

дянської війни виявили нові дані². Якщо, наприклад, у бібліографічному покажчику наводяться дані про 149 публікацій праць В. І. Леніна в пресі України за 1920 р., то І. Л. Гошуляк встановив, що в дійсності їх було понад 300³, П. Х. Беляєва і О. М. Вовчок уточнили цю кількість — близько 400⁴, а в 1977 р. група авторів встановила, що праці В. І. Леніна передруковувалися в пресі України 450 разів⁵.

Доповнюючи раніше відомі публікації, автори наводять 52 публікації праць В. І. Леніна, виявлених у газетах України 1918—1920 рр., в т. ч. 43 у 1920 р.

Список нових публікацій праць В. І. Леніна в газетах України (1918—1920 рр.) *.

1918 р.

Січень. Вісник Української Народної Республіки : 16 січ.—Тов. Ленін про сучасний момент (т. 35, с. 215).

Грудень. Донецкий коммунист (Екатеринослав) : 22 дек.—Речь тов. Ленина на первом Всероссийском съезде земельных отделов, комитетов бедноты и коммун (продолжение следует)** (т. 37, с. 337—348).

1919 р.

Квітень. Известия Волынского губернского революционного комитета. 26 апр.—Речь В. И. Ленина на расширенном собрании Московского Совета 4 апреля (окончание следует) (т. 38, с. 238—254); 29 апр.—Речь В. И. Ленина на расширенном собрании Московского Совета 4 апреля (окончание) (т. 38, с. 238—254).

Липень. Известия (Волынь) : 12 июля.—Все на борьбу с врагом (в кратком изложении) (т. 39, с. 41—59); Торжественное заседание ВЦИК (окончание следует) (т. 39, с. 28—40); 13 июля — Торжественное заседание ВЦИК (окончание) (т. 39, с. 28—40).

Коммунист (Киев) : 19 июля.—Речь тов. Ленина красноармейцам (т. 39, с. 102—103).

¹ Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970) : Бібліогр. покажч.—Х., 1971.—710 с.

² Гошуляк І. Л. Про публікацію творів В. І. Леніна в газетах України 1920 р.—Укр. іст. журн., 1974, № 4, с. 52—57; Беляєва П. Х., Вовчок О. М. Нові дані про публікацію творів В. І. Леніна на Україні (1917—1920 рр.).—Там же, 1975, № 1, с. 109—113; І. Л. Гошуляк, В. Ф. Солдатенко, П. Х. Беляєва, О. М. Вовчок. Публікація творів В. І. Леніна в більшовицьких газетах України в перші роки Радянської влади.—Там же, 1977, № 4, с. 43—57.

³ Гошуляк І. Л. Назв. ст., с. 57.

⁴ Беляєва П. Х., Вовчок О. М. Назв. ст., с. 109.

⁵ Гошуляк І. Л., Солдатенко В. Ф., Беляєва П. Х., Вовчок О. М. Назв. ст., с. 52.

* Публікації наводяться під тими назвами, під якими друкувалися в газетах. Посилання даються по Повному зібранню творів В. І. Леніна.

** Продовження не знайдено.

Жовтень. «Долой Деникина» (Орган политотдела Н-ской Советской Армии) : 9 окт.— Ленин о деникинском нашествии (в сокращении) (т. 39, с. 192—194).

1920 р.

Лютий. Красная Армия (орган политотдела Реввоенсовета 12-й армии) : 12 февр.— Речь тов. Ленина (т. 40, с. 65—69); 15 февр.— Коммунисты и передовые рабочие (т. 40, с. 125—128).

Неделя фронта и транспорта (Киев) : 15 февр.— Все на фронт труда (сокращение) (т. 40, с. 74—78).

Березень. Известия Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов и Х.С.Р.К. и Кр.Д. : 12 март.— Тезисы доклада т. Ленина о буржуазной и пролетарской демократии (т. 37, с. 469—486); Завоеванное и записанное (т. 37, с. 489—491); 21 март.— Открытие 8-го съезда Российской Коммунистической партии (т. 38, с. 129—147).

Красная Армия: 9 март.— Тов. Ленин о наших задачах (т. 40, с. 188—194); 31 март.— Доклад тов. Ленина (краткое изложение) (т. 40, с. 227—245).

Селянська біднота (Харків): 26 берез.— Про становище краю (у викладі) (т. 40, с. 161—180).

Украинская беднота (Издание политотдела XII-ой Армии) : 9 март.— Речь Ленина (т. 40, с. 188—194).

Квітень. Известия (Харьков) : 3 апр.— Попытка взрыва Петербургской водопроводной станции (т. 38, с. 237); 5 апр.— Чрезвычайное заседание Московского Совета (краткий отчет) (т. 38, с. 257—259); Чрезвычайное заседание Московского Совета (краткий отчет) (т. 38, с. 238—254); 15 апр.— Ленин о международном положении (т. 38, с. 269—281).

Красная Армия : 17 апр.— От разрушения векового уклада к творчеству нового (т. 40, с. 297—299).

Профессиональное движение (Харьков) : 9 апр.— 3-й Всероссийский съезд профсоюзов (в изложении) (т. 40, с. 283—296).

Украинская беднота : 23 апр.— 50 лет рождения Ленина (т. 40, с. 307—309).

Червень. Известия (Луганск) : 23 июня.— Все на войну (сокращение) (т. 41, с. 129—141).

Липень. Красная Армия : 29 июля.— К победе всемирной революции (краткое изложение) (т. 41, с. 205—224).

Вересень. Більшовик (Полтава) : 14 верес.— 3-їзд робітників освіти в Москві (т. 54, с. 431—432).

Вісті (Черкаси) : 28 верес.— Відповідь тов. Леніна (т. 41, с. 263—264).

Жовтень. Бюллетень политотдела Упразформа XII-ой Армии : 26 окт.— Нас задушить не могут (сокращение) (т. 41, с. 327—343).

Известия (Екатеринослав) : 7 окт.— Речь тов. Ленина на 3 Всероссийском съезде коммунистической молодежи (т. 41, с. 284—303); 9 окт.— Тов. Ленин о войне с Польшей и мировой политике (т. 41, с. 267—271).

Известия Первомайского Уездного Ревкома и Наркома : 8 окт.— Речь т. Ленина (т. 41, с. 284—303).

Красная Армия : 7 окт.— Речь тов. Ленина о войне с Польшей и мировом положении (т. 41, с. 267—271); 14 окт.— Обращение тов. Ленина (т. 41, с. 318—319); 24 окт.— Нас задушить не могут (сокращение) (т. 41, с. 327—343).

Листопад. Більшовик (Київ) : 11 листоп.— Свято Жовтневої революції в Москві (т. 42, с. 1—6).

Вісті (Київ) : 10 листоп.— Свято Жовтневої революції в Москві (т. 42, с. 1—6).

Вісті (Умань) : 16 листоп.— Урочисте засідання в Москві 7-го листопада (т. 42, с. 1—6).

Известия (Кременчук) : 10 нояб.— День Октябрьской годовщины в красной Москве (т. 42, с. 1—6).

Известия (Херсон) : 10 нояб.— Мы добьем Врангеля (т. 42, с. 1—6).

Пролетарий (Харьков) : 9 нояб.— Празднование Октябрьской революции в Москве (т. 42, с. 1—6).

УКРОСТА (Изюм) : 15 нояб.— Празднование в Москве (т. 42, с. 1—6).

Грудень. Більшовик (Київ) : 30 груд.— Радянська влада вертає борг селянам (у викладі) (т. 42, с. 122—154).

Вісті Білоцерківщини : 16 груд.— Т. Ленін про концесії (скорочено) (т. 42, с. 52—74).

Вісті (Умань) : 14 груд.— Тов. Ленін про концесію (т. 42, с. 52—74); 25 груд.— 8-й з'їзд Рад. Доклад тов. Леніна (продовження буде) (т. 42, с. 122—154); 27 груд.— Доклад тов. Леніна (продовження) (т. 42, с. 122—154).

Известия (Николаев) : 24 дек.— Доклад товарища Ленина (сокращение) (т. 42, с. 122—154).

ЕКУКРОСТА (Екатеринослав) : 25 дек.— Тов. Ленин о международном положении Советских Республик (сокращение) (т. 42, с. 122—154).

УКРОСТА (Белая Церковь) : 12 дек.— Телеграмма тов. Ленина (т. 42, с. 51).

На наш погляд, назріло питання про перевидання довідника «Видання творів В. І. Леніна на Україні. (1894—1970)» з врахуванням значних успіхів у пошуках публікацій ленінських праць за останнє десятиріччя. При підготовці нового довідника необхідно, щоб наводилися фактичні дані, а також аналіз характеру публікацій праць В. І. Леніна, які в той час друкувалися нерідко у скороченому вигляді, запропонованому редакцією тієї чи іншої газети. Видання такої праці буде гідним внеском істориків у підготовку до 125-річчя з дня народження В. І. Леніна.

Й. Г. ТЕЛЬМАН (Вінниця),
В. С. БЕЛЯКОВА (Вінниця)
**БОРЬБА ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ
УКРАЇНИ ЗА ВІДБУДОВУ
ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
РЕСПУБЛІКИ
ТА ПІ СИРОВИННОЇ БАЗИ
(1944—1945 рр.)**

Значний вклад у загальнонародну справу відродження економіки нашої країни у 1944—1945 рр. після вигнання фашистських окупантів внесли під керівництвом партійних організацій робітники цукрової промисловості Української РСР, а також трудівники колгоспів і радгоспів республіки, які забезпечували цю важливу народногосподарську

галузь необхідною сировиною.

У довоєнні роки за валовим виробництвом бурякового цукру наша країна займала перше місце у світі, а УРСР давала близько 75% цієї продукції. У 1940 р. в СРСР було 211 цукрових заводів, які переробляли за добу 1880 тис. ц сировини, у тому числі на Україні — 160 заводів із загальною добовою продуктивністю переробки 1391 тис. ц солодких коренів¹. За вартістю валової продукції цукрова промис-

¹ Воблій К. Г. Відбудова цукрової промисловості УРСР і шляхи її дальшого розвитку.— К., 1946.— С. 6.

ловість республіки займала п'яте місце після таких важливих галузей, як металообробна, чорна металургія, хімічна і вугільна. Найбільша кількість підприємств по виготовленню цукру знаходилася у Вінницькій, Київській, Сумській, Полтавській та Кам'янець-Подільській (нині Хмельницька) областях.

Цукрова промисловість республіки відзначалася у довоєнний час потужною технічною базою. Поряд з реконструйованими старими підприємствами в Українській РСР працювали нові великі заводи, зокрема Лохвицький, Весело-Подільський та ін.

Гітлерівські загарбники завдали величезних збитків цій галузі промисловості України та її сировинній базі. На більшості підприємств ними було висаджено в повітря або спалено виробничі корпуси, зруйновано енергетичне господарство, знищено технологічне обладнання, складські приміщення тощо. Значних втрат зазнала й сировинна база. Всього на Україні окупанти зруйнували вщент 42 цукрових заводи, а 64 вимагали дуже великих за обсягом відбудовних робіт². Так, у Полтавській області з 11 цукрових заводів гітлерівці повністю зруйнували 10, у тому числі Лохвицький, який за потужністю займав перше місце в СРСР і друге в світі. Значних руйнувань зазнала ця галузь промисловості, зокрема, у Вінницькій області, на яку припадало до війни 20% виробництва цукру в країні.

Вирішуючи складні завдання відбудови народного господарства, Комуністична партія і Радянський уряд приділили велику увагу й відродженню цукрової промисловості України та її сировинної бази. У грудні 1943 р. Наркоматом харчової промисловості СРСР було створено спеціальну групу по відбудові цукрових заводів Української РСР та направлено для роботи на них 800 спеціалістів,

Питання відродження цукрової промисловості постійно знаходилося в полі зору партійних організацій республіки. У червні 1944 р. Центральний Комітет КП(б)У скликав у Києві нараду працівників цукрової промисловості України, на якій були присутні понад 600 чол. Її учасники докладно обговорили шляхи швидкого відродження виробництва цукру в республіці³. На цій нараді було вирішено насамперед ввести у дію якомога більшу кількість тих заводів, які зазнали найменших руйнувань. Поряд з цим намічалось відбудувати й зруйновані підприємства, що мали порівняно задовільні можливості забезпечення сировиною.

У 1944—1945 рр. ЦК КП(б)У прийняв ряд рішень, якими визначалися конкретні заходи по відбудові цукрової промисловості та її сировинної бази. Значну роботу по їх виконанню здійснили, зокрема, партійні організації Вінниччини. Там до початку виробничого сезону 1944—1945 рр. необхідно було відбудувати близько 30 заводів. Невдовзі після визволення території області від гітлерівських загарбників обком КП(б)У зібрав нараду працівників цукрової промисловості, у роботі якої також взяли участь секретарі та інші працівники райкомів партії. Її учасники розповіли про перші кроки у відбудові підприємств, обмінялися думками щодо шляхів прискорення цієї справи. Вони закликали всіх трудящих, зайнятих виробництвом цукру на Україні, розгорнути соціалістичне змагання за найшвидше відродження цієї важливої галузі народного господарства⁴. На цей заклик відгукнулися всі трудові колективи відповідних заводів республіки. Вже у другому кварталі 1944 р. соціалістичним змаганням були охоплені трудящі майже всіх підприємств Вінницького, Київського, Кам'янець-Подільського та інших цукротрестів⁵.

² Екон. Советской Украины, 1945—1975 гг.— К., 1975.— С. 184.

³ Парт. арх. Ін-ту історії партії (далі ПА ІІП) при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 46, спр. 418, арк. 2.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

Відбудовні роботи, що розгорнулися, зокрема, на цукрових заводах у важких і складних умовах воєнного часу, вимагали значного напруження сил, самовідданої праці, ініціативи. Інженерно-технічний персонал, робітники, які працювали з ентузіазмом, виявляли неабияку винахідливість, наполегливість, щоб успішно і в найкоротші строки здійснити відбудовні та ремонтні роботи.

Великих труднощів зазнавали заводські колективи у зв'язку з тим, що не вистачало палива, електроенергії, транспортних засобів. Для відбудовних робіт взагалі і в цукровій промисловості зокрема потрібно було чимало металу, цементу, деревини, значну кількість робочих рук. Багато сільськогосподарської техніки, насамперед тракторів, різноманітного реманенту потребували й господарства на селі, що відновлювали вирощування цукрового буряку.

Пов'язані із завданнями відродження цукровиробництва питання не сходили у той час з порядку денного Вінницького обкому та місцевих райкомів партії. Були вжиті заходи по зміцненню партійних організацій підприємств. Комуністи, що працювали на них, були розставлені на вирішальних ділянках відбудовних робіт. Особливу увагу партійні організації Гайсинського, Корделівського та інших цукрозаводів приділяли питанням поширення передового досвіду, розгортання соціалістичного змагання. Завдяки великій організаторській та ідейно-виховній роботі, здійсненій обкомом та райкомаами КП(б)У, первинними парторганізаціями відбудовні та ремонтні роботи до сезону цукроваріння 1944—1945 рр. були закінчені в середньому по Вінницькому цукротресту на 32 доби раніше встановленого строку. Разом з тим в 1944 р. на цукрових заводах Вінницької області без відриву від виробництва пройшли навчання 1500 кваліфікованих робітників⁶. Крім того, для забезпечення нормальної роботи цих підприємств за рішенням обкому КП(б)У було набрано 10 тис. сезонних робітників, насамперед з числа колгоспників.

Більшість серед працюючих на цукрових заводах України становили жінки. Так, на Моївському заводі Вінницького цукротресту їх було 72%, на Краснослівському заводі того ж тресту — 77% від загальної кількості працівників⁷.

Завдяки розгортанню соціалістичного змагання робітники Гайсинського цукрового заводу на 2 місяці раніше встановленого строку відбудували завод, відремонтували технологічне та інше обладнання, повністю підготували підприємство до виробничого сезону. Чимало їх перевиконували норми виробітку в два — три рази. У 1944 р. колектив цього заводу майже вдвічі перевиконав встановлений план виробництва цукру, зекономивши при цьому понад 3,1 млн. крб. У Всесоюзному соціалістичному змаганні підприємств харчової промисловості йому було присвоєно друге місце⁸. Значних успіхів у цьому змаганні добилися також колективи Деревчинського, Соколовського та Удицького заводів Вінницького цукротресту. В цілому у 1944 р. на Вінниччині були відбудовані й пущені на повну потужність 22 цукрових заводи⁹. Половина робітників цих підприємств перевиконувала встановлені норми виробітку.

У Житомирській області було намічено відбудувати в 1944 р. й підготувати до виробничого сезону всі шість цукрових заводів, які працювали там до війни. Вже на початку вересня того ж року п'ять з них були прийняті державними комісіями¹⁰. За рішенням обласного комітету партії понад 2100 чол. з числа міського та сільського насе-

⁶ Вінницький обл. держ. арх. (далі ВОДА), ф. 4406, оп. 2, спр. 119, арк. 27.

⁷ Там же.

⁸ Парт. арх. Вінницького обкому Компартії України, ф. 136, оп. 16, спр. 166, арк. 2.

⁹ Там же, оп. 20, спр. 166, арк. 2.

¹⁰ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 40, спр. 4, арк. 42.

лення були мобілізовані на роботи по відбудові цукрових заводів області¹¹.

Активно працювали на відбудові цих підприємств комсомольці та молодь. На Андрушівському цукровому заводі Житомирської області одна з комсомольсько-молодіжних бригад не виходила чотири доби з котельного цеху, щоб пустити його в дію¹². І таких прикладів немало.

Після визволення території Кіровоградщини обласним комітетом партії було розроблено та здійснено ряд заходів, які дали змогу здати в експлуатацію Перегонівський, Мало-Висківський, Капітанівський та інші цукрові заводи. Треба підкреслити, що повністю зруйнований гітлерівцями Мало-Висківський цукровий завод було введено в дію до 27-ої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції — на рік раніше встановленого строку.

Значно раніше, ніж передбачалося, почав працювати й Сабліно-Знаменський завод, де велику організаторську роботу провела партійна організація підприємства. За її ініціативою було налагоджено збирання інструментів, необхідних для ремонту обладнання, а також виготовлено значну кількість деталей з трофейної техніки. Інженерно-технічні працівники цього підприємства з ініціативи парторганізації, використавши деякі верстати, що збереглися, виготовили необхідні деталі до машин й водночас відремонтували технологічне та інше обладнання. На заводі налічувалося близько 200 стахановців та ударників¹³. По-фронтовому працювали В. Булдович, М. Погребняк та багато інших. Партійна організація підприємства виявляла постійне піклування про широкий розмах соціалістичного змагання.

Успішно відроджувалися й цукрові підприємства Кам'янець-Подільської області. Так, Волочиський завод, спалений гітлерівцями, за планом мав бути введений в дію у грудні 1945 р. За ініціативою комуністів, яку підтримали всі працівники підприємства, було вирішено завершити відбудовні роботи в грудні 1944 р. Своє зобов'язання колектив цього заводу успішно виконав¹⁴. І це було зроблено в умовах, коли підприємство, по суті, не мало централізованого постачання будівельними та іншими матеріалами. Значну допомогу у відбудові цукрозаводу подали Волочиський райком КП(б)У, райвиконком, колгоспники району, які організували збір трофейних матеріалів, деталей до верстатів, електрообладнання тощо¹⁵. Плодотворно працювали на відбудовних роботах заводські раціоналізатори та винахідники. Лише за період з 1 квітня по 1 грудня 1944 р. на підприємстві було впроваджено 23 цінні раціоналізаторські пропозиції, які дали 100 тис. крб. економії¹⁶.

Кам'янець-Подільський обком КП(б)У і виконком обласної Ради депутатів трудящих, розглянувши підсумки відбудовних робіт на цукрових заводах області у 1944 р., відзначили успіхи працівників Волочиського заводу, який став до ладу на 14 місяців раніше строку. Обком КП(б)У і облвиконком нагородили колектив цього підприємства перехідним Червоним прапором¹⁷.

З 14 цукрових заводів Кам'янець-Подільської області, які існували до війни, 12 було відбудовано достроково, у тому числі 3 заводи — Волочиський, Маківський та Старо-Костянтинівський — на 13—14 місяців раніше встановленого строку¹⁸. Велику допомогу в цій справі подали трудящі східних районів республіки.

¹¹ Там же, арк. 45.

¹² Міщенко Г. П., Матвійчук М. М. Виховані партією.— К., 1960.— С. 199.

¹³ Кіровоград. правда.— 1945.— 8 січ.

¹⁴ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 30, спр. 245, арк. 253.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Рад. Поділля.— 1945.— 6 січ.

¹⁷ Там же.— 1945.— 4 лют.

¹⁸ Парт. арх. Хмельницьк. обкому Компартії України, ф. 487, оп. 5, спр. 245, арк. 18.

Відбудовні роботи на підприємствах цукрової промисловості України ще більш інтенсивно велися в 1945 р. Зокрема, у Вінницькій області згідно з державним планом необхідно було відбудувати 4 цукрових заводи — Жданівський, Ольчедаївський, Шпиківський та Цибулівський. Крім них, працівники цукрової промисловості області взяли на себе зобов'язання додатково відбудувати ще 2 заводи — Ситковецький та Турбівський. Це зобов'язання було виконане.

Особливо успішно проходила відбудова Ситковецького підприємства. За планом передбачалося ввести його у дію в 1946 р. За ініціативою комуністів, підтриманою трудовим колективом, було вирішено здати завод в експлуатацію у 1945 р. Робітники та інженерно-технічний персонал доклали величезних зусиль, щоб з честю виконати взятє зобов'язання. На підприємстві не було жодної бригади, жодного працівника, який би не перевиконував норми. По заводу в середньому щодня виробничі завдання виконувалися на 150%. Вже в липні 1945 р. основні відбудовні роботи були завершені. Успішному їх здійсненню сприяла добре налагоджена політико-виховна робота, широко розгорнуте соціалістичне змагання на підприємстві¹⁹.

Успішно працював у рік Перемоги колектив Гайсинського цукрового заводу. Ремонтні роботи на підприємстві здійснювалися за методом, запропонованим бригадиром комсомольсько-молодіжного колективу одного з уральських заводів Є. Агарковим, який об'єднав дрібні бригади в одну комплексну бригаду. Цей метод знайшов широке застосування в усіх галузях промисловості республіки і являв собою більш раціональну форму організації праці на підприємствах. Запровадження його на Гайсинському цукровому заводі дало можливість вивільнити значну кількість робітників та підвищити продуктивність праці. В результаті у 1945 р. замість 23 ремонтних бригад, які здійснювали роботи на цьому підприємстві в 1944 р., працювало лише 14. Якщо раніше середня продуктивність праці робітників на відбудові та ремонті становила 105,2%, то в 1945 р. вона зросла на 27,6%²⁰. За підсумками соціалістичного змагання 1945 р. колектив Гайсинського цукрового заводу завоював перехідний Червоний Прапор Наркомату харчової промисловості СРСР та ВЦРПС.

На цукрових заводах республіки значно зросла середньодобова переробка сировини. Так, на підприємствах Вінницького цукротресту у 1945 р. вона становила 4629 ц цукрових буряків проти 2037 ц у попередньому році²¹.

Всього до кінця 1945 р. було відбудовано 79,8% виробничих потужностей цукрової промисловості України²². Слід врахувати, що галузі народного господарства промислової групи «Б» не могли у той час бути повністю забезпечені усім необхідним, оскільки першочергово постачалися заводи, які безпосередньо обслуговували потреби фронту, а також підприємства металургійної, вугільної та інших галузей важкої індустрії. І якщо цукрова промисловість республіки вже в ході війни успішно відроджувалася, то це було результатом величезних зусиль місцевих партійних організацій, високого трудового героїзму і активності виробничих колективів.

Відбудова цукрових заводів відбувалася одночасно з відродженням їх сировинної бази. Посівна площа цукрових буряків в республіці у 1940 р. становила 819,8 тис. га²³. Після визволення України від фашистських загарбників бурякосіяння фактично треба було розвивати спочатку. Більшість тракторів та сільськогосподарських машин воро-

¹⁹ Вінницька правда.— 1945.— 13 лип.

²⁰ Там же.— 1945.— 14 верес.

²¹ ВОДА, ф. 4406, оп. 2, спр. 51, арк. 15—19.

²² Розвиток народного господарства Української РСР, 1917—1967.— К., 1967.— Т. 2.— С. 134.

²³ Посевные площади СССР : Статистич. сб.— М., 1957.— Т. 1.— С. 34.

гом було вивезено або знищено, а ті, що збереглися, були дуже зношеними та потребували значного капітального ремонту. Транспортні засоби в колгоспах були майже відсутні. Отже, відродження посівних площ цукрових буряків, підвищення їх врожайності, збільшення валових зборів і товарності — все це було важливими завданнями трудівників села багатьох областей України у 1943—1945 рр.

До того ж після вигнання окупантів швидкими темпами відроджувалися насамперед площі під зерновими культурами, овочами, картоплею. Значно повільніше відновлювалися посіви технічних культур, зокрема цукрових буряків. Труднощі у розв'язанні цього завдання були пов'язані насамперед з тим, що буряки дуже трудомістка культура. Вона вимагала великої кількості робочих рук, яких під час війни та в перші післявоєнні роки не вистачало.

Велику увагу відродженню бурякосіяння в республіці приділили ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, обкоми та райкоми партії, територіальні сільські та колгоспні первинні партійні організації республіки.

У 1944 р. лише в Кам'янець-Подільській області було засіяно понад план 2 тис. га цукрових буряків²⁴. Успішно відроджувалось буряківництво на Вінниччині. Так, у 1944 р. колгоспи Джулинського району зібрали для того часу добрий врожай — 138 ц з гектара²⁵.

Посівні площі цукрових буряків швидко відновлювалися і в багатьох інших районах республіки. Так, якщо у 1944 р. на 60 і більше процентів відродили бурякосіяння лише 6 районів республіки, то у 1945 р. таких районів було 86. У тому ж році колгоспи республіки вивели під цукрові буряки 55,3%, а радгоспи — 61,7% довоєнної площі. Разом із зростанням посівів цієї технічної культури збільшувалися її валові збори. Якщо у 1944 р. на Україні було вирощено й зібрано 23 млн. ц, то у 1945 р. — 30 млн. ц²⁶.

Та, незважаючи на окремі успіхи колгоспів і радгоспів, в цілому по республіці урожай цукрових буряків був ще низьким. Внаслідок цього колгоспи України здали державі цукрових буряків у 1944 р. — 18%, а у 1945 р. — 23,9% у порівнянні з довоєнним часом²⁷. Давалася взнаки й низька технічна оснащеність колгоспів та радгоспів. Особливо складним завданням було вивезення буряків восени. У той час колгоспи та радгоспи мали вкрай обмежені тяглові ресурси. До того ж вони використовувалися головним чином на таких невідкладних роботах, як сівба озимих культур, оранка на зяб, транспортування хліба тощо. У зв'язку з цим вивезення буряків затягувалося аж до зими, що відбивалося на їх якості.

У 1945 р. колгоспи республіки мали лише 331, радгоспи — 174, МТС — 3000 автомашин²⁸. Більшість з них були передані військовими частинами і, як правило, були дуже зношеними. Ця техніка не могла використовуватися на повну потужність при транспортуванні цукрової сировини. Партійним організаціям республіки доводилося проводити чималу роботу по мобілізації на вивезення буряків автотранспорту підприємств, установ. Велику допомогу у цій справі подавали своїм транспортом військові частини.

Незважаючи на швидкі темпи відродження цієї галузі промисловості, на Україні у 1945 р. вироблялося лише 329 тис. т цукрового піску порівняно з 1580 тис. т у 1940 р.²⁹ Це пояснюється не тільки тим, що не були відновлені довоєнні потужності цукрової промисловості, а значною мірою — обмеженими ресурсами сировини.

²⁴ Парт. арх. Хмельницького обкому Компартії України, ф. 487, оп. 5, спр. 143, арк. 3.

²⁵ Правда України. — 1945. — 17 лютого.

²⁶ Ліпський В. М. Післявоєнний розвиток цукрової промисловості Української РСР. — К., 1959. — С. 29.

²⁷ Там же. — С. 30.

²⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 33, спр. 588, арк. 20.

²⁹ Страна Советов за 50 лет. — М., 1967. — С. 310.

І все ж, незважаючи на величезні труднощі воєнного часу, в результаті вжитих Комуністичною партією та Радянським урядом заходів, у 1944—1945 рр. було зроблено чимало у справі відродження буряківництва. Це стало необхідною передумовою остаточної відбудови цукрової промисловості республіки у роки четвертої п'ятирічки, коли був перевершений довоєнний рівень виробництва цукру.

Б. А. МАРТИНЕНКО (Київ)
**З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ
 РАДЯНСЬКО-КАНАДСЬКИХ
 ВІДНОСИН У РОКИ
 ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У вітчизняній історичній літературі питання розвитку радянсько-канадських відносин в період другої світової війни вивчено ще недостатньою мірою. Деякі аспекти співробітництва між СРСР і Канадою розглядаються в окремому розділі колективної праці «Канада 1918—1945»¹. Проблеми боротьби прогресивних сил Канади за союз із СРСР у роки війни висвітлені в монографії Л. О. Лещенка². Ряд важливих питань радянсько-канадських відносин воєнного періоду проаналізовано в працях Л. В. Поздєєвої³. В буржуазній історіографії дана тема розроблена лише в деяких дослідженнях⁴. Окремі публікації буржуазних авторів містять прямі наклепи та антирадянські вигадки⁵. В зв'язку з цим аналіз початкового періоду розвитку радянсько-канадських відносин під час війни має не лише науковий, а й політичний інтерес.

Саме в часи другої світової війни завдяки зусиллям прогресивних сил, очолюваних компартією, всупереч реакційній політиці тогочасного канадського кабінету і було закладено їх фундамент.

Метою цієї розвідки є дослідження найменш вивчених аспектів розглядуваної проблеми. Розвиток відносин між обома країнами у той період ішов складним шляхом. Канадські лідери на початку війни все ще «не визнавали СРСР» і далеко не відразу зрозуміли необхідність відмовитися від політики запеклої антирадянщини й установити нормальні дипломатичні контакти з Радянським Союзом. Уряд Канади всіляко заохочував провокаційні виступи своїх ультра з питань возз'єднання західноукраїнських та західнобілоруських земель із СРСР. Найреакційніші представники правлячих кіл, наприклад, головний капелан збройних сил Канади Дж. Уелс і лідер консервативної партії Онтаріо Дж. Дрю публічно висловилися за союз з гітлерівською Німеччиною проти СРСР⁶.

Скрупульозно відшукувалися будь-які прецеденти, щоб відмовити Радянському Союзу у видачі ліцензій на імпорт товарів з Канади⁷. 22 січня 1939 р. на засіданні воєнного комітету було прийнято рішення відмінити раніше намічені поставки Радянському Союзові 1 млн. бушелів канадської пшениці⁸. Коли ж стало зрозуміло, що подібний крок завдасть значних збитків канадським монополіям, то продаж зер-

¹ Канада, 1918—1945. Іст. очерк.— М., 1976.— С. 336—363.

² Лещенко Л. О. СРСР і Канада в антигітлерівській коаліції. Демократ. сили Канади в боротьбі проти фашизму, за союз і бойове співробітництво з СРСР, 1941—1945 рр.— К., 1973.

³ Поздєєва Л. В. Канада и СССР в годы второй мировой войны. Амер. ежегодник: 1982.— М., 1982.— С. 9—37; Канадско-советские отношения (1942—1945): Амер. ежегодник: 1983.— М., 1983.— С. 176—200.

⁴ Davies R. A. Canada and Russia. Neighbours and Friends.— Toronto, 1944; Vaillancourt E. Le Canada et les Nations Unies.— Montreal, 1942.

⁵ Balawyder A. Soviet-Canadian relations between the world wars.— Toronto, 1972.

⁶ Лещенко Л. О. Вказ. праця.— С. 28—29.

⁷ Documents on Canadian external relations (далі — DCER), Vol. 8.— P. II, P. 1092.

⁸ Ibid.— P. 1093.

на для СРСР відбувався під провокаційним гаслом: «Поставки канадської пшениці виснажать грошові запаси росіян, які можуть бути використані для наступу на Фінляндію»⁹. В лютому 1940 р. торгівлю з СРСР було остаточно заборонено.

Така позиція багато в чому пояснювалась стійкими антирадянськими настроями прем'єр-міністра Канади У. Л. Макензі Кінга. За свідченням одного з його офіційних біографів Г. Харді, він був цілком переконаний, що «комунізм це — найбільша небезпека»¹⁰. Якщо Черчілль в умовах реальної загрози існуванню Великобританії змушений був ставитися до Радянського Союзу як до найбільш цінного потенціального союзника, а Рузвельт унаслідок своєї політичної далекозорості напередодні нападу гітлерівської Німеччини на СРСР припускав можливість в майбутньому блокуватися з Радянським Союзом у боротьбі проти фашистських агресорів*, то Кінг настільки закоснів у своїх антирадянських поглядах, що не виявляв подібних тенденцій. З другого боку, точка зору деяких провідних канадських дипломатів з питань взаємин з СРСР змінювалася. Так, 17 липня 1940 р. радник МЗС Канади Н. Робертсон надіслав Кінгу меморандум, в якому писав: «Необхідність підтримання нормальних дружніх відносин з СРСР на даний момент важлива як ніколи раніше»¹¹. Прем'єр однак не орієнтувався на подібні думки.

20 червня 1941 р. до Лондона прибув новий американський посол Дж. Вайнант, який замінив Дж. Кеннеді. У посланні Черчіллю, яке Рузвельт вручив йому, говорилося про те, що він негайно виступить із заявою про підтримку будь-якої декларації, «яку може зробити прем'єр-міністр, вітаючи Росію як союзника...»¹². На відміну від цієї позиції Кінг ще раніше підготував текст промови, в якій Радянський Союз був зарахований до ворогів Канади (як і Німеччина). Колеги прем'єра ледь переконали свого патрона відмовитись від виступу, справедливо вважаючи, що він був би провокаційним актом щодо СРСР, який із часом може стати союзником¹³.

Вступ Радянського Союзу в другу світову війну внаслідок нападу гітлерівської Німеччини докорінно змінив характер війни, стратегічне розмежування сил на світовій арені. Проти фашистського блоку виступила могутня соціалістична держава. Віднині все вирішувалося на радянсько-німецькому («східному») фронті.

Відомості про віроломний напад на Радянський Союз викликали в канадських правлячих колах подвійну реакцію. Так, Кінг, дізнавшись про це з виступу Черчілля по радіо 22 червня, в той же день записав у своєму щоденнику: «Воїстину я відчув величезне полегшення. Це ослабить активність комуністів на нашому континенті»¹⁴. Таким чином, у канадського прем'єра насамперед спрацював антикомунізм.

Однак ідучи у фарватері політики США і Англії, які відразу ж проголосили про офіційне позитивне ставлення до участі СРСР у вій-

Davies R. A. Op. cit.—P. 88.

Hardy H. R. Mackenzie King of Canada: A biography.—London etc, 1949.—P. 268.

* Рузвельт, маючи відомості від своєї розвідки про рішення Гітлера вчинити напад на СРСР і те, що бомбардування Англії — лише камуфляж «Барбаросси» (The Memoirs of Cordell Hull.—New York. 1948.—Vol. 2.—P. 967), вважав за доцільне сповістити про це Радянський уряд у березні (Самсонов А. М. Крах фашистской агрессии. 1939—1945.—М., 1975.—С. 124), а Черчілль — у квітні 1941 р. (Жилин П. А. Как фашистская Германия готовила нападение на Советский Союз, изд. 2-е, доп.—М., 1966.—С. 219—220). Проте ці повідомлення настільки дисонували з усією попередньою англо-американською політикою нацькування Німеччини на СРСР, що Сталін вважав їх дезінформаційними.

¹¹ DCER, vol. 8, p. II.—P. 1095.

¹² Churchill W. S. The Second world war.—London, 1950.—Vol. 3.—P. 330; История второй мировой войны, 1939—1945.—М., 1975.—Т. 4.—С. 16—17.

¹³ Лещенко Т. О. Вказ. праця.—С. 33.

¹⁴ The Mackenzie King Record. 1939—1944.—Toronto, 1960.—Vol. 1.—P. 225.

ні¹⁵, Кінг не наважився афішувати свої почуття. У своєму інтерв'ю для преси 22 червня він був змушений заявити: «Нацистський напад на Радянську Росію — це не хрестовий похід проти червоної загрози. Скоріше це — нова форма нападу на Великобританію та усі інші демократії. Незаперечним фактом сьогодняшнього дня є те, що СРСР веде боротьбу з Німеччиною. Кожний, хто бореться з нашим ворогом, продовжує наш курс»¹⁶. Але канадський прем'єр не відмовив собі в насолоді прилюдно висловитися в дусі найбільш запеклих антирадянських діячів*. Так, 9 липня, виступаючи в Брандоні, він відверто висловив побажання, щоб нова війна була виснажливою як для Німеччини, так і для СРСР¹⁷.

Така позиція голови уряду визначала і стриманість інших офіційних осіб, навіть коли вони висловлювали реалістичні міркування щодо СРСР. Так, 24 червня канадський міністр торгівлі Дж. Маккінон лако-нічно сповістив, що «якщо необхідно, то Канада допоможе Росії продовольчими поставками»¹⁸. Але від таких заяв до реальної допомоги було ще далеко.

17 липня до МЗС Канади з дипломатичної місії у Вашингтоні надійшло повідомлення радника Х. Ронга, в якому йшлося про одержані ним відомості про побажання радянського посла у США К. А. Уманського встановити прямі дипломатичні контакти з Канадою, оскільки використання з цією метою радянського посольства в Лондоні та англійського міністерства закордонних справ «як офіційних каналів зв'язку Москви з Оттавою» створювало незручності¹⁹. Оттава ніяк не відреагувала на цей зондаж. Як визнає професор Торонтського університету Р. М. Доусон, «поява Росії як союзника, що воював, недостатньо вплинула або взагалі не вплинула на канадську політику аж до вересня 1941 р. ...Канада не відчувала будь-якої необхідності подавати Росії допомогу, постачаючи продовольство та зброю»²⁰.

Ставлення широкої канадської громадськості цілком відрізнялося від позиції уряду. Протягом червня — липня по країні прокотилася хвиля мітингів з вимогою встановити дипломатичні відносини з СРСР, відновити торговельні зв'язки²¹. 22 липня на одному з них, що відбувся в Торонто, було прийнято резолюцію, яка вимагала від властей подавати «цілковиту моральну й матеріальну допомогу Радянському Союзові, який відбивав запеклі атаки гітлерівських полчищ». У телеграмі на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР М. І. Калініна його учасники писали: «Ми впевнені, що згуртованість і рішучість народу і хоробрість ваших солдатів приведуть до того, що кордони вашої великої країни стануть могилою фашизму»²². Учасники мітингу зібрали 2300 доларів у фонд допомоги СРСР²³.

Силою, що мобілізувала трудящих Канади на боротьбу за розгром гітлерівської Німеччини, за підтримку героїчної боротьби Радян-

¹⁵ Докладно див.: Трухановский В. Г. Уинстон Черчилль. Полит. биограф. — М., 1968. — С. 336—337; Яковлев Н. Н. Франклин Рузвельт: Человек и политик. — М., 1965. — С. 385—386; Blum J. M. From the Morgentau Diaries: Years of Urgency, 1938—1941. — Boston: Houghton, 1967. — Vol. 2. — P. 259—260.

¹⁶ Повний текст див.: DCER, vol. 8, p. II. — P. 1101—1102.

* Як відомо, в той час з ворожими висловлюваннями на адресу СРСР виступили американські сенатори і конгресмени Г. Гувер, Г. Трумен, Р. Тафт, Б. Кларк, А. Ванденберг, М. Дайс, Г. Фішер та ін. (История второй мировой войны, 1939—1945. — Т. 4. — С. 34, 167).

¹⁷ Лещенко Л. О. Вказ. праця. — С. 38.

¹⁸ Davies R. A. Op. cit. — P. 91.

¹⁹ DCER, vol. 7, p. I. — P. 94.

²⁰ Dawson R. M. Canada in world affairs: Two years of war, 1939—1941. — London etc, 1943. — P. 91.

²¹ DCER, vol. 8, p. II. — P. 1107.

²² Международная солидарность трудящихся в борьбе за мир и национальное освобождение против фашистской агрессии, за полное уничтожение фашизма в Европе и Азии (1938—1945): Документы и материалы. Сб. VI. — М., 1962. — С. 306.

²³ Там же.

ського Союзу, стала Комуністична партія Канади (КПК), яка змушена була діяти в підпіллі *. Вже 23 червня 1941 р. КПК обнародувала декларацію з вимогою негайного створення єдиного антифашистського фронту й відправлення необхідних воєнних матеріалів до СРСР ²⁴. 23 серпня ЦК КПК опублікував програмний документ «Національний фронт в ім'я перемоги!» ²⁵. В ньому було підкреслено: «Ми повинні завдати поразки прагненню фашистів до завоювання світу, щоб забезпечити собі гідне майбутнє. Канада повинна якнайтісніше співробітничати з іншими союзниками з метою завдати поразки й знищити зловісну владу нацистів. Це вирішальне завдання сьогодення. Від його успішного виконання залежить майбутнє Канади» ²⁶.

Героїчна боротьба радянського народу проти фашистських загартників викликала глибоке захоплення народів американського континенту. На численних мітингах і зборах трудящі приймали резолюції підтримки Радянського Союзу, надсилали нашому народу вітальні телеграми. Так, 17 вересня Молодіжна конференція організованих хуторників і шкіряників США і Канади відправила на адресу захисників Ленінграда привітання, в якому говорилося: «Будьте впевнені у нашій вдячності за ваші героїчні жертви і в тому, що ми докладаємо всіх зусиль для підтримки вашого героїзму...» ²⁷.

В жовтні 1941 р. канадська організація Червоного Хреста надіслала до СРСР партію медикаментів на суму 100 тис. доларів, зібраних рядовими канадцами. Пізніше Червоний Хрест опублікував відозву, в якій містився заклик зібрати з цією метою ще 500 тис. доларів. Трудящі країни гаряче відгукнулися на нього. У стислі строки було зібрано 1 млн. доларів. Прогресивна Українська асоціація допомоги Батьківщині в Канаді внесла у фонд боротьби СРСР 122 тис. доларів ²⁸. Навіть франко-канадці, у середовищі яких буржуазно-націоналістичні діячі сподівалися розпалити антирадянські настрої, висловлювались за необхідність підтримувати Радянський Союз ²⁹. Канадський історик Г. П. Глазеврук пише про це так: «Жертви, яких зазнав радянський народ під час просування німецьких армій углиб Радянського Союзу, і величезні зусилля нації..., викликали повагу й дружні почуття серед канадців. Незважаючи на величезні людські й матеріальні втрати, СРСР вже на початку війни став ще більш могутньою державою, ніж раніше, державою, непохитність якої визначила її воєнні успіхи» ³⁰.

З початку листопада за підтримку СРСР і насамперед встановлення дипломатичних відносин з нашою країною почали висловлюватися члени канадського парламенту ³¹ й буржуазна преса. Наприклад, газета «Globe and Mail» в ті дні писала: «Очевидно, що у нашого уряду немає серйозних підстав, щоб відкладати встановлення офіційних дружніх відносин з Росією шляхом обміну дипломатичними представництвами, і ми сподіваємося, що не виникне ані найменших перешкод, які були б спроможні запобігти здійсненню цього надзвичайно мудрого заходу... Російські люди заслуговують на більш дружнє й тепле ставлення...» ³².

* 15 травня 1940 р. діяльність Компартії Канади за вимогою Кінга було заборонено (The Canada year book, 1940.—Ottawa, 1940.—P. 1145).

²⁴ История второй мировой войны 1939—1945.—Т. 4.—С. 222.

²⁵ Бак Тим. Тридцать лет коммунистического движения в Канаде (1922—1952).—М., 1964.—С. 180.

²⁶ Бак Тим. Изб. произвед.—М., 1972.—С. 253.

²⁷ Международная солидарность трудящихся...—С. 344.

²⁸ Davies R. A. Op. cit.—P. 93.

²⁹ Dawson R. M. Op. cit.—P. 82.

³⁰ Glazebrook G. P. A History of Canadian external relations.—London, 1950.—P. 449.

³¹ Канада, 1918—1945.—С. 471.

³² The Globe and Mail.—1941.—November 10.

Навіть у працях буржуазних авторів зустрічається вимога встановити дипломатичні відносини з СРСР. Так, Дж. І. Джонсен у книзі «Канада і Західна півкуля» писала: «Багато хто висловлює здивування... з приводу того, що ми маємо дипломатичні відносини з вішістським урядом, який є активним союзником Гітлера, в той час, як відмовляємося мати прямі стосунки з Росією, високі моральні якості якої й ударна могутність є величезним фактором для обороноздатності Канади»³³.

Поступова трансформація ставлення канадського уряду до питання про дипломатичне визнання Радянського Союзу визначалася, безумовно, не лише настроями, пануючими серед громадськості країни, а й усім ходом політичних подій у світі. Партнери Канади — США і Англія — йшли на вигідне для них зближення із СРСР. 12 липня 1941 р. у Москві було підписано радянсько-англійську угоду про спільні дії у війні проти Німеччини, 16 серпня — про товарооборот, кредит і кліринг. 2 серпня у Вашингтоні відбувся обмін нотами про економічну допомогу США Радянському Союзові в його боротьбі проти збройної агресії. 14 серпня Рузвельт і Черчілль підписали Атлантичну хартію — спільну декларацію про принципи нового світового правопорядку «після остаточного знищення нацистської тиранії»³⁴. 24 вересня Радянський Союз приєднався до неї.

Канадські керівники змушені були якось реагувати на ці події. Кінгу довелося відмовитися від відверто негативного ставлення до питання про прямі контакти своєї країни з Радянським Союзом.

31 жовтня Кінг надіслав верховному Комісарові Канади в Лондоні Мессі телеграму, в якій зазначалося: «Канадський уряд згоден прийняти одного чи двох російських консулів, в обов'язки яких увійде подання допомоги в плані якнайскорішого досягнення угод у справі відправки зброї та спорядження до СРСР»³⁵. 13 листопада Мессі інформував І. М. Майського про це рішення. Тоді ж до СРСР було надіслано першу партію спорядження³⁶. Але на цілковите дипломатичне визнання Радянського Союзу канадський уряд не йшов.

Розгром Червоною Армією гітлерівців під Москвою, загальний наступ радянських військ узимку 1941—1942 рр. ознаменували початок докорінного перелому у війні³⁷. Фашистським загарбникам було завдано першу стратегічну поразку з часу її початку. Це зумовило значне зростання авторитету СРСР, його впливу на вироблення міжнародної політики.

Трудащі Великобританії, США та інших країн вимагали від своїх урядів активізації воєнних дій. Демократичні сили Канади під керівництвом КПК також розгорнули широку кампанію боротьби за підтримку СРСР³⁸. Вони розуміли, що майбутнє їх країни залежить від подій на радянсько-німецькому фронті. Як підкреслив Тім Бак, «немає більше ані найменшого виправдання ілюзії, що Канада застрахована від небезпеки завдяки океану»³⁹.

Величезна роль Радянського Союзу у війні, наполегливі вимоги канадської громадськості примусили уряд лібералів нарешті переглянути свої відносини із СРСР. 5 лютого 1942 р. у Лондоні було підписано угоду між обома країнами про обмін консульськими представни-

³³ Johnsen J. E. Canada and the Western Hemisphere: The reference shelf.— New York, 1944.— Vol. 17.— N 3.— P. 75.

³⁴ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: Документы и материалы.— М., 1946.— Т. 1.— С. 148.

³⁵ DCER, vol. 7, p. 1.— P. 95.

³⁶ Free World.— December 1941.— Vol. 1.— N 1.— P. 253.

³⁷ История второй мировой войны, 1939—1945.— Т. 4.— С. 301.

³⁸ Лещенко Л. О. Вказ. праця.— С. 48—50.

³⁹ Бак Тим. Изб. произв.— С. 293.

цтвами⁴⁰. 12 червня 1942 р. було встановлено дипломатичні відносини з Радянським Союзом на рівні посланників⁴¹. Але радянський посланник Ф. Т. Гусев був прийнятий в Оттаві лише в жовтні, а Л. Д. Уілгресс прибув до Москви тільки в листопаді 1942 р.⁴². 11 грудня 1943 р. місії СРСР і Канади було перетворено в посольства⁴³.

Особисті антирадянські настрої прем'єр-міністра У. Л. Макензі Кінга, що впливали на позицію уряду Канади, не стали домінуючими при остаточному визначенні правлячим кабінетом свого ставлення до Радянського Союзу. Вступ СРСР у другу світову війну, що докорінно змінило хід воєнних подій і всю стратегічну розстановку сил на світовій арені, змусив державних керівників Канади услід за Англією і США побачити в Радянській державі єдину силу, яка спроможна була перемогти фашизм і відвернути загрозу, що нависла над країнами Заходу.

⁴⁰ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны.— С. 224—225.

⁴¹ Там же.— С. 287—288.

⁴² Lingard C. C., Trotter R. G. Canada in world affairs: September 1941 — to May 1944.— Toronto, 1950.— P. 145.

⁴³ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны.— С. 428.

О. І. ЛАТУН (Запоріжжя)

ПРО ДОПОМОГУ ТРУДЯЩИХ ПРИДНІПРОВ'Я ФРОНТУ (1943—1945 рр.)

У ході визволення тимчасово окупованих ворогом територій радянських республік відбувалися поступове відродження промисловості та сільського господарства, нормалізація життя населення, що з кожним днем посилювало воєнно-економічний потенціал Союзу РСР, могутність Червоної Армії, наближало день жаданої Перемоги. Дедалі посилювалася єдність тилу та фронту, яка була однією з вирішальних передумов перемоги радянського народу над фашистськими загарбниками. Як підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов у своїй доповіді на ювілейному урочистому засіданні, присвяченому 40-річчю Перемоги, «під час грізної небезпеки наша країна стала справді єдиним військовим табором. Безприкладне героїство і стійкість виявив радянський робітничий клас»¹.

В даній публікації автор робить спробу висвітлити вклад у перемогу над фашистськими загарбниками трудящих одного з найважливіших економічних районів Радянської України — Придніпров'я, розглянути основні форми їх допомоги фронту у 1943—1945 рр.

Відступаючи під нищівними ударами Червоної Армії, фашисти завдали економіці цього регіону, як і всієї республіки, величезних втрат. Особливо сильно постраждали там металургійна, рудна та енергетична галузі промисловості.

Мобілізуючи трудящих країни на подання всебічної допомоги фронту, партія приділяла значну увагу відродженню важкої промисловості — основи обороноздатності країни. Як і в інших районах, на Придніпров'ї з перших днів після визволення розгорнулися відбудовні роботи. Комуністична партія і Радянський уряд підтримали патріотичні ініціативи трудящих радянських республік, що були спрямовані на подання допомоги у відродженні промисловості Придніпров'я. Незважаючи на значні труднощі воєнного часу, сотні підприємств країни за рахунок внутрішніх резервів посилали у Придніпров'я інструменти, матеріали, обладнання, транспорт. Значною була й допомога цьому регіону кваліфікованою робочою силою. Її подали усі братні народи Союзу РСР і насамперед великий російський народ. З метою швидшого початку відбудовних робіт і їх дальшого розгортання над визволеною від ворога Дніпропетровщиною шефство взяла Свердловська область, а над Запорізькою — Омська область². Велика всебічна допомога, що її подали трудящим Придніпров'я радянські республіки, дала змогу вже у роки війни виконати значний обсяг робіт по відбудові ряду підприємств, які почали випуск продукції для фронту.

Одержуючи допомогу всієї країни, робітники, селяни, інтелігенція Придніпров'я, як й усі радянські люди, прагнули зробити все для перемоги над ненависним ворогом. Пам'ятаючи ленінську настанову про те, що «...допомагати Червоній Армії всім, чим тільки може допомогти кожен,— такий є перший, основний і найголовніший обов'язок кожно-

¹ Горбачов М. С. Безсмертний подвиг радянського народу // Вибрані статті і промови. — К., 1986. — С. 302.

² Средний Урал в Великой Отечественной войне: Сб. документов. — Свердловск, 1978. — С. 95; Парт. арх. Омського обкому КПРС, ф. 437, оп. 9, спр. 1051, арк. 51.

го свідомого робітника і селянина...»³, трудящі придніпровського регіону республіки з перших днів після визволення активно включилися у всенародний рух допомоги Червоній Армії.

Великого значення у воєнний час набуло завдання зосередження зусиль усього народу на вирішальних напрямках економіки, які забезпечували найбільш дієву допомогу фронту. Так, після визволення Донбасу першочерговим оборонним завданням стало відродження вугільної промисловості. Партійні та комсомольські організації Придніпров'я провели значну роботу по виконанню рішення Державного Комітету Оборони (ДКО) СРСР від 26 жовтня 1943 р. «Про першочергові заходи по відбудові вугільної промисловості Донецького басейну»⁴. Тільки із Запорізької області на кінець 1943 р. туди було відправлено 30 тис. робітників⁵. Бюро Дніпропетровського обкому партії ухвалило, крім подання допомоги робочою силою, відправити у Донбас бетономішалки, транспортери, іншу будівельну техніку⁶. 31 травня 1944 р. РНК УРСР та ЦК КП(б)У прийняли постанову «Про шефство областей України над вугільними трестами Донбасу»⁷. Розуміючи, що кожна тонна донецького вугілля є вкладом у справу перемоги, трудящі Дніпропетровщини взяли шефство над трестом «Червоноармійськ-вугілля». Запорізька область шефствувала над трестами «Боковантрацит» та «Свердловвугілля» комбінату «Ворошиловградвугілля»⁸. Виконуючи рішення партії та уряду, жителі Придніпров'я подали відчутну допомогу Донбасу й своєю героїчною працею сприяли виконанню найважливішого завдання моменту — відродження основної вугільної бази країни й забезпечення потреб Червоної Армії.

Однією з форм допомоги трудящих визволених районів республіки фронту була участь у відбудові шляхів сполучення. Відступаючи, ворог знищив залізничні комунікації Придніпров'я. Це, зокрема, створювало великі труднощі для постачання військ 3-го і 4-го Українських фронтів, ускладнювало відродження промислових об'єктів району. 2 листопада 1943 р. 5-й і 20-й мостові батальйони 1-ої гвардійської залізничної бригади приступили до відбудови мостів через річку Мокра Москва у Запоріжжі.

Незабаром ця бригада почала відновлювати там міст через Дніпро. Для спорудження останнього необхідно було виконати земляні роботи загальним обсягом 65 тис. кубометрів. Активну участь у цих відбудовних роботах взяли й жителі міста, з числа яких було сформовано 12 робітничих батальйонів по 500 чол.⁹

Фашисти знищили й обидва залізничні мости у Дніпропетровську. Тому військові вантажі переправлялися понтонним шляхом сполучення, що затримувало підготовку дальших наступальних операцій Червоної Армії. Було прийнято рішення відбудувати один з мостів через Дніпро за 40 днів. В середині вересня 1943 р. шефство над цією будовою взяла обласна комсомольська організація. В результаті наполегливої праці трудящих Дніпропетровська та районів області цей важливий стратегічний об'єкт було споруджено достроково¹⁰.

³ Ленін В. І. Лист до робітників і селян з приводу перемоги над Колчаком // Повне збір. творів.— Т. 39.— С. 143.

⁴ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: В 5-ти т.— М., 1968.— Т. 3.— С. 169.

⁵ Очерки истории Запорожской областной партийной организации.— Днепропетровск, 1981.— С. 195.

⁶ Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 19, оп. 4, спр. 90, арк. 2.

⁷ Очерки истории Коммунистической партии Украины.— Киев, 1977.— С. 572.

⁸ Держ. арх. Запорізь. області, ф. 1335, оп. 9, спр. 19, арк. 2.

⁹ Терехин К. П., Таралов А. С. Гвардейцы-железнодорожники: Боевой путь 1-й гвардейской железнодорожной Варшавской, ордена Кутузова бригады, 1941—1945 гг.— М.— 1966, с. 100, 103.

¹⁰ Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941—1945 гг.: Сб. документов и материалов.— Днепропетровск, 1962.— С. 226, 233.

Велику допомогу у забезпеченні наступальних операцій наших військ на фронті подали робітники та службовці Дніпропетровського металургійного заводу. До квітня 1944 р. на останньому із заощадженого металу було виготовлено 232 мостових прогони загальною вагою 4276 т. Військова Рада 3-го Українського фронту відзначила, що вони використовувалися для будівництва найважливіших мостів під час наступу військ фронту, і порушила перед урядом клопотання про нагородження заводу орденом Леніна¹¹.

Вже через кілька тижнів після визволення районів Придніпров'я підприємства, що були найменше зруйновані, після відповідного переобладнання відновили свою роботу й почали випуск фронтової продукції. В грудні 1943 р. бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У, виходячи з потреб фронту, розглянуло питання про організацію бази по ремонту автомашин для автомобільного управління 3-го Українського фронту. Було вирішено виявити на заводах міста необхідне для неї обладнання, мобілізувати для роботи на ній 100 чол. місцевого населення, а також організувати там виробниче навчання учнів школи ФЗУ заводу ім. Г. І. Петровського. Контроль за виконанням намічених заходів було покладено на заступника завідувачого оборонним відділом обкому партії¹². В результаті великої організаторської роботи, яку провів обласний комітет партії, завдяки трудовому героїзму робітників міста в надзвичайно стислі строки було налагоджено виробництво 84 найменувань запасних частин для потреб автотранспорту 3-го Українського фронту¹³. На заводах Запорізької області в перші місяці 1944 р. було виготовлено 900 окопних печей, багато іншої фронтової продукції. Тільки завод «Комунар» у другому кварталі 1944 р. налагодив випуск 10 видів боєприпасів. Всього за час, що минув від визволення Запоріжжя до вересня 1944 р., підприємства міста виготовили продукції для потреб фронту на 3737 тис. крб.¹⁴

Свідченням міцної єдності армії та народу, патріотизму радянських людей було створення в роки війни фонду оборони. Трудящі Придніпров'я активно включилися у цю загальнонародну справу. За ініціативою комсомольців та молоді Василівського та Якимівського районів Запорізької області 20 тис. молодих колгоспників взяли участь у відбудові Дніпрогесу. На розчистці території, земляних та бетонних роботах вони відпрацювали 118 тис. людино-днів. Значну за обсягом роботу там же виконали юнаки і дівчата міст Запоріжжя, Мелітополя, Осипенко. Всі зароблені молодими патріотами гроші — понад 800 тис. карбованців — було передано до фонду оборони на будівництво авіаескадриль «Відбудовник Дніпрогесу»¹⁵. 217 тис. крб. передали на цю ж справу робітники «Запоріжсталі»¹⁶. Збір коштів на потреби Червоної Армії проходив надзвичайно активно. Якщо на початок лютого 1944 р. трудящі Запорізької області внесли у фонд оборони 20 млн. крб., то вже на кінець цього ж місяця їх внески перевищували суму 30 млн. крб.¹⁷

Значного поширення у той час набули колективні внески трудящих Придніпров'я у фонд оборони. Робітники та службовці Дніпродзержинського заводу ім. Дзержинського відрахували на виготовлення військової техніки дво- і триденний заробіток¹⁸. Понад 2337 тис. крб.

¹¹ Вербило О. М. Допомога Українського народу фронту в період переможного завершення Великої Вітчизняної війни.— Укр. іст. журн.— 1961.— № 4.— С. 44.

¹² Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 19, оп. 4, спр. 9, арк. 17—18.

¹³ Там же, спр. 7, арк. 77—78. Підрахунки авт.

¹⁴ Запорожская область в годы Великой Отечественной войны, 1941—1945 гг.: Сб. документов.— Запорожье, 1959.— С. 293.

¹⁵ Арх. ЦК ВЛКСМ, ф. 1, оп. 8, спр. 283, арк. 5.

¹⁶ Парт. арх. Запорізького обкому Компартії України, ф. 229, оп. 1, спр. 87, арк. 56.

¹⁷ Червоне Запоріжжя.— 1944.— 4 лют.; 23 лют.

¹⁸ Рад. Україна.— 1944.— 4 лют.

внесли на будівництво авіаескадрильї «Залізничник Сталінської» працівники Дніпропетровського відділення Сталінської залізниці¹⁹.

Поряд з колективними внесками часто трудящі краю й індивідуально передавали свої заощадження у фонд оборони. 35 тис. крб. вніс на будівництво танка «За визволення Радянської України» колгоспник артілі ім. Г. І. Петровського Юріївського району Дніпропетровської області Х. К. Лобода, а пасічник колгоспу ім. Леніна Ново-Миколаївського району Запорізької області В. Виноградчий за свої кошти придбав бойовий літак для Червоної Армії²⁰. Золотий портсигар вагою 158,5 г передав на потреби фронту робітник Дніпропетровського заводу ім. Комінтерну О. Т. Костюченко²¹.

На середину 1944 р. трудящі Дніпропетровщини внесли у фонд оборони понад 100 млн. крб. На ці кошти для Червоної Армії було збудовано десятки літаків, танкова колона «Визволення Дніпропетровщина», яка у січні 1945 р. прибула на фронт²².

Створення фонду оборони було яскравим свідченням великого патріотичного піднесення радянського народу, його прагнення всебічно допомогти рідній армії у боротьбі з ненависним ворогом.

Одним із виявів непорушної єдності армії і народу стало всебічне піклування трудящих визволених районів про поранених воїнів. Велику роботу щодо цього, і зокрема по створенню армійських госпіталів, провели комсомольці та молодь Придніпров'я. Лише протягом 10 днів (з 2 по 12 листопада 1943 р.) завдяки організаторській діяльності комсомольців у Дніпропетровську було організовано 5 госпіталів на 4800 місць. Незабаром у місті було створено 10 комсомольсько-молодіжних бригад по створенню госпіталів, до яких увійшли 975 юнаків та дівчат. Вони провели значну роботу по організації і забезпеченню всім необхідним 27 лікувальних закладів для червоноармійців на 17836 місць. За піклування про радянських воїнів Військова рада 46-ї армії оголосила Дніпропетровському обкому ЛКСМУ подяку²³.

Про глибоку повагу народу до своєї армії переконливо свідчить й піклування виявлене цивільними громадянами нашої країни про сім'ї воїнів Червоної Армії. Розуміючи, що «...всяка допомога, подана в тилу червоноармійцям, негайно перетворюється в посилення Червоної Армії, в зміцнення їх настрою...»²⁴, трудящі Придніпров'я добровільно передавали у фонд допомоги родинам захисників Батьківщини та інвалідів війни гроші, продовольчі товари, одяг, взуття. З метою поповнення цього фонду робітники, селяни, інтелігенція краю, як і всієї республіки, проводили недільники та місячники. Лише трудящі Дніпропетровської області у фонд грошової допомоги сім'ям воїнів Червоної Армії передали понад 5 млн. крб. Крім того, для родин фронтовиків та партизанів Великої Вітчизняної війни у 1944 р. було зведено 6290 житлових споруд, відремонтовано 45 040 будинків та квартир, виділено 8985 т. вугілля та 2840 кубометрів дров²⁵.

Важливою запорукою Перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні стала єдність народу та армії. Допомога трудящих Придніпров'я Червоній Армії, як й інших визволених від окупантів районів країни, сприяла дальшому наступу наших військ, що прискорило крах фашистської Німеччини, стала однією з яскравих сторінок в історії спільної боротьби народів СРСР проти загарбників.

¹⁹ Днепропетр. область в годы Великой Отеч. войны...— С. 292.

²⁰ Зоря.— 1944.— 15 лют.; Запорож. область в годы Великой Отеч. войны...— С. 345.

²¹ Рад. Україна.— 1944.— 5 лют.

²² Зоря.— 1945.— 14 січ.

²³ Днепропетр. область в годы Великой Отеч. войны...— С. 241, 247.

²⁴ Ленін В. І. Промова на з'їзді робітників і службовців шкіряного виробництва, 2 жовт. 1920 р. // Повне збір. творів.— Т. 41.— С. 317.

²⁵ Днепропетр. область в годы Великой Отеч. войны...— С. 309.

М. І. АЛЕЩЕНКО (Охтирка)

ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ КОМНЕЗАМІВ РЕСПУБЛІКИ
У КУЛЬТОСВІТНІЙ РОБОТІ НА СЕЛІ (1921—1925 рр.)

В. І. Ленін вважав культосвітню роботу серед трудящего селянства важливою складовою частиною культурної революції. Він наголошував на тому, що її головне завдання на селі полягає в перевихованні селянських мас у дусі соціалізму¹.

У відбудовний період Комуністична партія й Радянський уряд здійснили ряд заходів, спрямованих на посилення ідеологічної та культосвітньої роботи серед трудящего селянства. Питання про її поліпшення розглядалося на з'їздах партії, конференціях і пленумах ЦК. Це не випадково, оскільки на культурному фронті, зокрема в УСРР, у відбудовний період розгорнулася гостра класова боротьба.

На його початку основними осередками культури в українському селі лишалися «просвіти». Вони нерідко перебували під впливом куркулів та представників духовенства. У багатьох випадках ними керувала націоналістично настроєна інтелігенція. Тому VI конференція КП(б)У (грудень 1921 р.) вказала на необхідність посилення партійного керівництва культосвітніми організаціями². Згідно з рішеннями останньої було взято курс на чистку «просвіт». У циркулярному листі ЦК КП(б)У до губкомів партії й губполітосвіт від 22 вересня 1922 р. «Про посилення ідеологічної роботи серед трудящих України» перед комуністами було поставлене завдання взяти під свій контроль ці організації³. Водночас в інструкції Наркомосу УСРР «Про надання пільг дітям незаможного селянства під час вступу до учбових закладів», яку було надіслано місцевим органам народної освіти у вересні того ж року, йшлося про те, що слід залучити до «радянзації» просвіт комнезами⁴.

Комітети незаможних селян ще раніше приступили до цієї роботи. Так, у 1921 р. комнезами Уманського повіту ухвалили рішення, в якому зазначалося, що вони стежитимуть за тим, щоб «просвіти» не підпали під вплив контрреволюційних елементів⁵. На Чернігівщині діяльність цих організацій також контролювали КНС⁶. У резолюції II Всеукраїнського з'їзду незаможних селян (лютий 1922 р.) зазначалося: «...Вирвати їх («просвіти». — М. А.) з рук попівсько-куркульських і зрбити їх радянськими — ось великі завдання незаможних»⁷.

Проте керівництво більшості «просвіт» чинило впертий опір спробам перетворити їх в осередки виховання селянства у дусі соціалізму. Тому було вирішено остаточно ліквідувати ці організації. Замість них у селах почали відкриватися селянські будинки й хати-читальні, які мали поєднувати політосвітню роботу із задоволенням культурних потреб трудящего селянства.

Комнезами допомагали партійним осередкам, органам народної освіти створювати їх. Наприклад, загальні збори Лисківського КНС на Чернігівщині 3 травня 1923 р. ухвалили: «Негаймо організувати селянський будинок замість політично віджилої «просвіти»⁸. Згідно з рі-

¹ Ленін В. І. Промова на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти. 3 листопада 1920 р. Повне збір. творів. — Т. 41. — С. 381.

² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. (1918—1941). — К., 1976. Т. 1. — С. 165.

³ Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1927: 36. документів і матеріалів. — К., 1979. — С. 225.

⁴ Там же. — С. 226.

⁵ Березовчук М. Д. Комнезами України в боротьбі за соціалізм. — К., 1965. — С. 97.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 12, арк. 72.

⁷ Другий Всеукраїнський з'їзд незаможних селян. Стен. відчит. — Харків. — 1922. — С. 155.

⁸ Культурне будівництво в Українській РСР, 1917—1927. — С. 265.

шенням волосного з'їзду незаможних селян в ряді сіл Бугаївської волості Елисаветградського повіту Миколаївської губернії було відкрито хати-читальні⁹. В 1923 р. їх створили також у Донецькій та Подільській губерніях¹⁰. Завдяки активній підтримці з боку місцевих партійних і комсомольських осередків та комнезамів сельбуду й хати-читальні поступово стали основними центрами ідейного і культурного виховання трудящого селянства. Якщо у 1922 р. в УСРР налічувалося 4240 «просвіт» і 3000 сельбудів та хат-читалень, то у 1925 р. перших взагалі вже не існувало, чисельність останніх становила 11 482¹¹.

Культосвітні установи на селі перебували в той час у складному матеріальному становищі, оскільки держава не мала змоги їх повністю забезпечити необхідними коштами. Розуміючи це, КНС подавали їм посильну допомогу. IV з'їзд незаможних селян України (червень 1924 р.) прийняв таке рішення: «...Сприяти проведенню заходів по ремонту і постачанню паливом сельбудів і хат-читалень»¹². Комнезами збирали гроші, необхідні для ремонту приміщень культосвітніх установ, придбання для них літератури тощо. Наприклад, у 1922 р. КНС Одещини взяли під свою опіку селянські будинки у волосних центрах та селах губернії¹³. Нерідко комнезами забезпечували сельбуду необхідною літературою. Так, у 1925 р. Подільська губкомісія незаможних селян придбала для шкіл лікнепів і хат-читалень 116 тис. підручників та інших книг, а аналогічна Київська комісія закупила для них 100 бібліотечок¹⁴. За ініціативою КНС Поділля й Полтавщини при більшості районних селянських будинків було влаштовано пересувні бібліотеки¹⁵.

Для подання матеріальної допомоги культосвітнім установам комнезами, як правило, використовували спеціальні фонди. Вони склалися з коштів, виручених за продане зерно, яке добровільно здавали незаможники. Через те, що цих грошей не завжди вистачало, КНС шукали інші шляхи підтримки згаданих установ. Так, на Поділлі за поданням комнезамів кооперативні організації перераховували 25% свого обороту у фонд сельбудів і хат-читалень¹⁶.

У квітні 1924 р. VI пленум Київської губернської комісії незаможних селян ухвалив рішення про те, щоб за допомогою місцевих підприємств відремонтувати селянські будинки й хати-читальні, які потребували цього¹⁷. 19 листопада 1925 р. Наркомат внутрішніх справ УСРР затвердив новий статут комнезамів, за яким, зокрема, члени КНС мали право організовувати спеціальні групи селян для роботи на різних дрібних підприємствах — млинах, олійницях тощо. Частина прибутків, які вони одержували, перераховувалася на рахунок культурно-освітніх установ¹⁸.

Матеріальна допомога, яку комнезами подавали сельбудам та хатам-читальням, безумовно, сприяла активізації діяльності останніх.

Питання про участь членів КНС в їх роботі перебували у полі зору Центральної й губернських комісій незаможних селян. Окружні

⁹ Комітети незаможних селян Харківщини. Збірник документів (1920—1933 рр.).— Харків.— 1961.— С. 131; Чумаков В. М. Про діяльність комнезамів Півдня України по підвищенню політичної активності незаможного селянства (1921—1925 рр.).— Укр. іст. журн.— 1983.— № 2.— С. 52.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 174, арк. 67; спр. 273, арк. 5; спр. 367, арк. 193.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 4, спр. 1376, арк. 6; ф. 1, оп. 2, спр. 3885, арк. 13; Бястриков М. А. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму (1917—1937).— Харків.— 1974.— С. 18.

¹² IV з'їзд незаможних селян України. Стен. відчит.— Харків.— 1924.— С. XIX.

¹³ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 117, арк. 13 зв.; спр. 165, арк. 37.

¹⁴ Там же, спр. 260, арк. 141; спр. 269, арк. 220.

¹⁵ Там же, спр. 241, арк. 13; спр. 266, арк. 33.

¹⁶ Там же, спр. 266, арк. 33.

¹⁷ Кнів. обл. держ. арх., ф. 1021, оп. 1, спр. 15, арк. 197.

¹⁸ Загорський П. С., Стоян П. К. Нариси комітетів незаможних селян.— К., 1960.— С. 92.

комісії у своїх місячних і квартальних звітах, які надсилалися до губернських, повинні були вказувати, скільки членів КНС працюють у хатах-читальнях та сельбудах¹⁹.

Протягом відбудовного періоду дедалі більше незаможників залучалося до роботи в культурно-освітніх установах. У цілому в УСРР, за даними на жовтень 1923 р., у сельбудах і хатах-читальнях працювали 50,6 тис. членів КНС, у 1924 р. — понад 200 тис., а в жовтні 1925 р. — до 300 тис.^{20–21}.

Спільно з комуністами, комсомольцями, членами профспілок, сільською інтелігенцією незаможники організовували при культосвітніх установах різноманітні гуртки: по вивченню статуту КНС та законів Радянської влади, сільськогосподарські, політичні, природничо-наукові, драматичні, кооперативні, музично-хорові, літературні, спортивні й ін. Лише на Одещині їх налічувалося більш як 400²². Особливо популярними серед трудящих селян були сільськогосподарські гуртки, які виникали з ініціативи партійних і комсомольських осередків та комнезамів. Їх роботою керували агрономи і вчителі-біологи місцевих шкіл. За даними на кінець 1925 р., на Україні при сельбудах діяло понад 2 тис. таких гуртків²³.

В культурно-освітніх установах для селян читалися лекції з міжнародної й атеїстичної тематики, організовувалися мітинги з приводу різних політичних подій, вистави, вечори запитань і відповідей, спогадів про революцію та громадянську війну, колективне читання газет і книг тощо. Так, у 1922 р. в УСРР за активною участю членів КНС у сельбудах та хатах-читальнях було прочитано 4515 лекцій, 6522 доповіді, проведено 992 мітинги²⁴.

Значну культосвітню роботу серед селян проводили студенти з числа незаможників. Лише за період зимових канікул (1923/1924 навчальний рік) 200 майбутніх спеціалістів прочитали в селах Одеської губернії 853 лекції на атеїстичні теми, про діяльність кооперації, КНС, про землеустрій тощо²⁵. Вони також допомагали комплектувати бібліотеки, створювати різноманітні гуртки у сельбудах і хатах-читальнях.

Починаючи з 1924 р. в культурно-освітніх установах на селі стали організовуватися ленінські куточки й кімнати. У них було розміщено бібліотеки з працями Володимира Ілліча, література про нього. Активну участь в їх створенні взяли комнезами. На Кам'янець-Подільщині, наприклад, ці куточки відкрилися у кожному сельбуді²⁶.

Отже, при підтримці органів Радянської влади комітети незаможних селян УСРР у співробітництві з партійними, комсомольськими, профспілковими організаціями, інтелігенцією зробили певний внесок у розгортання культосвітньої роботи на селі. Це сприяло піднесенню культурного рівня найширших мас трудячого селянства, допомогло йому здобути знання, необхідні для участі в будівництві соціалістичного суспільства.

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 370, арк. 6; спр. 371, арк. 13 зв.; спр. 400, арк. 7, 8, 11, 16.

^{20–21} ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 528, арк. 11; Матеріали до перевиборів комітетів незаможних селян. — Х., 1925. — С. 67; Медвідь Я. Н. Організація та зріст комнезамів на Україні. — Х., 1925. — С. 21; Березовчук М. Д. Комнезами України в боротьбі за соціалізм. — С. 103.

²² ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 280, арк. 81.

²³ Мигаль Б. О. Організація і проведення усної агрономічної пропаганди серед трудящего селянства України у відбудовний період (1921–1925). — У зб.: Пнт. іст. народів СРСР, в. 18. — Харків, 1973. — С. 22.

²⁴ Спр. незаможника. — Х., 1924. — С. 19.

²⁵ Чумак В. М. Про діяльність комнезамів Півдня України по підвищенню політичної активності незаможного селянства (1921–1925). — Укр. іст. журн. — 1983. — № 2. — С. 52.

²⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 271, арк. 189; спр. 413, арк. 36.

НЕЛЕГАЛЬНА МАКІЇВСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ БІЛЬШОВИКІВ (До 70-річчя)

Важливою подією у житті партійних організацій Донбасу в роки першої світової війни була конференція більшовиків Макіївського району, що відбулася

ся 20 червня 1916 р. Вона сприяла організаційному зміцненню більшовицького підпілля, мобілізації мас на боротьбу проти війни і царизму, об'єднанню їх навколо лозунгів партії. Про роботу конференції розповідається у спогадах окремих її учасників, зокрема керівника Макіївського комітету РСДРП А. Б. Батова¹⁻², активного учасника подій Р. Я. Терехова³ та інших. Однак у книзі Ю. І. Кир'янова⁴ заперечується існування Макіївського більшовицького комітету та проведення у червні 1916 р. першої районної конференції. В статтях Е. В. Нольського та П. Я. Шишкіна наводиться точка зору про те, що у 1915—1917 рр. Макіївський комітет більшовиків перетворився в Донецький обласний комітет РСДРП⁵.

Ми поділяємо точку зору П. Л. Варгатюка, який на основі великої кількості документів довів факт існування та активної діяльності Макіївського районного комітету РСДРП⁶.

Слід вказати, що обстановка воєнного часу значно ускладнювала роботу більшовиків. Арешти й заслання партійних працівників, мобілізація на фронт, підбива діяльність соціал-шовіністів робили становище в партії надзвичайно тяжким. «Робота нашої партії,— писав В. І. Ленін у листопаді 1914 р.,— тепер стала в 100 разів важчою»⁷.

У суворих умовах працювали більшовики Донбасу. Про це свідчать масові репресії, що різко скоротили кількість шахтарських і заводських партійних груп. Становище ускладнювалося й тим, що напередодні війни жандарми ліквідували частину керівництва Юзівсько-Макіївським комітетом, який об'єднував багато партійних організацій басейну. Зокрема, було заарештовано його активних членів В. І. Єрмощенко, Я. В. Замлаєва, О. О. Масленникова. Отже, у цій обстановці визначального значення набувала робота по відновленню і зміцненню більшовицьких груп. При цьому більшовики керувалися ленінською настановою про те, що «не можна вести до революції маси, не створюючи нелегальної організації для проповіді, обговорення, оцінки, підготовки революційних засобів боротьби»⁸. Умови підпілля, недостатня кількість кваліфікованих організаторів стримували цю роботу. Велику допомогу в її організації подав Петербурзький комітет РСДРП, який відрядив у Донбас в жовтні 1915 р. революціонера-професіонала С. І. Лапіна. Невдовзі разом з місцевими більшовиками Н. Г. Дубовим, І. І. Циганковим, П. О. Мойсеєнком, С. М. Белозеровим йому вдалося

¹⁻² Батов А. В. В донбасівському підпіллі // Літопис революції, 1930.— № 1.— С. 146—160.

³ Терехов Р. Я. Так починалась боротьба.— Сталіно, 1957.— С. 51.

⁴ Кир'янов Ю. И. Рабочие Юга России. 1914—февраль 1917.— М., 1971.— С. 144—146.

⁵ Нольский Э. В., Шишкин П. Я. О большевистском центре в Донбассе в 1912—1917 годы // История СССР, 1975.— № 4.— С. 233—236; Нольский Е. В., Шишкин П. Я. З історії діяльності більшовиків Донбасу в роки першої світової війни // Укр. іст. журн., 1975.— № 9.— С. 72—79.

⁶ Варгатюк П. Л. Більшовицькі організації України в період першої світової війни і Лютневої революції в Росії // Укр. іст. журн., 1984.— № 8.— С. 144—145.

⁷ Ленін В. І. О. Г. Шляпникову // Повне зібр. творів.— Т. 49.— С. 35.

⁸ Ленін В. І. Соціалізм і війна // Повне зібр. творів.— Т. 26.— С. 308.

створити партійні гуртки майже на всіх шахтах Горлівсько-Щербинівського району⁹.

В цей час сформувалася група більшовиків у Бахмуті (нині Артемівськ), поживалися партійна діяльність у Маріуполі (нині Жданов), Краматорську, Юзівці (нині Донецьк), відбувалося кількісне зростання більшовицьких осередків. Так, восени 1915 р. в Макіївсько-Юзівському районі налічувалося понад 200 більшовиків¹⁰. Зростання організацій вимагало посилення партійного керівництва ними.

Найбільшою була більшовицька організація у Макіївці, яка підтримувала тісні зв'язки з робітничими масами. У листопаді 1915 р. там було створено комітет РСДРП, до складу якого увійшли: А. Б. Батов (керівник), С. І. Лапін, Т. І. Кириленко, Ф. Семін, Ф. І. Головня¹¹. Комітет об'єднав партійні організації Горлівсько-Щербинівського району, Макіївки, Бахмута, Маріуполя, Петровського і Костянтинівського заводів, а також навколишніх рудників. Затверджений Бюро ЦК РСДРП, Макіївський комітет став центром партійної роботи в Донбасі¹². Навколо нього дедалі тісніше згуртовувалися більшовицькі групи рудників, шахт і заводів, створювалися нові партійні осередки. Для їх організаційного зміцнення вводилися членські взноси¹³. В райони направлялися представники комітету з числа професіональних революціонерів. Ф. І. Головня, а з 1915 р. Т. І. Кириленко представляли в комітеті Берестово-Богодухівську організацію, в Бахмуті працювала Р. Б. Борисова. Активну діяльність вели також Ф. І. Зайцев, І. Д. Вишняков, Ф. Г. Рябцев, І. П. Чобитько, А. О. Жданов та ін.¹⁴ Макіївський комітет постійно підтримував зв'язок з Петербурзьким комітетом і Бюро ЦК партії, одержував від них газету «Соціал-демократ», праці В. І. Леніна, видавав листівки і прокламації.

Початок 1916 р. характеризувався наростанням революційного руху в країні. Поштовхом до цього були січневі страйки в Москві й Петербурзі. Хвиля страйків, що набули політичного характеру, охопила рудники Горлівки, Бахмута, Юзівки, Макіївський, Донецько-Юр'ївський та інші заводи.

На чолі революційної боротьби трудящих Донецького басейну йшли більшовики. Горлівсько-Щербинівський страйк, що відбувся під їх керівництвом у квітні — травні 1916 р., був одним з найбільш масових на Україні за весь період війни (40—45 тис. чол.). Незважаючи на те, що властям вдалося його придушити, страйк продемонстрував силу більшовицьких організацій, їх зростий авторитет і вплив на маси.

У зв'язку із зростанням страйкового руху активізувалася діяльність Макіївського комітету РСДРП. Першочерговим завданням комітету було проведення конкретних заходів, спрямованих на посилення революційної боротьби проти війни і царизму, поліпшення організаційно-партійної роботи. Наприкінці травня 1916 р. до Макіївки повернувся колишній керівник Юзівсько-Макіївського комітету В. Й. Єрмоценко, який втік із заслання. За його ініціативою розпочалася підготовка до районної конференції РСДРП, що відбулася 20 червня 1916 р. На ній були представлені партійні організації та групи Петров-

⁹ Горловско-Щербиновский район перед Февралем // В кн.: Борьба за Октябрь на Артемовщине.— Артемовск, 1929.— С. 43.

¹⁰ Сидорчук М. Т. Більшовики України в період першої світової війни і Лютневої революції (1914—лютий 1917).— Львів, 1966.— С. 37.

¹¹ Батов А. В донбасівському підпіллі // Літопис революції, 1930.— № 1.— С. 153.

¹² Харечко Т. Накануне Февральской революции в Донбассе // Летопись революции, 1927.— № 4.— С. 181—182; Острогорський М. З історії більшовицької організації Горлівсько-Щербинівського району в Донбасі (1908—1918 рр.) // Літопис революції, 1929.— № 4.— С. 110.

¹³ Батов А. Назв. праця.— С. 158—160.

¹⁴ Харечко Т. Указ. соч.— С. 180—181; Острогорський М. Назв. праця.— С. 110—111; Батов А. Назв. праця.— С. 158—159.

ського заводу, Берестово-Богодухівського рудника, шахт «Ветка», Фурсова, Горлівської № 5, «Софія»¹⁵.

Конференція обговорила звіт про роботу комітету і доповіді з місць. У виступах делегатів П. Ф. Бормана, В. Й. Єрмощенка, Г. Д. Малашенка та ін. відзначалося, що незадоволення трудящих дорожнечю, низькою заробітною платою сприяло зростанню бойового настрою мас, а це, в свою чергу, створювало сприятливу обстановку для проведення більшовицької пропаганди. Представники Горлівсько-Щербинівського району заявили, наприклад, що після придушення страйку шахтарські маси стали ще більше революційними. Дійшло майже до відкритих виступів. Враховуючи серйозність становища, що склалося в районі, Макіївський комітет направив туди В. Й. Єрмощенка. Йому прийшлося відновлювати партійні групи цих рудників, щоб не допустити неорганізованого виступу, який міг підірвати силу зростаючого руху. В результаті проведеної роботи вже до початку 1917 р. у Горлівсько-Щербинівському районі працювали 50—70 більшовиків¹⁶.

Відсутність архівних документів, а також недостатнє висвітлення конференції в мемуарах її учасників не дають можливості детальніше спинитися на її роботі.

Аналіз діяльності Макіївського комітету після конференції свідчить, що на ній було прийнято рішення встановити постійний зв'язок з найбільшими більшовицькими групами і комітетами Донецького басейну і організувати загальний страйк робітників цього регіону.

Важливим засобом активізації цієї роботи стала нелегальна газета «Правда труда», перший номер якої було видано в кінці липня 1916 р. Це завдання Макіївський комітет РСДРП поклав на партійну групу Вознесенського рудника¹⁷. В передовій статті цього номеру заявлялося: «Лозунгами поточного моменту нашого органу будуть лозунги Центрального Комітету Російської соціал-демократичної робітничої партії, виставлені у № 47 газети «Соціал-демократ»¹⁸. До статті було включено працю В. І. Леніна «Кілька тез», в якій викладалися найближчі завдання партії в умовах війни¹⁹. Духом ленінських ідей були перейняті й інші матеріали першого номера. Так, у редакційній статті «Правда війни» звучав заклик до трудящих України перетворити імперіалістичну війну у громадянську: «Буржуазному заклику — «єдність влади з народом для перемоги» ми протиставляємо свій заклик — «єдність пролетарів»; «громадянському миру» ми протиставляємо громадянську війну проти вікового ворога — самодержавства. Велике значення приділялося найближчим завданням пролетаріату Донбасу: «робітники повинні невпинно прагнути до організації..., створюючи революційні осередки на окремих рудниках і шахтах та об'єднуючи їх в загальний союз донецьких вуглекопів»²⁰. Аналогічне спрямування мала й інша стаття «Річниця ганьби» (до 10-річчя існування Думи).

Рупором ленінських ідей став і другий номер «Правды труда», що вийшов у серпні. У передовій статті «Наші сили та їх організація» зазначалося: «Загальний страйк вуглекопів ураганом відкликнеться на південних заводах, на всіх найважливіших залізницях і, головним чином, на таких промислових центрах, як Москва і Петроград... Наш передовий дружній виступ послужить величезним стимулом до виникнення

¹⁵ Батов А. Назв. праця.— С. 158; Терехов Р. Я. Так починалась боротьба.— Сталино, 1957.— С. 51.

¹⁶ Журнал местных партийных организаций // Ист. архив, 1959.— № 5.— С. 34.

¹⁷ Сидорчук Н. Ф. Назв. праця.— С. 75.

¹⁸ Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России: Сб. документов и материалов.— К., 1960.— С. 616.

¹⁹ Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970): Бібліогр. показник.— Х., 1971.— С. 41.

²⁰ Большевики Украины...— С. 620.

всеросійського страйку»²¹. В другому номері було надруковано докладну інформацію про Циммервальдську і Кинтальську конференції.

Тираж газети становив 200 екземплярів. Вони розповсюджувалися не лише серед робітників Вознесенського рудника, а й сусідніх — Лідівського, Рутченковського і Трудовського²². З метою конспірації газета називалася виданням Донецького колективу РСДРП (а не групи Вознесенського рудника). Однак незважаючи на це, невдовзі типографію було розгромлено. Проіснувавши відносно короткий час, газета «Правда труда» відіграла важливу роль у справі пропаганди ленінських настанов з питань війни, миру і революції. Поряд з червневою конференцією, вона сприяла консолідації партійних сил після поразки Горлівсько-Щербинівського страйку, загальному розвитку революційного руху в басейні. Макіївський комітет РСДРП, який очолював одну з найбільших організацій України, в кінці 1916 р. керував роботою близько 20 місцевих гуртків і груп, в яких налічувалося понад 400 членів партії²³. Під керівництвом більшовиків робітничий клас Донбасу йшов в авангарді боротьби за перемогу Лютневої буржуазно-демократичної й Великої Жовтневої соціалістичної революцій.

А. В. РЕЗНИКОВ (Ворошиловград)

²¹ Там же.— С. 624.

²² Бас И. Большевицкая печать в годы империалистической.— М., 1939.— С. 205—208.

²³ В аргатюк П. Л. Большевицкі організації України в Лютневій революції // Укр. іст. журн., 1967.— № 2.— С. 38; Очерки истории Коммунистической партии Украины.— К., 1977.— С. 165.

**90-РІЧЧЯ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
Я. А. ЯКОВЛЕВА**

У героїчну історію Комуністичної партії вписано багато імен професійних революціонерів, активних учасників Великого Жовтня, громадянської війни і соціалістичного будівництва. Серед них почесне місце належить партійному і державному діячеві Я. А. Яковлеву (Епштейну).

Яків Аркадійович народився 20(8) червня 1896 р. в м. Гродно, в сім'ї вчителя. Його шлях революціонера розпочався в стінах Петербурзького політехнічного інституту, куди він поступив після закінчення реального училища. Під впливом революційних ідей, спілкування з петербурзькими робітниками сформувався революційний світогляд студента. У 1913 р. сімнадцятирічний Я. А. Яковлев вступив у ряди РСДРП. У роки першої світової війни працював у підпільній більшовицькій організації Невського району в Петрограді, проводив агітаційну роботу серед студентської молоді, поширював нелегальну літературу, брав участь у друкуванні листівок.

За кожним кроком молодого революціонера пильно стежила поліція. 14 лютого 1917 р. за участь у демонстрації, організованій більшовиками біля Казанського собору, Яків Яковлев був заарештований. В дні Лютневої революції, вийшовши із царської в'язниці, він знову поринув у вир революційних подій. Як агітатор Петроградської Ради Яковлев виступав на мітингах робітників і солдатів, брав участь у створенні полкових комітетів та загонів народної міліції.

Весною 1917 р. ЦК партії направив Я. А. Яковлева на партійну роботу в один з найбільших промислових центрів України — Катеринослав. Там він працював секретарем міського комітету РСДРП(б), а згодом — членом президії міської Ради робітничих і солдатських депутатів від більшовицької фракції. Яків Аркадійович разом з товаришами по партії пропагував серед широких народних мас ленінські

Квітневі тези та рішення VII (Квітневої) Всеросійської конференції більшовиків, викривав антинародну політику Тимчасового уряду і угодовських партій.

Своєю діяльністю Я. А. Яковлев завоював авторитет і довір'я у більшовиків Катеринослава. 22 липня 1917 р. на загальних партійних зборах міста його обрали делегатом на VI з'їзд РСДРП(б). На з'їзді він виступив з доповненням по доповіді про роботу обласної партійної організації Донецько-Криворізького басейну. Він говорив про зростання впливу більшовиків серед робітників, про труднощі в роботі партійних організацій, які пов'язані з нестачею досвідчених працівників¹. Після повернення в Катеринослав він працював по втіленню в життя його рішень. Велику Жовтневу соціалістичну революцію Яків Аркадійович зустрів у Петрограді, куди прибув, як делегат II Всеросійського з'їзду Рад від Катеринослава.

Після повернення з Петрограда в Катеринослав на спільному засіданні міської Ради разом з представниками заводських та полкових комітетів більшістю голосів була прийнята резолюція на підтримку повстання в Петрограді. З доповіддю про перемогу Жовтневої соціалістичної революції на засіданні виступив Я. А. Яковлев.

Політичне становище в цілому на Катеринославщині, як і на всій Україні наприкінці жовтня і на початку листопада 1917 р., загострилося і умови боротьби більшовиків за владу Рад ускладнилися. Центральна Рада, маючи збройні сили і підтримку з боку ворогів Радянської влади, чинила шалений опір. Я. А. Яковлев був одним з організаторів і керівників боротьби за встановлення Радянської влади на Катеринославщині. Він разом з Е. І. Квірінгом, В. К. Аверіним провів ряд заходів спрямованих на більшовизацію та перевибори Катеринославської Ради, на підготовку збройного повстання катеринославських робітників. У ті дні Яків Аркадійович знаходився серед робітників Брянського заводу — цитаделі повстання. Після встановлення 29 грудня 1917 р. в Катеринославі Радянської влади Я. А. Яковлев деякий час продовжував працювати у місті².

Під час окупації України німецькими інтервентами Я. А. Яковлев деякий час працював секретарем Московського обласного бюро металістів. Перебуваючи в Москві, він підтримував зв'язок з більшовицькими організаціями України, був делегатом від Катеринославської партійної організації на I та II з'їздах КП(б)У. На II з'їзді його обирали членом ЦК КП(б)У.

Організаторські здібності Якова Аркадійовича яскраво проявилися в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. Влітку 1918 р., як досвідченого партійного працівника, його направили у Київ, де в умовах окупаційного режиму проводив масово-політичну роботу по організації партійного підпілля. Наприкінці жовтня того ж року Я. А. Яковлева направили у Харків. На пленумі ЦК КП(б)У його було введено до складу Виконавчого бюро ЦК КП(б)У — керівного центра партійними організаціями і боротьбою трудящих на окупованій кайзерівцями території України³. Він працював головою Харківського ревкому, керував підготовкою та збройним виступом харківського пролетаріату проти німецьких окупантів і націоналістичної Директорії. Напередодні повстання Яковлев від імені Виконавчого бюро ЦК КП(б)У надіслав Реввійськраді Української Радянської Армії повідомлення, в якому писав: «Ревкомом призначено виступ на перше. Петлюрівські війська дезорганізовані, відступають перед сміливим натиском. Дійте рішуче напролом. Внутрішнє становище таке, що перемога забезпе-

¹ VI съезд РСДРП (большевиков): Протоколы. — М., 1958. — С. 92—93.

² Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации. — Днепрпетровск, 1979. — С. 181—183.

³ Парт. арх. ін-ту історії партії (далі — ПА ІПІ) при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 13, арк. 15.

чена. В Катеринославі повстання. Взяття Харкова в найкоротший строк, таким чином, віддасть нам лінію Харків — Катеринославу»⁴. 3 січня 1919 р. в Харкові була встановлена Радянська влада.

Важливе значення для розв'язання питань соціалістичного будівництва на Україні мав III з'їзд КП(б)У (березень 1919 р.) Я. А. Яковлев брав участь в роботі з'їзду, виступив з доповіддю про ставлення до дрібнобуржуазних партій. У 1919 р. працював головою Катеринославо-ського, Київського губкомів партії, начальником політвідділу 14-ї армії, деякий час перебував на партійно-радянській роботі в м. Володимирі.

Велику увагу питанню відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні приділила VIII конференція РКП(б), яка відбулася на початку грудня 1919 р. в Москві. На конференції Я. А. Яковлев зробив доповідь «Про Радянську владу на Україні», в якій, зокрема, визначалась основна лінія роботи партії на селі, форми і методи організації і згуртування трудящого українського селянства навколо Радянської влади. На конференції з промовою виступив В. І. Ленін. У заключному слові на конференції в питанні про Радянську владу на Україні Володимир Ілліч піддав критиці помилкові твердження Раковського, Бубнова, Дробніса та інших⁵. Конференція підтвердила резолюцію ЦК РКП(б) «Про Радянську владу на Україні».

Наприкінці грудня того ж року для зміцнення Київського губкому партії, який поніс значні втрати в боротьбі з денікінщиною, Я. А. Яковлева разом з С. В. Косіором, В. П. Затонським та іншими членами ЦК КП(б)У направили у Київ. Яків Аркадійович подавав значну допомогу київським більшовикам у відбудові зруйнованого народного господарства. Ця робота відбувалася в напруженій міжнародній обстановці і в складних умовах гострої класової боротьби всередині країни, розгулу куркульського бандитизму, підіривної діяльності націоналістичних партій.

З критикою капітулянтських спроб «децистів» провести опортуністичну лінію в питаннях єдиноначальності і твердої дисципліни на підприємствах, в селянському питанні Я. А. Яковлев виступав на IV конференції КП(б)У, яка відбулася 17—23 березня 1920 р. Всупереч «децистам», які заперечували створення на селі організацій безземельних і малоземельних селян, нападали на лінію партії по утворенню сільських Рад, Яковлев говорив: «...Необхідно конкретно вирішити питання, як організувати бідноту так, щоб середняк був навколо бідняка, а не навколо куркуля. І тут ми говоримо, що потрібні Ради — основна форма будівництва Радянської влади»⁶. Через фракційні махінації «децистів» вибори ЦК КП(б)У на IV конференції були по суті не правомочні, а обраний склад ЦК не відбивав волі більшості комуністів України. У зв'язку з цим Центральний Комітет РКП(б) прийняв рішення про його розпуск і про створення Тимчасового ЦК КП(б)У в кількості 13 чол., до складу якого ввійшов і Я. А. Яковлев⁷.

Після конференції Я. А. Яковлев разом з частиною членів ЦК КП(б)У був направлений у Харків для посилення там партійної та радянської роботи. Він очолив новий склад губкому партії, багато сил та енергії віддавав створенню працездатного партійного апарату, оздоровленню та зміцненню партійних організацій, посиленню масово-політичної роботи серед робітників і селян⁸.

Після переможного закінчення громадянської війни Я. А. Яковлева в грудні 1920 р. направили в Москву на роботу в Головополітосвіту

⁴ Українська РСР в період громадянської війни. 1917—1920 рр.— К., 1968.— Т. 2.— С. 71.

⁵ Ленін В. І. VIII Всеросійська конференція РКП(б) 2—4 грудня 1919 р. Повне зібр. творів.— Т. 39.— С. 347.

⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 28, арк. 344.

⁷ Нариси історії Комуністичної партії України.— К., 1977.— С. 298.

⁸ Очерки истории Харьковской областной партийной организации.— Харьков, 1980.— С. 197.

РРФСР. З 1922 по 1924 рр. він працював заступником завідуючого відділом агітації та пропаганди, завідуючим відділом преси ЦК РКП(б). Одночасно редагував «Крестьянскую газету» і «Бедноту». В той період Яків Аркадійович вів непримиренну боротьбу з різного роду ідеологічними диверсіями троцькістів та інших опозиціонерів, твердо відстоював ленінізм. В зв'язку з новою вилазкою Троцького у 1924 р. Я. А. Яковлев на сторінках періодичної преси рішуче затаврував спроби Троцького і троцькістів ревізувати ленінізм, фальсифікувати героїчну історію більшовизму, підірвати єдність і монолітність партійних рядів.

З 1926 р. Яків Аркадійович — заступник Народного Комісара РСІ СРСР. Борючись з троцькістами та іншими опортуністичними елементами, Я. А. Яковлев відстоював і втілював в життя ленінський план побудови соціалізму. В роки розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту він багато уваги приділяв питанням соціалістичної побудови села, вів активну роботу в комісії ЦК ВКП(б) по роботі на селі, в комісії по радянському будівництву при ЦВК СРСР. В своєму виступі на XV з'їзді ВКП(б) (грудень 1927 р.) Я. А. Яковлев на матеріалах обстеження господарств Смоленської і Орловської губерній показав, що дрібне селянське господарство, докладаючи величезних зусиль, досягає мізерної продуктивності праці. «Ми маємо можливість, — говорив він, — направити розвиток села по шляху підйому основної маси мільйонів господарств. Ми це можемо зробити, і ми це зробимо, спираючись на командні висоти в місті, шляхом кооперативного перетворення мільйонів селянських господарств»⁹.

У 1929 р., партія призначила Я. А. Яковлева Наркомом землеробства СРСР. Одночасно він був головою Всесоюзної Ради сільськогосподарських колективів СРСР «Колгоспцентр».

Для вирішення корінних проблем теорії і практики соціалістичної перебудови сільського господарства була створена комісія Політбюро ЦК ВКП(б), до складу якої входив Я. А. Яковлев¹⁰. Вивчивши соціально-економічні особливості багатьох районів країни, комісія всю сукупність проблем, пов'язаних з розвитком сільського господарства СРСР, винесла на розгляд XVI з'їзду партії, який обговорив доповідь Я. А. Яковлева «Про колгоспний рух і піднесення сільського господарства»¹¹.

З 1934 р. і до останніх років життя Я. А. Яковлев працював завідуючим сільськогосподарським відділом Центрального Комітету ВКП(б).

При розв'язанні найскладніших питань соціалістичного будівництва Яків Аркадійович завжди радився з трудящими. Він часто виїжджав у села, зустрічався з селянами, спеціалістами сільського господарства.

Я. А. Яковлев був комуністом-ленінцем, борцем за народну справу, користувався високим авторитетом у партії і народі. На XIII—XV з'їздах ВКП(б) його обирали членом Центральної Контрольної комісії ВКП(б), на XVI—XVII з'їздах — членом ЦК ВКП(б), з 15 квітня по 17 листопада 1920 р. Я. А. Яковлев був членом Політбюро і Оргбюро ЦК КП(б)У. В 1929—1936 рр. обирався членом ЦВК СРСР; в 1919—1920 рр. — членом ВУЦВК.

Я. А. Яковлев автор ряду праць з історії Великого Жовтня, з питань роботи на селі, радянського будівництва. В пам'яті народній він житиме, як вірний син партії, мужній революціонер, солдат, нарком.

І. М. ШЕВЧУК (Київ)

⁹ XV съезд ВКП(б) // Стен. отчет. — М., 1962. — Т. 4, кн. 2. — Ч. 2. — С. 1362.

¹⁰ Історія КПРС. — К., 1973. — Т. 4, кн. 2. — С. 47.

¹¹ XVI съезд ВКП(б) : Стен. отчет. — М.; Л., 1930. — С. 567—597.

ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КПРС В ПЕРІОД МІЖ З'ЇЗДАМИ

*Життєва сила політичного курсу КПРС:
Деякі питання зовнішньої і внутрішньої
політики партії на сучасному етапі.*

Ред. кол.: В. М. Чуприна (відп. ред.) та ін.

Львів: Видавн. об'єдн. «Вища школа»,
1985.—182 с.

Більше п'яти років минуло після XXVI з'їзду КПРС. Це були роки наполегливої боротьби радянського народу під керівництвом Комуністичної партії за втілення в життя його рішень. Вони підтвердили величезну життєву силу політичного курсу і практичної діяльності КПРС. У зв'язку з цим тема рецензованої монографії, написаної провідними вченими кафедри історії КПРС Львівського університету та інших кафедр історії КПРС і марксизму-ленінізму вищих учбових закладів Львова, є досить актуальною і становить певний науково-теоретичний і практичний інтерес. У ній в світлі рішень XXVI з'їзду КПРС, наступних Пленумів ЦК досліджується зовнішня політика партії, її економічна стратегія в роки одинадцятої п'ятирічки, соціально-політичний і духовний розвиток радянського суспільства, розкривається керівна і спрямовуюча роль КПРС як авангарду радянського народу.

Не викликає заперечень план і структура монографії, що складається з вступу, чотирьох розділів і заключення.

Позитивне враження справляє джерельна база праці. Її автори широко використали твори класиків марксизму-ленінізму, документи КПРС і Компартії України, доповіді і промови Генерального секретаря ЦК КПРС товарища М. С. Горбачова, інших визначних діячів Комуністичної партії і Радянської держави, міжнародного комуністичного і робітничого руху, ряд архівних матеріалів, спеціальні дослідження, статистичні довідники, періодичну пресу тощо.

В розділі, присвяченому миролюбній зовнішній політиці КПРС, автори детально висвітлили процес неухильного розширення і поглиблення дружби та співробітництва Радянського Союзу з братніми соціалістичними країнами, показали вклад СРСР у зміцнення світової системи соціалізму, посилення і поглиблення впливу останньої на розвиток подій на планеті. У праці також відображено розвиток рівноправних, дружніх відносин нашої Батьківщини з країнами, що визволилися від колоніального гніту. Детально показано лінію КПРС у світовому комуністичному русі після XXVI з'їзду партії, інтернаціональну солідарність з комуністичними і

революційно-демократичними партіями, з міжнародним робітничим рухом, з національно-визвольною боротьбою народів. За своєю природою КПРС, підкреслюють автори, партія інтернаціональна. Наші однодумці за рубежом можуть бути впевнені, що в боротьбі за мир і соціальний прогрес партія великого Леніна, як і завжди, тісно співробітничатиме з братніми комуністичними, робітничими, революційно-демократичними партіями, виступатиме за єдність і активну взаємодію всіх прогресивних сил сучасності. Автори розкривають суть ленінської політики розвитку відносин СРСР з капіталістичними державами на основі принципів мирного співіснування, ділового, взаємовигідного співробітництва, боротьбу КПРС за забезпечення сприятливих зовнішніх умов для вдосконалення соціалістичного суспільства і просування його до комунізму, усунення загрози світової термоядерної війни, досягнення загальної безпеки і роззброєння.

В праці показано досягнення трудящих нашої країни в галузі економіки в роки одинадцятої п'ятирічки. Адже в ході виконання рішень XXVI з'їзду КПРС завдяка героїчній праці радянських людей створено могутній економічний, науково-технічний і культурний потенціал. Автори розкривають шляхи економічного розвитку країни в досліджуваний період. Як відомо, головною метою політики КПРС у галузі економіки було і залишається підвищення матеріального і культурного рівня життя народу. Тому Комуністична партія, відображаючи його докорінні інтереси, приділяє велику увагу питанням підвищення ефективності виробництва, інтенсифікації, впровадженню у виробництво досягнень науки і техніки, здійсненню Продовольчої, Енергетичної та інших комплексних програм, удосконаленню системи управління економікою всього господарського механізму.

Соціально-політичному і духовному розвитку радянського суспільства в роки одинадцятої п'ятирічки, процесу вдосконалення соціалістичного способу життя, формуванню нової людини присвячено окремий розділ монографії. Соціальна структура нашого суспільства розвивається в напрямі дальшого зближення класів і соціальних груп, зміцнення його соціальної однорідності. Поглиблюється процес стирання істотних відмінностей між робітниками і селянами, між фізичною і розумовою працею. Союз робітничого класу, колективного селянства і народної інтелігенції при провідній ролі робітничого класу, який склався за роки будівництва соціалізму, став непорушною основою нової історичної спільності людей — радянського народу, тісно згуртованого навколо Комуністичної партії. Триумфом життєстверджуючих ленінських ідей, яскравим свідченням їхнього справді інтернаціонального характеру є постійно міши-

юча дружба, непорушна єдність і зближення народів Радянської країни.

Логічним завершенням перших трьох розділів монографії став, на нашу думку, четвертий — «Комуністична партія — авангард радянського народу». В ньому висвітлюються процес зростання керівної ролі партії в сучасних умовах, удосконалення ленінських принципів партійного керівництва державними і громадськими організаціями, розвиток внутріпартійного життя. Тут також докладно розкрито піднесення ідеологічної, політико-виховної роботи. Висунуті й обґрунтовані партією в роки одинадцяті п'ятирічки важливі теоретичні положення визначили дальший курс її зовнішньополітичної діяльності, основні напрями і особливості економічної і соціальної політики в сучасних умовах. Творчо розвиваючи теорію марксизму-ленінізму, керуючись нею в практичній діяльності, КПРС з честю виконує свою історичну місію — спрямовує невичерпну енергію радянського народу на розв'язання грандіозних завдань комуністичного будівництва.

Загалом позитивно оцінюючи рецензовану працю, водночас висловимо ряд зауважень. В ній порушено чимало проблем, але далеко не всі знайшли належне висвітлення. Окремі з них фактично лише названі. Зокрема, залишилася поза увагою дослідників проблема вдосконалення управління соціалістичним суспільством, велика робота, що розпочалася в останні роки, в тому числі на Україні, по ресурсо- і енергозберіганню.

Недоліком рецензованої книги є також те, що автори не показали належною мірою наявність у країні в 70-х — на початку 80-х років труднощів, недоліків і упущень. Як відомо, в той час уповільнилися темпи зростання продуктивності праці і розвитку виробництва, стали помітними

такі негативні явища, як відомчість, окочамилування, бюрократизм і консерватизм. Заходи, що вживалися в боротьбі з цими явищами, часто були половинчатими, непослідовними і не завжди доводилися до кінця. Після квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС партія повела боротьбу за рішуче викорінення всіх цих недоліків, за неухильне дотримання соціалістичної законності і правопорядку, принципів соціалістичного співжиття. Трудящі активно підтримали курс на боротьбу проти пияцтва і алкоголізму, на оздоровлення моральної атмосфери в країні. На наш погляд, ці проблеми повинні були знайти більш вагоме місце на сторінках рецензованої праці.

Другий і третій розділи дещо переважені цифрами, переліком постанов. Не можна погодитись і з деякими твердженнями авторів. Так, на стор. 79 вказується, що згідно з Продовольчою програмою в країні здійснена перебудова управління агропромисловим комплексом. Відомо, що цей процес ще повністю не завершений. На цій же сторінці автори зазначають, що одним з головних напрямів аграрної політики партії є механізація сільськогосподарського виробництва.

Проте в цілому рецензована монографія написана на високому ідейно-теоретичному рівні і є вагомим внеском у наукову розробку важливої проблеми. Вона приверне увагу викладачів суспільних наук, учителів історії, студентів, агітаторів, усіх, хто цікавиться питаннями зовнішньої і внутрішньої політики Комуністичної партії на сучасному етапі.

Я. С. КАЛАКУРА (Київ),
В. П. ХИЖНЯК (Київ)

ДОСЛІДЖЕННЯ З ПРОБЛЕМ ПРОВЕДЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

В. И. Масловский.

*В борьбе с врагами социализма:
Очерки истории классово-борьбы
на селе в период построения основ
социализма в западных областях Украины,
1939—1950.*

Львов: изд-во Львов. гос. ун-та издат.
объед. «Вища школа», 1984.—187 с.

Захист марксизму-ленінізму від будь-яких спроб буржуазних і буржуазно-націоналістичних ідеологів спотворити це вчення та його втілення у революційній практиці — одне з найважливіших завдань КПРС. У зв'язку з цим заслуговує на увагу рецензована праця, яка є своєрідним підсумком багаторічного дослідження її автором

проблем, що стосуються антинародної, реакційної сутності ідеології й практики українського буржуазного націоналізму і клерикалізму.

В нарисах висвітлюється боротьба трудящих західних областей УРСР проти класово ворожих елементів у період соціалістичних перетворень на селі. Структура книги вдало підпорядкована головній меті дослідження — висвітлити керівну, організаторську і політико-виховну роботу Комуністичної партії в ході соціалістичних перетворень на західноукраїнських землях у 1939—1950 рр., формування політичної свідомості та революційної активності трудящего селянства під час його непримиренної боротьби проти класових ворогів.

Вихідним при написанні нарисів для автора стало марксистсько-ленінське положення про необхідність перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, коли ломка експлуататорського та утвердження нового суспільного ладу супроводжується жорстокою класовою боротьбою.

На великому фактичному матеріалі в книзі показано як загальні закономірності, так і специфічні особливості процесу будівництва соціалізму на селі у західних областях Української РСР. Автор виходить з того, що період соціалістичних перетворень у даному регіоні поділяється у радянській історіографії за соціально-політичними умовами на 4 етапи. Кожному з них притаманні специфічні риси.

Пристаючи до розгляду першого етапу, який охоплює період з вересня 1939 р. по червень 1941 р., автор спинається на деяких особливостях розвитку капіталістичних відносин на західноукраїнських землях, нестерпних умовах економічного гніту, політичного безправ'я, національного гноблення трудящих, що було характерним для всього регіону в період іноземної окупації. Це сприяє з'ясуванню питання про розстановку там класових сил, що склалася напередодні возз'єднання Західної України з УРСР у єдиній Радянській державі.

Автор розкриває класовий, буржуазний характер націоналізму, висвітлює діяльність українських націоналістичних організацій, які були запеклими ворогами соціалізму.

Спираючись на ленінську теоретичну спадщину, партійні документи, праці керівників діячів КППС і Радянської держави, дослідник доводить, що український буржуазний націоналізм об'єктивно завжди служив інтересам іноземних панівних класів; показує, що в умовах Західної України його соціально-політичну основу становили куркульство, буржуазно-націоналістична кооперація, реакційний клерикалізм, а один з найпоширеніших методів дій — ідеологічна шовіністично-націоналістична обробка дрібнобуржуазних верств. Проте не можна погодитися з твердженням автора, що український буржуазний націоналізм був різновидністю фашизму (с. 16). На нашу думку, слід було б говорити про те, що тенденція до фашизації його ідейних, організаційних й тактичних засад у передвоєнні роки виявлялася, зокрема, у найнизкопробнішому прислужництві буржуазних націоналістів фашистським режимам, і насамперед Німеччині. Профашистська, прогітлерівська діяльність українських буржуазних націоналістів закономірно визначила наперед його роль як допоміжного апарату німецького фашизму на тимчасово окупованій радянській території під час Великої Вітчизняної війни.

Значна увага приділяється в нарисах розкриттю революційного руху трудящих регіону в 20-х — 30-х роках, очолюваного Комуністичною партією Західної України, комуністичними організаціями Північної Буковини і Закарпатської України, їх наполегливої боротьби проти буржуазного націоналізму, за згуртування усіх трудящих регіону під прапором пролетарського інтернаціоналізму.

Висвітлюючи перший етап революційних соціалістичних перетворень у західних областях УРСР, автор підкреслює, що на їх хід впливали не тільки розстановка внутрішніх класових сил, а й значною мірою — співвідношення сил соціалізму і капіта-

лізму на міжнародній арені. У зв'язку з цим в праці зазначається, що велику підтримку братам із Західної України у їх починаннях подали трудящі УРСР і всього Радянського Союзу. Характеризуючи цей, а також інші етапи, В. І. Масловський багато уваги приділяє заходам партії та уряду по здійсненню соціалістичних перетворень на західноукраїнських землях.

Детально аналізує автор й таку проблему, як запеклий опір класових ворогів революційно-демократичним перетворенням, початим у вересні — жовтні 1939 р. на возз'єднаній землі Західної України. Він зазначає, що раніше розрізнені і ворогуючі націоналістичні організації перейшли у глибоке підпілля і, спираючись на реакційні кола імперіалізму, насамперед фашистської Німеччини, почали блокуватися на єдиній антирадянській платформі, активізували свою діяльність. Разом з тим, підкреслено в праці, найбільш реакційна частина націоналістичного табору перейшла на окуповану гітлерівцями територію Польщі, що значно ослабило класових ворогів. Серед форм боротьби з останніми у той період автор виділяє такі особливі: розгортання політико-виховної роботи, збройна боротьба з куркульсько-націоналістичними бандами. Він цілком слушно підкреслює, що важливим фактором успішної боротьби за здійснення соціалістичних перетворень на селі регіону, проти повалення експлуататорських класів було зростання рядів партії, формування радянського активу. Однак, не можна погодитися з твердженням автора, що зростання рядів комуністів у регіоні відбувалося за рахунок переведення у члени ВКП(б) колишніх членів КПП, КПЗУ, КПЗБ. Як відомо, в квітні — червні 1941 р. таких осіб налічувалося всього 41 чол.¹

Напад фашистських загарбників на Радянський Союз перервав розгортання соціалістичного будівництва на возз'єднаних землях. Українські буржуазні націоналісти, які повиповзали з своїх нір, стали на шлях відкритого прислужництва гітлерівцям.

Гострого політичного характеру набула класова боротьба на західноукраїнських землях у період визволення їх від німецько-фашистських окупантів. Аналізуючи конкретно-історичну обстановку, яка склалася в регіоні у той час, дослідник зауважує, що дії банд і націоналістичного підпілля проти радянського народу були не скрізь однаковими (с. 84). Це залежало від масштабів і результатів революційних перетворень у різних районах краю, проведених до війни, ступеня активності і впливу на маси у той період контрреволюційної української буржуазії та її організацій. Внаслідок цих причин, як відзначається у монографії, найбільш сприятливі умови для дій контрреволюції склалися у Станіславській, Львівській, Дрогобицькій і Тернопільській областях (с. 85—86). І навпаки, сильні революційні традиції «Червоної Волині», активна партизанська боротьба у Волинській

¹ Юрчук В. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства, 1945—1952 рр.— К., 1965.— С. 127.

та Ровенській областях у 1943—1944 рр. стали основною передумовою деkonsolidації буржуазно-націоналістичного підпілля і банд, особливо у північних районах названих областей (с. 85).

Автор проаналізував соціальний склад націоналістичної контрреволюції (с. 86, 87) і зробив висновок, що якщо їх ядро становили класові та ідейні вороги Радянської влади, то рядовими учасниками ОУН—УПА були переважно несвідомі і політично неосвічені представники дрібнобуржуазних верств селянства. У своїй антинародній діяльності буржуазно-націоналістичні банди і підпілля поєднували економічну контрреволюцію з терором і мародерством (с. 88, 79). Та, незважаючи на підступні і жорстокі дії ворожих елементів, трудящі краю активно підтримували політику Комуністичної партії, органів Радянської влади, спрямовану на ліквідацію куркульсько-націоналістичного бандитизму в 1944—1945 рр. В праці зазначається, що успішне її проведення залежало від умілого поєднання політичних, економічних, адміністративних та інших заходів. Проте, на наш погляд, автору слід було б чіткіше вказати на той факт, що в той час засоби економічного обмеження куркульства (як соціальної основи українського буржуазного націоналізму), зважаючи на конкретні історичні умови, застосовувалися ще не повною мірою.

У 1946—1948 рр. на західноукраїнських землях відбувалася активна підготовка до масової колективізації сільського господарства. Автор показує, як в результаті великої роботи, що її проводила Комуністична партія, місцевий актив і народні озброєні формування разом з органами держбезпеки завдавали рішучого удару по буржуазно-націоналістичних бандах. Проте невеликі диверсійно-терористичні групи оунівців не склали зброю. Наводячи значний фактичний матеріал про антинародні дії класових ворогів, В. І. Масловський зазначає, що як і в 1944—1945 рр., так і в цей період їх активність у різних областях і районах краю була неоднаковою. Разом з тим він аргументовано показує, як верховодили ОУН, які орієнтувалися раніше на фашистську Німеччину, після закінчення війни встановили тісні контакти з англійською і американською розвідками, не порвавши разом з тим і з «відомством Гелена» (с. 91, 119), що розгортало свою ді-

яльність при сприянні ЦРУ в Західній Німеччині.

Детально розкрито в книзі питання про посилення антинародної діяльності куркульства в період підготовки і розгортання масової колективізації в регіоні. Автор підкреслює, що ні ворожа пропаганда, ні терор залишків банд не могли зупинити процес розвитку сільського господарства західних областей України по соціалістичному шляху. У зв'язку з цим в праці показано роль ЦК КП(б)У у справі керівництва колективізацією на західноукраїнських землях, а також підкреслено, що, керуючи здійсненням величезних перетворень в краї, місцеві парторганізації використовували досвід соціалістичного будівництва в СРСР.

Як відзначається у нарисах, період 1949—1950 рр. характеризувався розгортанням масової колективізації сільського господарства регіону. Разом з тим вона проходила нерівномірно у різних областях і районах. Серед причин цього називається наявність у ряді місць куркульсько-націоналістичних банд і підпілля, що здійснювали диверсії проти колгоспного будівництва (с. 139). В рецензованій праці показано, що розгортання місцевими парторганізаціями політико-виховної роботи на селі, невинне зростання загону сільського активу і керівних кадрів за рахунок місцевого населення, політичної свідомості селянства і трудової активності колгоспників, стали вирішальними ланками у завершенні колективізації сільського господарства в західних областях УРСР.

Підбиваючи підсумки дослідження, автор робить висновок, що процес соціалістичних перетворень на селі, їх переможне завершення стали визначальною передумовою розгрому і остаточної ліквідації залишків класово ворожих трудящим масам елементів. Весь хід подій у регіоні, хоча й мав ряд особливостей, ще раз переконливо довів загальні закономірності щодо антинародного характеру та історичної приреченості буржуазно-націоналістичної контрреволюції, яскраво підтвердив нездоланність справи соціалізму.

Незважаючи на висловлені зауваження, а також деякі інші неточності, насамперед фактологічного характеру, поставлені у монографії завдання в основному розв'язані.

Н. А. ПЕТРУНЯ (Київ),
В. Т. ПОЗНЯК (Київ)

БРАТЕРСЬКА ЄДНІСТЬ НАРОДІВ СРСР — ВЕЛИКЕ ЗАВОЮВАННЯ СОЦІАЛІЗМУ

В. А. Замлинский.
Несокрушимое единство.

Київ: Головне изд-во издат. объединения
«Вища шк.», 1984.—207 с.

Роки Великої Вітчизняної війни були періодом суворої перевірки життєздатності національно-державного ладу Союзу РСР.

В єдинокористві з переважającym у воєнно-економічному відношенні противником народ багатонаціональної Радянської держави і його Збройні Сили не тільки вигнали окупантів із своєї території, а й поставили народи світу від фашистського поневолення.

В рецензованій монографії висвітлюється непорушна дружба всіх націй і національностей Радянського Союзу як один з вирішальних факторів перемоги трудящих СРСР над ворогом. Автор показує незлам-

ну єдність братніх народів, що яскраво виявилася у спільній збройній боротьбі з ворогом, спільних трудових зусиль у радянському тилу і допомогла вистояти у роки лихоліття. Ставка реакційних сил на розкол дружби і братерства народів Радянського Союзу зазнала поразки, і нині у своїх загарбницьких цілях імперіалізм спирається на націоналізм, расизм і шовінізм.

Цілком закономірно, що виклад матеріалу дослідник розпочав з розгляду теоретичних питань. Спираючись на твори основоположників марксизму-ленінізму, він показує, що братерська єдність народів Радянської держави — велике завоювання соціалізму. Автор розповідає про розробку німецьким імперіалізмом напередодні другої світової війни авантюристичних загарбницьких планів, націлених на поневолення слов'ян та інших народів і, врешті-решт, на завоювання світового панування шляхом роз'єднання народів або їх знищення. Він спиняється на характеристиці злочинної діяльності білогвардійської і буржуазно-націоналістичної контрреволюції, яка брала активну участь у підготовці цих планів. На основі аналізу праць основоположників наукового комунізму та конкретно-історичного матеріалу автор доводить ефемерність розрахунків гітлерівського командування, яке не враховувало тих соціально-політичних і економічних перетворень, що відбулися в нашій Батьківщині за роки Радянської влади.

Червоною ниткою через усе видання проходить ідея величезної керівної і організаторської ролі Комуністичної партії у досягненні перемоги над ворогом. З початком війни взявши на себе всю відповідальність за долю держави, вона докладала максимум зусиль для перетворення країни в єдиний воєнний табір. Було прийнято ряд важливих постанов з питань воєнного планування, збільшення виробництва бойової техніки і боєприпасів, створення нових надзвичайних органів воєнного часу, перебазування продуктивних сил з прифронтових районів у глибокі країни. Значна увага в праці приділена відображенню ідеологічної роботи Комуністичної партії на фронті, тимчасово окупованій ворогом території і в радянському тилу. На численних яскравих прикладах автор показує, що з перших днів війни законом життя і діяльності усіх націй і народностей став лозунг: «Все для фронту — все для перемоги». Гігантські зусилля партії були підтримані всім радянським народом. Повсюдно у країні проходили багатолюдні мітинги у зв'язку з початком війни, виникали патріотичні почини, спрямовані на збільшення і прискорення випуску продукції промисловості й бойової техніки, створення фонду оборони, формувалися винищувальні батальйони, загони народного ополчення. Все це свідчить про те, що ідеї оборони рідної країни, оволодівши масами, перетворювалися у велику матеріальну силу, яка відіграла значну роль у досягненні перемоги над ворогом.

В. О. Замлинський висвітлює героїчний подвиг воїнів багатонаціональної Червоної Армії. Він наголошує на тому, що хоча

для жодної кампанії фашистські загарбники не виділяли стільки військ і бойової техніки, скільки виставили на радянському кордоні під час нападу на СРСР, з перших годин війни вони стикнулися з безприкладною стійкістю бійців і командирів Червоної Армії. Гітлерівські війська зустріли не групи слабо озброєних людей, розрізнених за національними ознаками, а монолітний інтернаціональний бойовий колектив.

У книзі розповідається про кровопролитні прикордонні бої, зокрема про захисників Брестської фортеці, про бойову єдність бійців багатонаціональної Червоної Армії і трудящих у жорстоких битвах біля стін Києва і Одеси, Севастополя і Ленінграда та інших міст, що одними з перших стали на шляху німецько-фашистських агресорів. Як підкреслюється у книзі, вже в перші дні бойових дій на радянській території гітлерівські війська зазнали таких втрат в людях і техніці, яких не знали під час кампаній на Заході.

Спираючись на останні досягнення радянської історичної науки, В. О. Замлинський висвітлює бойову єдність воїнів Червоної Армії в битвах під Москвою, Сталінградом, на Курській дузі і в ході визволення радянської території, наводить приклади їх відваги і героїзму, а також цифровий матеріал, що свідчить про різний національний склад Героїв Радянського Союзу. Автор розповідає про створення в союзних республіках під керівництвом ЦК компартій та військових округів національних військових формувань, підкреслюючи, що їх організація була зумовлена великим патріотичним піднесенням, яке охопило трудящі маси союзних і автономних республік, країв, автономних областей.

У монографії висвітлено й інтернаціональну місію Радянських Збройних Сил, в ході якої Червона Армія провела на території європейських держав ряд великих операцій. В них взяли участь понад 7 млн. бійців — представники багатьох націй і народностей соціалістичної Батьківщини.

Дослідник торкається питань інтернаціональної допомоги СРСР народам Європи в їх боротьбі з фашизмом. У праці йдеться про створення на території Союзу РСР польських, чехословацьких, румунських, угорських, югославських військових частин і з'єднань, бойові дії деяких з них проти німецько-фашистських загарбників на території Радянського Союзу, а з виходом Червоної Армії за межі СРСР — на території їх країн; про допомогу нашої Вітчизни рухові Опору зарубіжних народів, зокрема антифашистській боротьбі трудящих Чехословаччини, Польщі.

Автор залучає цифровий матеріал, що свідчить про кількість різних іноземних військових формувань, створених у Радянському Союзі до кінця війни на прохання зарубіжних урядів, демократичних організацій, патріотів-антифашистів тощо.

У книзі приділено належну увагу показу всенародного характеру партизанської боротьби на тимчасово окупованій ворогом території. Наведений цифровий матеріал свідчить про процентний склад представни-

ків різних націй і народностей СРСР у партизанських загонах і з'єднаннях на Україні, в Білорусії, РРФСР. Розглядаючи питання взаємодії партизанських загонів братніх республік, автор стверджує, що непорушна дружба народів Союзу РСР була джерелом сили партизанського руху та антифашистського підпілля.

Багатий фактичний матеріал використує В. О. Замлинський, викриваючи політику фашистського терору, запровадженого гітлерівцями на тимчасово загарбаній території. Він справедливо відзначає, що у придушенні опору радянських людей завойовникам ворог робив ставку на масовий терор, порушуючи норми міжнародного права щодо населення країни, проти якої велася війна. У праці викривається злочинна діяльність буржуазних націоналістів — вихідців з України, Прибалтики, Кавказу і Середньої Азії, які, взявши на себе функцію виконавців політики фашистського геноциду, чинили на захопленій території нашої країни небачений розбій і руйнування.

У рецензованій монографії значна увага приділяється викладу питань евакуації на Схід промислових підприємств, матеріальних цінностей, населення і організації випуску там промислової продукції, необхідної фронту і народному господарству. Фактичний матеріал, вміщений у книзі, свідчить про трудовий ентузіазм робітничого класу, працівників сільського господарства й інтелігенції в радянському тилу. Дослідник, висвітлюючи різні форми патріотичних починів трудящих Вітчизни, доводить, що тільки радянський народ, керований Комуністичною партією, міг в таких масштабах і в таких несприятливих умовах, що склалися на початку війни, в найкоротші строки поставити всі матеріальні ресурси на захист соціалістичної держави.

У книзі досліджуються питання, пов'язані з відбудовою народного господарства, зруйнованого фашистськими загарбниками. Показано, зокрема, як з визволенням захоплених ворогом територій трудящі всіх

республік, країв, областей вишукували можливості для відновлення господарства, яким чином кожна союзна республіка допомагала у відродженні територій, що потерпіли від фашистської навали. Комуністична партія намітила ряд заходів по ліквідації тяжких наслідків окупації і очолила рух допомоги визволеним районам і районам, що пізніше інших стали на шлях соціалістичного розвитку.

Спеціальний розділ дослідження присвячено критиці буржуазних фальсифікаторів історії Великої Вітчизняної війни, які всілякими засобами силкуються зменшити значення історичної перемоги радянського народу над фашизмом. Автор доводить безпідставність тверджень буржуазних ідеологів, які вперто твердять про «випадковість» поразки фашистської Німеччини. На жаль, автор викриває ряд фальсифікацій, які вже спростовані радянськими вченими. До того ж, слід було б головну увагу приділити не перекрученням історії Великої Вітчизняної війни в цілому, а щодо постановки і розв'язання національного питання в СРСР. На нашу думку, не варто було виділяти цей матеріал в окремий розділ. Адже фактично вся книга служить справі викриття вигадок імперіалістичної пропаганди відносно історії Великої Вітчизняної війни в цілому, і питань непохитної дружби і братерського єднання народів Соціалістичної Вітчизни зокрема.

Книга виграла б, якби у передмові автор подав бібліографічний та джерелознавчий огляди літератури, присвяченої досліджуваній темі. Зустрічаються у праці й окремі неточності, повтори.

У цілому монографія В. О. Замлинського стане у пригоді викладачам і студентам вузів, фахівцям-історикам, журналістам, пропагандистам — усім, хто цікавиться питаннями дружби трудящих Радянської Батьківщини у роки Великої Вітчизняної війни.

Н. М. РУДЕНКО (Київ),

О. О. СУШКО (Київ)

ДРУЖБА, ОБПАЛЕНА ВІЙНОЮ

С. А. Гратинич.

*На левом берегу Днестра
[Страницы совместной борьбы
трудящихся смежных районов Молдавии
и Украины против немецко-румынских
фашистских захватчиков. (1941—1944)].*

Кишинев: Картя Молдовеняскэ.—
1985.—188 с.

Героїчна боротьба радянських людей в тилу ворога (як у цілому на всій тимчасово окупованій гітлерівськими загарбниками території, так і в окремих союзних республіках та областях) знайшла яскраве висвітлення в історичній літературі. Однак, незважаючи на значну кількість праць з цієї ба-

гатопланової тематики, слід сказати про те, що ряд її сюжетів потребують більш глибокого вивчення. Виключна складність обстановки, в якій було організовано відсіч фашистським окупантам, специфіка партизанського та підпільно-патріотичного руху зумовили нестачу документів і матеріалів, а тим самим і особливі труднощі в процесі відтворення цієї сторінки в історії нашої країни. Деякі втрати на цьому шляху, на жаль, є непоправними. Тому вихід у світ монографії С. Гратинича, в якій проаналізовано бойову взаємодію трудящих суміжних районів двох братніх республік — Молдавії та України — у всепародній боротьбі проти гітлерівських загарбників, слід вітати.

Вибір територіальних рамок рецензованого дослідження зумовлений історичними

братерськими зв'язками, традиційними дружбою та співробітництвом цих двох народів, які яскраво проявилися у суворі роки Великої Вітчизняної війни.

Райони Молдавії на Лівобережжі Дністра та суміжні з ними — на території України — в період тимчасової фашистської окупації входили до складу губернаторства «Трансністрія» (Задністровщина), штучно створеного на території між Дністром та Бугом. С. Гратинич розкриває злочинний механізм фізичного і морального придушення, який ворог використовував для розправи з багатонаціональним місцевим населенням: молдаванами, українцями, росіянами, представниками інших національностей. Автор викриває ті підступні «методи», за допомогою яких окупанти намагалися підкорити народ, поставити на коліна: терор, неприхований грабіж, пропаганда ідей антикомунізму, націоналізму та шовінізму й т. ін. З цією метою використовувалися преса, радіо, церковні амвони і навіть школи. Було зроблено спробу насильно «румунізувати» місцеве населення, передусім, молдаван, завдаючи величезної шкоди соціалістичній культурі. Автор книги навіччало фактів про тотальне знищення ворогом місцевого населення, насамперед осіб, що були для карателів найбільш небезпечними: комуністів, комсомольців, радянських активістів.

У рецензованому виданні основну увагу приділено аналізу складного й надзвичайно важливого аспекта проблеми: процесу формування патріотичного підпілля, його діяльності по мобілізації трудящих суміжних районів Молдавії та УРСР на боротьбу проти фашистських окупантів. С. Гратинич розглянув основні фактори, що зумовили морально-політичну єдність, патріотичну згуртованість багатонаціонального населення Придністров'я в умовах тимчасової окупації краю гітлерівськими загарбниками.

Як зазначає С. Гратинич, всенародний опір ворогу проявлявся не у стихійній формі, а являв собою організовані форми боротьби, біля джерел якої стояла Комуністична партія — її організатор і натхненник. Комуністи, яких залишили для роботи в глибокому тилу, сформували й очолили ряд підпільних організацій та груп. Автор праці простежив процес їх виникнення у суміжних районах двох республік, а також налагодження зв'язків та бойової взаємодії. Він навічч цікаві факти з історії цього підпілля, детально розповів про керівників народної боротьби: В. Авдєєва (Одеса), П. Кустова (Тирасполь), М. Підгаєцького (Вінницька область) та ін.

Як підкреслює С. Гратинич, боротьба в тилу проти гітлерівських загарбників мала

інтернаціональний характер. Підпільні організації Каменки, Тирасполя, Рибниці, Дубосар підтримували контакти з народними месниками, які діяли у суміжних районах Української РСР: Піщанському, Фрунзівському, Котовському, Балтському, в Одесі та інших місцях, відправляючи їм і одержували від них зброю, продовольство, гроші, папір, необхідний для випуску листівок. Ці друковані матеріали розповсюджувалися як підпільниками України, так і Молдавії. Незважаючи на те, що у загарбників знайшлися і добровільні помічники в особі запродавців з числа буржуазних націоналістів, було зведено нанівець усі спроби окупантів «втягнути» населення Придністров'я у братовбивчу війну проти Червоної Армії. Спираючись на статистичні дані трофейних архівів, дослідник розповів про те, що масовий опір трудящих сприяв зриву планів противника налагодити експлуатацію сільського господарства регіону.

У рецензованому виданні викривається злочинний характер економічної політики, що втілювали в життя румунські фашисти, яка являла собою відвертий грабунк народногосподарських цінностей, нещадний терор, тотальне знищення населення, досліджується «співробітництво» і конкуренція румунських і німецьких фашистів при здійсненні ними грабінницьких, каральних і колонізаторських заходів, а також зіткнення їх загарбницьких імперіалістичних інтересів у Придністров'ї. С. Гратинич справедливо підкреслює, що, переслідуючи такі ж класові цілі, що й гітлерівці, їх румунські посіпаки користувалися аналогічними методами терору, насильства та репресій.

Звичайно, рецензована монографія не позбавлена й певних недоліків. На наш погляд, вона виграла б від того, якби автор навічч узагальнюючі дані про економічні й воєнні наслідки всенародної боротьби проти фашистських окупантів. Варто було б навести відомості про національний склад підпільних організацій і партізанських загонів, вмістити в праці іменний та географічний покажчики, картосхему Придністров'я, а також фотографії активних учасників патріотичного руху.

Книга С. Гратинича, в якій читач відшукає нові й малознайомі факти та документи, присвячена вивченню історії бойової співдружності народів СРСР у боротьбі проти гітлерівських загарбників у воєнні роки Великої Вітчизняної війни. Вона сприятиме патріотичному й інтернаціональному вихованню радянських людей і особливо молодого покоління.

М. К. СИТНИК (Кишинів),
А. М. ЗЕНІНА (Київ),
П. М. ШОРНИКОВ (Кишинів)

НАТХНЕННА ПРАЦЯ
В ІМ'Я ПЕРЕМОГИ

С. Н. Саженюк

*Трудовий подвиг робітників України
у Великій Вітчизняній війні*К.: вид-во при Київ. держ. ун-ті вид.
об'єднання «Вища школа», 1985.—112 с.

Події Великої Вітчизняної війни — нині вже історія країни. Але час безсилий применшити велич і значимість безсмертного подвигу народу в боротьбі проти жорстокого ворога. За минулі роки опубліковано чимало кількості наукових праць, присвячених цій тематиці. Значний вклад у розробку історії Великої Вітчизняної війни внесли і науковці Української РСР. До сорокаріччя Великої Перемоги вони надрукували певну кількість наукових досліджень з розглядуваної проблеми. Серед них належне місце займає й рецензована монографія С. Н. Саженюка, в якій висвітлено ряд актуальних питань історії робітничого класу республіки періоду війни. Йдеться про їх участь у перебудові промисловості на воєнний лад і виконанні замовлень фронту, евакуацію промислових підприємств та його персоналу на Схід країни, спільну героїчну працю евакуйованих робітників та трудящих братніх республік у перший період війни. Дослідник використав документи КПРС і Радянської держави періоду війни, праці видатних діячів партії та уряду. Червоною ниткою через усю працю проходить ідея про те, що вирішальною умовою перемоги над фашизмом була керівна та спрямовуюча роль Комуністичної партії. С. Саженюк розкрив її величезну роль у перебудові народного господарства, забезпеченні економічних передумов перемоги над фашистами.

Що ж виділяє рецензовану монографію серед інших видань з цієї тематики? По-перше, широка джерельна база. Автор вивчив і використав документальні публікації, колективні дослідження і спеціальні монографічні праці радянських істориків, періодичну пресу тих років, мемуарну літературу, книги з історії заводів і фабрик, велику кількість різних архівних матеріалів, які вперше введено до широкого наукового обігу.

Значний інтерес, зокрема, становлять наведені дослідником документи про звияжну працю трудящих неокупованих районів України — Ворошиловградської, Харківської і Донецької областей (з кінця 1941 р. до середини 1942 р.).

В рецензованій праці вміщено документи ряду центральних, республіканських і обласних архівів, зокрема, Свердловського, Челябінського, Новосибірського і Кемеровського обкомів КПРС, держархівів Свердловської, Челябінської, Новосибірської областей.

По-друге, історіографічний огляд літератури з досліджуваної тематики. В книзі дано конкретні рекомендації в плані її дальшого вивчення.

По-третє, кваліфікований аналіз проблем, розглянутих автором.

Автор показав, що виховані партією в дусі радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму, любові до соціалістичної Вітчизни робітники України у тяжких умовах виявили небачений трудовий героїзм. У книзі наведено яскраві приклади того, як на підприємствах і шахтах розгорнулося і набуло нових форм соціалістичне змагання за дострокову реалізацію народногосподарських планів, виконання та перевиконання завдань по випуску продукції для фронту. Зразки самовідданої праці показали жінки, підлітки, пенсіонери, які в перші місяці війни замінили близько однієї третини усіх працюючих. В монографії наведено деякі узагальнюючі дані, які розповідають про трудовий героїзм радянських людей у перші місяці війни. Так, за підрахунками автора, що базуються на архівних матеріалах, у червні — серпні 1941 р. у Донбасі було видобуто понад 20 млн. т вугілля (с. 24).

Розповідаючи про евакуацію підприємств на Схід країни, С. Саженюк підкреслив, що вона була складовою частиною перебудови народного господарства на воєнний лад, мала плановий характер та відіграла особливу роль у зриві розрахунків гітлерівців захопити й використати важливі промислові об'єкти на радянській території.

В монографії розповідається про звияжну працю робітників України під час демонтажу підприємств, зокрема легкої, харчової та місцевої промисловості й кооперативів, наведено ряд нових даних, що характеризують процес їх евакуації, кількісний склад евакуйованих. Говорячи про те, що евакуація в цілому здійснювалася організовано, дослідник розглядає труднощі та недоліки, що мали місце в ході її проведення.

Значне місце у рецензованому виданні відведене висвітленню спільної праці робітників промисловості Української РСР та трудящих братніх республік. Йдеться про їх співробітництво і взаємодопомогу в процесі монтажу та введення в дію евакуйованих фабрик та заводів, перетворення бази на Сході в основну базу економіки країни, головний арсенал Червоної Армії.

В монографії проаналізовано масштабну роботу партійних, радянських та громадських організацій, трудящих східних районів Радянського Союзу по поданню всебічної допомоги евакуйованим трудівникам та їх сім'ям. Автор підкреслив, що героїчна праця в тилу стала важливим джерелом зміцнення оборонної могутності нашої Батьківщини, яскравим свідченням сили ленінської дружби народів.

Таким чином, комплекс проблем, які розглянув автор, досить широкий. Цілком зрозуміло, що в невеликій за обсягом праці всіх їх неможливо проаналізувати однаковою мірою. Хочеться висловити деякі побажання щодо дальшого дослідження розглянутої дослідником теми. З нашої точки зору, в монографії не знайшла відповідного висвітлення діяльність таких значних загонів робітничого класу республіки, як працівники легкої і харчової про-

мисловості, комунального господарства, МТС та радгоспів, транспорту, зв'язку, будівництва тощо.

Автор зосередив увагу на висвітленні історії робітничого класу лише в перший період війни. Отже, ґрунтовного дослідження потребує його діяльність в другий та третій періоди.

Необхідно глибше проаналізувати вклад трудящих УРСР у будівництво оборонних рубежів, а також зв'язну працю жінок,

підлітків, пенсіонерів, руками яких вироблялася більшість продукції, необхідно було більше уваги приділити питанням боротьби проти буржуазних фальсифікаторів, які намагаються применшити значення безсмертного подвигу, здійсненого радянськими людьми в ті грізні роки. У цілому книга заслуговує на увагу читача.

В. П. ДРОЖЖИН (Київ)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ БРАТНІХ КРАЇН

Тенденции социального развития в европейских социалистических странах
Київ: Наук. думка, 1985.—178 с.

Проблеми соціального розвитку соціалістичних країн дедалі більше привертають увагу науковців — як істориків, так і економістів, філософів, соціологів. Об'єднання вчених споріднених наук дає можливість глибше дослідити актуальні питання сучасності. Рецензована монографія підготовлена колективом авторів Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР та Інститутом суспільних наук ЦК Угорської Соціалістичної робітничої партії за участю співробітників Інституту філософії АН УРСР. У монографії розглядаються важливі соціальні процеси, що відбуваються в братніх країнах, — такі, як зміни в складі робітничого класу, кооперованого селянства, інтелігенції, а також проблеми соціального розвитку молоді. Всі ці питання досліджуються в контексті сучасної ідеологічної боротьби.

Колективна праця угорських і радянських вчених написана на основі широкого кола методологічної літератури і опублікованих джерел. Це дало можливість авторському колективу дослідити ряд маловивчених питань соціального розвитку європейських соціалістичних країн 70-х — першої половини 80-х рр., в основному СРСР, УНР, ЧССР, НРБ. Незважаючи на невеликий обсяг книги, авторам вдалося розглянути найістотніші моменти соціальних процесів братніх країн.

Монографія має таку структуру. В кожному з 10 розділів, об'єднаних спільністю змісту, розглядається один аспект соціального розвитку. На перше місце автори поставили проблеми соціального розвитку робітничого класу, далі йдуть два розділи про коопероване селянство, два — про молодь і один про інтелігенцію. У першому й останньому розділах розглядаються загальні питання соціального розвитку соціалістичних країн. Така побудова книги значно полегшує читачу сприйняття досить складного фактичного матеріалу.

Досліджуючи загальні закономірності соціального розвитку країн соціалізму, А. М. Шлепаков виявляє їх національні

особливості. Автор піддає гострій критиці вигадки сучасних буржуазних фальсифікаторів соціальної історії братніх країн. При цьому розглядаються такі ворожі теорії, як заперечення відповідності соціальних реалій в братніх країнах ленінському вченню (стор. 6—7), «саморозпад соціалістичної співдружності» (с. 8—9), нестабільність розвитку соціальних інститутів соціалістичних країн і т. д. Розвінчуючи буржуазні теорії, автор наголошує на важливості вивчення з позицій марксистсько-ленінської методології соціальних процесів не лише в соціалістичних країнах, а й в усьому світі. Знання соціального обличчя сучасного світу, тенденцій його розвитку може і повинне займати гідне місце в ідейному арсеналі боротьби народів за соціальне оновлення.

Наступні три розділи (автори Ф. Ковач, В. І. Вишняк, В. С. Мокеєв та Г. І. Шманыко) присвячені проблемам соціального розвитку робітничого класу. Його історія розглядається в тісному взаємозв'язку з розвитком економіки, політичних інститутів, з прогресом в галузі культури. Автори досліджують кількісні зміни у складі робітничого класу (с. 24—27), динаміку професійно-кваліфікаційної структури, зумовлену процесами механізації та автоматизації виробництва (с. 35—48), зростання соціально-політичної і трудової активності, культурно-технічного рівня робітників тощо (с. 58—71). Все це дає можливість простежити найбільш характерні соціальні зміни у складі робітничого класу. Автори роблять правильний висновок про те, що в результаті науково обґрунтованої системи заходів, що проводяться в братніх країнах, зростає трудова і громадсько-політична активність робітничого класу, посилюється його вплив на всі сфери суспільного життя. Результати досліджень вчених братніх країн можуть бути використані при розробці планів соціального розвитку, програм підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, системи професійно-технічних училищ тощо.

Проблемам соціальних змін на селі присвятили два розділи угорські вчені А. Пал і Ж. Лендел. Заслуговує на увагу, зокрема, матеріал, узагальнений в шостому розділі «Перетворення аграрного сектора та його вплив на соціальні й культурні зміни на селі» (с. 84—97). В ньому розпо-

відається про зміни у характері праці сільських трудівників, підвищення їх кваліфікаційного рівня, позитивні зрушення в галузі культури, побуту і т. д. Автори простежують процес поступової ліквідації відмінностей між містом і селом, характером праці робітників і кооперованого селянства, наголошуючи на ролі робітничого класу в цій справі.

Значну увагу в монографії приділено ролі й місцю молоді в розвитку соціальних процесів як у місті, так і на селі. Автори Ф. Гажо, Є. І. Головаха порушують такі питання, як соціальна адаптація молоді та їх загальноосвітня й професійна підготовка, вироблення ціннісних орієнтацій тощо. Відправним положенням є те, що соціалізм відкриває для молоді широкий простір для суспільної діяльності, створює всі можливості для повного розкриття особистості. Нині, коли посилюється наступ буржуазних ідеологів на соціалізм, коли різного роду буржуазно-реформістські і ревізіоністські діячі, спекулюючи на відсутності у молоді соціальної пам'яті, досвіду класової боротьби, на часто неадекватному сприйнятті нею дійсності, грубо фальсифікують успіхи реального соціалізму, така постановка питання про молодь особливо актуальна.

Автори розглядають такі питання, як зростання ролі молоді у матеріальному виробництві, джерела та шляхи формування робочої зміни, професійна підготовка й трудове виховання молоді в європейських соціалістичних країнах, виявляючи при цьому як загальні для всіх країн, так і специфічні для кожної з них тенденції. Правомірним, на наш погляд, є виділення двох етапів у процесі перетворення робітничого класу у більшість населення в країнах соціалізму. На першому з них (50—60-ті рр.) ряди робітників у ході соціалістичної індустріалізації поповнювалися випереджаючими темпами за рахунок сільської молоді. Другий (70—80-ті рр.) характеризується переходом від бурхливого зростання робітничого класу до темпів, близьких до природного руху населення, коли робітниками стають найбільш освічені

й підготовлені молоді люди як з міста, так і з села (с. 121—122).

В монографії молода зміна робітничого класу характеризується як єдиний соціальний загін, що має ряд нових соціальних і професійних рис і є головним джерелом поповнення робітничого класу в умовах, коли усі, чи майже всі інші демографічні джерела практично вичерпані (с. 123). На конкретних прикладах автори розглядають дію існуючих суперечностей між зростанням ролі молоді на виробництві і напруженою в перспективі демографічною ситуацією, між рівнем освіти, кваліфікації молоді і недосконалою структурою робочих місць, між запитами, життєвими планами молоді і вимогами виробництва до трудівника, реально існуючими потребами в кадрах. Розв'язання цих суперечностей автори вірно пов'язують із здійсненням завдань інтенсифікації виробництва, прискорення науково-технічного прогресу. Монографія не позбавлена окремих недоліків та упущень. Насамперед, автори розглядають тенденції соціального розвитку в 4—5 країнах, а найбільше — СРСР та УНР. Отже, назва монографії ширша, ніж її зміст. Дуже слабо узагальнено соціальні процеси в ПНР, ЧССР, СРР, зовсім не згадуються Югославія та Албанія. Тому слід було б обмежитись у назві книги країнами соціалістичної співдружності.

Зустрічаються у монографії й повтори. Особливо це стосується таких питань, як освітній рівень робітничого класу та кооперованого селянства, соціальні зміни у складі молоді. За рахунок скорочення таких повторів можна було висвітлити деякі нові аспекти соціального розвитку в братніх країнах, викликаних до життя умовами 80-х років.

На нашу думку, у вступі до книги варто було дати історіографічний огляд літератури і більш чітко визначити завдання колективного дослідження.

Ці та деякі інші упущення істотно не знижують наукового рівня рецензованої монографії.

І. М. ГРАНЧАК (Ужгород),
В. П. ПРИХОДЬКО (Ужгород)

ПІДСТУПНА РОЛЬ БУРЖУАЗНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ РЕАКЦІЇ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В АНТИРАДЯНСЬКИХ ПЛАНАХ ІМПЕРІАЛІЗМУ

Ю. Ю. Сливка.

Західна Україна

в реакційній політиці польської
та української буржуазії (1920—1939).

К., *Наук. думка*, 1985.—271 с.

Як відзначається у Політичній доповіді Центрального Комітету КПРС XXVII з'їзду партії, в нашій країні «раз і назавжди знищено національний гніт і національ-

ну нерівноправність в усіх формах і проявах. Утвердилися, увійшли в свідомість десятків мільйонів людей непорушна дружба народів, повага до національної культури і національної гідності всіх народів»¹. Успіхи Радянського Союзу, інших країн соціалістичної співдружності в розвитку національних відносин є особливо вражаючими на фоні цілковитої неспроможності капіталістичного суспільства розв'язати цю складну соціальну проблему. Важливе завдання, що його ставить партія перед

¹ Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, 25 лют. 1986 р.—К., 1986.—С. 64.

радянськими суспільствознавцями, полягає в тому, щоб наочно, на конкретних фактах показувати невикоренимисть національного гніту і перівності у світі капіталу, прояви національних і расових антагонізмів, грабіжницький характер відносин, нав'язуваний імперіалізмом народам².

В цьому плані неабиякий інтерес має дослідження реакційної політики капіталістичних держав щодо західноукраїнських земель у період між двома світовими війнами, а також антинародної діяльності української буржуазії, яку міжнародний імперіалізм використовував для поневолення трудящих згаданого регіону та в боротьбі проти Країни Рад. Цій важливій проблемі, яка раніше не була предметом спеціального дослідження в радянській історіографії, і присвячена ґрунтовна книга Ю. Ю. Сливки.

В ній на основі марксистсько-ленінської методології, з використанням автором результатів наукових пошуків аргументовано викриваються й спростовуються реакційні домисли сучасних буржуазних істориків Заходу, а також представників української й польської буржуазно-націоналістичної історіографії, які грубо фальсифікують становище населення Західної України, його соціальну й національну структуру, національно-визвольну боротьбу за самовизначення в цей період, заперечують історичну закономірність воз'єднання українського народу в єдиній Радянській державі. Праця привертає увагу не тільки ґрунтовністю вивчення першоджерел, здебільшого архівних, залучених до наукового обігу вперше, а й тим, що в ній по-новому висвітлено ряд аспектів досліджуваної теми. Автор розкрив глибинну суть політики капіталістичних держав Заходу, польської та української буржуазії в питанні про Західну Україну, якій відводилося важливе місце в антирадянських планах міжнародної реакції.

У книзі показано роль міжнародного імперіалізму як організатора поневолення західноукраїнських земель. Інтерес викликає, зокрема, викриття на її сторінках загарибницької політики польської буржуазії щодо Східної Галичини в 1921—1923 рр. На основі численних фактів автор аналізує міжімперіалістичні суперечності в цьому краї та метушню, зчинену навколо питання про нього у Лізі Націй і на Генуезькій конференції західними державами. Для них це питання зводилося до того, як краще використати територію Східної Галичини у боротьбі проти Радянської країни та кому експлуатувати нафтові райони Прикарпаття. Боротьба між англо-українським і франко-польським капіталом за прикарпатську нафту, як правильно підкреслюється у книзі, закінчилася на користь французької та польської буржуазії.

В полі зору автора — також зовнішньополітичний курс панівних класів Польщі, спрямований на те, щоб узаконити тимча-

сову воєнну окупацію Східної Галичини, «визнану» рішенням Верховної ради Паризької конференції від 25 червня 1919 р., анексувати і перетворити її у свою внутрішню колонію. З цією метою польська буржуазія здійснювала воєнну і цивільну колонізацію «східних кресів». У дослідженні показано провал спроб узаконити окупацію краю за допомогою так званої воеводської автономії та сеймових виборів 1922 р.

Переконавшись у тому, що українська буржуазія неспроможна справитися з революційно-визвольним рухом трудящих краю, та щоб зміцнити буржуазно-поміщицьку Польщу як «санітарний кордон» проти Радянського Союзу, Рада послів Англії, Франції, Італії і Японії 14 березня 1923 р., всупереч волі населення Східної Галичини, не рахуючись з думкою урядів СРСР і УСРР, санкціонує анексію її Польщею.

На ряді прикладів у праці розкрито реакційну діяльність буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР, уніатської церкви, очолюваної митрополитом Шептицьким, та різних буржуазно-націоналістичних груп у 1920—1923 рр., показано крах їх антинародної політики. Автор підкреслює думку про те, що, незважаючи на зміни зовнішньополітичної орієнтації української буржуазії, її класово-політичні цілі після перемоги Великого Жовтня завжди залишалися постійними і визначалися боротьбою проти Країни Рад і революційного руху.

На переконливих фактах і статистичних даних, викладених у динаміці, автор розкриває жахливі економічні та соціально-політичні наслідки великодержавної політики польської буржуазії на Західній Україні.

Інтерес становить розкриття в рецензованій праці реакційної політики української буржуазії та її основних націоналістичних і клерикальних партій. На основі фактичного матеріалу, здебільшого архівних першоджерел, автор простежив еволюцію цієї політики та її етапи, мотиви угодовства й союзу української і польської буржуазії у боротьбі проти революційно-визвольного руху трудящих краю і першої в світі держави робітників і селян, яка стала могутньою притягальною силою для всіх частин українського народу, що залишалися ще поза межами Української РСР. Автор детально висвітлює зміни в зовнішньополітичному курсі різних груп української буржуазії, які в своїх антирадянських планах спочатку робили ставку на буржуазно-поміщицьку Польщу, а згодом — на фашистську Німеччину.

Рецензована праця відзначається класовим підходом до оцінки важливих наукових і політичних питань, що стали об'єктом дослідження Ю. Ю. Сливки. В окремих питаннях він полемізує з деякими сучасними істориками Польської Народної Республіки, обґрунтовуючи свою точку зору переконливими фактами. Все це надає книзі гостро актуального звучання.

Аналіз архівних і опублікованих матеріалів, почерпнутий з численних джерел, підводить читача до розуміння об'єктивних

² Див.: Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС від 19 лют. 1982 р. — К., 1982. — С. 23.

причин краху націоналістичних програм польської та української буржуазії, неминучості торжества історичної справедливості, яким стало возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі у складі Союзу РСР.

Слід, однак, зазначити, що реакційна політика польської та української буржуазії, глибоко ворожа трудящому населенню краю, могла постати перед читачем у значно повнішому вигляді, коли б автор показав антикомуністичну та антирадянську діяльність угодівських вождів польських і українських дрібнобуржуазних партій, які

в основних соціально-політичних питаннях, і особливо у ставленні до країни соціалізму, блокувалися з політичними організаціями великої буржуазії. Поза увагою дослідника, на жаль, залишилися й систематичне викриття Компартиями Польщі і Західної України антинародної діяльності буржуазних і дрібнобуржуазних націоналістів та клерикалів. Автор невинуватно обмежився наведенням лише окремих оцінок, що їх давали комуністи фактам цієї діяльності.

I. К. ВАСЮТА (Івано-Франківськ)

ІСТОРИЧНА ПРАВДА ПРОТИ ВИГАДОК

Н. В. Романовський.

*Исторической правде вопреки:
Критика буржуазных фальсификаций
истории КПСС.*

М.: Мысль, 1985.—188 с.

Нова праця відомого фахівця з проблем критики буржуазних концепцій історії і політики КПРС М. В. Романовського, поза сумнівом, приверне увагу науковців, широких кіл читачів. Це дослідження є своєрідним доповненням і продовженням двох попередніх монографій автора¹. Разом з тим воно свідчить про дальший творчий пошук ученого, його прагнення до якісного вдосконалення наукової критики антикомунізму, насамперед показу методичної та методологічної неспроможності «радянологічних» версій історичного шляху ленінської партії. Такий підхід відповідає вимозі XXVII з'їзду КПРС про необхідність підвищення ефективності наступальної боротьби проти буржуазної ідеології.

Автор обрав проблемно-хронологічний метод викладу матеріалу, що відкриває оптимальні, на наш погляд, можливості для критичного аналізу концепцій буржуазної історіографії при неухильному додержанні принципу історизму.

Розглядаючи основні тенденції буржуазної історіографії дожовтневого періоду історії партії, М. В. Романовський зосереджує увагу на проблемах, пов'язаних з генезисом більшовизму, та на причинах перемоги трудящих під керівництвом ленінської партії над самодержавством і капіталізмом. І це закономірно, адже практично вся дожовтнева історія Комуністичної партії висвітлюється західним «радянознавством» з урахуванням її зв'язку з перемогою більшовиків у жовтні 1917 р.

Викриваючи найбільш одіозні міфи про підготовку та проведення Великого Жовт-

ня, М. В. Романовський докладно показує, зокрема, неспроможність одного з них — антикомуністичного міфу про «змовницький» характер соціалістичної революції, який виключав можливість участі у ній народних мас. Лише в 60—70-х роках буржуазні історики «дійшли висновку» про участь у Жовтневій революції різних прошарків населення, однак, як і раніше, спотворюють джерела, значення, характер впливу більшовицької партії в масах, підпорядковують свої дії застарілій меті — заперечити інтернаціональне значення Великого Жовтня і досвід партії більшовиків по його здійсненню.

У спеціальному розділі викривається сутність поглядів буржуазних історіографів на діяльність Комуністичної партії у перехідний від капіталізму до соціалізму період, на її боротьбу за побудову основ соціалістичного суспільства. Автору вдалося показати антинауковість «радянологічної» періодизації та її оцінок підсумків цієї боротьби, довести неспроможність «наскрізної» для антикомуністичних публікацій теми про «переродження» або «трансформацію» ВКП(б) у той час, про «сталінізм» як окремий «період» в історії СРСР.

Значення зробленого М. В. Романовським критичного аналізу особливо зростає нині, коли в умовах оголошеного імперіалістами «хрестового походу» проти світу соціалізму буржуазне «радянознавство» активно спекулює на труднощах і негативних явищах, у тому числі пов'язаних з культом особи Й. В. Сталіна, що мали місце у ході соціалістичного будівництва в нашій країні, видає їх за «докази» переходу до «диктатури партії», «тоталітаризму». Як пише, наприклад, західнонімецький професор Б. Майснер, було б неправильним відмовлятися від поняття «тоталітаризм» при визначенні сучасного етапу розвитку Радянської держави, бо незмінною лишилась її «принципова структура». Одним з найважливіших елементів останньої Б. Майснер вважає «перманентну диктатуру суворо організованої політичної групи», що називається «партією нового типу»².

² Meissner B. Das Verhältnis von Partei und Staat im Sowjetsystem.— Opladen, 1982.— S. 7, 58.

¹ Романовський Н. В. Критика фальсификаций роли ленинской партии в трех революциях.— М., 1979.—284 с.; Романовський Н. В. Критика фальсификаций руководящей роли КПСС в обществе развитого социализма.— М., 1981.—92 с.

Увесь зміст рецензованої праці свідчить про безпідставність таких тверджень, які використовуються буржуазними фальсифікаторами для того, щоб гальванізувати найпримітивніші міфи часів «холодної війни», подати у викривленому вигляді радянську політичну систему, роль і місце у ній Комуністичної партії, фальшивими посиланнями на історію виправдати курс імперіалістичних кіл на конфронтацію з нашою країною.

Аргументоване спростування сутності доктрини «тоталітаризму» та її сучасних модифікацій, а також теорій «індустріального суспільства», «еліти», «кризового» розвитку соціалізму та його економіки, критичну концепцію «політичної участі» радянських людей, викриття фальсифікаторських перекирвань вузлових питань національної і зовнішньої політики КПРС, проблем внутріпартійного розвитку — все це читач знайде в останньому, четвертому розділі книги.

Окремо слід сказати про початковий, дуже важливий для загального розуміння книги її розділ. Він називається «Анатомія» фальсифікації історії КПРС і містить в цілому вдалу спробу висвітлити механізм фальсифікаторських дій «радянологів», зокрема принципи їх роботи з історичними джерелами та еволюцію буржуазних поглядів на ленінську партію.

Відомо, що В. І. Ленін, розглядаючи проблему як необхідний елемент ідейного протиборства, бачив її завдання не тільки у викритті свідомого обману і прямих фальсифікацій буржуазних авторів. Він учив розрізняти обман свідомий і обман підсвідомий, зумовлений кінець кінцем системою капіталістичних відносин. Останній — «це не особистий обман, не «шахрайство» (висловлюючись грубо), це облудна ідея, яка впливає з економічного становища класу»³.

Виходячи з ленінських настанов, М. В. Романовський доводить, що антинауковість буржуазної історіографії КПРС зумовлена насамперед самою сутністю буржуазного історичного мислення, найтіснішим зв'язком буржуазної науки і буржуазної ідеології, тим, що історія ставиться на службу класовим інтересам монополістичної буржуазії. Ось чому у стрімкому коловороті різних течій, шкіл і напрямів, різних історіографічних схем історії КПРС інтегральною силою виступає антикомунізм. «Політичні, партійні позиції буржуазних авторів відіграють вирішальну роль. Прагнення окремих з них позбавитися елементів явної тенденційності не змінює становища», — зазначає дослідник (с. 39).

Відаючи належне зробленому автором, слід, однак, вказати, що рецензована праця не позбавлена окремих вад.

Відомо, що буржуазна історіографія у різних капіталістичних країнах має спільну методологічну основу, а саме ті чи інші різновиди історичного ідеалізму. Її національні загони активно співробітничали між собою, здійснюють спільні видання,

проводять міжнародні конференції, конгреси тощо.

Разом з тим класова спільність і взаємодія буржуазних історіографій не означають ліквідації їх національних особливостей, їх специфіки. Показу таких особливостей, на нашу думку, авторів рецензованої праці слід було б приділити більше уваги.

У книзі говориться про те, що антикомуністичні позиції буржуазних ідеологів не виключають їх диференціації, відмінностей між основними історіографічними напрямами, які уособлює той чи інший автор (с. 8—9). Однак при цьому М. В. Романовський чомусь обмежується цитуванням думки одного з вчених з Німеччини Демократичної Республіки, який виділяє у сучасній буржуазній історіографії чотири напрями: неонацистський, консервативний, ліберальний та псевдомарксистський (реформістський).

Цілком природно, що будь-яка класифікація не відображає всієї різноманітності історичної літератури. У зв'язку з цим не є ідеальною і наведена вище схема. Скажімо, деякі радянські автори обгрунтовують наявність у буржуазній літературі крайнього і помірковано консервативних, а також ліберального і демократичного напрямів⁴. Однак справа не тільки в цьому. У книзі кваліфікованого спеціаліста важливо було б бачити насамперед його власне ставлення до такої серйозної проблеми, його власну думку.

Навряд чи можна погодитися з твердженням М. В. Романовського про те, що у буржуазному суспільствознавстві відсутні поняття політичної партії (с. 12). Відомо, однак (і про це фактично йдеться у книзі), що у західній політології таких понять багато, але серед них немає справді наукового і загально визнаного.

На нашу думку, авторів слід було б приділити більше уваги критиці буржуазних концепцій ролі і діяльності Комуністичної партії в роки Великої Вітчизняної війни і хоча б коротко зупинитися на «радянологічних» інтерпретаціях повоєнної історії КПРС.

На жаль, у рецензованій праці мають місце і деякі неточності. Так, на с. 11 читаємо, що предметом історико-партійної науки є боротьба марксистсько-ленінської партії за побудову соціалізму і комунізму, а вже на с. 14 автор, виправляючи власну неточність, говорить, що таким предметом є дослідження закономірностей виникнення, розвитку і діяльності партії у боротьбі за диктатуру пролетаріату, побудову нового суспільства. На с. 38 професор з Ізраїлю Ш. Галай названий «західнонімецьким автором». Надто стислим і абстрактним, з нашої точки зору, є заключення книги.

В цілому ж наукова література з критики питань антикомунізму збагатилася кваліфікованим дослідженням.

Ю. І. ШАПОВАЛ (Київ)

⁴ Мерцалов А. Н. В поисках исторической истины: Очерк методологии критики буржуазной историографии. — М., 1984. — С. 220.

³ Ленін В. І. Про конституційні ілюзії // Повне зібр. творів. — Т. 34. — С. 39.

Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 1898—1986.— 9-е изд., доп., испр.— Т. 9. 1956—1960.— М.: Политиздат, 1986.— 574 с.

ГОРБАЧЕВ М. С. Избранные речи и статьи.— М.: Политиздат, 1985.— 383 с.

Советско-американская встреча на высшем уровне, Женева, 18—21 ноября 1985 года: Документы и материалы.— М.: Политиздат, 1985.— 79 с.

Актуальные проблемы отношений СССР со странами Африки (80-е годы).— М.: Междунар. отношения, 1985.— 302 с.

АЛПАТОВ М. А. Русская историческая мысль и Западная Европа (XVIII—первая половина XIX в.).— М.: Наука, 1985.— 271 с.

Борьба СССР за мирное использование космоса, 1957—1985: Документы и материалы: В 2-х т. Т. 1.— М.: Политиздат, 1985.— 479 с.

Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы рос. м-ва иностр. дел. Серия вторая. 1815—1830 гг. Т. 6. [14]. [Янв. 1825—дек. 1826 г.].— М.: Наука, 1985.— 928 с.

Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: [Соціал.-політ. і прав. основи].— Львів: Вища шк. Вид-во при Львів. ун-ті, 1985.— 168 с.

ГОНЧАРУК С. И. Локомотивы истории: Социальная революция как закон развития общества.— М.: Политиздат, 1985.— 128 с.

ГОРДОН Л. А., НАЗИМОВА А. К. Рабочий класс СССР: тенденции и перспективы социально-экономического развития.— М.: Наука, 1985.— 221 с.

Динамика населения СССР, 1960—1980 гг.— М.: Финансы и статистика, 1985.— 176 с.

Исторический опыт трех российских революций: Кн. 1. Генеральная репетиция Великого Октября: Первая буржуазно-демократическая революция в России.— М.: Политиздат, 1985.— 575 с.

История Украинской ССР: В 10-ти т. Т. 10. Украинская ССР в условиях развитого социализма [60-е—нач. 80-х гг.].— Киев: Наук. думка, 1985.— 776 с.

КИТАНИНА Т. М. Война, хлеб и революция: Прод. вопрос в России, 1914—окт. 1917 г.— Л.: Наука, 1985.— 384 с.

КОВАЛЕВСКИЙ Н. Ф., ШИНЕВ С. Б. Укрепление дружбы народов СССР.— М.: Знание, 1985.— 64 с.

Коммунизм и нации.— М.: Наука, 1985.— 351 с.

КОНАШЕВИЧ А. П. Деятельность Компартии Украины по дальнейшему развитию социалистической демократии: [На материалах парторганизаций Украины].— К.: Вища шк. Головное изд-во, 1985.— 160 с.

КОНДРАТЮК К. К. Профсоюзы Украины на завершающем этапе строительства социализма.— Львов: Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1985.— 175 с.

КОНЮШАЯ Р. П. Карл Маркс и революционная Россия.— 2-е изд., доп.— М.: Политиздат, 1985.— 344 с.

ЛЕДОВСКИЙ А. М. Китайская политика США и советская дипломатия, 1942—1954.— М.: Наука, 1985.— 287 с.

Методологические проблемы общественных наук: Сб. науч. тр.— Киев: Наук. думка, 1985.— 271 с.

Мир социализма в цифрах и фактах, 1984: Справочник.— М.: Политиздат, 1985.— 176 с.

МИРОНЕНКО А. Н. Борьба за мир и глобальные проблемы современности.— К.: Политиздат Украины, 1985.— 317 с.

МИЩЕНКО Г. П., МИГРИН Г. П. Задача особой важности: Партизанская разведка, 1941—1945 гг.— Киев: Вища шк. Головное изд-во, 1985.— 206 с.

Научно-технический потенциал Продовольственной программы.— М.: Наука, 1985.— 124 с.

Нетрудоспособное население: социально-демографические аспекты.— М.: Наука, 1985.— 224 с.

ПАВЛОВСКИЙ А. А. Идеино-политическое воспитание крестьянства: Из опыта парт. орг. Украины.— К.: Вища шк. Головное изд-во, 1985.— 167 с.

ПАВЛЮЧЕНКОВ А. С. Партия, революция, искусство, 1917—1927 гг.— М.: Мысль, 1985.— 176 с.

ПЕТРОВ Ю. В. Духовные ценности социализма и художественная активность масс: В аспекте теории культуры.— Киев: Наук. думка, 1985.— 198 с.

ПЛЮЩ М. Р., ПОЛУХИНА О. М. Робітничий клас—провідна сила радянського суспільства.— К.: Рад. шк. 1985.— 249 с.

РУГЕ В. Как Гитлер пришел к власти: Германский фашизм и монополии.— М.: Мысль, 1985.— 320 с.

САРГСЯН Г. В. Школа классовой революционной борьбы: Профсоюзы рос. пролетариата в революции 1905—1907 гг.— М.: Профиздат, 1985.— 280 с.

СЕРНА РОКЕ. Испанцы в Великой Отечественной войне.— М.: Прогресс, 1986.— 352 с.

«Слово о полку Игореве» и его время.— М.: Наука, 1985.— 415 с.

СССР—развивающиеся страны: торгово-экономические отношения.— М.: Междунар. отношения, 1985.— 238 с.

СТАФІЙЧУК І. П. Могутня зброя партії: Ідеол., мас.-політ. робота Компартії України по мобілізації трудящих УРСР на відсіч ворогу [1941—1944].— К.: Вища шк. Голов. вид-во, 1985.— 279 с.

Сто наций и народностей: Этнодемогр. развитие СССР.— М.: Мысль, 1985.— 103 с.

ШУМЕЙКО І. М., ЯЦКІВ П. М. Комуністична партія Західної України у боротьбі за народний фронт.— Львів: Вища шк. Вид-во при Львів. ун-ті, 1985.— 167 с.